

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Suzana Kujundžić Ostojić

**ANTROPOLOŠKA FUNKCIJA I ZNAČENJE
GROKTALICA KOD BAČKIH BUNJEVACA**

doktorska disertacija

Beograd, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Suzana Kujundžić Ostojić

**ANTHROPOLOGICAL FUNCTION AND MEANING
OF GROKTALICE AMONG BUNJEVCI OF BAČKA**

Doctoral thesis

Belgrade, 2016.

Informacije o mentoru i članovima komisije:

Mentor: prof. dr Branko Ćupurdija

Filozofski fakultet Beograd

redovni profesor na Odeljenju za Etnologiju i antropologiju

Član komisije: prof. dr. Saša Nedeljković

Filozofski fakultet u Beogradu

redovni profesor na Odeljenju za Etnologiju i antropologiju

Član komisije: prof. dr Slavica Garonja Radovanac

Filološko umetnički fakultet Univerziteta u Kragujevcu

vanredni profesor na Katedri za srpsku književnost

Information about the mentor and the members of the committee:

Mentor: prof. Dr. Branko Ćupurdija

Faculty of Philosophy in Belgrade

Full Professor at the Department of Ethnology and Anthropology

Member of the committee: prof. Dr. Saša Nedeljković

Faculty of Philosophy in Belgrade

Full Professor at the Department of Ethnology and Anthropology

Member of the committee: prof. Dr. Slavica Garonja Radovanac

Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac

Associate Professor at the Department of Serbian Literature

Rezime:

U radu su predstavljene epsko – lirke pesme groktalice. Njih su, smatra se, Bunjevci doneli sa sobom u Bačku, kada su se u nju doselili iz Like, Dalmatinske Zagore i Hercegovine tokom XVII veka. Groktalice su izvodile starije žene, na prelima, divanima, babinama i u svatovima, bez instrumentalne pratnje, uzimanjem dubokog glasa iz grla. Pesme su izvođene ispred brojnije publike, kako bi se na širi narodni sloj preneo kulturno istorijski vid usmene tradicije. Izvođenje ovog vida narodne usmene književnosti bio je sastavni deo života Bunjevaca.

Narodno pesništvo kod Bunjevaca u Bačkoj počinje da se beleži tokom XIX veka, a prva zbirka groktalica objavljena je početkom XX veka, čime je usmena građa pretočena u pisanu. Zbog malobrojnih podataka koje imamo uz zabeležene pesme, ime izvođača, godina i mesto beleženja, a po negde nema ni ovih podataka, nismo u mogućnosti odgonetnuti da li su tokom zapisivanja pesme kazivane ili ispevane. Zatim, gde i u kojoj prilici su ispevane; da li su ispevane pesme u isto vreme i nanovo stvarane ili su pevane od reči do reči, prema određenim zbirkama, kalendarima ili časopisima.

U sadržaju zapisanih pesama nalaze se brojni junaci i toponimi koji upućuju na mesta iz kojih su se Bunjevci doseljavali u Bačku. Analizom pesama, te upoređivanjem istih sa prostora nekadašnje Vojne krajine nalazimo da su groktalice bile sastavni deo ovog kulturnog i istorijskog prostora. Postojanje velikog broja varijanti među groktalicama, kao i brojni zajednički motivi u pesmama sa ovih prostora, govore o zajedničkom poreklu mesta najstajanja i izvođenja groktalica.

Groktalice su se počele gubiti iz bunjevačke narodne tradicije već s početka XX veka, a sredinom, tačnije posle II svetskog rata, one su potpuno potisnute. Njihova obnova počće s početka XXI veka, uz pomoć sačuvanog zvučnog snimka groktalice iz 1951. godine. Time će početi briga za očuvanje ovog vida bunjevačke tradicije. Obnovljene groktalice sada predstavljaju drugačiji vid folkolra od onog kakav je nekada bio, kao i njegova uloga u društvu. Groktalice se sada izvode sa svesnim ciljem očuvanja narodne književnosti, kao i buđenju nacionalne svesti. Groktalice se ne izvode više u onim prilikama, kao što je to bilo nekada, već na prigodnim nacionalnim manifestacijama ili kulturnim programima u bunjevačkoj zajednici. Istraživanjem dokumentarnih zapisa o groktalicama i njihovim izvođačima dolazimo do zaključka da se ove pesme nisu izvodile za bilo kakvu nadoknadu, bilo u novcu bilo u nekim

prehrambenim artiklima, što je bila praksa za izvođenje kraljica ili koledara. Izvođenje groktalice značilo je čast i ugled u društvu za izvođača.

Groktalice su, smatra se u narodu, a i u naučnoj literaturi, Bunjevci doneli sa sobom iz predela u kojima su živeli pre njihove najveće seobe: Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Ličnosti – junaci pesama, toponimi, motivi, koji se u groktalicama spominju, u najvećem delu su Bunjencima nepoznati, što isto dokazuje da ove pesme nisu nastale na prostoru na kome sada žive. Pevalo se o junacima i njihovim bojevima u kojima se Bunjevci samoidentifikuju, u odnosu na druge narode koji ih okružuju a koji su od njih drugačiji, iz vremena prvih orijentacija ka budućim nacijama Srpskoj i Hrvatskoj. Ono posebno, etno-kulturno bunjevačko se tokom istorije utapalo u razne političke, a time i nacionalne ideje, poput jugoslovenstva posle Prvog svetskog rata, ili komunizma posle Drugog svetskog rata, kada su groktalice, kao i mnogi drugi oblici narodnog kulturnog folklora nestali.

Pošli smo od pretpostavke da su groktalice: 1) nastale kao usmeno narodno stvaralaštvo u funkciji održavanja bunjevačke etničke zajednice u njihovoj postojbini pre doseljavanja Bunjevaca u Bački trokut; 2) groktalice gube svoju društvenu etničko-kulturnu ulogu uporedo sa razvojem nacija na prostoru savremene Srbije i Mađarske, zahvaljujući odsustvu društveno-kulturne aktivnosti svoje inteligencije na izgrađivanju modernog bunjevačkog nacionalnog identiteta; 3) groktalice sadrže poetski i sazajni potencijal za dodatno stvaralaštvo značajno za izgradnju savremenog bunjevačkog nacionalnog identiteta.

Prva pretpostavka, da su groktalice nastale kao usmeno narodno stvaralaštvo u funkciji održavanja bunjevačke etničke zajednice u njihovoj pradomovini, pre doseljavanja na njihov sadašnji životni prostor, dobila je potvrdu u rezultatima analize toponima koji se javljaju u pesmama – Hercegovina, Krajina, Bosna, Senj, nekadašnji gradovi Radunić i Bunić, te junaka groktalice – Marko Kraljević, Ivo Senjanin, Pletikosa Marko, Šestokrilović i mnogi drugi manje poznati.

Druga pretpostavka, da groktalice gube svoju društvenu etničko-kulturnu ulogu uporedo sa razvojem nacija na prostoru savremene Srbije i Mađarske, zahvaljujući odsustvu društveno-kulturne aktivnosti bunjevačke inteligencije na izgrađivanju modernog bunjevačkog nacionalnog identiteta, dobija oslonac u nalazima o kašnjenju nacionalnog preporoda kod Bunjevaca i nastupanju naglog pada autohtone aktivnosti bunjevačke inteligencije nakon Prvog svetskog rata. Ova kritična pozadina nacionalne

samoidentifikacije Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka, pa do Prvog svetskog rata, imala je snažan probunjevački motiv u borbi sa mađarizacijom. Nakon izlaska većeg dela bunjevačke populacije iz polja političke i društvene dominacije mađarske nacije, ulaskom u Kraljevinu SHS, taj kohezioni faktor je nestao, a nastupila je hrvatizacija Bunjevaca, političkih stranaka i katoličke crkve.

Ovakvo stanje u bunjevačkom društvu u međuratnom periodu imali su snažan i odlučujući uticaj na bunjevačku inteligenciju, što se pokazalo već prvih dana nakon završetka Drugog svetskog rata. Autohtona bunjevačka inteligencije nije bila spremna da se suoči sa najvećoj krizom u modernoj istoriji Bunjevaca – sa etničkim udarom i njihovom nasilnom kategorizacijom kao Hrvata. U takvim opštim okolnostima narodna kultura Bunjevaca, u tome posebno groktalice kao nosioc identitetski važnih poruka iz prošlosti ovog naroda, doživele su sudbinu ovog naroda.

Treća tvrdnja da groktalice sadrže poetski i sazajni potencijal stvaralaštva značajnog za izgradnju savremenog bunjevačkog nacionalnog identiteta. Uporište toj ideji daje posebnost bunjevačko etničko-kulturnih karakteristika groktalica.

Obnavljanje posebnog bunjevačkog etno-kulturnog potencijala groktalica, putem njihove umetničke i naučne obrade pruža mogućnost oživljavanja i kulturno-ideološkog posmatranja Bunjevaca kao nacionalne manjine.

Groktalice su važan oblik narodnog poetskog iskazivanja Bunjevaca u kontinuitetu od njihovih migracija preko Bosne, Hercegovine, Like i Dalmacije u vremenu osmanske ekspanzije, posebno od vremena stabilizacije Vojne krajine u XVIII veku, i svih nedaća koje su ih kasnije čekale.

Tokom prošlog veka Bunjevci su bili svedeni na etnički relik, čemu se snažno odupiru u poslednjih dvadeset godina i u groktalicama traže svedočenja, poruke i poetski talenat koje su sažele brojne generacije pre njih. Oživljavanje ovog vida narodne zaostavštine oživljava se i prošlost Bunjevaca o kojoj su dugo znali veoma malo. Ovo istraživanje je samo jedan deo bogate etno-kulturne istorije Bunjevaca.

Ključne reči: groktalice, lirsko – epske pesme, bački Bunjevci, obnova narodne tradicije, funkcija, značenje, etnologija i antropologija

Summary:

This paper presents the epic – lyrical songs called groktalice. They are considered to be brought to Bačka by Bunjevci when they moved there from Lika, the Dalmatian hinterland and Herzegovina during the 17th century. Groktalice were performed by older women on events like balls, baby showers and weddings, without instrumental accompaniment, taking a deep voice from the throat. Songs were performed in front of a numerous audience, in order to spread the cultural and historical aspect of oral tradition to a wider layer of the population. Performing this form of folk oral literature was an integral part of the life of Bunjevci.

The national poetry among Bunjevci in Bačka had been started to be recorded since the 19th century, and the first collection of groktalice was published at the beginning of the 20th century, transforming this oral treasure into text. Since we have very few details about the recorded songs, like the name of the teller, the year and the place of recording, and at some points we even miss these data, we are not able to figure out whether the poems were narrated or sung during their recording; where and on what occasion they were sung; whether the songs were re-created at the time of singing or they were sung word for word, according to certain collections, calendars or magazines.

The content of these written poems involve numerous characters and place names that indicate the areas from which Bunjevci settled in Bačka. Through analysing the songs and comparing them with the territory of the former Military Frontier, we found that groktalice made an integral part of that cultural and historical area. The existence of a large number of variants among groktalice, as well as many common motifs in the songs from these region, indicate the common origin and performing of groktalice.

Groktalice had begun to fade from Bunjevac ethnic traditions since the beginning of the 20th century, and at its middle, namely after World War II, they were completely suppressed. Their restoration would start from the beginning of the 21th century, with the help of preserved audio recording of some groktalice from 1951. With that, there has begun the care for the preservation of this form of Bunjevac tradition. Renewed groktalice now represent a different form of folklore compared to as it once was, and it has a different role in the community. Now, groktalice are performed with the conscious aim of preserving folk literature, as well as in order to awake national consciousness. Groktalice are not performed on those occasions as before, but during occasional national events or cultural programs of Bunjevac community. Based on the research of

the documentary record of groktalice and their performers, we came to the conclusion that these songs were not performed for any compensation, either in cash or in certain foodstuffs, which had been the practice for performing *kraljice* and *koledari*. Performing groktalice meant honour and reputation in the community for their performers.

It is considered both among people and in the scientific literature that Bunjevci brought groktalice with them from the area in which they lived before their biggest migration: Bosnia, Herzegovina and Dalmatia. The characters – heroes of the songs, place names, motives – mentioned in groktalice are unknown for Bunjevci for the most part, which also proves that these songs are not created in the area where they live now. They were sung about heroes and their battles in which Bunjevci self-identify, compared to other nations that surround them and are different from them, from the time of the first orientation to the future nations of Serbians and Croats. The specific, ethno-cultural Bunjevac feature got lost throughout history, in various political and thus national ideas, like Yugoslavism after World War II, or communism after World War II, when groktalice, as well as many other forms of folk culture disappeared.

We started from the hypotheses that groktalice: 1) emerged as oral folk creations with the function of fostering Bunjevac ethnic group in their homeland before the migration of Bunjevci to Bačka triangle; 2) groktalice lose their social ethnic-cultural role with the development of nations in the territory of modern Serbia and Hungary, due to the absence of social and cultural activities of their intelligence on developing a modern Bunjevac national identity; 3) groktalice contain poetic and cognitive potential for further creativity significant for the development of a modern Bunjevac national identity.

The first assumption, according to which groktalice emerged as oral folk creations with the function of fostering Bunjevac ethnic group in their homeland before their immigration to their current living space, has received confirmation in the results of the analyses of place names appearing in these songs – Herzegovina, Krajina, Bosnia, Senj, former castles of Radunić and Bunić –, as well as of the heroes of groktalice – Marko Kraljević, Ivo Senjanin, Marko Pletikosa, Šestokrilović and many other less known ones.

The second assumption is that groktalice lose their social ethnic-cultural role with the development of the nations in the area of modern Serbia and Hungary, thanks to the absence of socio-cultural activities of Bunjevac intelligence to develop a modern

Bunjevac national identity, which receives support in the revealed delay in the national resurgence among Bunjevci and the occurrence of sharp decline in autochthon activities of Bunjevac intelligence after World War I. This critical background of national self-identification among Bunjevci in the second half of the 19th century, until World War I, had a strong pro-Bunjevac motive in fighting Hungarisation. When the greater part of the Bunjevac population revived from the political and social domination of the Hungarian nation, with entering the Kingdom of SHS, this cohesive factor has gone, and there emerged the Croatisation of Bunjevci, their political parties and the Catholic Church. Such situation of the Bunjevac society in the interwar period had a strong and decisive influence on Bunjevac intelligence, which showed off the very first days after the end of World War II. Authentic Bunjevac intelligence was not ready to face the greatest crisis in the modern history of Bunjevci – with ethnic coup and their violent categorisation as Croats. Under such general circumstances, the folk culture of Bunjevci, and especially groktalice, as carriers of important messages of identity from the history of this nation, suffered the fate of the community.

The third assumption says that groktalice contain poetic and cognitive potential of creativity significant for the construction of a modern Bunjevac national identity. A mainstay of this idea is provided by the specialty of Bunjevac ethnic-cultural characteristics of groktalice. Restoring the special Bunjevac ethno-cultural potential of groktalice over their artistic and scientific processing, offers the possibility of reviving cultural and ideological observation of Bunjevci as a national minority.

Groktalice have been an important form of folk poetic expression of Bunjevci in continuity since their migration through Bosnia, Herzegovina, Lika and Dalmatia in the period of Ottoman expansion, and especially since the time of stabilization of the Military Frontier in the 18th century, through all the misfortunes that awaited them later. Bunjevci were reduced to an ethnic relic over the past century, which has been resisted strongly for the last twenty years, while groktalice seek for the testimonies, messages and poetic talents gathered by many generations before them. The revival of this form of folk legacy also revives the past of Bunjevci of which they have known very little for long. This research is just one segment of the rich ethno-cultural history of Bunjevci.

Keywords: groktalice, lyrical – epic poems, Bunjevci of Bačka, revival of folk tradition, function, meaning, ethnology and anthropology.

Sadržaj

Rezime:.....	4
Ključne reči:	6
Summary:	7
Keywords:.....	9
I Teorijsko –metodološki okvir istraživanja	12
II Iz istorije i kulture Bunjevaca	19
A. Teorije o poreklu Bunjevaca.....	19
B. O imenu Bunjevaca.....	24
C. Pregled bunjevačke kulture.....	29
D. Usmena književnost kod bačkih Bunjevaca	35
E. Pisana književnost kod bačkih Bunjevaca	50
F. Preporodna književnost – Ivan Antunović i njegovi sledbenici.....	63
G. Period novije bunjevačke književnosti od Prvog do Drugog svetskog rata	83
H. Od Drugog svetskog rata do današnjih dana	93
I. Bački Bunjevci, doseljavanje i život u Bačkoj.....	98
J. Sličnosti i razlike između Bunjevaca i bačkih Bunjevca	118
K. Patrijarhalno uređenje porodice – bunjevačke zajednice	124
III Evidencija i opis groktalica	133
A. Šta su groktalice.....	133
B. Način izvođenja pesama	135
C. Uloga groktalica u društvu u kome su nastale	137
D. Zapisivači groktalica.....	150
E. Izvođači groktalica	168
F. Vremenski, prostorni i običajni okvir u kome su se izvodile groktalice.....	171

IV Analiza sakupljene folklorističke građe od lingvističkog, geografskog, verskog do narodnog aspekta	175
A. Kritički prikaz bunjevačkih groktalica kroz objavljenu periodiku i literaturu	175
B. Lingvistička analiza groktalica	224
C. Varijabilnost groktalica - Isto to samo malo drugačije.....	232
D. Topografija koja se javlja u groktalicama	238
E. Verska sinkretičnost u groktalicama	249
F. Narodni motivi u groktalicama	259
G. Narodni junaci u groktalicama	269
V Uporedna metoda posmatranja iste pojave različitim društvima i vremenskim uslovima.....	293
A. Groktalice u dinarskom području – preplitanje uticaja, funkcije i načina izvođenja	293
B. Obnavljanje izvođenja groktalica u savremenom društvu	295
C. Notni zapis muzičkog izvođenja groktalice.....	302
VII Izvori i literatura:	311
A. Članci u periodici:	311
B. Literatura.....	315
C. Rukopisi i pisma:	325
D. Elektronski izvori	325
E. Prilozi:	326
Biografija autorke:	329

I Teorijsko –metodološki okvir istraživanja

Predmet ove studije su groktalice, bunjevačke lirsko-epske deseteračke narodne pesme. Kao vid usmene tradicije one su se prenosile s kolena na koleno, a početkom XX veka objavljena je i prva zbirka ovih pesama, iako su se pojedini zapisi ovih pesama mogli naći i 50-60 godina ranije, rasuti po bunjevačkoj periodici. Svi zapisivači ubrajaju ih u kategoriju svatovskih pesama, jer su se tokom istorijskog perioda u kom su bile zapisivane uglavnom tamo izvodile. U njima je primetan istorijski nanos, jer se u mnogima pominju upravo oni toponimi koje nalazimo u predelima odakle su se Bunjevci doselili u Bačku.

Ove pesme prepune su istorijskih, ali i izmišljenih likova, koji se veoma često u pesmama ponašaju neočkivano i verski nedosledno, gledano iz aspekta vremena u kom su nastale. S obzirom da je ovaj vid narodne tradicije nastao u predelima gde su se preplitale vere i kulture, groktalice se mogu naći i danas u predelima iz kojih su došli Bunjevci. Imaju ih i Srbi i Hrvati, ali ih muzički izvode na drugačiji način i uz drugu vrstu pesama – poskočice, bećarce. Dubljom analizom sadržaja pesama mogu se primetiti paganski tragovi u njihovom sadržaju. Već u periodu kada je nastala prva zbirka groktalica („Narodno blago” Blaška Rajića, 1910. godine), njen sakupljač kaže kako je sve manje „majka i dida” koji umeju pevati ove pesme. Dolaskom Drugog svetskog rata i novog društvenog i kulturnog uređenja društva ovaj vid usmene narodne tradicije polako, ali sigurno, nestaje. Zapisanih pesama ima oko stotinu, raspoređene su u tri zbirke, koje do sada nisu bile ozbiljnije istraživane.

Cilj ovog rada je da ukaže na ulogu koju su bunjevačke groktalice, kao vid narodne poezije, imale na društvo u kojem su nastale i koju danas imaju. Kako bismo dobili potpuniji odgovor na ovo pitanje analiziraćemo sve činioce društva, narodnog, kulturnog i istorijskog nasleđa Bunjevaca i posmatrati ga kroz vreme i prostor u kome je nastalo i u kome traje. Analizom veze između groktalica i društvene i kulturne zajednice u kojoj žive Bunjevci, preciznije ćemo posmatrati efekte koje groktalice imaju na društvenu, kulturnu i nacionalnu zajednicu Bunjevaca. U radu ćemo pokušati rekonstruisati svet u kome su groktalice nastale, kako su se prenosile, izvodile, kako su bile zapisane i konačno šta se danas sa njima dešava. Posmatrajući našu temu kroz istoriju, sociologiju, etnologiju, književnost i lingvistički diskurs dolazimo do saznanja o

ulozi bunjevačkih groktalica u njihovom društvu. „Antropologija, naime, nudi objašnjenje činjenica... koje nam se čine, ili su nam se u prošlosti činile čudne, neobične, apsurdne...”¹ Na naučnoj osnovi, antropologija pokušava da razume svet, kao i sličnosti i razlike koje u njemu postoje. Antropološko istraživanje, slično je penjanju na brdo, ono širi vidike i što se više penjemo uočljivije su nam pojave koje nismo primećivali dok smo sa pojavom bili u istoj ravni. „Antrpolog koji se bavi tumačenjem čini i nešto više od pukog čitanja i interpretacije „kulturnog zapisa”, on beleži i piše ono što drugi kažu.“²

Antropologija kao nauka potrebna nam je da razumemo savremeni svet, ali i svetsku baštinu, jer „svet nije pozornica sklada, već mimoilaženja različitih tumačenja, morala, politike...”³ U takvom svetu antropologija je saznanje o različitom, poseban način da se razume kako čovek, kao član nekog društva, želi da organizuje svoju misao. Samo naučnim objašnjenjima, odnosno tumačenjima značenja, dolazimo do odgovora na pitanje šta se dešava u društvu. „Dati neko suvislo objašnjenje jedne pojave znači videti je u kontekstu. Jedna društvena praksa koja se isprva čini besmislenom dobija smisao kada je vidimo kao deo šireg sistema društvenih odnosa.”⁴

Narodna usmena književnost ima veoma važnu ulogu u svakom društvu. Ona je kolektivno pamćenje jednog naroda, njegove istorije, kulture i običaja. I kao takva, narodna književnost ako se istražuje iz aspekta antropologije može dati najpotpunije odgovore na pitanja o važnosti uloge koju je obavljala u jednom društvu - folklornoj grupi. Posmatrajući tu folklornu grupu iz niza kategorija: od socijalne, kulturne, ekonomske, polne, nacionalne do religijske možemo doći do velikog broja informacija i zaključaka, ali tome treba pridodati u slučaju ove teme i detaljnu književnu analizu. Upravo je to cilj ovog rada, da otkrije funkciju i značenje koju groktalice imaju kod Bunjevaca. Podstrek za ovo istraživanje potekao je iz saznanja o različitim gledištima i otvorenosti pitanja koja su o Bunjevcima i njihovom poreklu, kulturi i razvojnoj perspektivi, postavljali uglavnom autori iz socio-kulturnog okruženja ovog malog naroda. Malobrojni bunjevački intelektualci, kako se vidi iz rezultata istraživanja koja slede, tek u najnovije vreme postavili su pitanje o etničko-istorijskoj i kulturnoj

¹ Fabijeti, Ugo; Maligneti, Roberto; Matera, Vinčenco: *Uvod u antropologiju, Od lokalnog ka globalnom*, Clio, Beograd, 2002, str. 11.

² Isto, str. 44.

³ Isto, str. 5.

⁴ Hač, Elvin: *Antropološke teorije 2*, BIGZ, Beograd, 1979, str. 174.

utemeljenosti samoidentifikacije i samoodređenja sopstvenog naroda. Literatura o Bunjevcima dovodila je, naročito otkada je otpočeo proces izgrađivanja modernih evropskih nacija, tokom XIX i XX veka, bunjevačke angažovane intelektualce u dileme nacionalnog opredeljivanja između nekoliko uzajamno suprotstavljenih političkih viđenja. Odatle je i danas u bunjevačkoj zajednici otvorena rasprava o poreklu i nacionalnoj pripadnosti Bunjevaca. Tek od pre dve decenije, kada je priznat status Bunjevaca kao nacionalne manjine u Srbiji i konstituisanje Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine, u redovima bunjevačke kulturne i političke elite obnovljena je koncepcija etničke autohtonosti i održivosti razvoja bunjevačke nacionalne zajednice u Republici Srbiji.

Za naučno opravdanje realnosti samoidentifikovanja Bunjevaca kao nacionalne zajednice održive u doglednoj budućnosti, bitno je pitanje o razjašnjenju sopstvenih kuturno-istorijskih, kulturnih tragova koji svedoče o postojanju osnova za razlikovanje posebnosti njihovog postojanja na područjima koje smatraju za svoje etničko ishodište - zapadni Balkan. Iz saznanja da je tradicionalna narodna književnost, posebno „starovinske pisme“ – groktalice, svojevrsni vid etničkog sećanja Bunjevaca o svom poreklu na ovim prostorima, potekao je inicijalni motiv ovog istraživanja.

U prilikama debate o Bunjevcima postavlja se pitanje: ako je to, sve do polovine XX veka, bio narod salašara i populacije zaostale u sticanju modernog obrazovanja, koji svoje istorijsko, kolektivno sećanje čuva u usmenoj poeziji, u pesmi, svirci i igri, zašto se taj kulturno-etnički model, a posebno groktalice, nije pojavio kao oslonac čuvanja i razvoja autohtonog identiteta Bunjevaca? Koje su funkcije ovih tradicionalnih oblika narodnog stvaralaštva u očuvanju i razvoju bunjevačkih etničkih zajednica? Zašto su oni ostali i, kao što je slučaj sa groktalicama, potisnuti iz moderne svesti Bunjevaca upravo u vremenu kada je pred taj narod postavljen problem nadgradnje tradicionalne etničke versko-običajne kulture, modernim oblicima nacionalne kulture i drugih sadržaja samoidentifikacije? Naposletku, orijentaciju u postavljanju i razvijanju istraživanja u ovoj disertaciji, dalo je pitanje: može li se analizom groktalica otkriti osnovni oblik originalnog etno-kulturnog identiteta Bunjevaca i na njemu graditi naučno znanje funkcionalno u razjašnjavanju aktuelnih razvojnih perspektiva, posebno perspektive opstanka autohtone etničke zajednice i njenog razvoja kao održive nacionalne zajednice u savremenoj Srbiji?

Na osnovu ovih istraživačkih pitanja postavljena je istraživačka hipoteza kojom se ova disertacija orijentiše. Naša je pretpostavka da su groktalice nastale u funkciji održavanja bunjevačke etničke zajednice u njihovoj srednjovekovnoj postojbini, i da u groktalicama sadržani elementi etničkog identiteta korespondiraju sa ondašnjom društvenom situacijom kod Bunjevaca, kao etničkog relikta na prostorima njihovog srednjovekovnog boravišta, posebno sa situacijom bunjevačke nacionalne zajednice u Srbiji. Istraživanjem groktalica treba da dokažemo ili opovrgnemo ovu orijentacionu tvrdnju – hipotezu.

U našim istraživanjima služićemo se, u najopštijem smislu posmatrano, elementima istoriografskog, funkcionalnog, strukturalnog i uporednog *pristupa*. Bunjevačke groktalice su nekada bile deo života Bunjevaca, nakon njihove obnove krajem početkom XXI veka one su sekundarno i svesno izvođenje narodne tradicije radi njenog očuvanja. Zbog te činjenice moraju se posmatrati najviše kroz istorijsko – književni pristup, kao vid sekundarnog folklora.

Istorijski antropološki pristup posmatranja biće potreban tokom izrade celog rada, kako bi se analizirali svi činiooci društva u kome je nastalo narodno nasleđe Bunjevca. Posmatramo li ovakav pristup kroz praktične primere, ističe Kliford Gerc u knjizi „Tumačenje kultura“¹ (1998), antropologija se, pogotovo ona socijalna, bavi u stvari etnografijom, koja pruža podroban opis i razumevanje pojma koji se proučava, kao i konteksta u kome se nalazi.⁵

Kao nacionalna manjina Bunjevci žive u današnjoj Republici Srbiji (Vojvodini) više od tri veka. Na prostore današnje severne Bačke (gde najvećim delom žive) doselili su se iz Like, Bosne i Hercegovine, Dalmatinske zagore tokom XVII veka. Iako su na ovim prostorima dugo, još uvek postoje određeni antagonizmi u vezi sa njihovom etničkom pripadnošću, koja je od početka XX veka, pa sve do danas veoma ispolitizirana. Iz tog razloga, poklanjala se velika pažnja istorijskim temama u izučavanju ovog društvenog korpusa, a kulturni aspekti su redovno bili zanemarivani i samim tim neistraženi. Uređenje zajednice u kojoj nastaje određena folkorna građa je veoma bitno, jer ono se neminovno i oslikava u sadržaju. Zato je potrebno da znamo kakva je bunjevačka porodica bila u vreme nastajanja groktalica, te kakve je promene doživela nakon selidbe u ravničarske krajeve, kao i ulogu izvođača groktalica u društvu. Posmatraćemo groktalice i iz aspekta promene pola izvođača pesama, uzrokovana

⁵ Gerc, Kliford: *Tumačenje kultura 1*, Biblioteka XX vek, knj. 100/1, Beograd, 199, str. 12.

teritorijalnom promenom u društvu i odraz te promene na narodnoj građi. Osim istorijskog, za razumevanje pomenute građe potreban je funkcionalni pristup proučavanju folklora, odnosno folkloristike.⁶ To znači da ćemo, u najširem smislu, posmatrati vezu između groktalica, društvene i kulturne zajednice u kojoj žive Bunjevci.⁷

Strukturalni model istraživanja podrazumeva sistem diferencijacija, što znači da je njegova funkcija prenosiva „sa pojave na pojavu i sa jednog poretka na drugi”.⁸

U lingvističkom smislu biće istražen sistem jezičkih normi u bunjevačkom govoru i odstupanja koja uvodi sam autor u tekst, u našem slučaju zapisivač groktalica. Uz pomoć identifikacije estetičkog identiteta, kako bi se uspostavile i spoznale zakonitosti po kojima su ove pesme stvarane, kako bi njihove poruke bile što sigurnije i jasnije donete do naroda, kao krajnje instance zbog koga postoje, ali u kome su u isto vreme nastale.

Ako narodnu književnost istražujemo kao konstantu kroz strukturalizam, istorijski okvir oko nje se mora posmatrati kao proces koji se menja, a time i njeno značenje i funkcija u društvu u kome je nastala. Kako bi se došlo do pravih rezultata istraživanja, istorija se mora tumačiti realno i „kao objektivna logika koja predodređuje činjenice i naš način da im damo određenu formu.”⁹ Lingvistika se može posmatrati i kroz psiholingvističko posmatranje, odnosno „važnost okolnosti u kojima dolazi do komunikacije i ideologije primaoca.”¹⁰ Uz pomoć ovakvih analiza možemo saznati šta onaj ko jezičku poruku prenosi i sam unosi u nju kao određeno dodatno značenje.

Bunjevci govore štokavskom ikavicom, bunjevačkim govorom.¹¹ Kada su Bunjevci dobili status nacionalne manjine u Republici Srbiji i osnovali nacionalni savet, nastoje razviti sopstvenu nacionalnu kulturu i osnovu nacionalnog samoidentifikovanja, za šta je potrebna i jezička samostalnost, te otuda pokušavaju standardizovati svoj govor. Dragoljub Petrović o nameri Bunjevaca da standardizuju svoj govor u jezik ovako komentariše u knjizi „Zaperci srpskoga jezika“ (2013): „...настојање Буњеваца да као

⁶ Антонијевић, Драгана: *Антропологија фолклора-перспективе истраживања*, Зборник етнографског института, САНУ, бр. 21, Београд, 2005, стр. 246.

⁷ O funkcionalnoj analizi videti: Milić, Vojin: *Sociološki metod*, Nolit, Beograd, 1978, str. 664-678; Merton, K. Robert: *O teorijskoj sociologiji*, Centar društvenih djelatnosti saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb, 1979, str. 80-152.

⁸ Umberto, Eko: *Kultura, informacija, komunikacija*, str. 280.

⁹ Umberto, Eko: *Kultura, informacija, komunikacija*, str. 344.

¹⁰ Isto, str. 395.

¹¹ Петровић, Драгољуб: *Говор бачких Буњеваца*, Српска енциклопедија, том I, књ.2, Матица српска, Нови Сад, Београд, стр. 675.

свој књижевнојезички израз утемеље сопствену икавштину много је заснованије – ако ни због чега другог а оно због тога што немају претензија ни према чему што није њихово. Икавштина, истина и даље јесте део српскога дијалекатског простора , али на њој није утемељен српски стандардни језик (па отуд ни „хрватски“).¹²

Dalibor Brozović, hrvatski lingvista takođe bunjevački govor svrstava u štokavsko narečje, za koje kaže da delom pripada i hrvatskom jeziku, pri čemu bunjevačku ikavicu, svrstava u tu grupu.¹³

Saša Nedeljković ukazuje da je upravo jezik, pored religije, jedan od najznačajnijih elemenata za iskazivanje posebnog etničkog ili nacionalnog identiteta.¹⁴ Hobsbaum ističe važnost jezika jedne zajednice, jer on pomaže u razlikovanju jednog naroda od drugog, kao i činjenicu da je svaki jezik sastavljen od niza dijalekata, koji su međusobno više ili manje razumljivi, u zavisnosti od geografskog prostora na kom se nalaze.¹⁵ Pema ovom autoru istoriju svakog evroskog jezika možemo tražiti u dijalektima koji imaju regionalne osnove.¹⁶ Groktalice, koje će ovde biti razmatrane, svojim jezičkim sadržajem i karakteristikama, pokazuju da za ovakvo posmatranje ima osnova. Bunjevački govor ima veoma bogatu pisanu tradiciju, nekoliko vekova unazad. Razvijena je i narodna književnost, za koju se pretpostavlja da je većim delom zabeležena.

Strukturlističkim pristupom lingvistici groktalice pokušaće se pokazati razvoj jezika kroz vreme i od zapisivača do zapisivača, njegove osobnosti kao i jezičke osobine koje su zajedničke za sve ostale narode sa tih prostora.

Sadržaj groktalice iz verskog aspekta je veoma ineteresantan jer se u njima nalazi uticaj tri vere i pretvara se sadržinski u pesmama u kulturološki konglomerat, koji jasno oslikava i geografski prostor iz koga one potiču, te njegove žitelje.

Poreklo narodnih junaka, koji se javljaju u pesmama, kao i njihova motivisnost u sadržaju pesama je veoma zanimljiva. Postoje istorijske ličnosti, kao i one koje je narod

¹² Петровић, Драгољуб: *Заперци српскога језика*, Мирослав, Београд, 2013, стр. 62.

¹³ Brozović, Dalibor: *Neka bitna pitanja hrvatskog jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb, 2006, str. 159-160.

¹⁴ Nedeljković, Saša: *Čast, krv i suze*, Ogledi iz antropologije, etniciteta i nacionalizma, Beograd, 2007, str. 197.

¹⁵ Hobsbaum, Erik: *Nacije i nacionalizam od 1780, Program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd, str. 60-61.

¹⁶ Isto, str. 63.

premestio iz jedne sredine u svoju, kako bi njihova borba za slobodu, bar u pesmama, bila snažnija.

Većina zapisanih groktalica su kratke pesničke forme od oko stotina stihova. Veliki deo njih su varijante izvedene jedne od drugih. Zbog toga bi ih bilo interesantno uporedno posmatrati – jedna varijanta pesme koja se javlja u svim zbirkama groktalica, gde bi trebalo analizirati jezičke varijante i koliko one zavise od zapisivača, koliko se on pridržavao originala i bunjevačke ikavice a koliko je unosio i druge jezičke varijante.

Uporedna antropologija je posebna grana poznavanja čoveka, kroz filozofsko-praktičnu spoznaju, koja se oslanja na iskustvo.¹⁷ Ovako postavljena široka oblast dosezanja istraživanja bila bi moguća, kada čoveku ne bi bio potreban visok stepen kulture da bi stekao svoj individualni oblik. Kada pogledamo primitivne narode kod njih su mnoge karakteristike slične, što se društvo više razvija, ljudi u njima imaju sve osobeniji i individualniji karakter.

Humbolt kaže da se kod vrlo malo „vrsta ljudi može uočiti makar pokušaj da se da potpuna slika njihovih unutrašnjih i suštinskih osobenosti. Ako se saberu prepreke sadržane u objektu i našem poznavanju istog, možda nijedna vrsta ljudi nije zrela za potpuni uspeh.”¹⁸ Uporedna antropologija se bazira na dva različita pola, muškom i ženskom, kao i njihovom posebnom poimanju svega u njima i oko njih. Prema autoru uvek je bolje opredeliti se za ženski pol, jer se uz pomoć njega može uvideti čistija individualnost, a muški se meša sa rodom uopšte. Pošto su žene te koje prenose narodnu tradiciju kod Bunjevaca, jasno je da su u njemu zastupljeni upravo ovi principi.

Groktalice su nastale u dinarskom području, te su one zastupljene i kod Srba i kod Hrvata, sa tog geografskog područja. Danas je kod njih ostao samo isti naziv – kao kod bunjevačkih. Sve ostalo, od načina vokalnog izvođenja, muzičke pratnje do tekstova u pesmama koji se izvode, potpuno je drugačije.

Već tokom početka XX veka, kada je objavljena prva zbirka bunjevačkih groktalica one su na prostorima severne Bačke bile raritet. Pogotovo nakon Drugog svetskog rata, koji je doneo velike promene u bunjevačkoj kulturi (nacionalizacija zemlje, osiromašivanje naroda, prestanak praktikovanja narodnih običaja i obreda – kao nepoželjnog vida očuvanja narodnog stvaralaštva), groktalice potpuno padaju u zaborav.

¹⁷ Humbolt, fon Vilhelm: *Spisi iz antropologije i istorije*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1991, str. 36–50.

¹⁸ Isto, str. 38.

II Iz istorije i kulture Bunjevaca

A. Teorije o poreklu Bunjevaca

Iako su se ovim temama bavili mnogi istoričari, konačnog odgovora o poreklu i imenu Bunjevaca nema do danas. Oba pitanja, pogotovo ono koje je vezano za poreklo često je politizovano, a bunjevačka zajednica razdeljena je na nekoliko strana: na one koji smatraju i dokazuju kako poreklo Bunjevaca vodi ka srpskom narodu, ka hrvatskom narodu i ka autohtonom poreklu.

Tumačenje da su Bunjevci poreklom Srbi zastupao je Jovan Erdeljanović, koji u zaključnim tačkama u knjizi „Poreklu Bunjevaca” kaže: 4.) „Укратко можемо рећи, да су наша истраживања о пореклу Буњеваца показала:... 3.) Да су преци свих Буњеваца били највећим делом исељеници из западне Босне и западне Херцеговине и из суседних крајева средње Босне и доње Херцеговине, који су се као огранци од тамошњих родова нашег народа обе вере пресељавали у Далмацију почевши још од 13. века, али поглавито од времена турског освојења Далмације (1511–1533 године). ... 5) Да се у свима историјским изворима и код свих писаца из прошлих векова Буњевци сматрају и називају Србима (односно именима којима се називају или означавају и православни Срби).¹⁹

Akademik Slavko Gavrilović o poreklu Bunjevaca kaže: „Српско-буњевачка симбиоза потекла је из заједничког порекла... Оновремени званични извори на немачком и латинском језику називају Буњевце „католичким Србима” односно „католичким Рацима”.²⁰

Vuk Stefanović Karadžić u svom „Kovčežiću” o poreklu Bunjevaca ovako piše: „Само три милиона зову се Срби или Србљи, а остали овога имена неће да приме, ... а они закона Римскога сами себе или зову по мјестима у којима живе, н.п. Славонци, Босанци (или Бошњаци) Далматинци, Дубровчани и т. д. или као што особито чине књижевници, старинскијем или Бог зна чијим именом, Илири или Илирци они пак први зову их у Бачкој Буњевцима, у Сријему, у Славонији....”²¹ D. Popović u „Narodnoj enciklopediji” iz 1928. године овako пише о буњевачком пореклу:

¹⁹ Ердељановић, Јован: О пореклу Буњеваца, Српска краљевска академија, Београд, 1930, стр. 394.

²⁰ Gavrilović, Slavko: Srpsko-bunjevačka simbioza u Somboru od kraja XVII do sredine XVIII veka, u: *Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima”*, održanom u Subotici 7–9. decembra 2006. године, Српска академија наука и Национални савет буњевачке националне мањине, Нови Сад, 2007, стр. 13.

²¹ Стефановић Карацић, Вук: *Етнографски списи*, Просвета, Београд, 1972, стр. 32.

„Буњевци су део нашег народа, насељен у већој маси у Бачкој, али их спорадично има у Барањи, Банату и чонградској и пештанској жупанији данашње Мађарске”.²²

Aleksa Ivić pišući o seobama Srba u Hrvatsku i Slavoniju, tokom XVI veka za ove doseljenike kaže: „Не знајући им правога имена називали су их, дакле, Турцима. У Угарској су звали Србе Рацима (Rasciani, Ratzen, расок), и Трачанима (Traces), а у Далмацији Морлацима (Morlaken). У крајевима око Сења звали су их ускоцима (Uskoken); Србе у Славонији називају записи бечког ратног архива до задње десетине 16. века редовито прибезима (pribeggen, profuqae), а од овог доба имају све чешће назив Власи.”²³

Tumačenje po kojem Bunjevci pripadaju hrvatskom narodu možemo naći u „Hrvatskoj enciklopediji” iz 1942. godine: „Bunjevci su hrvatsko pleme, koje se jednim dijelom naselilo u Lici i Hrvatskom primorju, a drugim dijelom većinom u Bačkoj. Kao plemenska cjelina smatra se samo ovaj drugi ogranak, zato se pod imenom Bunjevac razumijevaju obično bački Bunjevci.”²⁴ Ante Sekulić u svojoj knjizi „Bački Bunjevci i Šokci” u II poglavlju kaže: „Bunjevci – Hrvatska narodna skupina... Velika skupina hrvatskog naroda, naseljena u raznim dijelovima zemlje (Kvarnersko primorje, Dalmatinska zagora, Lika, Bosna, Gorski kotar, Bačka i dr.) nosi ime Bunjevci.”²⁵

Da su Bunjevci hrvatskog porekla piše i Matija Evetović u knjizi „Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata”, gde kaže: „Ova stara humska zemlja Hercegovina, ova hrvatska zemlja koljevka je Bunjevaca. Iz ove hrvatske zemlje, od rijeke Bune i iz obližnjih krajeva Bosne i Dalmacije dolazili su Bunjevci u većim ili manjim grupama i naseljavali krajeve gdje danas žive...”²⁶, a malo kasnije kaže: „Dakle i riječ „Bunjevac” znači isto što i „Hrvat”, tj. goranin, brđanin. Bunjevci su, dakle, i po imenu Hrvati.”²⁷

Autohtonu teoriju o Bunjercima, prema kojoj su oni posebna nacionalna zajednica, zastupa Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, koji je u Republici

²² Станојевић, Станоје: *Народа енциклопедија Српско- хрватско-словеначка*, година 1928, I, А–3, стр. 294.

²³ Ивић, Алекса: *Сеоба Срба у Хрватску и Славонију, прилог испитивању прошлости током 16. и 17. века*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1909, стр. 10.

²⁴ Hrvatska enciklopedija: *Bunjevci*, Zagreb, 1942. godina, sveska III, str. 517.

²⁵ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, Školska knjiga, Zagreb, 1989, str. 15.

²⁶ Evetović, Matija: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, Hrvatska riječ, Subotica, 2010, str. 10.

²⁷ Isto, str. 21.

Srbiji osnovan 2003. godine. Naravno, time nije završena priča o etničkoj pripadnosti ovog malobrojnog naroda niti njegovo svojatanje.

Ono u vezi sa čim se slaže najveći broj istraživača jeste da je poreklo Bunjevaca iz Hercegovine. Da poreklo Bunjevaca vodi iz Hercegovine smatraju neki mađarski autori – Ivanji, zatim srpski etnograf Ivan Ivanić u odeljku „Povest-poreklo-ime” iz knjige „O Bunjencima” kaže: „Preovlađuje mišljenje, da su se Bunjevci doselili u Ugarsku iz Hercegovine sa Bune reke i okoline joj iz Dalmacije. To je mišljenje najrasprostranjenije i izgleda da je najverovatnije. Za tačnost toga mišljenja govore mnogi znanci i povesničke činjenice, kao i narodno predanje u Bunjevaca. Oni sami veruju da su poreklom sa reke Bune. Narod peva:

*Didovi nam iz daleka
Ondud gdi je Buna reka,
Pleme nam je starodavno
Kako davno, tako slavno,
Davor oj, Bunjeveče!*²⁸

Bunjevačka inteligencija, sveštenici i učitelji sa narodom zajedno, odgovoriće vam svuda, da su poreklom sa reke Bune iz Dalmacije, a ovo verovanje u samom narodu svakako nije bez svoga značaja i vrednosti pri raspravljanju o njihovom poreklu.“²⁹

Koren imena Bunjevaca, prema Ivaniću, takođe potiče od reke Bune, označavajući pri tom ime čoveka ili plemena sa tih prostora. Autor nastavlja da je „... narodnosno ime srpsko, pošto su ogranak srpskog stabla.”³⁰ Ivanić dalje iznosi i stav bunjevačkih autora o njihovom imenu, tako navodi Mladena Barbalića, koji kaže da su Bunjevci dobili ime od glagola „buniti se”, jer su stalno bunili protiv Turaka. Ovaj stav Barbalić je izneo u listu „Neven” 1891. godine, pišući raspravu pod naslovom „O jeziku”.³¹

Ovu hipotezu o poreklu Bunjevaca iz Hercegovine isključuje Milivoj S. Knežević, kako navodi: „...iz filoloških razloga, jer po fonetici našeg jezika Buna ne može nastati derivat Bunjevac; za označenje krajevnog porekla i pripadnosti, glasila bi

²⁸ *Neven, zabavno poučni misečnik*, Subotica, God. III, br. 2, veljače 1891, str. 18.

²⁹ Ivanić, Ivan: *O Bunjencima: povesničko-narodopisna rasprava*, Izdavačka štamparija Dušana Petrovića, Subotica, 1894, str. 2.

³⁰ Isto, str. 10.

³¹ Barbalić, Mladen: *O jeziku*, Neven, God. VIII, br. 6, 1 lipanj, 1891, str. 93-94.

Bunjanin, kojim se imenom i nazivaju današnji žitelji oko Bune... hercegovačko ime nije nikako sačuvano u tradicijama Bunjevaca, što u Hercegovini ime Bunjevac nije popularno, što u Hercegovini nema kompaktnih prezimena bačkih Bunjevaca, što se oko Bune ne govori narečjem bačkih Bunjevaca...³²

Stav Milivoja V. Kneževića je da je postojbina Bunjevaca delimično ispod Dinare, u manjem delu to je zapadna Bosna a u najvećem delu zagorska Dalmacija „u srezovima sinjskom, drniškom, kninskom i imotskom.”³³ Ovoj tvrdnji u prilog Knežević navodi niz logičnih i naučnih činjenica koje potvrđuju njegovu postavljenu teoriju o postojbini Bunjevaca, prema kojoj: „Imenom dalmatinskim označeno je poreklo i jezik bačkih Bunjevaca u mnogim zvaničnim aktima, osobito u školskim i statističkim iskazima austrjskih i mađarskih vlasti.”³⁴

Ivan Antunović, biskup i bunjevački preporoditelj, kaže da su Bunjevci u Bačkoj prastarosedoci još iz vremena Huna. Poreklo Bunjevaca potiče od Slovena, a „ornamentiku” oko njihovog imena bilo sa srpskim ili hrvatskim dopunama nije priznavao. Ime Bunjevaca, smatrao je, da nikako nije moglo poteći od nekog pogrdnog imena, jer se ono ne bi u narodu ni zadržalo.³⁵

U pogledu rasprave o tome jesu li Bunjevci Srbi li Hrvati zanimljiv je i ovaj stav koji iznosi Ivo Milić u „Književnom severu” tridesetih godina prošlog veka: „Oni sami toga ne znaju; ni srpsko ni hrvatsko ime nije im bilo poznato kao izraz za obeleženje vlastite narodnosti. Čega je Bunjevac jedino svestan jeste da je Sloven. Godine 1920. oni su se u svom starom „Nevenu” tako i izjasnili: „Mi ni sami ne znamo – pisali su – jesmo li Srbi ili Hrvati; po jeziku smo bliži Srbima a po veri Hrvatima; zajedničko ime južnoslovensko došlo nam je kao poručeno.”³⁶

Svetozar Georgijević, smatra su se Bunjevci poreklom iz Hercegovine, odakle su se počeli seliti oko 15. veka, kada su ovi krajevi, među poslednjima, potpali pod tursku vlast.³⁷ Ime su, smatra Georgijević, Bunjevci dobili od bunja u kojima su stanovali.³⁸

Prema Aleksandru Raiču,³⁹ Bunjevci mogu imati koren svoje etnogeneze u mešavini plemena – Slovena i Vlaha starosedelaca Balkana, iz vremena doseljenja Srba i Hrvata. Te

³² Knežević, V. Milivoj: *O Bunjencima*, Književni sever, Subotica, 1930.

³³ Isto, str. 97.

³⁴ Isto, str. 97.

³⁵ Prčić, Kata: *Bunjevci i Šokci*, Bunjevačke novine, Subotica, 1940, str. 13.

³⁶ Isto, str. 104.

³⁷ Georgijević, Svetozar: *O imenu Bunjevci*, Onomastica Jugoslavica, Zagreb, br. 7, 1978, str. 184.

³⁸ Isto, 177–187.

smatra da su Bunjevci samostalna etnička zajednica, koju su obeležili narodi koji su živeli pored nje, Srbi i Hrvati. Saša Nedeljković u knjizi „Čast, krv i suze“ (2007) razmatra pojam etničke grupe ili zajednice i objašnjava: „, to je zajednica koja se nije još razvila do stepena nacije ili naroda.“⁴⁰

Sličnu teoriju zastupa i M. Filipović, koji dalmatinske Vlahe iz srednjeg veka povezuje sa nastankom Bunjevaca: „првобитно су у нашим земљама Власи (и то је било посебно занимање, служба и посебан друштвени положај) били романски Власи; поједине групе таквих Влаха пристизале су у наше земље још у 18. веку, па су се неке дуже одржале, неке и до данас. Код цетинских односно далматинских Влаха ипак се не може прећи преко чињенице да они готово сви носе словенска имена...“⁴¹ ali autor i sam zaključuje da se pomoću ličnih imena ipak sa sigurnošću ne može zaključiti i poreklo. Nadalje, autor smatra da su Bunjevci svoje ime dobili upravo po nekom vođi Vlahu pod imenom Bun ili Bunj, i pošto je to bilo tek u vreme njihovog oformljavanja zajednice, ovo ime je postalo ime za ceo novonastali etnicitet.

Govoreći o poreklu Bunjevaca, Filipović nudi i novu teoriju. Do nje je došao proučavajući topografsku kartu (1: 100.000) Drvara, gde je našao oronim Bunjevačko brdo. Ovo brdo se nalazi u planini Gnjat, koja je ogranak planine Dinara, na zapadnom okviru Livanjskog polja, koje se nalazi odmah uz bosansko-dalmatinsku granicu. Odlaskom na pomenuti teren, Filipović ustanovljava da stariji muslimani znaju za ime Bunjevaca, ali da to ime ne upotrebljavaju. Ipak, ispostavilo se da se ime Bunjevac ipak upotrebljava, i kod srpskog i kod muslimanskog stanovništva u Livanjskom polju, ali nikada ispred onih o kojima se govori, jer tim nazivom imenuju katolike kada su na njih ljuti ili kada im se rugaju.

Filipović zaključuje da u Livanjskom polju ima Bunjevaca, koji tim imenom više ne žele da se nazivaju, jer ono ima pogrdno značenje, i nastavlja: „...ти Буњевци су у ствари део велике групе Буњеваца у средњој (и северној) Далмацији, од којих их дели само босанско-далматинска граница. Некада су они сви били заједно у једној истој управној области, а нарочито за време турске владавине 1537–1718: данашња граница између Босне и Далмације на сектору код Ливна повучена је по одредбама Пожаревачког мира 1718, а тако је један део Буњеваца административно одвојен од буњевачке главнине и нашао се у „Босни“.⁴²

³⁹ Raič, Aleksandar: *Moje otkrivanje Bunjevaca*, Bunjevački prigled: zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca, Novi Sad, br.1, 2012, str. 96.

⁴⁰ Nedeljković, Saša: *Čast, krv i suze*, str. 16.

⁴¹ Филиповић С., Миленко: *О имену Буњеваца*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад, бр. 40, 1965, стр. 157.

⁴² Филиповић, С. Миленко: *Буњевци у Босни*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад, бр. 40, 1965, стр. 168.

Po ovome Filipović zaključuje kako srpsko stanovništvo ovim imenom naziva dalmatinske Bunjevce koji danas žive u područjima Livanjskog polja. Šezdesetih godina prošlog veka, kada je Filipović istraživao, kaže kako se ime Bunjevac ponovo vraća u upotrebu, u drugom značenju, a njime nazivaju ljude koji se isele iz Livanjskog polja (koloniste) u Vojvodinu, te ako se vrate nazad, njih i Srbi i Hrvati nazivaju Bunjevcima. Takav slučaj zabeležen je u srpskim selima: Gubin, Sajković, Provo; zatim u mešovitom selu Čamprazlije. Na osnovu ovih podataka, Filipović zaključuje, kako se postojbina Bunjevaca proteže izvan Dalamacije prema severoistočnoj Dinari i mestima koja se nalaze u Bosni, Livanjskom polju.⁴³

B. O imenu Bunjevaca

O imenu Bunjevaca, kao i o njihovom poreklu, postoji mnogo teorija, ali nijedna još uvek nema status konačnog rešenja ovog pitanja.

Poreklo imena Bunjevac brojni autori tumače na osnovu imena reke Bune, leve pritoke Neretve, koja protiče kroz Bosnu i Hercegovinu i koja je duga svega devet kilometara. Zbog ovog malog prostora koji reka zauzima, ima opet mnogo autora koji smatraju da Bunjevci upravo ne mogu biti odatle, jer nije bilo dovoljno prostora za narod koji je tada bio veoma brojan.

Ivan Ivanić u knjizi „O Bunjevcima” (1894) razmatra i postanak njihovog imena i kaže: „... moguće je, da Bunjevac dolazi od „buniti se”, pošto su, Bunjevci u svojoj prvoj postojbini bili osvetnički, nemirni, elemenat, koji je junački ustajao protiv svojih ugnjetača Turaka i u svakoj prilici časno se borio protiv osmanskog gospodarstva, kome se kasnije i u novoj domovini, s oružjem u ruci svetio za stare rane i nepravde.”⁴⁴

Titularni biskup Ivan Antunović, o nastanku imena Bunjevaca u svojoj „Razpravi” (1882) izvodi sledeći zaključak: „I vlastitost jezika dokazuje, da ime Bunjevac nije od rike „Bune”, kao što se čovik n. pr. od rike Bosne zove Bošnjak ili Bošnjanin, od Save zove se vjetar Savac, ili čovik Posavac ili Posavljak. Osim toga povisnica kaže, da su za negdašnjih progonstava iz Bosne i Ercegovine i Racke (Rascije) pomišani kršćani i hrišćani bižali u zemlje krune ugarske, pa ipak nigde i niko

⁴³ Isto, str. 168.

⁴⁴ Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 4.

ne zove hrišćane „Bunjevci”, nego samo kršćane, a ovim su ih imenom prozvali za porugu...”⁴⁵

Vuk Stefanović Karadžić u „Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona” (1842) kaže da postoje Srblji koji svojega imena neće da prime, među njima nabraja i Bunjevce iz Vačke „...они закона Римскога сами себе зову или по мјестима у којима живе, ...или као што особито чине књижевници, старинскијем или Бог значјим именом, Илири или Илирци; они пак први зову их у Бачкој Буњевцима... Буњевци може бити да се зову од Херцеговачке ријеке Буне, од које су се, као што се приповједа, негда амо доселили; а Шокци може бити да су прозвани подсмјеха ради (од Талијанске ријечи sciocco?), али данас они сами рекну н. п. „ја сам Шокац” „ја сам Шокица”, као и Буњевац, Буњевка. Какогод што они закона Грчкога ове закона Римскога зову Буњевцима и Шокцима, тако исто и ови закона Римскога ове закона Турскога њих зову Власима, а осим тога још они закона Римскога у Далмацији око Сплета и Сиња и Ркаћима (или Хркаћима). А у пријатељскоме разговору сви закона Грчкога зову ове законе Римскога Кршћанима, а они њих Хришћанима.”⁴⁶

Мијо Мандић разматрајући прошлост Bunjevaca (1897) говори и о nastanku njihovog imena: „Као што је у опће код разних народа теško доказати, како су pojedina imena i nazivi postali, тако је исто теško и к врилу bunjevačko-šokačkoga naziva doći. Slavinski učenjaci tvrde: да је име Bunjevac poteklo od hercegovačke rike „Bune”, која izvire u Veles-planini, u pozadnosti Nevesinja, после 2 sata daljine pored varoši Blagaja, te kod sela Bune utiče u Neretvu, која код Metkovića prilazi u Dalmaciju i utiče u Jadransko more... Tujinci nas zovu да smo „Raci”. Razlike radi Serbe su zvali grko-istočnim „Racima”, а Bunjevce, Šokce, Hrvate, Dalmatince, „katoličkim Racima”. Ovaj „racki” naziv na toliko је zavladao, да су се šnjime i zvanični krugovi služili.”⁴⁷

Vek kasnije unuk Mije Mandića – Mijo Mandić Mlađi, piše o istim temama u knjizi „Buni, Bunijevci, Bunjevci”, а о imenu Bunjevaca kaže: „Osvrtom na najnovija istraživanja u vezi porekla naroda u panonsko-balkanskim prostorima koji su tokom prošlosti nazivani različitim imenima а radi се zapravo о istom narodu, sa kojim се prepliću i korenski nazivi kao što су: Bun, Buni, Bunievci, Bunjevci doprineće да се sa

⁴⁵ Antunović, Ivan: *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, P. Vujević, Sombor, 1930, str. 73.

⁴⁶ Стефановић Карацић, Вук: *Етнографски списи*, Просвета Београд, 1972, стр. 32; *Ковечежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Штампарија јермескога манастира, Беч, 1849, стр. 3.

⁴⁷ Mandić, Mijo: *Prilozi za bunjevačku povist*, Subotička Danica, kalendar za 1897. godinu, str. 44.

više iznesenih podataka sagleda ustohtona verzija o poreklu etnikuma koji je vekovima prisutan na panosko-balkanskim prostorima.”⁴⁸

Bernardin (Aleksandar) Unji, rođen u Baču (1897), proveo je svoj životni vek u Mađarskoj, gde je stigao do dužnosti gvardijana u Mohaču i jedno vreme u samostanu u Đendešu. Kao dobar poznavalac latinskog, mađarskog i slovenskih jezika, imao je mogućnost za istraživanje u mnogima samostanima od onih u Mađarskoj, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Slavoniji, Banatu i Bačkoj.⁴⁹ Od tih zapisa nastala je knjiga „Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca“ (1947), gde Unji kaže da su Bunjevi narod poreklom od Dardana ili Dačana, koji su se pritisnuti najezdom Bugara iz Donje Panonije u VI i VII veku selili prema Iliriji. „Sa imenom ovog slovenizovanog naroda, koji je, međutim dosta sačuvao svoj plemenski karakter, isto kao i sa imenom Šokaci, u pismenim dokumentima se prvi put srećemo tek na početku XVII veka. To je razlog što je među Slovenima bilo malo takvih etnografa koji su se u ozbiljnim studijama bavili, ako ne iscrpno, poreklom i imenom ovog malog naroda“.⁵⁰ Zbog ovog je, kaže autor, vladala opšta konfuzija oko malih naroda, kojima pripadaju i Bunjevci, koje su, kaže on, mnogi u svojim beleškama mešali sa Srbima, Hrvatima a često su ih zvali i Ilirima.⁵¹ „Sve do danas su se južnoslovenski i mađarski istoričari, koji se bave Bunjercima, slagali u tome da nekadašnju domovinu naših Bunjevaca treba tražiti u okolini reke Bune i da su Bunjevci svoje ime dobili po reci Buni, jer je kod nas opšti običaj, da pojedine teritorije uvek nazivamo po rekama. Tako je Bosna dobila ime od reke Bosne, Neretva od Neretve, Ušora od Ušore., bez obzira na to da li je tamo postojao nekada grad ili mesto sličnog naziva“.⁵² Unji dalje navodi još nekoliko teorija o imenu Bunjevaca, pri čemu smatra da je manje verovatno da im ime potiče od „slovenske reči buniti – pobuna, kao da su Bunjevci bili pobunjenički narod i kao da su bili u stalnoj oružanoj pobuni protiv zavojevača“.⁵³ Navodeći podatak iz arhiva Đendeša (1774), Unji kaže da su Bunjevce u ovim knjigama tokom XVIII veka nazivali Dalmatincima“.⁵⁴ Na kraju Unji navodi još jednu pretpostavku kako su Bunjevci dobili ime po papi Bonificiju. Naime, „na kraju XVI veka, kada je istovremeno osim pape imala i protopapu, bosanski, odnosno hercegovački katolici su za papu priznavali papu Bonificija IX. Ime su dobili možda, zbog „bonificijskog“ držanja“.⁵⁵

⁴⁸ Mandić, Mijo Mlađi: *Buni, Bunjevci, Bunejvci*, Bunjevačka matica, Subotica, 2009, str. 9.

⁴⁹ P. Unyi, ofm. Bernardin: *Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca*, Bunjevačka matica i Birografika, Subotica, 2001. godine, str. 126.

⁵⁰ Isto, str. 11-12.

⁵¹ Isto, str. 12.

⁵² Isto, str. 15.

⁵³ Isto, str. 15.

⁵⁴ Isto, str. 15.

⁵⁵ Isto, str. 16.

Đođe Popović u svojoj knjizi „Вачки Буњевци и Шокци“ (1907) име Буњевца овако objašnjava: „Откуда су Буњевци дошли до овог имена, то се не зна. Обично хоће да га доводе од имена реке Буне у Херцеговини. Мени није познато, да данас Буњевцима зову људе, који живе поред Буне; па мучно да би народ од Буне извео реч Буњевац, као што нико ни човека од Уне неће назвати Уњцем. Уз то ваља имати на уму, да би се већи број народа мучно могао провући од Буне до Кебаве, докле су Турци држали Клис, Книн и Лику. Стога буњевачка седишта нису могла бити јужније од Гламоча и Ливна. Ја бих рекао, да ће име Буњевац бити собрике, погрдни или подругљиви надимак, који су тима католицима дали, ругајући им се, њихови сународници Мухамедове вере“.⁵⁶ Popović objašnjava како је обичај давања надимка, pogotovo onog pogrдног u западним крајевима veoma čest.⁵⁷

Aleksa Kokić pišući knjigu „Bunjevci i Šokci“ (1939) o poreklu имена kaže: „Odakle su došli Bunjevci i Šokci, ne može se sasvim pouzdano reći. Sigurno je jedino to, da su došli iz hrvatskih krajeva. Općenito se misli, da su Bunjevci došli iz Hercegovine, i to iz područja rijeke Bune, po kojoj se tumači i име Bunjevac“.⁵⁸

Brojne autore koji govore o poreklu i imenu Bunjevaca razmatrao je i Rikard Pavelić (1973) pišući knjigu „Bunjevci“. Autor pokušava da sagleda mnoge druge izvore koji govore o imenu Bunjevaca, putem terenskih istraživanja pokušao pronaći oko mišljenja da име Bunjevaca potice od imenice „bunja“ „koja označava okruglu zgradu s osobito svedenim krovom i sa malo dovoda svijetlosti“,⁵⁹ sastavljene od kamena bez vezivnog materijala⁶⁰. Pavelić kaže kako je bunje našao u Dalmatinskoj Zagori, naselju Medviđa, pored Obrovca. Ovde mu je narod rekao da takvih bunja ima po celoj kontinentalnoj Dalmaciji, ali i to da one više ne služe za stanovanje ljudi.⁶¹ Autor kaže da poreklo имена Bunjevac narod, iz zaseoka Staro Selo, nije umeo da objasni. „Demo Nikola star 92 godine iz Starog Sela, saopćio mi je da su se u njegovi preci zvali Bunjevci, pa se tako i oni danas zovu tim imenom“.⁶² Pavelić kaže kako su se bunje pravile sve do prve polovine XX veka, kada konačno padaju u zaborav. Na kraju, autor zaključuje kako bi

⁵⁶ Поповић, Ђорђе: *Бачки Буњевци и Шокци*, прештампано из Правде, Штампарија „Бранко Радичевић“, Београд, 1907, стр. 12.

⁵⁷ Isto, str. 13.

⁵⁸ Kokić, Aleksa: *Bunjevci i Šokci*, Jeronimsko svijetlo, br. 33, 1. veljače, Zagreb, 1939, str. 2.

⁵⁹ Pavelić, Rikard: *Bunjevci*, Osobna naklada, Zagreb, 1973, str. 18.

⁶⁰ Isto, str. 18.

⁶¹ Isto, str. 18.

⁶² Isto, str. 18.

za konačan odgovor zagonetke o imenu Bunjevaca bilo potrebno pretražiti sve arhive u Rimu, Beču, Gracu, Veneciji i Istanbulu, pa bi se tek tada mogao dati konačan odgovor. Ipak, Pavelić će zaljučiti: „Ovako ostaje nam da i dalje pretpostavljamo, da je etimon Bunejvacod starina doista domaći nadimak za jedan od najvitalnijih ogranaka hrvatskoga naroda koji i dan danas živi u većimskupinama u Mađarskoj, Bačkoj, Baranji, Dalmatinskoj Zagori, Ravnim Kotarima, Lici, Hrvatskom primorju, Gorskom Kotaru, Zapadnoj Bosni i Zapadnoj Hercegovini“.⁶³

Svetozar Georgijević pokušao je tražiti koren i etnologiju imena Bunjevaca, takođe, iz *bunja*, oblika starih naseobina, pa zaključuje: „Ako se tako postavi problem onda nije teško jezički pokazati kojim se putem od *bunja*, došlo do Bunjevaca. Čovek koji je živeo u *bunji*, mogao se zvati „Bunj“ ili pre „Bunjaca“ a u množini „Bunjci“ ili „Bunjevi“ iz čega se moglo samo izvesti Bunjevac – Bunjevci.“⁶⁴

Jovan Erdeljanović o poreklu imena Bunjevaca kaže: „da je назив Буњевци („буњевци“) постао у Далмацији, а морао је постати у вековима између 13. и 17. Дали су га тамошњи православни Срби својим католичким сународницима из подсмеха због неразумног језика на коме се код њих читају молитве и служба Божија, а њих су опет ти њихови католички сународници називали из подсмеха „ркаћима“ (због њихове „грчке“ вере).“⁶⁵

Ime Bunjevaca koje potiče od imena reke Bune ušlo je u narodno predanje i to je podatak koji i danas Bunjevci najčešće kažu za poreklo imena svog naroda.⁶⁶

Etničke karakteristike plemena, koja su učestvovala u etnogenezi Bunjevaca, različite su. Povezivalo ih je sećanje na poreklo iz severne Albanije, crnogorskih Paštrovića, humljana i Neretvljana itd.⁶⁷ Dublji etnički sloj identifikacije je tokom XV i XVI veka već bio podložan mešanju i bunjevizaciji tj. prihvatanju kulturnog uticaja franjevaca (katolička modifikacija zetečene paganske kulture). Na taj način došlo je do mešanja identiteta, pogotovo u donjem toku Neretve, gde su pravoslavlje i katoličanstvo imali veoma važnu ulogu na područje, gde je formiran i učvršćen bunejvački etnički identitet.⁶⁸ Mešanje identiteta je jedan proces, a drugi koji je znatno stariji, još traje (u

⁶³ Isto, str. 19-20.

⁶⁴ Georgijević, Svetozar: *O imenu Bunjevci*, str. 186.

⁶⁵ Erdeljanović, Jovan, *O poreklu Буњеваца*, стр. 394.

⁶⁶ Kujundžić Ostojić, Suzana: *Bunjevci danas* (sociološko istraživanje), u: Zbornik radova sa sipozijuma „O Bunjvcima“, u Subotici 7–9. septembra, 2006. godine, str. 161.

⁶⁷ Raič, Aleksandar: *Moje otkrivanje porikla Bunjevaca*, str. 96.

⁶⁸ Isto,

Dalmatinskoj Zagori, Hercegovini, Lici) sve do početka XX veka. To je proces održanja vlašskog načina privređivanja i organizacije (vojno-pastirski katunski sistem).⁶⁹ O najdubljim izvorima etnogeneze Bunjevaca možemo danas samo nagađati, i praviti rekonstrukcije na osnovu lingvističkih i oskudnih historiografskih podataka.

Bunjevci su se formirali kao etnička zajednica „kroz odnos s drugim zajednicama, kroz identifikaciju samih pripadnika i manifestovanje njihovog identiteta u društvenoj praksi.“⁷⁰

C. Pregled bunjevačke kulture

Ako kulturu jednog naroda posmatramo kroz viđenje Tajlora i Dirkema, čiji su stavovi bili dominantni tokom XX veka, videćemo da oni smatraju kako je kultura usko povezana sa društvenim životom, a da iz tog odnosa nastaje neprekidni niz ideja, u kojima pojedinac učestvuje tako što iz njih pre svega uči, ali i stvara. U okviru ovih stavova može se smestiti i kultura bačkih Bunjevaca.⁷¹ Kliford Gerc ukazuje da je razumevanje kulture svakog naroda bitno kako bi se pokazala njegova normalnost, a da se pri tome ne umanjije njegova posebnost.⁷²

Za pokretanje kulture u jednom narodu, obojica autora, smatraju da pojedinac nema veliku ulogu. Boas i Dirkem, smatraju da sama kultura deluje na osnovu svojih načela, samostalno i potpuno odvojeno od stavova pojedinca. Iako je u prirodi pojedinca da sledi svoja pravila, to u kulturi ipak tako ne biva, jer kultura počiva na vlastitim obrascima koje postavlja društvo.⁷³ Upravo ovaj sveobuhvatni kulturni zamajac nedostajao je bunjevačkom društvu, čime bi se dobilo na mnogim kulturnim vrednostima. Boas smatra da je kultura niz slučajnih istorijskih događaja, pa se samim tim i razlikuje od ostalih društvenih pojava, a takvih događaja će, videćemo kasnije u tekstu, kod Bunjevaca biti mnogo.

Dirkem smatra da ustanove kulture treba gledati kroz odnose koji nastaju u okviru društva, specifični su u odnosu na svako, prema broju stanovnika, uzročnih

⁶⁹ Isto, str. 98.

⁷⁰ Nedeljković, Saša: *Čast, krv i suze*, str. 28.

⁷¹ Hač, Elvin: *Antropološke teorije 1: Od Tajlora do Dirkema*, BIGZ, Beograd, 1979, str. 283.

⁷² Gerc, Kliford: *Tumačenje kultura 1*, str. 24.

⁷³ Isto, str. 283.

činilaca, odnosa u okviru samih pojedinaca i kroz te odnose može se doći do važnosti kulture, a ne kroz njene konvencionalne ustanove. I institucionalni razvoj kulture je nedostajao, pa čak i danas u nekim delovima nedostaje bunjevačkoj zajednici.

U shvatanju pojedinaca u društvu Boas, smatra se da je čovek pri svom rođenju tabula rasa, koju tokom života popuni kultura kojom je okružen, a kasnije ta stečena kultura postaje njegov obrazac ponašanja. „Svako malo, čvrsto i homogeno društvo velike moralne ili dinamičke gustine odlikuje se složenim razvojem formalizma, strasnom predanošću čak i najpodrobnijim vidovima običaja, i tako strogim društvenim nadzorom da se svako odstupanje oštro suzbija. ...to se društvo odlikuje srazmerno beznačajnim razvojem pojedinačnosti. S druge strane, uslovi skoro da su obrnuti u složenijim društvima.”⁷⁴ Posmatramo li Bunjevce kao etničku zajednicu ona pokazuje, kao i sve druge, određenu kulturnu posebnost.⁷⁵ Iako nemaju, u pravom smislu reči, matičnu državu, oni predstavljaju nacionalnu manjinu⁷⁶ u Republici Srbiji, a prostiru se u nekoliko država u okruženju: Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Mađarskoj, ali tamo nisu priznati kao zasebna nacionalna manjina, već se smatraju inetgrativnim delom hrvatskog naroda. Etnicitet Bunjevaca, smatramo da se ne može dovesti u pitanje, a time imaju jedan od osnovnih oblika identifikacije prema drugima.⁷⁷

Bunjevačka kultura, kao i celokupno društveno nasleđe ove nacionalne zajednice, u mnogim aspektima, zbog društvenih i istorijskih uslova se nije do kraja razvila, za razliku od nekih drugih zajednica pored kojih je nastajala. Hobsbaum govori o nejednakom razvoju nacionalnesvesti, pogotovo u regionima, gde su ovi procesi bili zanemarivani.⁷⁸

Zastoj u razvoju kulutre Bunjevaca nastao je naročito posle Drugog svetskog rata i dekreta iz 1945. godine kada se Bunjevci više nemaju prava izjašnjavati svojim imenom, svugde im je upisivano da su Hrvati. O tom periodu prof. dr Petrović kaže: „Буњевцима је узета културна традиција којом су обележили своје трајање, узета су им материјална добра по којима су се уписали на етоисторијску мапу Бачке.”⁷⁹

Bunjevce je izuzetno teško pogodila i agrarna reforma – oduzimanje zemlje nakon Drugog svetskog rata, jer je zemlja bila njihovo utočište i materijalno i duhovno.

⁷⁴ Isto, str. 284.

⁷⁵ Nedeljković, Saša: *Čast, krv i suze*, str. 31.

⁷⁶ Isto, 31.

⁷⁷ Putinja, Filip; Strf-Fenar Žoslin: *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997, str. 188.

⁷⁸ Hobsbaum, Erik: *Nacije i nacionalizam od 1780*, str. 19.

⁷⁹ Петровић, Драгољуб: *Заперци српскога језика*, Мирослав, Београд, 2013, стр. 61.

Razvijena etno-kulturna baština, bila bi najbolje opisan model oblika kulture, koji se razvio u bunjevačkoj zajednici i koji je i danas prisutan u socijalnom životu ove nacionalne manjine. Za kulturu, kao društvenu nadogradnju, potrebni su uslovi, a njih bunjevačka zajednica nikada nije imala u potpunosti.

Takođe, za napredovanje kulture potrebna je cela zajednica, na ovom polju pojedinac, kao takav, može vrlo malo dati. Nažalost, bunjevačka kultura se može vrlo često pratiti samo kroz pojednice, čija darovitost nije bila podstreh celoj zajednici da se više organizuje na kulturnom planu.

U vreme kada se kultura određivala na nov način, tokom XVIII i ranog XIX veka Bunjevci su se borili za očuvanje svog prostora na kome žive. Tome treba pridodati i uvrežen stav Bunjevaca o važnim i bitnim zanimanjima, koji se dobrim delom i danas zadržao. Sve ono što ne donosi veliki profit i što je samo po sebi nesigurno, nije predmet zanimanja, najvećeg dela bunjevačke zajednice.

Ako posmatramo kulturu kao elitnu delatnost i aktivnost društva u ovim nadogradnjama osnovnih potreba, Bunjevci su u mnogome zaostajali za drugim narodima, a sa druge strane prihvatili su visoku kulturu drugih naroda, pored kojih su živeli.

Tako je postojalo, nažalost, svega nekoliko pozorišnih predstava koje su napisane i igrane u Subotičkom pozorištu sa bunjevačkom tematikom, u XX veku. Do tada, za Bunjevce u Bačkoj, pozorišni život činila je trupa iz Srpskog narodnog pozorišta iz Novog Sada, čije predstave rado gledaju i čine glavni deo publike. „Prvi put je družina novosadskog srpskog narodnog pozorišta bila u Subotici godine 1862, od 14. aprila do 6. maja. Od petnaest prikazanih komada dvanaest su bili srpski originali.”⁸⁰ Kasnijih godina isto pozorište će biti čest gost u Subotici a uvek će biti prihvaćeno: „naša braća Bunjevci prihvatili su kao svoje rođeno.”⁸¹ Igraju se predstave o epskim junacima: „Kraljević Marko i Arapin”, Zmajev „Šaran”, i mnoge druge.

Muzičko stvaranje, klasične muzike, praktično nije postojalo, ali negovanje narodnih pesama kao i novije stvaranih „omladinskih” pesama (šaranac, šalajdan, bećarac...) bilo je veoma popularno i bez njih nije bilo organizovano ni jedno veselje. Iako je Muzička škola u Subotici bila osnovana 1868. godine, notnih zapisa o bunjevačkoj muzici, tokom toga i pola veka kasnije, skoro da nema. Iz oblasti muzike

⁸⁰ Grčić, Jovan: *Bunjevci i Novosadsko Srpsko narodno pozorište*, O Bunjencima, Književni sever, Subotica, br. 2, 1927, str. 51.

⁸¹ Isto, str. 52.

nema mnogo notnih zapisa ili knjiga, koje bi na naučnoj ili bar muzičkoj osnovi (notni zapisi), pobeležile i opisale bunjevačke pesme. O tome najbolje svedoče i dva izdanja časopisa „Književni Sever” , jedan 1927. a drugi 1930. godine, gde se želi upoznati javnost ondašnje Kraljevine Jugoslavije sa Bunjevcima i njihovim stvaralaštvom, ali i tada najviše sa narodnom kulturom i književnošću.⁸²

Kada je u pitanju kultura javnog okupljanja ona počinje s početka XIX veka, kada se osniva Pučka kasina, organizuju se prela, divani i sastanci u njihovim prostorijama, ali i na drugim mestima.

Likovna kultura takođe je bila zapostavljena. Česti su portreti znamenitih Bunjevaca iz Subotice, pogotovo iz XIX veka, ali koje je naslikao mađarski slikar Šandor Olah. Ipak, među malobrojnim slikarima bila je Angelina Mačković, ćerka Titusa Mačkovića.⁸³ Školovala se u inostranstvu, a kada su počeli očevi materijalni problemi, vratila se kući na Palić, gde je živela i stvarala. Njen talenat je primetila Jelena Čović, takođe akademska slikarka, čiji talenat takođe nije nailazio na razumevanje gradskih vlasti, bez kojih nije mogla nesmetano raditi, pošto je bila poreklom iz skromne porodice. Svoj talenat i veoma napredan način predavanja likovnog vaspitanja nije uspela preneti ni na decu, jer je kratko vreme radila u školi.⁸⁴

Polovinom XX veka, iz bunjevačke zajednice niče i mlada vajarka Ana Bešlić, rođena u Bajmoku, pored Subotice.⁸⁵ Valja pomenuti i akademskog slikara Pavla Blesića iz Sombora, koji takođe stvara od polovine prošlog veka, i uživa veliki ugled u ovoj umetnosti.⁸⁶

Kultura arhitekture se takođe razvila tokom XIX veka, kada je Bačka, a sa njom i Bunjevci, bila na veoma visokom nivou razvoja. Taj period obeležiće Suboticu u arhitekturi. Zastrupljeni su: secesija, neoklasicizam i eklektika⁸⁷, a poznati bunjevački arhitekta Titus Mačković (1851–1919) svojim delima uobličio je veliki deo grada i dao mu nezaboravni pečat. Iza sebe je ostavio oko 400 građevina, vila, palata, verskih i vojnih objekata, koje je projektovao (kapela Ostojić, Manojlović palata, trošarina, Žuta kuća, sve zgrade bolnice u Subotici, željezničke stanice, dogradio ili obnavljao crkve u Keru, Sveti Roko, Svetog

⁸² Isto, str. 128.

⁸³ Vojnić, H. Blaško, *Moj grad u davniini : Subotica : 1391. do 1941. : pet stotina pedeset godina grada*, B. H. Vojnić, Subotica, 1971, str. 69.

⁸⁴ Isto, str. 62–63.

⁸⁵ Bašić Palković, Nevenka: *Odlazak velike metnice*, Bunjevačke novine, god. IV, br. 32, Subotica, 2008, str. 10-11.

⁸⁶ <http://www.bunjevacka-matica.org/umetnost/blesic.php>

⁸⁷ Krstić, Boško: *Subotica- pregled*, Javno preduzeće Palić – Ludaš, Subotica, 2006., str. 4.

Juraja u Senti, dogradio veliku crkvu – Crkvu Svete Terezije, renovirao kapelicu Svetog Roke, glavni nadzornik tokom građenja Gradske kuće, nekoliko škola i gimnaziju, napisao studiju kako bi trebalo dalje razvijati i graditi na Paliću...⁸⁸ Bio je glavni gradski inženjer i projektant Subotice, vasklik ciglane. Znanje je sticao u Austriji, Nemačkoj i Švedskoj, a širina koju je tamo stekao vidljiva je na svakom njegovom zdanju. Nažalost, i pored svih ovih projekata umro je osiromašen i zaboravljen u gradskoj bolnici.⁸⁹

Iako bunjevački jezik i danas ima status dijalekta, na njemu je nastala jedna bogata i velika kulturna baština, bilo da su u pitanju novine, kalendari i knjige. O njoj će više biti reči u delu koji govori o pismenoj književnosti kod Bunjevaca. Do tada, pomenućemo nekoliko bitnih novina i kalendara koji su činili okosnicu razvoja štampanih izdanja, a time i uticaja na kulturni razvoj bunjevačke zajednice.⁹⁰

Prve su sa izlaženjem počele „Bunjevačke i šokačke novine” 1870. godine u Kaloči, a pokrenuo ih je Ivan Antunović, kao nedeljni list. U toku treće godine izlaženja prestaju sa izlaženjem 1873. kada počinje sa izlaženjem „Bunjevačko šokačka vila”, list za politiku, pouku, nauku i gazdinstvo, sa istim urednikom i mestom izlaska, a izlazi dva puta mesečno, četvrtkom. Izlazi sve do sredine 1876. godine. Kalor Milodanović pokreneće i uređivati „Mesečnu kroniku” 1873. godine u Subotici, koja izlazi dva puta mesečno, ali ubrzo prestaje sa izlaženjem. Tokom osamdesetih godina XIX veka pokrenuto je još nekoliko listova „Subotički glasnik”, „Bunjevačke gazdinske novine”, „Pokušaj”, „Bunjevac” i sve one izlazile su veoma kratko, neke od njih ni celih godinu dana.⁹¹

Najdugovečniji u izlaženju bio je „Neven” Zabavni popučni mesečnik, koji počinje izlaziti 1884. godine u Baji, njegov urednik je Mijo Mandić. Menjao je kroz vreme mesto izlaženja, podnaslove koji upućuju na najuže delovanje lista, jedno vreme bio je i list za političku stranku Bunjevačko-šokačku. Bivalo je perioda kada je bio i dnevni list, da bi 1940. godine prestao izlaziti. Na stranicama ovog lista pohranjeno je mnogo podataka o kulturi Bunjevaca, njihovom životu, običajima i istoriji.

Kalendar „Subotička Danica” pokrenuo je Pajo Kujundžić 1884. godine, kapelan iz Bikića. Tokom Prvog i Drugog svetskog rata nije izlazio.⁹² Posle Drugog svetskog

⁸⁸ Vojnić, H. Blaško: *Moj grad u davni : Subotica : 1391. do 1941.*, str. 69–70

⁸⁹ Isto, str. 70.

⁹⁰ Mandić, Mijo: *Kako su postale bunjevačke novine i bunjevački kalendari?*, Prvi bunjevački kalendar za prostu godinu 1934, Subotica, God. I, 1934, str. 33–38.

⁹¹ Vojnić, H. Blaško: *Moj grad u davni : Subotica : 1391. do 1941. : pet stotina pedeset godina grada*, str. 74–75.

⁹² Isto, str. 68–69.

rata 1946. godine izašao je novi broj, ali je odmah posle njega i zabranjeno izlaženje „Subotičke Danice”. Sa izlaženjem počinje 1972. godine, da bi već iduće bio zabranjen, pa kreće sa izlaženjem 1984. godine, ali već početkom XX veka njegova uređivačka politika i stavovi autora ukazuju i propagiraju hrvatstvo kod Bunjevaca.

Početak interesovanja za beleženje narodne književnosti beleži se od devete decenije XIX veka, prilično kasnije u odnosu na ostale narode. U novinama, časopisima i kalendarima nalazi se prvo zapisano narodno usmeno stvaralaštvo, još uvek u fragmentima, nesistematizovano u posebne zbirke ili izdanja, ali ipak zabeleženo.

Književni pravci u bunjevačkoj književnosti, kao i ostalim granama kulture, ili su znatno kasnili za svetskim trendovima, ili se uopšte nisu ni razvili.⁹³ Geza Kikić, koji je pisao o pisanoj književnosti kod Bunjevaca, ukazuje na nerazvijenost književnih pravaca, pa i raznovrsnosti tema, a za to okrivljuje, ponajviše nepostojanje kvalitetne književne kritike, koja bi bila smernica stvaraocima.⁹⁴

I pravac prosvetiteljstva, koji je kod Bunjevaca bio izrazito važan, i pokrenuo nacionalnu svest, takođe je zakasnio za evroskim dešavanjem, oko pedeset godina.⁹⁵ Izostaje romantizam, ili ga ima samo u tragovima, piše se najviše crkvena književnost, poneki roman i pesmarice narodne književnosti.

Etno-kultura, kao što je rečeno, veoma je razvijena. Bunjevke iz Bačke smatraju se začetnicama slamarske umetnosti, vida naivnog slikarstva koje za materijal ima slamu od pokošenog žita. Od ovog, sada popularnog eko materijala, žene na bačkim ravnicama početkom XX veka počinju praviti prava umetnička dela naivne umetnosti od slame. Prave se dvodimenzionalne slike sa etno ili religioznim motivima, perlice – ukrasi za revere na svadbama ili devojkama za kosu i punđe, razni predmeti, kutije za nakit, ili sam nakit za žene. Začetnice ovog slamarskog umetničkog pokreta su Teza i Đula Milodanović iz Žednika, Teza i Đula Milodanović, Kata Rogić i mnoge druge.⁹⁶ Tokom izrade narodne nošnje žene su mnoge detalje ukrašavale same. Jedan od tih veoma vrednih vidova ukrašavanje je „bili vez”, koji su devojčice već sa desetak godina počinjale raditi u kući. Osim donjeg veša, košulja, krevetnine, žene su vezle i celu žensku nošnju, košulju, podsuknje, suknje, pregače. Ovakvu čisto belu nošnju nosile su

⁹³ Buljovčić Josip: *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, Filološki ogledi, NIP „Subotičke novine“, Subotica, 1996, str. 89.

⁹⁴ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, 1971. str. 8–14

⁹⁵ Buljovčić, Josip: *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, *Filološki ogledi*, str. 89.

⁹⁶ Krstić, Boško: Subotica – pregled, str. 103.

samo mlade devojke, posle udaje Bunjevke oblače tamnije boje. O lepoti i vrednosti veza govore i neke od grokotalica, kao opštem narodnom motivu.⁹⁷

Osim belog veza, vezlo se i sa zlatnim nitima – zlatovez. U Subotičkom muzeju postojala je postavka bunjevačke etno sobe, ali je devedesetih godina prošlog veka sklonjena.

Iz ove analize kulture kod Bunjevaca vidimo da je ona u svom razvoju bila veoma karakteristična, da ima neke svoje segmente veoma razvijene, kao i darovite pojedince, koji su bili ponekad i ispred svoga vremena, ali nisu bili prihvaćeni niti podržani od okoline kako bi se taj rad pretočio u opšte društveni i kulturni zamah.

D. Usmena književnost kod bačkih Bunjevaca

Bunjevačka narodna usmena književnost nastajala je vekovima. Kakav darovit pojedinac ispevao bi pesmu ili ispričao priču, pa bi je posle drugi naučili, pevali ili pričali i usput dodavali nešto svoje. Time bi je ili poboljšali ili pokvarili. U bunjevačkoj narodnoj književnosti su ispevane – ispričane i sačuvane sve muke, nesreće i sreće, koje su pogađale narod. Narodna književnost je oblik kolektivnog pamćenja jednog naroda. Po ovim osobinama bunjevačka književnost ništa se ne razlikuje od bilo koje druge, koja čuva sećanja na njihovu nekadašnju pradomovinu, na junačku i srčanu borbu s Turcima, čuvanje Krajine, seobu u Bačku. Bunjevačku narodnu književnost možemo podeliti na lirsku i epsku.

Svest o vrednosti ovog usmenog stvaralaštva kod Bunjevaca javila se tokom XIX veka. Prvi tragovi sakupljačkog rada nalaze se 1869. godine u „Bunjevačko šokačkom kalendaru”, zatim 1873–1876. godine u „Bunjevačko –šokačkoj vili” izlazi oko trideset kraljičkih pesama. Riznica narodnih pripovedaka i pesama je i „Subotička Danica” koja, kao kalendar izlazi jednom godišnje. Narodna književnost je u „Danici” štampana u svakom godištu, počev od 1884. pa do 1946. godine.

Prvu zbirku narodne književnosti, odnosno grokotalica, pod nazivom „Narodno blago”, objavio je Blaško Rajić, 1910. godine. Pišući „Uvodnu riječ” za drugo izdanje „Narodno blago” (1923. Subotica), rekao je: „Malo u kojoj nećeš naći, ako je balada, čistu baladsku pravednost, gdje grijeh pokaran biva a dobrotu naplaćena. U

⁹⁷ Kuntić, Kata: *Bunjevački bili šling*, KUD *Bunjevka*, Subotica, 2010. str . 9.

jednostavnosti ovih pjesama nalazi čovjek tolike nježnosti, finoće, iz njih čuje živi jauk naroda, u njima zvuči srebrni glas narodnog ponosa, u njima bujaju čelik – mišice narodne snage, u njima nalazi čovjek pravi kroj milih naših narodnih običaja, tako da su one po komad narodne povijesti i slike narodne kulture otaca naših.”⁹⁸

Nekoliko godina kasnije Milivoj V. Knežević takođe je pisao o bunjevačkoj narodnoj književnosti i izdao knjigu pod nazivom „Bunjevačke narodne pesme” 1930. godine u Subotici. U sastav knjige Knežević je uvrstio samo kraljičke i svatovske pesme tj. groktalice, dok ostale vrste narodnih pesama ne pominje.

Sledeći sakupljač bunjevačkih narodnih pesama je Ive Prčić, koji se time počeo baviti vrlo rano, a sa svojih 16 godina bio je kazivač groktalica Blašku Rajiću, (za knjigu „Narodno blago” iz 1910. godine). Sakupljenu građu objavljivao je godinama i u „Danici”, crkvenom kalendaru, koji je duže i uređivao. Zahvaljujući njemu veliki deo narodne bunjevačke poezije i proze ostao je zabelužen i sačuvan. Ive Prčić objavio je dve knjige narodnih pesama „Bunjevačke narodne pisme” 1939. godine, a u drugoj takođe pod nazivom „Bunjevačke narodne pisme” (1971), koja je izašla posthumno, napravio je i njihovu podelu na šest grupa. Ive Prčić poslao je 25 bunjevačkih groktalica u Maticu hrvatsku, koje su se našle u njihovoj X knjizi pod nazivom „Haremske pričalice i bunjevačke groktalice”. X knjiga, 1942. godine u Zagrebu.

Kako bi smo celovitije posmatrali usmenu narodnu poeziju, prikazaćemo je u ovom radu, na osnovu one podele koju je postavio Ive Prčić:

I Pobožne, lirske

Bunjevci su katoličke veroispovesti, a vera je u njihovoj istoriji, kao i sadašnjem vremenu, veoma važan deo kulture, istorije i života. Iz ovog religioznog društvenog miljea logično je nastala i vrsta pobožnih (religioznih) lirskih pesama, ali valja naglasiti da one po svojoj funkciji nisu ni obredne ni običajne. To su pesmice – molitve, koje je narod ispevao o Isusu, Bogu, Blaženoj Mariji, Sv. Katarini, Sv. Petru...

Ovu vrstu pesama najviše su pevale majke maloj deci. Kada su se počeli štampati molitvenici, ove pesme su se lagano prestajale pivati, a samim tim i zaboravljati. Pesme ne poseduju veliku umetničku vrednost, ali se njihova lepota ogleda u čistom i otvorenom verovanju naroda u hrišćanstvo.

⁹⁸ Blaž, Rajčić: *Narodno blago: zbirka narodnih pjesama i poslovice*, knj. 1, Štamparija E. Rajčić, Subotica, 1923, str. 3.

Molitva Svete Kate

*Sveta Kata kleči,
Zaiskala vodice,
Da opere ručice,
Da se maši ramena,
I Isusa ranjema,
Da s' ne boji bisna psa,
Ni zla sna,
Ni gore poloma,
Ni vode potopa,
Ni vile vištice,
Nikake žarčice,
Od ovog svita. Amen!⁹⁹*

II Dičije

Pripadaju grupi lirskih pesama od kojih su neke izvodila sama deca, na primer za određene svece, kao što su „Materice” ili „Oci”. Materice su kod Bunjevaca poput dana majki, gde bi deca domaćici ovako zapevala:

*Faljen Isus gazdarice!
Čestite vam “Materice”!
Ja sam došo priko mora,
Da mi date malo ora,
Snašla me je strašna muka,
Da mi date i jabuka.
Vidio sam i ovaca,
Da mi date i novaca.
Napolju je zdravo zima.
Molim jednu čašu vina!¹⁰⁰*

⁹⁹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, s. n., Subotica, 1939, str. 12.

¹⁰⁰ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, str. 18.

Neke je „nana” – majka, pevala uz kolevku svojem čedu, ili one uz pomoć kojih je učila decu brojanju – brojalice, dobrom izgovoru – brzalice, ili one koje je pevala da bi zabavila decu.

Jedan dva tri

Jedan dva tri,

Svađali se fratri

U kući za vrati.

Jedan uzme tačku

Pa udari mačku.

Nemoj mačka plakati,

Dobiš jedno jaje.

Di je to jaje?

Pojili ga svatovi.

Di su ti svatovi?

Otišli su putom.

Di je taj put?

Zarasila ga trava.

Di je ta trava?

Popasli je volovi.

Di su ti volovi?

Sakrila jih majka.

Di je ta majka?

Sakrila se u tikvice,

Pa pu Stipu u ...¹⁰¹

III Korizmene – lirske, običajne – obredne, starovinske

Kod ove grupe pesama pojavljuje se i pojam starovinske, što znači da su nastale u pradomovini Bunjevaca i da su ih oni sa sobom doneli u nove krajeve, izvodili i čuvali.

Kao veliki vernici Bunjevci su redovno držali Korizmu, četrdesetodnevni post pre Uskrsa, kada nije bilo dozvoljeno pevanje niti igranje. Stariji ljudi znali su da je za

¹⁰¹ Isto, str. 19.

mlađe ovo doba veoma teško i da mlada krv vrije i traži sebi zabave, zato su nastale korizmene pesme, koje su se pevale po posebnoj melodiji a uz njih je išao i specifičan ples, ali sve u duhu hrišćanstva. Ive Prčić, opisujući ovu vrstu pesama (1939) kaže kako je sve manje onih Bunjevaca koji drže do Korizme onako kako je to nekada bilo.

*Šta je u zori?
Pleti kosu da pletemo,
Da ujutru uranimo,
Da zoricu privarimo.
Da vidimo šta j' u zori.
U zorici devet braća
I med njima Marta.
Hoj ide, hoj, hoj, ide hoj!¹⁰²*

IV kraljičke – lirske, običajne – obredne, starovinske

Kraljičke pesme Bunjevci su doneli iz svoje pradomovine i izvodili su ih sve do četrdesetih godina prošlog veka, a devedesetih je ponovo oživljen ovaj običaj.¹⁰³ Jovan Erdeljanović ističe da se ovaj običaj iz severnog dela Bačke i Banata razlikuje od istog koji se izvodi u drugim delovima zemlje, što je dokaz da su bunjevačke kraljice autohtone.¹⁰⁴

Pripadaju grupi obrednih pisama, izvode se kolektivno, tačno ponavljaju određenu celinu, uz nju ide i određena verbalna pratnja. Ova obredna „obaveza” zaslužna je što su se tekstovi pesama tako dugo i dobro sačuvali, a u njima i običaji razvili su poseban i bogat jezik simbola. U kraljice su išle mlade devojke „cure”, njih osam, najčešće uzrasta od 10 do 14 godina.¹⁰⁵ Obučene u belu „šlingovanu” nošnju, bose, raspuštene kose, sa krunama na kojima se nalazi sveta slika, okićena cvećem i „pantljikama” mašnama, svetom slikom glavi.¹⁰⁶ „Dovama” odnosno Duhovima obeležava se kraj uskršnji praznika. To je pomičan svetac, tako da nema svoj stalni

¹⁰² Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 23.

¹⁰³ Kujundžić Ostojić, Suzana: *Kraljice kod bački Bunjevaca, Bunjevački običaji*, NIU Bunjevački informativni centar, Subotica, 2005, str. 62.

¹⁰⁴ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 269.

¹⁰⁵ Кнежевић, В. Миловоје: *Народна књижевност*, Књижевни север, Год. VI, knjiga VI, sveska 7-10, 1930, str. 98.

¹⁰⁶ Kujundžić Ostojić, Suzana: *Kraljice kod bački Bunjevaca, Bunjevački običaji*, str. 51.

datum održavanja. Kod Bunjevaca je običaj je da se na „Dove” mlađi svet iz kuće sa cvetovima zove okiti rano ujutru prozore i kapije na kući, a na salašima još i staje, kokošinjce, obore i čardake.¹⁰⁷ Oblik stiha u kojem su ispevane kraljičke pesme je šesterac sa nestalnom cezurom, učesnice običaja ih pevaju horski, uz jednoličnu melodiju i bez pratnje instrumenta.¹⁰⁸ Kraljičke pesme se ne pevaju isto, jer se one dele na: koračnice, vesele i žalosne. One su namenje celoj zajednici; vesele i šaljive: mladima i deci; žalosne: „katanama” – vojnicima, sirčićima, udovcima, udovicama.¹⁰⁹

Istraživači smatraju da su to pesme koje su ostatak iz paganskih vremena, kad su stari Sloveni ovaj obred izvodili božanstvu plodnosti. Smatra se i da „zbog postojanja opšteslovenskih mitskih bića, rusalki, koje potiču od duša utopljenica (pa se taj praznik mogao identifikovati sa Trojicama, hrišćanskim praznikom vezanim za mrtve), smatraju da su Rusalije bile praznik iz kulta predaka.”¹¹⁰

Kraljičkih pesama ima zapisanih negde oko stotinu i najkompletnije su zabeležene u odnosu na ostalu narodnu književnost Bunjevaca. Milivoj V. Knežević je zabeležio trideset u časopisu „Književni sever”,¹¹¹ i kaže kako ih u narodu ima oko šezdesetak, ali da je u ovu zbirku uvrstio samo one kojsu umetnički vredne. Skupljao ih je Ive Prčić i objavio 108 u knjizi „Bunjevačke narodne pisme” 1939. godine.¹¹² Bela Gabrić i Ante Pokornik objavili su vrlo iscrpnu knjigu „Bunjevačke kraljičke pisme” (1996),¹¹³ u njoj je zabeleženo 137 starijih pesama, kao i 30 onih koje su nastale devedesetih godina prošlog veka, kad je ovaj običaj, od posle Drugog svetskog rata, opet obnovljen.

Dok su išle i pivale su, a na pripev „ljeljo” zastale bi, odigle se petama od zemlje i naklonile se. Što izgleda ko da stalno pocupkuju, dok su njim đerdani lupkali o ogledalca, od čega se čuo potmuo zvuk.¹¹⁴ Kad krenu od kuće pevaju ovu *koračnicu*:

*Mi selu idemo,
Selo od nas biži,*

¹⁰⁷ Isto, str. 53.

¹⁰⁸ Isto, str. 52.

¹⁰⁹ Gabrić, Bela; Pokornik Ante: *Bunjevačke kraljičke pisme*, Izdavačko društvo HRID, Subotica, 1995. godine, str. 19–47.

¹¹⁰ Karanović, Zoja: *Antologija srpske lirske usmene poezije*, Svetovi, Novi Sad, 1996, str. 279.

¹¹¹ Knežević, V. Milivoje: *Kraljičke pesme*, Književni sever, 1930, str. 108–122.

¹¹² Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 31–86.

¹¹³ Gabrić, Bela; Pokornik, Ante: *Bunjevačke kraljičke pisme*, 1996.

¹¹⁴ Kujundžić Ostojić, Suzana: *Kraljice kod bački Bunjevaca*, str. 53.

*A što od nas biži,
Mi mu ne idemo,
Da ga porobimo,
Već mi mu idemo,
Da ga veselimo!*¹¹⁵

Kad ih zaustave ispred kuće onda pevaju ovu veselu pesmu:

*Mi ode dođosmo,
Prid najbolje dvore.
Vode zaiskasmo,
Vode nam ne dadu,
Već nam vina daju:
Vina ne pijemo,
Da se opijemo,
Da se opijemo,
Već, vode pijemo
Pa da mudrujemo.*¹¹⁶

Ako bi „kraljice” zalutale u tuđ „sokak” znale su se i potući.¹¹⁷ Domaćini su „kraljice” lepo dočekivali jer je njihov dolazak u kuću donosio napredak, zato ih je nagrađivao jajima, kobasicom, šunkom, a negde se davao i novac.¹¹⁸ Kraljiče običaje je devedesetih godina prošlog veka ponovo oživela Kata Kuntić iz Subotice sa svojom folklornom grupom KUD „Bunjevka”.¹¹⁹

V svatovske – lirske, običajne

Svatovske pesme pripadaju grupi lirskih pesama, koje su se izvodile u okviru svatovskih bunjevački običaja, kao čitav niz složenih i različitih radnji, a svi u cilju da se promena društvenog statusa mladenaca sprovede što tačnije po običaju, koji bi onda tim ponavljanjem matrice obezbedila sigurnost i dugotrajnost sklopljenog braka.

¹¹⁵ Knežević, V. Milivoj: *Bunjevačke narodne pesme, O Bunjevcima*, Književni sever, 1930, str. 11.

¹¹⁶ Isto, str. 13.

¹¹⁷ Kujundžić Ostojić, Suzana: *Kraljice kod bački Bunjevaca*, str. 54.

¹¹⁸ Isto, str. 55.

¹¹⁹ Isto, str. 62.

Sredinom prošlog veka još je bio zadržan običaj u bunjevačkim svatovima da se devojka „ispiva”. To je bio zadatak s „preteljeve” – prijateljeve, strane da nađu „pivača” i to je uvek bio neko sa njihove strane iz familije. „Pivanje se počimalo kod momačke kuće (da se dobije štimunga) i trajalo je sve, dok nisu doneli divojku...”¹²⁰ Tako su ispevane pesme o devojkinom napuštanju roditeljske kuće, što su sigurno jedni od najdirljivijih stihova u bunjevačkoj narodnoj književnosti. Iz stihova se da videti i kakav život očekuje mladu ženu u novoj familiji. Odnosno, ustrojstvo strogo patrijarhatne sredine, gde je žena bila sluga svojoj svekrvi, svekru i mužu, i potčinjena svima, sem svojoj deci.

Pesme redom prate, davanje roditeljskog blagoslova, preoblačenje devojke, njen odlazak u novu porodicu... Pored ovih tužnih momenata, svatovi su bili prilika da se rodbina sretne, što zbog posla i velike razuđenosti salaša i loših uslova za putovanje, nekad često nije bilo lako. Znalo se dešavati da se već odrasla deca u svatovima upoznaju sa svojom bližom familijom.

Bunjevci su voleli veselje, a svatovi su svakako bili prilika za to. Pored obrednih svatovskih pesama, na svadbama su izvođene i groktalice. Groktilo se o junacima i njihovim dogodovštinama¹²¹, ljubavima, a zapevali bi se i bećarci, poskočice, šalajdani...¹²²

Nekada su bunjevački svatovi trajali danima. Zato su gradske vlasti u Subotici sredinom XVIII veka, ograničile broj dana koliko smeju trajati svatovi, pa čak i koliko skup poklon može biti.¹²³

Brak je za Bunjevce bio svetinja, a pojam razvoda vrlo dugo nije ni postojao. U njega se ulazilo s oprezom i roditeljskim blagoslovom.¹²⁴ Dešavalo se da je neko i prikršio ove običaje, pa bi onda devojka umesto uz bučno veselje ušla u kuću tiho – „uskočila”. Takav mladi bračni par nije živeo u porodičnoj zajednici, već je sam osnivo svoje ognjište.

¹²⁰ Isto, str. 88.

¹²¹ Иванић, Иван: *О Буњевцима*, Издавачка штампарија др Душана Петровића, Суботица, 1894, стр. 104.

¹²² Sekulić, Ante: *Svadbene običaji bačkih Bunjevaca*, Poseban otisak iz knjige „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena“ knjiga 48, Zgreb, 1980, str. 162.

¹²³ Isto, str. 154.

¹²⁴ Isto, str. 215.

Za brak su kod Bunjevaca nekada bila spremna i muška i ženska čeljad pre dvadesete godine. Prilika za udaju – ženidbu tražila se naspram ugleda i bogatstva familije, odnosno „pram sebe”.¹²⁵

Običaji koji se poštuju pre prosidbe devojke, zatim nakon njenog pristanka su brojni i veoma bogati, o kojima će biti više reči u narednom delu rada.¹²⁶ Pisma koja se peva kada se devojka oprašta sa svojom rodbinom:

*S Bogom stanje, s Bogom stanje,
I obitovanje!
Alaj, alaj rano!
Dragog tate, dragog tate,
I mile mi nane.
Alaj, alaj rano!
Slatka nane, slatka nane,
Ne oplakuj lane.
Alaj, alaj rano!
Nego nane, nego nane,
Moli Boga za me”¹²⁷*

Sledeći stihovi su se pevali posle deset sati uveče kad mladini gosti dođu u svatove, a pevalo se nakon što se nazdravi tri puta – „trojanicama”. To je bio trenutak i da se kaže po koja *nazdravica*:

*Zaspa, zadrime cara dvoreći.
Više caricu, nego li cara.
Di kondir spusti, tu zemlja puče.
Di zemlja puče, jabuka niče,
Zlatan joj koren, srebrno granje,
Srebrno granje, biserno lišće.
Biser opada, u čašu pada,*

¹²⁵ Прћић, Ката: *Свадебни обичаји код суботички Буњеваца при крају XIX века*, Književni sever, sveska 3–4, 1927, str. 167.

¹²⁶ Mandić, Mijo: *Svađbeni običaji kod Bunjevaca pri karaju XIX veka*, Bunjevački običaji, NIU „Bunjevački informativni centar, Subotica, 2005, str. 72–80.

¹²⁷ Isto, str. 91.

*Biser se kruni, čaša se puni.
- Ispite čašu, za ljubav našu!
Mi ćemo čašu za ljubav vašu!*¹²⁸

Kako su vremenom nestajali bogati svadbeni običaji tako su nestajale i svatovske pesme, i kada ih je sakupljao Ive Prčić pedesetih godina prošlog veka, one su se već polako počele zaboravljati.

VII Bećarac, šaranac, šalajdan – lirske pesme

Bećarci pripadaju grupi lirskih pesama, osobito vesele tematike, pa su se u takvim prilikama i izvodili. Najviše ih je pevala i izvodila mladež, al starijima su ga znali zapevati. On je kratke forme, uglavnom dvostih, ređe trostih, ispevan najčešće u desetercu. Bećarac je uglavnom opevao ljubavne zgone i nezgode. Ana Matović u knjizi „Bećarac u Vojvodini“ (1998) kaže kako je to pesma vojvođanskog življa, Srba, Bunjevaca i Šokaca,¹²⁹ kao i da se najviše izvodio u svatovima i to u drugom „zabavnom“ delu, kada se se obavi deo opraštanja mlade od roditelja.¹³⁰

*Moja nana dobra žena bila,
Samoj' mene 'uncuta rodila.*¹³¹

*Dođii diko, ma na zoru bilo,
Ja ću kazat da si svu noć bio.*¹³²

*Grlo moje, još da imaš para
Tri bi sela sama napivala.*¹³³

*Poljubi me i zagrli diko,
Za jedared ja ću tebe dvared.*¹³⁴

¹²⁸ Prčić, Ivan: *Bunjevačka narodna književnost*, 1939, str. 94.

¹²⁹ Matović, Ana: *Bećarac u Vojvodini*, Матица српска, Нови Сад, 1998, стр. 20.

¹³⁰ Isto, str. 23.

¹³¹ Prčić, Ivan: *Bunjevačka narodna književnost*, 1939, str. 89.

¹³² Isto, str. 286.

¹³³ Isto, str. 93.

¹³⁴ Isto, str. 94.

*Još ću malo ja biti kod nane,
Pa kod dike onda nauvike.*¹³⁵

Šaranac je sličan bećarcu i po temama i po obliku stiha. Ispivan najčešće u desetercu, al mesto dva stiha on uvek ima četiri. Zbog ovakvog oblika može se reći da je to kraća ljubavna pesma.

*Mila nane, podaj me za lane,
Ma mu bila kuća od ponjave,
Mila nane, podaje me za diku,
Ma mu kuća bila u šljiviku.*¹³⁶

Šalajdan je isto lirska vrsta pesama, a ime su dobile po pripevu: Šalaj! Tema im je isto ko i kod bećaraca i šaranaca - ljubavni jadi ili sreća u ljubavi. Sastavljeni su od četiri stiha u sedmercima ili osmercima.

*Tri jabuke i tunje,
Na dolafu istrule,
Istrule su stajajući,
Diku čekajući – šalaj!*¹³⁷

*Kaži, nane, šta misliš,
Kad ti diku moga vidiš.
Misli, nane, makar šta,
Dikina ću biti ja – šalaj!*¹³⁸

Mnoge od ovih bećaraca, šaranaca i šalajdana pevaju se i danas, a poznate su po celoj Vojvodini.

¹³⁵ Isto, str. 111.

¹³⁶ Prčić, Ivan: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 138.

¹³⁷ Isto, str. 156.

¹³⁸ Isto, str. 165.

VII groktalice – epsko – lirske, starovinske

Groktalice su lirsko-epske deseteračke, starovinske, narodne pesme koje su se pevale uzimanjem dubokog glasa iz grla, bez pratnje instrumenta, ima ih oko stotine.

O ostalim karakteristikama groktalica razmatraće se u ovom radu, u delovima koji slede.

Koledarske pesme, lirsko obredne, starovinske

Koledarske pesme ubrajaju se u grupu lirsko obredni-običajni pisama. Ispivane su u sedmercu, sa stalnom cezuroom posle četvrtog sloga, a na kraju svakog stiha bio je pripev „koledo”, i vrlo su slične kraljičkim pesmama. Ubraja se u božićne običaje jer kolede idu na treći dan Božića, na Ivanje.

U koledare su išli samo muškarci, njih 12. Spremao ih je mešter, koji je za pevanje dobijao darove, kao i koledari. Skupljali su se od 27. decembra posle podne na Došašće, išli su i tokom noći, pa sve do 28. decembra posle podne.¹³⁹

Momci, podeljeni u dve grupe, po šest, prvo bi svi ošli na plebaniju, kod svećenika. U svakoj je bio jedan kolovođa i on je bio glavan, u ruci je nosio fenjer okičen ruzmarinom, tri pevača i jedan blagajnik. Unajmljivali su i torbonošu, koji nije bio član čete, čiji je zadatak bio da nosi sve darove kojima bi domaćini darovali njihovo pevanje pisama. Uglavnom su to bili darovi u hrani, kao što je: brašno, mast, jaja, kobasice... Dobijali su i vino, koje su sipali u čobanije.

Koledari su išli po sokacima i ulazili u one kuće u kojima je gorila sveća u prozorima. Svugde gde uđu su pevali starovinske koledarske pesme, koje su ko i karaljičke, bile namenjene svim ukućanima i prema tom su i pevane. Kolovođa bi pozdravio domaćina, a onda bi zapevali svoje pisme. Ako je u kući gde pevaju bila devojka jednog od koledara, njoj bi na ramena stavili fenjer, pa bi onda tako izvodili običaj.¹⁴⁰

U kućama u kojima su izvođene trebale doneti plodnost, sreću, zdravlje i radost. Sa sigurnošću se može tvrditi da su i one po svojem poreklu veoma stare, tj. starovinske. U njima su sačuvana sećanja na paganska vremena, ali i noviji sloj, onaj koji je hristijanizovan.

¹³⁹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, Osvit, Subotica, 1972, str. 199.

¹⁴⁰ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, Školska knjiga, Zagreb, 1989, str. 293.

O koledarima prvi je pisao Ilija Kujundžić, a pesme je zabeležio i Ive Prčić, u drugoj knjizi, pod naslovom „Bunjevačke narodne pisme”, koja je izašla 1971. godine. Pesme je podelio po mestima gde su ih koledari izvodili: „prid kućom”, „dok idu kroz selo”, „momku”, „divojki”... Ovaj običaj najviše se sprovodio u vinogradarskim krajevima Subtice, ko što je: Radanovac, Bucke, Bajski Vinogradi, Tavankut...¹⁴¹

Koledari su imali pesmu kada idu putem:

*Mi idemo, koledo*¹⁴²

Ravnim poljem, koledo!

i zelenim, koledo!

Njivicama, koledo!

Ravno polje, koledo!

Puno stada, koledo!

Zelen – njive, koledo!

Puno klasja, koledo!

Daj nam, Bože, koledo!

Dobru pašu, koledo!

Za kravice, koledo!

I ovčice, koledo!

Da nam dadu, koledo!

Šatre mlika, koledo!

Da možemo, koledo!

Okupati, koledo!

Mladog Boga, koledo!

*I Božića, koledo!”*¹⁴³

Koledarski običaj odavno se ne izvodi, a samim tim ni ove pesme se ne pivaju. Ostale su zabeležene u knjigama gde odolevaju vremenu i zaboravu i čekaju da budu detaljnije istražene.

Ovakvom podelom pesama izostavljene su one koje se pevaju nad otvorenim grobom pokojnika – „prašćalice”, i njih Geza Kikić smatra da treba takođe uvrstiti u lirske narodne pisme. „Prašćalice” peva kantor tako što u tekst pesme unosi podatke

¹⁴¹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1971, str. 195-215.

¹⁴² Isto, str. 201.

¹⁴³ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1971, str. 203.

pokojnika i uže porodice.¹⁴⁴ Sekulić u svojoj knjizi „Bački Bunjevci i Šokci” (1989. godina), naglašava da se „prašcalice” pevaju za novac, pa samim tim, prema njemu onda i nisu pravi vid narodne književnosti. Dok one pesme koje su pevane oko mrtvaca, mogu da se ubroje u prave narodne. U njima se žali i nabraja šta je sve pokojnik uradio, koje je vrline imo, ali znali su se navesti i njegovi propusti u životu. Šteta je što ove pesme niko nije beležio, verovatno smatrajući to za neprikladno u trenutku tugovanje i gubitka porodice i šire zajednice, ali je svakako i sa gubitkom ovih pesama nestao jedan bitan deo narodne književnosti.

Narodne pripovetke

Kod Bunjevaca ima oko 1000 narodnih pripovedaka, što je mnogo u odnosu na ostalo sačuvano usmeno stvaralaštvo.¹⁴⁵ Balint Vujkov je bio njihov sakupljač i zabeležio ih je i izdao u devet knjiga. Narodne umotvorine sakupljali su: Ambrozije Šarčević, Blaško Rajić, Ive Prčić, Marko Pejić, Grgo Bačlija.¹⁴⁶

Težak život Bunjevci su pretakali u pripovetke, prema onom pravilu šta muči lik iz pripovetke, muči i onog ko je pripoveda. Tako junaci bunjevačkih pripovedaka iz svoji nerešivih situacija, četo izlaze uz pomoć fantastični bića vila, čarobnjaka, vilenjaka

Pripovetke je Ivan Antunović objavljivao u „Bunjevačko šokačkim novina” za vreme XIX vika. List „Neven”, je povremeno objavljivao pripovetke. Ivan Prčić je isto skupljao i objavljivao u „Subotičkoj Danici” narodnu književnost, od pripovedaka, Ivan Prčić sakupljao i basne, pitalice, poslovice i pošalice. S početkom izlaska „Tandrčka” (2008. godine), dečijeg lista na bunjevačkom, pojavljuju se i narodne priče koje je govorila Ana Vojnić Kortmiš.¹⁴⁷

Kratke narodne umotvorine

Kratke narodne umotvirine, zrnca su biserja mudrosti svakog naroda i u njih se ubrajaju: poslovice, pitalice, zagonetke, bajalice, zdravice, brzalice...

U te kratke forme su utkani vekovi narodnog iskustva. Prvi ih je počeo, kod Bunjevaca, skupljati Ambrozije Šarčević, dok je zbirku objavio 1869. (u Subotici), pod nazivom „Zbirka mudrih i poučnih izrekah”, sa podnaslovom „Za korist bunjevačkog

¹⁴⁴ Sekulić, Ante, *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 284.

¹⁴⁵ Vujkov, Balint: *Narodne pripovetke i narodni pripovedači kod Bunjevaca*, Bunjevačko kolo, novembar, godina II, knjiga III, sveska 10, Subotica, 1934.

¹⁴⁶ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevi i šokci*, str. 294.

¹⁴⁷ Vidi izdanja „Tandrčak“ dičiji list na bunjevačkom, na sajtu www.bunjevci.net

puka”. Šarčevićeva nakana je bila da u knjizi predstavi one izreke koje su u to vreme bile aktuelne i to više od drugi naroda, nego od Bunjevaca. Svoju namiru Šarčević je ovim ričima objasnio: „... trudim se, nastojim, a trudiću se – ako mi Bog pomogne – i od sada, da moje bunjevačke rođake, koji su na umnome polju tako daleko zaostali – što je moguće više – unapridim”.¹⁴⁸ Bunjevačke narodne poslovice skupljao je i Blaško Rajić, „Bunjevačke poslovice Blaška Rajića” 1964. godine, u Zagrebu, izdavač je Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, a knjigu je priredio Antun Šimčik. U knjižici su zabelužene one poslovice koje su ili bunjevačke, ili su ih oni najrađe koristili.

*Bit će svega ko na Božić rokve. To jest neće biti ništa.*¹⁴⁹

Gazda praznih jama. Kad se tko razmeće, a nema ništa. Bunjevci su u stara vremena žito spremali u jame i za bogataša smatrao se onaj koji je imao mnogo velikih jama punih pšenice. – Ovako se spremalo žito prošloga stoljeća, a i za prvoga svjetskog rata i u Malopoljskoj i Galiciji.

Ima uši ko fratarske cokule. Kaže se za one koji imaju velike uši.

Išlo je, al mobom. Tj. nije mogao sam svršiti, nego su mu drugi morali pomoći.

*Ne bi crna noć na nju pala. Tako je gadna.*¹⁵⁰

Narodne umotvorine su oblik narodne književnosti koja se u narodu najduže održala, te se i danas koristi. To potvrđuje i knjiga „Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca” (1997. Subotica), čiju su građu sakupili Marko Pejić i Grgo Bačlija, radeći na „Dijalekatskom rečniku”. Građa je naprosto bila ispred njih, prepoznali su ovu lepotu i vrednost i zabeležili je. Tako je bunjevački živalj na teritoriji Subotica – Sombor – Baja, postao bogatiji za još jednu knjigu nezaboravnih narodnih izreka, poslovice, zagonetki, pošalica, negde oko 2.5000. Neke od izreka su i objašnjene po sistemu Vuka Karadžića, koji je primenio u svojem „Rječniku”. To je izuzetna vrednost knjige, jer će tako zauvek ostati zapamćeno šta se kad i zašto kazivalo.

Alaj si urizan ko Vojnić tur. (Uvik je bio pocipan.)

Deveti u plugu. (Niko i ništa.)

Dobit košar. (Bit odbijen u nikoj ponudi.)

Hajku na bataljku. (Lutalica.)

¹⁴⁸ Šarčević, Ambrozije: *Zbirka mudrih i poučnih izrekah*, s. n., Subotica, 1869, str. 1.

¹⁴⁹ Šimčik, Antun: *Bunjevačke poslovice Blaška Rajića*, JAZU, Zagreb, 1964. str. 477.

¹⁵⁰ Isto, 477–487.

Ima više posla neg Rudić s Kunbajom. (Zapletenost i neuputan rad – tada jedini bunjevački spahija, imo je tušta glavobolje i brige sa spahilukom u Kumbaji.)

Mator sekeš. (Starac koji traži malado društvo.)

Nasiso se ko riđo bare. (Opio se.)

Ne lipi se to na njegov. (Nezainteresovan.)

Ni u bakać. (Ne haje.)

Uzo ga na mindrac. (Za sve ga okrivljuje.)¹⁵¹

E. Pisana književnost kod bačkih Bunjevaca

Bunjevačka književnost počinje se pratiti od onog vremena kada su se Bunjevci doselili u bačku ravnicu. Nema sumnje da je pismenost, a samim tim i književnost morala postojati i pre njihovog doseljavanja. O tom periodu nema istraženih i pouzdanih podataka. Na neke od njih, iako ne dovoljno istražene, nailazimo u ponekim delima, poput Bernardina Unjija koji u svojoj knjizi „Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih Franjevaca” ukazuje na obavezno postojanje pisanih dokumenata i knjiga u franjevačkom samostanu Bosne srebrene. Osim toga autor pominje i fra Marinusa Nikolausa koji je štampao knjigu „Raj duše” (Hortus animae) 1567. godine u Beogradu, na pergamentu. Ukoliko bi se ispostavilo da ovo delo i pisac pripadaju bunjevačkoj književnosti tada bi se mnogi stavovi, najpre o tome ko je prvi bunjevački pisac, pomerili još vek unazad. To svakao ukazuje na razvitak pisane književnosti koji je na nivou ostalih razvijenih evropskih naroda.

Tema bunjevačke književnosti nije zaokupljala tako brojne istraživače poput pitanja bunjevačkog porekla i njihovog imena. O njoj se piše retko, vrlo malo, a mnogima nije bio cilj predstaviti Bunjevce u onom svetlu kako ono zaista jeste, već daleko nazadnije i neukije.

Život Bunjevaca koji su se doselili u bačku ravnicu bio je veoma težak, i on je svakako uticao na stagnaciju, pa i nazadovanje u postignutoj kulturi pismenosti koja je donešena. Fratar Mihajlo Radnić, prvi bunjevački pisac, ovako piše o svakodnevic

¹⁵¹ Peić, Marko; Bačlija, Grgo: *Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca*, Obnoviteljska bunjevačka matica, Subotica, 1997, str. 97.

naroda koji se tek doselio na prostore severne Bačke: „... stalno smo u seni smrti, danju i noću sakrivamo se po gustim šumama”.¹⁵²

U ovako teškim uslovima života pismenost i književnost bile su veoma retke.

Bunjevci su na današnje prostore, Bajskog trokuta (Subotica – Baja – Sombor), došli mahom u XVII veku, gde su čuvali granicu od Turaka, krčili zemlju, kako bi je mogli obrađivati i od toga preživljavati.

Svaka književnost, pa i bunjevačka, mora se posmatrati u okviru istorije, političkih i drugih važnih segmenata, koji su na najneposredniji način uticali na stvaranje iste. Književnost kod bačkih Bunjevaca možemo podeliti u četiri perioda:

1. Od Mihovila Radnića do Ivana Antunovića
2. Od Ivana Antunovića, perioda preporodne književnosti, i Antunovićevih učenika i sledbenika
3. Period novije književnosti, od Prvog svetskog rata pa nadalje Drugog svetskog rata
4. Od kraja kraja devedesetih godina XX veka do danas

Tematika te najstarije književnosti je mahom crkvenog i pobožnog karaktera, a razlog je svakako u tome što su je pisali samo franjevci, kapistranci iz provincije Bosne Srebrene.¹⁵³ Oni su na ove prostore došli zajedno sa narodom koji se ovde doselio. Pod provinciju Bosne Srebrene u to vreme potpadala je: cela Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Slavonija i južna Ugarska. Ova književnost pisana je najpre kako bi pružala utehu napaćenom narodu, koji se stalno selio, ratovao i trpeo težak život. Te činjenice zajedničke su i za slavonsku i bunjevačku književnost, te je iz tih i još po nikih razloga, ove dve književnosti u tom ranom periodu teško razlikovati. Treba imati na umu da su svi ti fratri govorili istim jezikom, štokavskim ikavskim, ili kako su ga oni zvali ilirskim, i svi oni su pohađali iste škole. Znači, bila im je poznata i dostupna ista literatura, zatim dubrovačka književnost i svi su pisali bosanskom ćirilicom.¹⁵⁴ Tek kasnije pišu latinicom, čija je ortografija bila neujednačena i ličila je na mađarsku ili nemačku, verovatno zato što su od njih autori tražili tehnička rešenja za pisanje slova.¹⁵⁵

¹⁵² Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, Glasnik Istorijškog društva u Novom Sadu, 1940, str. 1–14.

¹⁵³ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 273.

¹⁵⁴ Knežević, V. Milivoje: *Преглед буњвачке књижевности*, Književni sever, 1927. godine, str. 26.

¹⁵⁵ Buljovčić, Josip: *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, *Filološki ogledi*, Subotičke novine, Subotica, 1996, godine, str. 89–91.

Vasa Stajić tvrdi da je bunjevački govor bio jezik zvaničenja u Bačkoj tokom XVIII veka. Ovim ilirskim jezikom pisali su činovnici, po županijama i ostaloj administraciji.¹⁵⁶

Postavlja se pitanje na osnovu kojih parametara odrediti koja književnost, iz ovog ranog perioda, ili koji autor je bunjevački? Problem je veći s tim što jezik kojim pišu zovu ilirskim, koji će tek krajem XVIII veka nazivati bunjevačkim, kad se i pojam Bunjevac počinje upotrebljavati. Njega prvi pominje Marijan Lanošević u svojoj knjizi „Evandjelstar”, štampan u Budimu 1794. godine, gde u predgovoru kaže: „...Bunjevac (tako zvan od Bune vode u Dalmaciji, otkuda u Mađarsku doseli) svojim slavi se izustjenjem...”¹⁵⁷

Viđenje problema oko određivanja rane bunjevačke književnosti Spasoje Vasiljev u svojoj knjizi „Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku” ovako objašnjava: „Po ortografiji, vrsti dela, po autorima, vrlo je, dakle, mučno razlikovati delo koje pripada slavonskoj pokrajinskoj književnosti od onoga koje je namenjen „bogoljubivim štiocem slovinskim”, odnosno Bunjevcima. Tema, jezik, sadržina, osećanje plemenske pripadnosti, koje je u istim nevoljama sve više nestajalo, a onda ista vera i isti dušobrižnici, sve nam to onemogućuje da lako i brzo razlikujemo jednu pokrajinsku književnost od druge.”¹⁵⁸

Kao rešenje Vasiljev navodi da će u bunjevačke autore svrstavati one „koji su se rodili u kraju gde su nastanjeni Bunjevci, u opštinama (plebanijama) koje su smatrane bunjevačkim.”¹⁵⁹ Ministar Franjevačke provincije fra Grgur Čevapović je u Budimu 1824. godine izdao „Sinopticomemorialis catalog” gde je naveo sve bunjevačke i šokačke plebanije. I Ivan Antunović je u svojoj „Raspravi” naveo isti spisak plebanija, mada je Bunjevaca, doduše u manjim grupama bilo i u drugim mestima. Bunjevci su imali i svoju plebaniju u Budimu. Ovaj, da ga tako nazovemo, teritorijalni arbitar prilično je manjkav, al za sada relativno najsigurniji. Zbog prirode posla, fratri su često menjali svoje mesto boravka. Dešavalo se da su rođeni u Bosni, a život provedu u Slavoniji ili Bačkoj. Dešavalo se i da su Bunjevci odlazili u druge krajeve i tamo proveli

¹⁵⁶ Stajić, Vasa: *Bunjevački govor kao jezik zvaničenja u Bačkoj*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, свеске 39-42, књига XIII, Нови Сад, 1940, стр. 162.

¹⁵⁷ Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu, 1940, str. 2.

¹⁵⁸ Isto, str. 2.

¹⁵⁹ Isto, str. 3.

život. Svi oni su stvarali književnost koja je bila vrlo slična i po pitanju jezika, sadržaja, kao i namene.¹⁶⁰

Jasno je da bunjevačka književnost nije samonikla, ona nosi svoje korene iz Bosne. Njeni nastavljači su bunjevački franjevci, koji su većinom proveli makar i kraće vrime u Vatikanu, gde su imali prilike upoznati se sa verskom književnošću Dubrovnika. Za nju su mogli znati i preko dubrovačkih franjevaca. Zato je u ovoj ranoj bunjevačkoj književnosti više nego očigledan uticaj Andrije Kačića Miošića, franjevca Matije Divkovića, Matije Antuna Reljkovića. „Tako je pobožna, epska i rodoljubiva, u izvesnom smislu i racionalistička književnost ostalih pokrajina naših našla svoje predstavnike i nastavljače i među bunjevačkim franjevcima.”¹⁶¹

Prvi bunjevački pisac je Mihajlo Radnić – Bačvanin, mada se dugo mislilo da je to Grgur Peštalić. Radnić je rođen u Kaloči 1636. a umro 1707. godine. Njegovi su roditelji došli iz Bosne, mesta Olova. Što znači da je Radnić, prva generacija Bunjevaca koja je rođena u Bačkoj. Još kao mlad pristupio je u franjevački red male braće, provincije bosansko-srebrene, gde je obavljao razne funkcije. Zna se da je 1666. godine bio gvardijan Olova i da nije oduševljeno dočekan, zbog tog je ostao ovde samo tri godine, (do 1669.). U Fojnici je izabran za kustoda provincije 1682, po ovoj funkciji je išao u Španiju u Toledo. Ovde je imenovan za ministra i komesara Bosne franjevačkog reda, ali i ovo mesto je dobio protivno volji sviju iz olovskog samostana, koji su svi, sem jednog, pisali protiv njega. Na ovom mestu je bio od 1684. do 1690. godine. Bio je i na mestu budimskog gvardijana od 1702. do 1705. godine. Nadimak Bačvanin je sam sebi dao, a smatra se da je to zato što je boravio u samostanu u Baču, gde se čuvaju dve njegove knjige. Ne zna se pouzdano koliko je knjiga napisao, ima stavova da je to pet, dok drugi smatraju kako je napisao četiri knjige.¹⁶² One dve koje su poznate, broje preko 400 strana velikog formata. Radnić u njima piše ikavicom, koju povremeno meša sa ijekavicom. Koristi se bunjevačkim rečima, neke od njih i danas govore Bunjevci: horcanje, uzengija, listve, uzica, milošta, čudeso... Dešavalo se da umetne i po koju mađarsku ili italijansku reč, ali je to u odnosu na obimnost knjiga vrlo malo. Bio je dosledan pravopisu koji je koristio, ali je mešao često „h” i „j”. Prva bunjevačka štampana knjiga je „Razmišljanja pribogomijona od ljubavi božje, složeno i izvađeno u jezik slovinski – bosanski, iz sv. Pisma i razlikieh načiteljah”

¹⁶⁰ Isto, str. 3.

¹⁶¹ Isto, str. 3

¹⁶² Isto, str. 2.

štampana u Rimu 1683. godine. U njoj je pisac zabelužio svoja razmišljanja.¹⁶³ Njih oko stotine, a sva posvećena papi Inocentu XI. Posle tog sledi „Pozdravljanje dobrostivomu štociu”, koje je napisano 2. avgusta 1683. godine. To onda ukazuje da je ovo prva knjiga koju je štampao, zato što je iste godine štampao i svoju drugu knjigu. Drugo delo pod naslovom: „Pogargegne izpraznosti od svijeta u tri diela razdiegleno – De contemptu vanitatummundi – libres tres – Illirico idiomate. Složeno i izvedeno u jezik slovinski bosansky iz Sv. Pisma i razlikye izkuscainie naučitelja i pisca, po fra Mihailu Radnicu – Bacaninu.” Delo je štampano u Rimu 1683. godine u tipografiji Kristofora Dragondelija. Ovo je delo Radnić prepisao još dok je boravio u Rimu tokom 1676. godine.

U Vatikanskoj biblioteci naišo je na rukopis „Cristijade“ od Đona Palmotića. Knjiga mu se dopala, pa je zato uzeo i prepisao sa latinice na bosansku ćirilicu. Ovaj rukopis nije štampan, ali se čuva u Vatikanskoj biblioteci (sg. Cod. Slav. XVIII). Dok je prepisivao Kristijadu, Radnić nije toliko menjao jezik koliko se bavio pravopisaom.¹⁶⁴ Knjiga je iako prepisana 1676. godine štampana tek 1683. godine. Posvetio ju je braći Brajkovićima Pavlu, Antunu i Jakovu, „... kao što moja braća vojuju za crkvu Hristovu, tako i ja uzdam se da će i moje ove knjige pod vašijem zaštićenjem vojevati slobodno zaradi duša svojih vernije...”¹⁶⁵ U knjizi se on obraća i “Dobrostivom štociu”, gde je objasnio zašto je potrebno pisati ovakve knjige, ovim rečima:” Videći ja veoma malo knjiga koje su na slovenski jezik pisane, a veliku potrebu koju imaju toliki narodi koji našijem jezikom govore, ja sam se ganuo ovim delom od milosrđa dati na svetlost ovo delo koje se zove Pogardjenje, neka imaš veću obilnost utišenja duhovnije na ovom svitu, a pak uživaš vedno na nebu.”¹⁶⁶ Knjigu je podelio na pogrdjenja – poglavlja, koja govore o razmišljanjima o Svetom pismu, o prvim apostolima i piscima crkvenih dila. Knjiga je napisana ikavicom, mada se može naći i dosta ijekavice. Za sedamdeset i jednu godinu, koliko je Radnić živeo, bilo je puno teških trenutaka. No, njegov jak i temperamentan duh vodio ga je napred; kroz život pun padova ali i veličansvenih uspona. Pored ovih poznatih podataka, sigurno ima još dosta toga što čeka da se otkrije o prvom i jednom od najsvetliji imena bunjevački pisaca.¹⁶⁷

¹⁶³ Isto, str. 5.

¹⁶⁴ Isto, str. 5.

¹⁶⁵ Isto, str. 4.

¹⁶⁶ Isto, str. 5.

¹⁶⁷ Isto, str.5.

Nakon Radnića, sledeći pisac je *Antonije Bačić*, rodom iz Vrbe, kod Bosanskog Broda, a kao dete se preselio u Kafal, u južnoj Ugarskoj. Za ovo mesto mnogi istoričari su govorili da je u njemu bilo mnogo Bunjevaca. I Bačić je iz svećeničkog reda kapistranaca, u kojem je napredovao do ministra provincije. Iza sebe je fra Antonije Bačić ostavio dve knjige. Prva je štampana u Budimu 1732. godine (kod Ivana Đurđa Notenštejna), a naslov knjige je „Istina katolicsanska iliti Skazanje upravljenja spasonosnoga žitka kršćanskog s zabileženjem zabludenja Grčkoga odmetništva, iliti grčke Ereziah, u koje su nesrićno upali, od kad su se od Rimske crkve odilili. Sve izvađeno iz sv. Pisma iz naukah svetie Otacah i razliky knjigah složeno u jezik Ilirsky i na svitlost dato po Oczu Antunu Bačiću, reda male bratije obiluzitegliah S. O. Frnaceska, Provincia Srebreno Bosanske, gvardijanu u Budimu prikazana”. Bačić je ovo delo posvetio arcbiskupu ostrogonskom Emeriku Esterhaziju.¹⁶⁸

U predgovoru, pisac kaže da se čitaoci ne nadaju da će u knjigi veliki znanja steći, već da je njegova namira bila samo da “istolmači istine” rimske crkve. Knjigu je sastavio od svoji beležaka. Druga knjiga fra Bačića je štampana u Pečuju 1773. pod naslovom „Život majke Božije, Kraljice i Gospođe naše prisvete Divice Marije, popraviteljice gria, Eve, i povratiteljice milosti od gospoje, počitovan i objavljen službenici svojoj Mariji od Agride, duvni manastira – neoskrnavljenoga začeca serafinskoga reda Sv. oca Franceska – najprije u jezik španski od iste pisan pak u talijanski i latinski prinesen i najposli u ilirički ukratko skuplje i sabran po ocu fra A. Bačiću”. Delo je napisano ikavicom, koja se samo na pojedinim mestima mešala sa ijekavicom. Obraćajući se „poljubljenom štioću” Bačić kaže, da predosića da njegov životni vik neće biti dugačak. Te zato ovu knjigu prevodi na ilirski jezik, jer su je već svi ostali narodi na svoje jezike preveli, rado je čitaju i iz nje „utišenje” i nadu dobijaju. Fra Antonije Bačić je umro je 1751. godine i svoj kraj života je dobro preodsećao. Zbog toga je ova knjiga čekala na konačno sređivanje i štampanje pune 22 godine. Taj posao je obavio fra Ivan Velikanov, veoma skromno svoje ime nije ni naveo, već se o njegovom priređivanju ove knjige saznaje indirektno, tako što fra Pašalić, koji je radio cenzuru knjige, kaže da su dilo „Život majke Božje” prevela dva fratra.¹⁶⁹

Fra Lovre Bračuljević izuzetno je važan za bunejvačku književnost i uspostavljanje pravopisa. Rođen je u Budimu 1685. godine. Pripada bunjevačkim

¹⁶⁸ Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, str sto. str. 5.

¹⁶⁹ Isto, str.5.

piscima i nalazi se u „Katalogu smotre bunjevačke prošlosti”, a u predgovoru istog dela piše i sam Bračuljević savete kako „lahko i ugodno štiti”. Predlaže da se za svaki izgovoreni glas piše jedno slovo, te da treba pisati kao što se govori. „Reč je dakle o pravopisu, i to o fonetskom pravopisu koji fra Lovro Bračuljević predlaže za čitavo stoljeće pre Vuka.”¹⁷⁰ O Bračuljevićevom delu „Uzao serafinske goruće ljubavi”, koja je štampano u Budimu 1730. godine, nažalost, zna se vrlo malo. Iste godine, takođe u Budimu, štampana je i njegova druga knjiga „Dobar put putovanja karstjanskoga u raj višnjega uživanja”. U obe knjige Bračuljević govori o veri i njenoj kreposti, kao i o uzorima života franjevac. Umro je u svom rodnom gradu -Budimu 1737. godine.¹⁷¹

Fra Stipe (Stjepan) Vilov

Smatra se začetnikom ilirskog pravopisa, kojim su se služili pisci Bačke i Slavonije, za vrime XVIII vika. Napisao je veći broj bogoslovski priručnika na latinskom jeziku. Napisao je i knjižicu, po kojoj je danas najpoznatiji „Razgovor prijateljski među kerstajanimom i ristjaninom”, štampana u Budimu 1736. godine. U njoj su napisane i tri Opomene, od koji je treća za lingviste najvažnija jer delovi o njegovim pravopisnim rešenjima. No, ona nisu ni malo jednostavna, zato što je spojio mađarsku i italijansku ortografiju, koja je inače bila prisutna na ovim prostorima. Franjevci su lako prihvatili italijansku ortografiju, jer su se školovali većim delom u Italiji.

Fra Nikola Kesić, takođe rođen u Budimu. Potiče iz bogate i ugledne familije. Bio je profesor filozofije na visokom filozofskom učilištu u Budimu. Njegov učenik bio je Emerik Pavić. Godinu dana posle njegove smrti, 1740. godine u Budimu, objavljena mu je knjiga „Epistole i Evandela priko sviju nedilja i blagi dneva svetih godišnji”. U knjizi je Kesić primenio pravopisna pravila Lovre Bračuljevića i S. Vilova, čiji je bio učenik, koja su u mnogome olakšala čitanje. Uz pomoć novog pravopisa i ortografski novina knjige i čitanje približeni su širem krugu čitaoca. Nikola Kesić umro je u Tabanu kraj Budima, 1739. godine, od kuge.

Pomenućemo još nekoliko bunjevačkih pisaca iz tog starijeg doba. *Josip Antun Knezović*, iza sebe je ostavio nekoliko knjiga: „Duhovno nemoj se zaboravit od mene”, 1746. godine i „Put nebeski”, 1758. godine, obe štampane u Budimu. Knezović je zanimljiv i po tome što je jedini bunjevački pisac XVIII veka, a da nije bio franjevac.

¹⁷⁰ Isto, str. 5.

¹⁷¹ Isto, str. 6.

Ima još veliki bunjevačkih imena, koja iza sebe nemaju štampanih knjiga, al su bili plodni i poznati kao predavači na visokom budimskom učilištu. Takvi su *Antun Pavlović* i *Petar Lipovac*, iza sebe ostavili su naučne spise, koji nisu pretočeni u knjige.¹⁷²

Fra Ignjat Josip Matrinović, u osnovi nije bio pisac, niti je pisao na ilirskom – bunjevačkom jeziku, već je svoja naučna dela pisao na nemačkom i latinskom. Potiče iz skromne porodice iz Tabanova, a bez oca je ostao već sa svojih osam godina. Matrinović je bio revolucionarna i slobodoumna duša, željan nauke. Srednjoškolsko obrazovanje stekao je u Budimu, a franjevačkom redu pristupio je u Beču. Volterove ideje, kao i pokrent francuskih enciklopedista potpuno su ga odvojile od franjevac, propoveda na nemačkom jeziku i za njega se vrlo brzo pročulo. Grof Ignjat Potocki, poveo ga je kao sopstvenog svećenika na duži put po Evropi.¹⁷³

Radova iz oblasti prirodnih nauka i matematike skrenuo je pažnju na sebe i 1783. godine pozvali su ga na katedru prirodnih nauka Univerziteta u Lavovu, kasnije je postao i carski većnik. Ali, kad je nastala pobuna na vladavinu Franje I, Matrinović je u sred Austrije zastupio političke stavove francuskih revolucionara. Objavljuje anonimne spise, napada cenzuru a Jakobinski klub u Parizu mu poverava da 1793. godine da među Mađarima osnuje revolucionarno društvo. Započeo je ovaj rad, prvo u Beču, a onda i u Mađarskoj. Zaustavili su ga doušnici, koji su ga i odali. U budimskom zatvoru su ga ispitivali i mučili godinu dana, a onda su ga raščinili i ubili 1795. godine. Većinu njegovih spisa je uništio istražni sudija. Ali za književnost je najdragociniji njegov „Dnevnik”, koji je počeo pisati još prije nego što su ga zatvorili. Ovaj „Dnevnik” našao je biskup Ivan Antunović, dok je boravio u Budimu i duboko ganut onim što je pročitao piše roman „Odmjetnik”, inspirisan Matrinovićem životom. Odmjetnik od svojeg roda, jezika, države, cara pa i Boga, te je zato tako teško i završio – smatra Antunović.¹⁷⁴ Matrinović je iza sebe ostavio veliki broj dela, al ni jedno nije bilo na ilirskom – bunjevačkom, već na latinskom i nemačkom jeziku.

Luka Čilić, bio je predavač filozofije i bogoslovije, propovednik, lektor i dekan budimski visokih škola. Zna se da je iz Baje rodod. Iza sebe je ostavio jedno delo na latinskom jeziku „Directa ad coelum via”, štampano u Budimu 1755. godine.¹⁷⁵

¹⁷² Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, str. 7.

¹⁷³ Isto, str. 7.

¹⁷⁴ Isto, str.8.

¹⁷⁵ Isto, str. 34.

Emerik Pavić, jedno je od najvećih imena bunjevačke književnosti XVIII veka. Za razliku od drugih pisaca o njemu ima pregršt podataka, pisanih rasprava, a njegove knjige štampane su u nekoliko izdanja. Popisana su i poznata sva njegova dela, i ona na latinskom i ona na ilirskom – bunjevačkom jeziku. Prva Pavićeva knjiga je knjiga na latinskom jeziku „*Exemplar encomiorum*” 1754. godine u Budimu. Iste godine i u istom gradu objavio je i „*Jezgra nauka kerstjanskoga*”. „*Opširni nauk kerstjanski s nadodanim duhovnim pismam*” štampao je takođe u Budimu 1755. godine. Iste godine, takođe u Budimu, objavio je i ovu knjigu: „*Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navišćena, istolmačena, na svetkovni S. Katarine divce, i mučenice*”. U nekim knjigama bunjevačke književnosti, ovo je prvo Pavićevo delo koje se spominje. „*Ogledalo temelja vire i zakona katolicsanskoga to jest iliti Jezgra sviu dogadjajah staroga i novoga zakona, s tolmacsenjem svetih otaca pomissana za raširenje božjeg poznanstva i razglašenje mogućstava i dobrote Privicsnjega...*” u Budimu 1759. godine. Pavić je ovo delo preveo sa nemačkog, koje je opet prevedeno s francuskog 1684. godine, a posvećeno je pečujskom biskupu Georgiju Klimi.¹⁷⁶ Pisac se u Pridgovoru obraća „slavnom narodu Ilyričkom”¹⁷⁷ Knjiga je namenjena svima koji žele „kerstjanski živiti”... „*Primate, bogoljubivi Iliri, ovo Ogledalo ... i u njemu se često ogledajte da ogledajući nađete staze i puteve koji vode k Ogladalu sviju stvorenja, to jest k Božanstvu...*”¹⁷⁸ Delo „*Jezgra svetog Pisma*” Pavić je izdao 1760. godine. Naslov knjige oslikava i njenu sadržinu i tematiku. „*Nediljne i svečane predike priko jeseni i zime*” štampao je u Budimu 1762. godine. Da bi se 1764. godine ponovo vratio na knjigu „*Jezgro*” i dopunio je. S tim dopunjenim izdanjem konačno je bio potpuno zadovoljan, jer sadržina knjige sada može zadovoljiti sve „*bogoljubne*”. U Budimu je izdao „*Ilirski kalendar*” od 1754. do 1780. godine, mada se smatra da je taj rad započeo i ranije, negde oko 1746. godine. Tokom svog stvaralačkog rada bio je povezan i sa Bračuljevićem i Vilovom. O tome je pisao i u svom delu „*Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnom...*” “objavljenom 1768. godine u Pešti. Knjiga je podeljena na dva dela, koje pisac zove „*česti*”. U prvom sa 28 pesama opisuje delovanje franjevacu u Slavoniji i Ugarskog. U drugom dilu u pet pesama, na 94 strane, o ilirskim kraljevima. Ovom drugom delu dao je i poseban naziv „*Brojanica sviju kraljeva slovinskih ili iliričkih iz Kačićevih historija izvađena*”. Svaki

¹⁷⁶ Isto, str .5.

¹⁷⁷ Isto, str. 8.

¹⁷⁸ Isto, str. 9.

od ova posebna dva dela imaju i svoj „Pridgovor”. Evo nekoliko stihova iz prvog Uvoda:

*Dalmacio, stari zavičaju,
U tebi se pisci zadržavaju,
Pisci, rekoh, od slovinskih stvari,
Od kraljeva i njihovih stari.¹⁷⁹*

Ovi stihovi potvrđuju kako je Pavić bio izuzetno vešt pesnik. Napisao je i knjigu „Skorup od ljekarije ili Saleritanski nauci kako se dobro zdravlje uzdržati može” štampana u Pešti 1768. godine. Saveti su namenjeni prostom narodu, kako bi se sami lečili i zaštitili od bolesti. Takve su knjige u to vreme bile vrlo popularne.

*Od nikih koristi puštanja kervi
Ono čini ljude veseliti,
I ljutinu s njim poternuti,
Priljubodnim ljubav istančaje,
Svaki likar kaže, i poznaje.
Lika nema na svitu takvoga
Od polaska da liči smertnoga.¹⁸⁰*

Pored knjiga na slovinskom jeziku, napisao je i dve knjige na latinskom: „Ramus viridantes olivae” u Budimu 1766. i „Prodromus asceticus” isto u Budimu 1767. godine. Dovršio je i izdao knjigu, koju mu je na samrti predao fra Jeronim Lipovčević „Treći sad, iliti istolmačenja trećega reda S.O. francisku Serafinskomu za obadve spole ljudske” 1769. godine u Budimu. Knjiga „Ručna knjižica” iliti „Rucsna knjižica za utiloviti u zakon katoličanski obraćenike; za narediti i na friško preminuće dovesti bolesnike i na smert osuđenje, i za privesti na spomenosni zakon razdvojnike”, izdata je u Pešti 1769. godine i takođe je crkvenog karaktera. Te iste godine izdo je još nekoliko knjiga: „Putovanje duhovno, u stazice različitog bogoljubstva razdiljeno” štampano u Pešti, „Jezgra rimskog pravovirnog nauka kerstjanskoga, za Mladež Jasnoga i Glasovitoga grada Bečkoga..... sada pak u Slavonski, iliti Illyricski, jali Dalmatinski jezik

¹⁷⁹ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 275.

¹⁸⁰ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971, str. 69.

prinessena i s- tieskom učinjena” štampana u Budimu, „Molitvena knjiga s nikim pisam duhovnim” u Budimu. Zatim je 1772. godine izado u Budimu „Novi i glavni u dvanaest stazicah razdieljeni put nebeski, iliričkom, pravovirnomu narodu prikazan”. Poslednja njegova izdata knjiga je izašla 1782. godine pod naslovom „Fragmenta poetica” štampana u Budimu.¹⁸¹

Grga Peštalić, rođen je u okolini Baje, al godina nije poznata.¹⁸² Bogosloviju je učio u u Budimu u franjevačkom samostanu tokom 1776. godine. Na budimskom Univerzitetu je slušao filozofiju, al samo godinu dana, jer se nakon toga zaredio. Promovisan je za doktora slobodnih veština i filozofije 1779. godine, kad u jesen odlazi u Baju, gde je predavao u gimnaziji franjevačkog samostana, gde je i umro 1809. godine. Za Peštalića se može zaista reći da je književnik. To potvrđuje i podatak da se njegovo delo „Dostojna plemenite Bačke” i danas izučava na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, na katedri za Srpsku književnost u okviru predmeta Renesansna književnost. Njegovo najpoznatije i najznačajnije delo je „Dostojna plemenite Bačke starih uspomena sadašnji i druge slovenske krvi delijah, slava bačkim plemićem, s prigodom čuvanja svete krune i okrunjena Leopolda II-a, od Domorodca u Baji prikazana”, štampana je u Kaloči 1790. godine. To je epski spev od 800 stihova, koji opisuje bunjevačko-srpsko vojevanje.¹⁸³

U početku Peštalić opisuje slavnu prošlost, koja je bila konstantno protkana borbom protiv Turaka. Zatim, nastavlja sa opisivanjem junaka iz Bačke, al i žali što takvih junaka više nema. Namera pisca je bila da i savremenike potakne na junaštvo i konačnu borbu protiv Turaka. Zbog patnji koja je spajala narode, Peštalić u knjizi zagovara i panslavizam, kao jedino rešenje za opstanak.¹⁸⁴

Hej slavinski sad amo plemići!
Ravne Bačke sivi sokolići!
Promotrite Slavonije slavu,
Svu Arvatsku, Liku i Gerbavu:
Jurve Turčin, i sav svit poznaje
Kakvih naših slava i sada je;

¹⁸¹ Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, str. 10.

¹⁸² Кнежевић, V. Milivoj: Преглед буњевачке књижевности, *Književni sever*, 1927, str. 24.

¹⁸³ Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, str. 10.

¹⁸⁴ Isto, str. 11.

*I vi braćo moja mila, Srbljani!
Vi delije svem svitu poznani!
Na noge se junačke skočite;
Nisu vaši kod kuće drimali,
Već Turčina za bradu drimali.¹⁸⁵*

Nije teško primetiti da je Peštalić imao uzor u svojim prethodnicima dok je pisao ove stihove. Tu se misli na ideju epa, na njegov sadržaj i formu pisanja. Očigledno je znao za dubrovačke pisce, ali je od svih njih Kačić ostavio najdublji trag. Na samom kraju epa nalazi se „Podskočica Josi Krmpotiću”, ispevana u osmercu, koja opisuje svećenika – junaka, koji je „golom sabljom u ruci znao da drži govore.”¹⁸⁶ U to vreme nije bilo čudno da svešteno lice učestvuje u boju. Jedan od nji je bio i *Krmpotić*, koji se takođe bavio pisanjem. Ostavio je iza sebe tri knjige: „Katerine II i Joze II put u Krim” u Beču 1788. godine, „Pjesma Vojvodam austriskim i rosijskim” isto u Beču 1789. godine i „Pjesni crnogorcem ispjevana i Vojvodi Filipu od Vukasovića pripjevan”, takođe u Beču 1789. godine.¹⁸⁷ Od njega je Peštalić nasledio želju za konačnim oslobođenjem od Turaka i ljubav prema Crnogorcima i Rusiji. Od sredine 1794. do kraja 1796. godine, Peštalić je boravio u Vukovaru. Ovde je tokom 1795. godine besnela kuga zbog čega je sedam meseci bio zatvoren u vukovarskom smostanu. Okružen teškom bolešću i smrću, Peštalić je napisao svoje drugo slovinsko delo „Utišenje ožalostjenih u sedam pokornih pisama kralja Davida istolmačeno: U toliko Promišljanja, s nikim i od čiste ljubavi Božje, i Iskernjega, molitvama zaderžano: i u načinu sebe od kužne otrove priuzderžati”, štampano 1797. godine u Budimu. Knjigu je namenio za utehu svima koji su ovom strašnom poharom smrti pogođeni. Podeljena je u četiri dela, prvi je prevod Davidovih psalama. Matija Evetović tvrdi, kako je upravo ovaj deo, dokaz da su bunjevački pisci, odmah posle dubrovačkih tokom XVIII veka parafrazirali Davidove stihove. Drugi deo sastoji se od sedam pokornih pesama, gde je opisan Vukovar kojeg je opustošila kuga i smrt. U trćem poglavlju su “različite molitve od čiste ljubavi Božje”¹⁸⁸ Četvrti deo sadrži savete kako se čuvati od kuge. Tokom narednih godina Peštalić je objavio još tri knjige na latinskom jeziku. Umro je u Baji 1. februara 1809. godine.

¹⁸⁵ Kikić, Geza, *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 70.

¹⁸⁶ Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, str. 12.

¹⁸⁷ Isto, str. 12.

¹⁸⁸ Isto, str. 14.

Matija Petar Katančić, rođen je 1750. godine u Valpovu. Bio je profesor na univerzitetu u Pešti. Među piscima ovog starijeg perioda on bio je jedan od najuglednijih. Njegove oblasti učenjaštvu bile su brojne, i po mnogima je stekao međunarodnu reputaciju. Bavio se antičkom arheologijom, geografijom i numizmatikom. Dok je boravio u budimskom franjevačkom samostanu, sedam godina je proveo u prevođenju celog Svetog pisma, na jezik „slavonoilirički izgovora bosanskoga”. Knjiga je objavljena 1831. godine u Budimu, posle Katančićeve smrti. Katančić je pisao i poeziju, skoro sve pesme su mu sabrane u knjizi „Fructus auctumnales”, izdate u Zagrebu 1791. godine. Polovina zbirke napisana je na latinskom, a polovina je na narodnom – ilirskom jeziku. Posebnu pažnju zauzimaju dve vrste pesama, a to su „popivke” i „proste” – zato što su napisane prostim, narodnim jezikom. Za ono vreme napisao je i dve rasprave: „Stri adcolarum i Illyrici geographija vetus”. Napisao je i „Pravoslavnik ilirski”, ali je on ostao u rukopisu. Katančić je umro 1816. godine, u franjevačkom samostanu u Budimu, gde je i sahranjen. U samostanskoj biblioteci se čuvaju sve njegove knjige i poneki njegovi rukopisi.

Antun Josip Knezović, živio je u Kaloči, gde je bio kanonik metropolitanske crkve. Objavio je u Pešti 1759. godine delo “Kruna obdržavajuću stanje apostolsko, dovidnika sviju ogledalo, život sv. Ivana od Nepomuka...”, gde pominje kako je već ranije napisao još nekoliko dila: „Put nebeski”, zatim „Duhovna primišljanja”. Knjiga „Život sv. Olive, kćeri Julijana Cesara” doživela je dva izdanja, štampano u Pešti 1761. godine.

Grgur Čevapović, ubrajaju ga u bunjevačke pisce, mada ima osnova i za opovrgavanje te tvrdnje.¹⁸⁹ Dok ga A. Sekulić ode svrstava, S. Vasiljev kaže sledeće: „...strogo uzevši, ne može se smatrati bunjevačkim piscem. Po mestu i kraju rođenja – a rodio se je 21. aprila 1786. u Bertelovcima kraj Požege – on to nije. Po mestima dužeg boravka, također ne. (Bio je jedno godinu dana u Feldvarcu a ta se je parohija po istome Čevapoviću smatrala bunjevačko – šokačkom). Jedino je umro u Budimu 1830. god. Vredno je ipak pomenuti da je Čevapović napisao „Memoriae gentis Illiricae”, ali da delo nije štampano već se rasuti delovi rukopisa nalaze po raznim slavonskim samostanima.”¹⁹⁰ Napisao je i Pismenik za ilirski narod, 1876. godine. Prilikom

¹⁸⁹ Knežević, V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 26.

¹⁹⁰ Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, str. 13.

kanoničke posete Emerika Rataua Vukovaru Čevapović je napisao ilirskim jezikom u leoninskim stihovima „Istorija Josifa Egipćanina”, izdato u Budimu 1820. godine.¹⁹¹

U grupu najstarijih pisaca ubrajaju se: *Petar Lipovac*, *Tadija Bošnjaković*, *Albert Barić*, *Josip Jakošić*. Književnost koju su iza sebe ostavili ovi pisci ni po čemu ne zaostaje za ostalim regionalnim književnostima, čak bi se moglo kazati da kod određenih pisaca stvaralaštvo ide i iprid njihovog vremena.¹⁹²

Nažalost, i ovaj period bunjevačke književnosti nedovoljno je ispitan iz aspekta ortografije, jezika, čiji su put tek utirali upravo, pisci ovog doba.

F. Preporodna književnost – Ivan Antunović i njegovi sledbenici

Preporodna književnost, kod bačkih Bunjevaca počinje radom i delovanjem Ivana Antunovića tokom XIX veka i traje do vremena rada Blaška Rajića – s početka XX veka.¹⁹³ Ova dva imena zaokružuju jedan veliki period, tokom kojeg su Bunjevci uradili mnogo za svoj identitet, kulturu i nacionalnu jednakost.¹⁹⁴ Ali sa Blaškom Rajićem i njegovim delovanjem, pogotovo od 1927. godine, kada se svojim političkim delovanjem priključuje Hrvatskoj seljačkoj stranci, sve što piše pripisuje se Bunjevcima Hrvatima, a isti stav zauzimaju njegovi bliski saradnici. Iako je ovakvom pristupu bilo protivljenja iz redova samih Bunjevaca – Mara Đorđević Malagurski, Kata Prčić, Marko Jurić, sveštenstvo je bilo jače i organizovanije, pa samim tim i ideje koje su propagirali. Ivan Antunović sa svojim saradnikom Bozom Šarčevićem uradiće prve korake na buđenju bunjevačke svesti.¹⁹⁵ Isključivo svojim zalaganjem, uspeali su osnovati „Bunjevačko šokačke novine” 1870. godine, utemeljuju prvu društveno – kulturnu organizaciju Pučku kasinu 1878. godine, s početka XX veka, tačnije 1906. godine započela je ponovo sa radom i Bunjevačka stranka.¹⁹⁶

¹⁹¹ Isto, str. 13.

¹⁹² Isto, str. 14.

¹⁹³ Buljovčić, Josip, *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, str. 89.

¹⁹⁴ Isto, str. 23.

¹⁹⁵ Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, Летопис Матице српске, Год. CIV, књига 325, јули – август – септембар, Нови Сад, 1930, стр. 171.

¹⁹⁶ Marković, Saša: *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS-Jugoslaviji 1918–1941. godine*, Bunjevački informativni centar, Subotica, 2010, str. 35–51

Konkretnije korake po pitanju školstva započeo je Pajo Kujundžić u akciji osnivanja Udruženja za bunjevačku školu.¹⁹⁷ Nažalost, ni za nju Ugarske vlasti nisu imale sluha, pa je predlog odbijen, a bunjevački će se tek vek kasnije uvesti u škole.

O buđenju nacionalne svesti popa Paje Kujundžića kazaćemo ovde nekoliko reči, kako bi se ukazalo na trnovit put u buđenju bunjevačke nacionalne svesti. U „Nevenu” iz 1892. godine Pajo Kujundžić priča o tome kako je tokom gimnazijskih dana i sam bio pomađaren. Iako već đak šestog razreda gimnazije, nije umeo da pročita ni reč bunjevačkog, niti je znao da bunjevačkih knjiga i postoji.¹⁹⁸ Kada mu je deda kupio u srpskom dućanu knjigu o Sibirjanin Janku, koju je sa mađarskog preveo J. J Zmaj, a koju on nije umeo da pročita, duboko je dirnulo Pajinog dedu. Ubrzo desio se još jedan događaj, koji je popa Paju Kujundžića poveo na put odnarođivanja. Njegov nastavnik Farkaš Antal u gimnaziji rekao je kako je bunjevački paoriski jezik u kojem nema više od tristo reči. Ovo je bio pokretač za mladog Paju i dvojicu njegove braće, da počnu beležiti bunjevačke reči. Ubrzo su savladali i čitanje bunjevačkih knjiga, a rado sada čitaju Antunovićevo „Odmetnika”, Preradovića i Zmaja. U bunjevačkim knjigama naći će na hiljade reči, i uskoro postati braniči Bunjevaca pred mađarizacijom.¹⁹⁹

Preporodna književnost naslanja se na stvaranje bunjevačkih pisaca iz XVII i XVIII veka. Kreću već utabanim stazama, tematike, ortografije – čije su norme ipak postavljene. Jedan od najvećih problema pisaca preporodne književnosti, svakako je bio i jezik. Generalno, svi pišu bunjevačkom ikavicom.²⁰⁰ Mada, ima i onih koji naginju više ka hrvatskom ili srpskom jeziku. Već stvaraoci preporodne književnosti ne školuju se na svojem maternjem jeziku.²⁰¹ Oni uče mađarski jezik, čak se i u preparandiji u Kaloči ne uči bunjevački. Samo ova činjenica dovoljna je da ukaže kako su sva, gore pomenuta, zalaganja ostala bez pravih rezultata – kulturno i nacionalno svesnijeg šireg narodnog kruga.

Vasa Stajić ukazuje u svom tekstu: „Mađarizacija i demađarizacija Bunjevaca“ (1930) kako 1879. godine počinje gubljenje bitke za bunjevački jezik „учитељи избацивати буњевачки наставни језик, а предавати на мађарском; најзад, где пре

¹⁹⁷ Vojnić, H. Blaško: *Moj grad u davnini : Subotica : 1391. do 1941. : pet stotina pedeset godina grada*, str. 68–69.

¹⁹⁸ S. : *Kako sam ja postao bunjevački pisac*, Neven, God. IX, br. 8, 1. kolovoza, Subotica, 1892. str. 125–127.

¹⁹⁹ Stajić, Vasa: *Mađarizacija i demađarizacija Buņevaca*, str.176–177.

²⁰⁰ Vuļjovčić, Josip: *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, Filološki ogledi, str. 24.

²⁰¹ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 278.

где после, избегаваху уопште буњевачку реч.”²⁰² Мађаризовање Буњеваса, каже Стајић, није било насилно, иако би се на то могло прво помислити, „У већини случајева оно је као природни закон. Долазе у додир две етничке масе, од којих једна има у великој мери онога што се зове национални понос, а друга нема тога готво ни мало. Мало помало, нација која има више самопоуздања, која о себи има високо мишљење, осваја чланове нације која мање држи до себе, иако можда више вреди”.²⁰³

Iako je XVIII i XIX vek, u kojem su stvarali bunjevački pisci iz ovog perioda bio miran, bez ratovanja, a ekonomski više nego prosperitivan, to se ipak nije odrazilo na kulturni napredak kod Bunjevaca. Intelektualac – Bunjevac je bio velika retkost, u masi naroda koji je uglavnom bio nepismen, nesvestan svog kulturnog i istorijskog identiteta. Dok je bunjevački jezik smatran za potpuno nerazvijen jezički sistem, sa ne više od 300 – 400 reči.²⁰⁴ Narodnim – bunjevačkim jezikom govorili su samo ljudi sa sela, ali su zbog toga u javnosti bili ismevani, a u južnoj Ugarskoj i kažnjavani.²⁰⁵ Retki pojedinci koji su uspevali da se iškoluju, zbog napretka u službi su se odricali svog jezika i nacionalne pripadnosti prelazeći u mađarsku naciju, što se u narodu govorilo – „pogospodili se”.²⁰⁶

Bunjevački je bio sistematski izbacivan iz škola, a u višim društvenim krugovima govorio se mađarski jezik, koji je ujedno bio i službeni.²⁰⁷

Bosanski fratri i klerici, često nazivani i „dobri Iliri”, suprotstavljali su se zloupotrebavanju crkve i delovali su na razvoj nacionalne svesti kod Bunjevaca. Ali, bilo je i takvih crkvenih velikodostojnika – Bunjevaca, koji su se do te mere pomađarili, da su sistematski zatirali sve što je bilo bunjevačko. U „Nevenu” iz 1896. godine zabeležen je i primer gde je kaločki biskup Gavro Pataković, da bi obnovio mađarski jezik u ovom gradu, naredio da se svako ko su usudi ilirski – racki govoriti, kazni sa 12 forinti globe. Moglo se i birati, ko nema novca mogao je izabrati i 12 batina.²⁰⁸

S druge strane Bunjevci se nisu naslanjali na svoju braću po mukama – Srbe, jer su pripadali pravoslavnoj veri. Na trećoj strani bila je Hrvatska, ali je i pored crkvenih i

²⁰² Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, стр. 162.

²⁰³ Исто, стр. 163.

²⁰⁴ Буљовчић, Јосип: *Одјаци илирског препорода код баčkih Буњеваса*, *Filološki ogledi*, стр. 23.

²⁰⁵ *Enciklopedija Jugoslavije, Bunjevci*, 2 (Bosna – Dio), Izdanje i naklada leksikografskog zavoda, Zagreb, MCMLVII, str. 307.

²⁰⁶ Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, стр. 164.

²⁰⁷ *Enciklopedija Jugoslavije, Bunjevci*, 2 (Bosna – Dio), str. 307

²⁰⁸ Ратански, Л: *О нигдашњим kaločким Буњевцима*, *Neven*, br. 6, 1. lipnja, godina XIII, 1896, str. 89.

verskih veza, ona ipak bila daleka, pre svega, geografski, što u ono vreme nije predstavljalo mali problem.

Pod kraj XVIII veka Bunjevci su doneli još jednu pogrešnu odluku, koja se kasnije pokazala i kao fatalna. Naime, u to vreme, kad je gradska uprava Subotice bila pod bunjevačkom vlašću, doneta je odluka da se pripadnici pravoslavne vere isključe iz pomenutog veća, a zabranjeno im je i doseljavanje u Suboticu.²⁰⁹ Jasno, da su se ovako obespravljani Srbi masovno iseljavali, a na njihovo mesto došli su Mađari, čiji će nacionalni, kulturni i ekonomski uspon u gradu biti brz i beskrupulozan. Već 1839. godine mađarski je postao službeni jezik. Posle Austrougarske nagodbe 1867. godine, bunjevački je sistematski izbacivan iz škola, prvo u gradu tokom 1868. a onda i na selu, i taj proces je trajao do 1879. godine. Od te godine u svim bunjevačkim osnovnim školama predavalo se isključivo na mađarskom jeziku.²¹⁰

U tim i takvim uslovima Ivan Antunović, tokom sedme decenije XIX veka, započinje svoju bitku za bunjevački nacionalni i kulturni preporod. Antunović je često isticao i pisao svojim prijateljima, kako je pisac i novinar postao iz nužde. Čemu je pribegao ne bi li svojim pisanjem probudio svoj duhovno zaspali narod.²¹¹

Ivan Antunović, rođen je 19. VI 1815. godine u selu Kumbaji. Iako su u tom selu Antunovići bili najbogatiji, na prevaru su ostali bez ičeg.²¹² Zato je njegova majka, udovica Manda, s petoro nejake dece pobjegla u Bački Aljmaš.²¹³ Ovde je brigu o deci preuzeo Albe Antunović.²¹⁴ Mali Ivan bio je darovito dete, pa je brzo skrenuo pažnju na sebe. Zato su ga poslali na školovanje prvo u Suboticu, pa posle u Pečuj, zatim Segedin i na kraju u Kaloču. Na svim tim mestima gde je učio, uživao je glas najboljeg đaka. U Kaloči je završio bogosloviju, gde se i zareديو 1838. godine. Jedno vreme je bio kapelan u Čantaviru, onda župnik u Aljmašu. Kaločki kanonik je postao 1859, a 1876. godine imenovan je za naslovnog biskupa bosanskog. Bio je izuzetno obrazovan i znao nekoliko stranih jezika. Pretplaćen na nekoliko novina, redovito je čitao „Obzor” i

²⁰⁹ Stajić, Vasa: *Mađarizacija i preporod Bunjevaca*, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci, 1935, str. 8.

²¹⁰ Stajić, Vasa: *Mađarizacija u demađarizacija Buñjevaća*, str. 162.

²¹¹ Mandić, Barnaba: *Uspomena na Ivana Antunovića velikog dobrotovora i prosvetitelja Bunjevca*, Prvi bunjevački kalendar za prostu 1934. godinu, godina I, Subotica, 1934, str. 40.

²¹² Mandić, Mijo: *Uspomene iz života biskupa Ivana Antunovića*, Prvi bunjevački kalendar za prostu godinu 1935, Subotica, 1935, str. 59.

²¹³ Mandić, Barnaba: *Uspomena na Ivana Antunovića velikog dobrotovora i prosvetitelja Bunjevca*, str. 38.

²¹⁴ Кнежевић, В. Миливој: *Преглед буñевачке књижевности*, Књижевни свер, 1927, str. 31.

„Vienac”. Tokom 1881. godine proputovao je Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru.²¹⁵

Dobročinstvo koje je primio od Albe Antunovića, Ivan kroz život nije zaboravio. Uz velika odricanja i brigu uspeo je iz sopstvenih sredstava iškolovati oko 200 bunjevačke siromašne dece. Poznato je da su dva Antunovićeva romana: „Posliednji Gizdarev” i „Bariša Kitković”, ostala neobjavljena, žrtvovana upravo zarad ove dece i nastavka njihovog školovanja.²¹⁶ Velika je šteta što ovi romani do danas nisu ugledali svetlost dana, jer je Antunović bio odličan poznavalac specifičnih prilika u Bačkoj županiji, a ove knjige bi sigurno osvetlile taj period. Ovom plemenitom čoveku njegov narod nije ostao dužan. Pamti ga i spominje i danas, sa najvećim poštovanjem. U prilog tom je možda najbolje reći da ga nazivaju i bunjevačkim Dositejem Obradovićem, koga je on izuzetno cenio i rado čitao.²¹⁷ Dositej je bio njegov uzor i omiljeniji pisac.²¹⁸ Pored svih aktivnosti koje je imao, Antunović nije zapuštao ni svoj poziv.²¹⁹ Još od mladih dana pisao je crkvenu literaturu. Uporedo je pisao i književnu literaturu, najviše iz oblasti umetničke proze. Dela ove vrste, novele, putopisi, i romani prva su u književnosti bačkih Bunjevaca, a dosta toga još uvek nije objavljeno. Podrobno je opisao sve bunjevačke običaje kroz prizmu verskih svetkovina. Opisani su: Božić, Uskrs, Duhovi – Dove i drugi bunjevački običaji, u knjizi „Slavjan na svetih dnevih ili blagdanih crkvenih” u Kaloči 1875. godine. Zadivljuje njegova knjiga „Bog s čovikom”, u Kaloči 1879. godine. U četiri poglavlja ove knjige pisac opisuje svoje viđenje teologije i društva u kojem živi. Opisani su i temelji katoličke vere, Sveto pismo (Novog i Strog zavita).²²⁰ U Kaloči se u to vreme, posebno kod Šokaca, počela širiti sekta nazarena. Kako bi ih od ovih uticaja izbavio, Antunović je napisao: „Naputak za one koji osičaju napast postati nazarenom”, 1832. godine u Kaloči. Napisao je i molitvenik „Čovik s Bogom”, u Kaloči 1884, za koji je Blaž Modrošić napisao da je to knjiga takve vrednosti kakvu još nismo imali, hvaleći njen pravopis i sadržaj. Poput svog omiljenog i cenjenog Dositeja Obradivca i Antunović je putovao. Proputovao je kroz Italiju i bio u Rimu, a utiske i

²¹⁵ Buljovčić, Josip: *Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina“ u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka*, u: Filološki ogledi, str. 23.

²¹⁶ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 8.

²¹⁷ Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, стр. 196.

²¹⁸ Buljovčić, Josip: *Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina“ u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka*, Filološki ogledi, str. 23.

²¹⁹ Кнежевић, В. Миливој: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 32.

²²⁰ Anišić, Andrija: *Vjersko – moralna obnova braka i obitelji*, Katolički institut za kulturu, povijet i duhovnost „Ivan Antunović“, Subotica, 2013, str. 15.

doživljaje s tog puta opisao je u knjizi „Poučne iskrice koristnoj pučkoj zabavi putem po Italiji”, štampane u Temišvaru 1872. godine. Uglavnom je u svojim delima opisivao život Bunjevaca, take su i njegove dve novele „Svilenka” i „Nesretna Marija” i obe je objavio u časopisu „Bunjevačka vila”. Roman „Odmetnik”, napisao je Antunović po istinitoj ličnosti, fra Ignjaciju Martinoviću, teologu, revolucionaru, odmetniku, kojeg su te ideje dovele do stratišta.²²¹ Te je u bunjevačkoj književnosti i prvi roman ličnosti. Antunović ga je štampa u Zagrebu 1875. godine, a roman je naglašeno religiozan, može se smatrati najboljim romanom kod nas. Pisan je na hrvatskom jeziku, al se mestimično može naći i ikavica.

Odlomak iz romana „Odmetnik”

*Martinović je tušta od onoga dostigo, za čim je njegova duša žednila. On nije bio više vezan trima savjetima evanđelskima. Njihov je teret veoma uznemiravao dušu njegovu. On nije milovao da bude siromah, jerbo je mislio, da nije dosta umom svijetliti, već da je potrebno i bogatstvom sjati, ako hoćeš da ti se ljudi klanjaju. Opatom je postao; stan mu nije više jedna uska ćela ograničavala, već se na više sjajnih sobah razđeljivao. Imao je dohotka, da sve nevolje odbije od sebe i službenikom sebe ogradi. Imao je dostojanstvo koje mu je ulaz ne samo kod carskoga dvora osiguralo. Ipak Martinović nije mira uživao u svojem srcu, jerbo je ljubav iz njeg iskorenio. On se odrodio od svojega naroda i tako otkinuo od svojega krvnoga roda. Nije imao dakle koga da ljubi, al ni on nije našao tko njega da oblubi, a čovjek bez ljubavi jest sunce bez vrućine, koje svijetli ob zimu i tušta stvariah rasvijetli, al nijedan ne naplodi, ne razveseli, ne oživotvori.*²²²

Upravo taj Antunovićev jezički fenomen, kombinovanje hrvatskog – srpskog i bunjevačkog jezika, trebao je pokazati i naglasiti njegovu jugoslovensku orijentaciju. Antunović je smatrao da je garancija za nacionalni opstanak i razvitak Bunjevaca samo u južnoslovenskom nacionalnom jedinstvu. No, njihovo jedinstvo je smatrao mogućim, samo ako se svi južni Sloveni ujedine u jedni veru – katoličku, što bi uklonilo pravoslavno – katoličku netrpeljivost.²²³ Srbe i Hrvate smatrao je „braćom po krvi”, koji imaju ista imena i prezimena, jednake običaje i nošnje. Stoga, kaže Antunović, onaj ko hoće ova dva naroda rastaviti, nije prijatelj ni jednima ni drugima. O tom problemu

²²¹ Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, str. 8.

²²² Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 108.

²²³ Enciklopedija Jugoslavije, 2, (Bosna - Dio), str. 307.

Antunović kaže: „Neka si oturu oči te vođe, i razgledaju okolo sebe po ruševinah, paljevinah, pa neka spoznaju, da li se nismo zadosta već mrzili?“²²⁴ Antunović svoj jezički pristup menja u odnosu na to koje vrste tekst piše i kome je on namijenjen. Tako ikavicom, i to onom doslednom, piše tekstove u novinama. Pogotovo one čija je tematika namenjena široj populaciji; knjige piše ijekavicom, za koju Josip Buljovčić, kaže da je pisao izuzetno dobro i pravilno.²²⁵ Antunović zagovara i jezičko jedinstvo južnih Slovena, čiji bi zvanični jezik bio hrvatski, a pismo ćirilica. Javno je Antunović prvi put istupio 1869. godine u Kaloči kad je objavljen tekst „Poziv Bunjevaca, Šokcah i Bošnjakah na utemeljenje jednog pučkog lista“. Istim povodom početkom 1870. godine javlja se sa tekstom „Otvorena knjiga“ u listu „Zatočnik“, isti tekst objavljen je i u novosadskoj „Zastavi“.²²⁶ Svoje aktivnosti Antunović je očigledno dobro isplanirao, pošto je za saveznike svoje borbe protiv mađarizacije tražio i sa hrvatske i sa srpske strane. Čime je opet pokazao i svoju izrazito jugoslovensku orijentisanost.²²⁷ Pomoć je dobio i sa jedne i druge strane. Bio je u bliskoj vezi s biskupom Štrosmajerom, koji je i materijalno potpomogao „Bunjevačko - šokačke novine“, koje su imale više pretplatnika u Hrvatskoj nego u Bačkoj. Sa srpske strane ko i sa hrvatske, Antunović je imao saradnike koji su se povremeno objavljivali tekstove u „BŠN“.²²⁸ Takvi su bili: Milan. P. Jovanović iz Vukovara, Laza Knežević iz Futoga, Ilija Okruglić Sremac. Vrlo retko javljao se i Ivan Kujundžić, a podršku listu dao je i Jovan Jovanović Zmaj, kao i Svetozar Miletić.²²⁹ Prvi broj „Bunjevačko-šokačkih novina“ izašao je 19. marta 1870. godine u Kaloči, koje Antunović uglavnom sam uređuje i piše. U okviru ovih novina s početka je bio i književni dodatak pod nazivom „Nadometak“, koji će kasnije prerasti u još jedne novine „Bunjevačku i šokačku vilu“.²³⁰ Govori se i danas po narodu, da je Antunović novine išao prodavati, a više davati, na zaprežnim kolima od salaša do salaša. Upravo oko tih „BŠN“ skupiće se veći broj saradnika, od kojih će neki kasnije i sami pokretati svoje novine, listove i časopise. Tadašnje jezgro Bunjevaca intelektualaca, pisaca, slilo se na jedno mesto i s jednom idejom, o očuvanju bunjevštine. Njihova

²²⁴ Antunović, Ivan: *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, str. 192.

²²⁵ Buljovčić, Josip: *Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina“ u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka*, Filološki ogledi, str. 36.

²²⁶ Isto, 23.

²²⁷ Isto, str. 23.

²²⁸ U daljem tekstu BŠN – Bunjevačko-šokačke novine.

²²⁹ Buljovčić, Josip: *Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina“ u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka*, *Saradnici tematika lista*, Filološki ogledi, str. 25.

²³⁰ Isto, str. 23.

imena i danas su sinonim za tu ideju: Ambrozije – Boza Šarčević, Blaž Modrošić, Stipan Stjepan Krunoslav Grgić, Kalor Milodanović, Stjepan Vujević... „BŠN” su izlazile sve do 1872. godine, kad su zbog tekstova i ideja koje su propagirale, bile zabranjene. Antunović je nastavio sa izdavanjem „Vile”, čiji je vek izlaženja bio duži, sve do 1876. godine. S tim da je njeno uređivanje 1875. godine preuzeo Blaž Modrošić. Pored mnogih teškoća, materijalne prirode, zatim tehničke – u smislu štampanja listova – te odgovarajućih slova, nevolja sa vlastima, malog broja čitalaca, ove su novine pokrenule i povele bunjevački narod ka svojem nacionalnom osvešćivanju i prosvećivanju.²³¹ Napomenućemo i to da je u vreme kada se Antunović aktivira oko buđenje nacionalne svesti već započeta ideja jugoslovenstva kod Matije Bana 1848. godine, pri čemu bi Jugoslavija bila sastavljena od Bugara, Hrvata i Srba.²³²

Ambrozije Boza – Šarčević rođen je 1820. godine u Subotici. S obzirom na to da je znao nekoliko stranih jezika, ne čudi da se u to vreme ubrajao u sam vrh obrazovanih Bunjevaca.²³³ Živo je pratio dešavanja i napredak ostalih naroda, koji su okruživali Bunjevce. Bio je u kontaktu sa mnogim poznatim političarima iz Srbije, Rumunije, Mađarske i pretplaćen na nekoliko svetskih časopisa. Tokom preporodnog perioda Šarčević se prvi javlja kao autor knjiga, a bavio se i izdavaštvom.²³⁴ Objavio je veliki broj tekstova, koji su uglavnom tematski vezani za probleme u vezi sa bunjevačkim jezikom, koji su postojali i ranije, ali su sa izlaženjem „BŠN” postali daleko češći i ozbiljniji. Trebalo je stvoriti odgovarajući pravopis, rešiti kako će se određena slova pisati – kao što su „č”, „đ”... U stvari, sva ona koja tadašnji slovoslagači nisu imali, jer su bili prilagođeni mađarskom ili nemačkom jeziku. Najveći problem bio je kojim jezikom pisati. Da li se prikloniti hrvatskoj struji, pa pisati hrvatski i samim tim odustati od ikavice? Ili pisati narodnim govorom – ikavicom? No, postavljalo se pitanje, u kojoj meri biti dosledan izvornoj varijanti ikavice, ili je treba modernizovati i približiti standardnom hrvatskom ili srpskom jeziku? Pa i onda, kojoj od ova dva jezika dati prednost, odnosno kojoj je bunjevačka ikavica bliža etimološki?²³⁵

Šarčević je bio poznat po svojoj tvrdo-bunjevačkoj jezičkoj struji. Njegov stav je bio da treba pisati bunjevačkim jezikom, od čije izvorne varijante ne treba odstupati i od

²³¹ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 10.

²³² Nedeljković, Saša: *Čast, krv i suze*, str. 100.

²³³ Knežević V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 31.

²³⁴ Buljovčić, Josip, *Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina“ u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka*, *Filološki ogledi*, str. 22–75.

²³⁵ Isto, str. 29.

kojeg tokom vremena treba napraviti standardnu varijantu.²³⁶ U njegovim tekstovima, između ostalog, zadržali su se i oblici glagola sa završetkom na – „du” (možedu, oćedu, ićedu), što je bila odlika malog broja pisaca. Šarčević se zalagao i za vraćanje bunjevačkog jezika u prva dva razreda osnovne škole, za čije potrebe je napravio i čitanku. Upravo taj edukativni minimalizam u zahtevima ka mađarskim vlastima, mu danas spočitavaju, smatrajući ga zbog tog oportunistom i apsolutnim legalistom. Šarčevićovo najvažnije delo je „Tolmač izvornih književnih i zemljopisnih jugoslovenskih riči”, izdato u Subotici 1870. godine o trošku BŠN. Rečnik sadži 10.000 reči, za koje autor kaže da ih je narod već zaboravio.²³⁷ Knjigu je namenio, sem Bunjevaca, i Šokcima, Srbima, Hrvatima, Slavoncima i Dalmatincima. Iste godine je izdao i manju knjižicu pod naslovom „Zbirka mudrih i poučnih izrekah u Subotici”. U njoj je Šarčević bio više koncentrisan na one izreke koje nisu karakteristične u bunjevačkom jeziku. Želja autora je bila da s njima približi mudrost drugih naroda. Između ostalog, ovde Šarčević objašnjava i pojam demokratije.²³⁸ Izdao je još nekoliko knjiga na mađarskom jeziku, te „Jugoslovenski politički i pravosudni riečnik”, čiji je prihod od prodatih knjiga namenio u korist rasprostiranja bunjevačko – šokačke prosvete. Umro je u Subotici 1899. godine.²³⁹

Kalor Milodanović, iako nije bio pisac, već novinar, ovde je pomenut jer je njegov rad na preporodnom pokretu bio vrlo plodan i značajan.²⁴⁰ U početku je bio stalni saradnik kod Antunovića u BŠN, gde se redovno javljo sa brojnim tekstova.²⁴¹ U njima je objašnjavao svoje viđenje rešenja bunjevačkog nacionalnog pitanja. Imao je izrazito pro jugoslovenski stav, tj. da samo uz podršku braće Hrvata i Srba, Bunjevci mogu opstati i prosperirati u kulturnom i prosvetnom smislu. Osnovao i uređivo, prvi bunjevački list kome je mesto izlaska u Subotici pod naslovom „Misečna kronika”. Kad su tekstovi u listu poprimili oštru političku notu – zabranile su ga vlasti. Zato je njihov vek izlaženja bio kratak, od 15. I 1873. do 1. VIII 1873. godine. Ni posle ovog Milodanović nije odustao od svoje borbe i pokreće novi list. Ovaj put to je bio „Subotički

²³⁶ Buljovčić, Josip: *Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina“ u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka, Filološki ogledi*, str. 23.

²³⁷ Vojnić, H. Blaško: *Ambrozije Šarčević: 1820–1899*, s. n, Subotica, 1970, str. 5.

²³⁸ Sarcevic, Ambrosia: *Zbirka mudrih i poučnih izrekah*, Subotički varoški arhiv, Subotica, 1869. godine, str. 12–15.

²³⁹ Vojnić, H. Blaško: *Ambrozije Šarčević: 1820–1899*, str. 7.

²⁴⁰ Šokčić, Josip: *Prvi bunjevački novinar*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, Beograd, knj. XVIII, juli–avgust, str. 139, 1938.

²⁴¹ Buljovčić, Josip: *Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina“ u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka, Filološki ogledi*, str. 30.

glasnik”, od 1. VIII 1873. godine.²⁴² Ali ni vlasti nisu posustale, pa su mu i ove novine zabranile, iz isti razloga kao i prethodne. Prestale su izlaziti 1876. godine.²⁴³ Razočaran, pre svega bunjevačkon neslogom, a onda i bespoštednom mađarskom vlašću, Milodanović odlazi da se bori u srpsko-turskom ratu od 1876. do 1878. godine, gde je dva puta bio ranjen. Time sebi preseca bilo kakvu mogućnost povratka nazad. Po završetku ratovanja otišao je u Beograd, gde se oženio i prešao u pravoslavnu veru. Radio je kao prevodilac mađarskih listova i tekstova, za Ministarstvo inostranih dela.²⁴⁴ Novinarstvu, njegovoj prvoj i velikoj ljubavi, vratio se kad je postao saurednik „Videla”.²⁴⁵ Umro je 1883. godine, a sahranjen je u Beogradu na Markovom groblju.²⁴⁶

Šime Ivić rođen je 1830. a umro 1903. godine. Rodom iz Subotice, bio je pravi narodni pesnik. Nije bio školovan, jedva pismen, ali je u narodu bio poznat po tome što je znao sročiti vesele rimovane pesmice. Pošto je bio poslužitelj Kerske škole i Pučke kasine, stalno je bio okružen svetom. Znao je pevati i groktalice. „Udovica Marta” i „Bareta vojvoda” – su pesme koje je odgroktio Ivi Prčiću, koji ih je uvrstio u svoju knjigu iz 1939. godine. Ivić je izdao jednu knjigu narodne poezije „Narodne pisme” 1885. godine u Subotici. „Vesele pisme”, zbirka je njegovih pesama, izdatih 1891. godine, takođe u Subotici.²⁴⁷

Mijo Mandić rođen je 1857. godine u Kaćmaru.²⁴⁸ Završio je osnovnu školu u Kaćmaru, na kojoj bi i ostao, jer je bio iz veoma siromašne seoske familije, da ga nije pomagao Ivan Antunović.²⁴⁹ Mandić je bio prva generacija onih đaka koje je Antunović i materijalno i vaspitno potpomogao. Tako je u Kaćmaru završio i preparandiju. Bio je narodni učitelj, a pisao je i prve bunjevačke udžbenike za osnovnu školu.²⁵⁰ Prvu knjigu iz ove oblasti objavio je 1880. godine u Subotici, pod nazivom: „Zemljopis, povisntica i ustavoslovlje za bunjevačku i šokačku decu”; a druga je objavljena iste godine na istom mestu pod naslovom „Prirodopis, prirodoslovlje i slovnica za bunjevačku i šokačku

²⁴² Stajić, Vasa: *Mađarizacija i preporod Bunjevaca*, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci, 1935. str. 29.

²⁴³ Kuntić, Albe: *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*, vlastita štampa, Beograd, 1969, str. 417.

²⁴⁴ Isto, str. 418.

²⁴⁵ Vojnić, H. Blaško: *Moj grad u davnnini : Subotica : 1391. do 1941. : pet stotina pedeset godina grada*, str. 74–75.

²⁴⁶ Kuntić, Albe: *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*, str. 417.

²⁴⁷ Isto, str. 419.

²⁴⁸ Mandić, Mijo: *Tri rodoljuba Kujundžića*, Prvi bunjevački kalendar za prostu godinu 1934, Bunjevački omladinski centar, Subotica, 1934.

²⁴⁹ Knežević V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 34.

²⁵⁰ Bašić, Palković Nevenka: *Mijo Mandić (1857–1945), počasni građanin Subotice*, Gradski muzej Subotica, Subotica, 2015, str. 6.

dicu". Poznato je da je Mandić objavio da je sastavio „Bunjevačko-mađarski i mađarsko bunjevački ričnik”, sa 10.000 reči.²⁵¹ Sredinom 1883. godine u „Nevenu” je objavio oglas gde najavljuje knjigu i poziva čitaoce na pretplatu. Pola godine posle, Mandić obaveštava čitaoce, da je bilo malo prenumeranata za knjigu, pa je njeno štampanje odloženo za kasnije, kad se njih budne više prijavilo. I to je bila poslednja informacija o Ričniku. Više ga nije spominjao, niti je kad, koliko je poznato, objavljen. Pokretanje i uređivanje književnog lista „Neven – zabavno-poučni mjesečnik za Bunjevce i Šokce” 1884. godine, samo je jedno od izuzetnih aktovnosti Mije Mandića.²⁵²

Pokrenut je 1884. godine u Kačmaru uz pomoć Ivana Antunovića, da bi od 1887. godine izlazio u Subotici. „Neven” je imao dugačak vek izlaženja, sa prekidom za Prvi svetski rat, pa je nastavio izlaziti sve do 1941. godine.²⁵³ Mijo Mandić je bio njegov urednik do 1892. godine, kad je počeo svoju karijeru učitelja u Subotici. Ovih osam godina njegovog uređivanja lista, spominje se kao zlatno vreme „Nevena”. Naročito su značajni i kvalitetni bili književni prilozi. Teška srca se Mandić odvojio od svog „Nevena”, ali je u njemu i dalje redovno objavljivao svoje tekstove. No, kad je „Neven” ponovo pokrenut posle Prvog svetskog rata, Mandićevo učestvovanje se znatno smanjilo i prorodilo. Jasno je da je kroz sve ovo vreme postojanja „Neven” mnogo promenio, u odnosu na prvobitni izgled, namenu, učestalost izlaženja...²⁵⁴

U ovim novinama, a kasnije i drugim, Mandić je objavio izuzetno veliki broj članaka, koje je potpisivao sa pseudonimom Seljanin, a ponekad i samo inicijalom S. Njegov bliski saradnik Pajo Kujundžić, pod pseudonimom Sirotan, objavljivao je svoje članke u isto vreme u svim novinama u kojima se i Mandić javljo. Tako da je poneke članke teško ruzlučiti, kome od njih dvojice pripadaju, s obzirom na njihovo slično obrazovanje, stavove... Mandić je pisao i pripovetke, istorijske novele, poput novele: „Žalosni svatovi, veseli pođani”, koja je objavljena u „Nevenu” 1884. godine. Od 1893. godine Mijo Mandić je radio i u uredništvu subotičkog lista „Szabadka es Videke”. Bio je to list koji je izlazio na mađarskom jeziku, kao politički nedeljni list. Osnivač lista bio je Maća Mamužić. Pozvao je Mandića za saradnika, jer je ovaj odlično znao mađarski. I ovde je Mandić objavio manji broj članaka. Njegovo književno stvaralaštvo naginje ka izrazitom romantizmu, ali sa jednom posebnom crtom. Mandića zanimaju neobični i

²⁵¹ Evetović, Matija: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, Hrvatska riječ, Subotica, 2010, str. 467.

²⁵² Isto, str. 467.

²⁵³ Bašić, Palković Nevenka: *Mijo Mandić (1857–1945), počasni građanin Subotice*, str. 10.

²⁵⁴ Evetović, Matija: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, str. 467.

nedruštveni karakteri, ljudi sa porocima i manana. Takvi su : „Žena- žandar”, „Sela i sna”, „Prokleta srića”, „Gavanović Dujo”. U svim tim delima Mandić je uvijek podcrtavo i didaktičke pouke, pre svega iz aspekta svoje prosvetne struke.²⁵⁵

Kako sam ja postao bunjevački pisac

*Teško je čoviku pogoditi čime će šta dostignuti, čovik radi, hoće da je dobro, a zlo i samo dođe. Ovo se događa manje više sa svakim, pa ni mene obašlo nije. Ja sam se i ko đak rado sićo dididnog salaša, lipog vinograda, blagih ovaca, mirnoćudnih konja, koje sam rado jašio i deko. Svega se ovog rado sićao posli nekoliko završenih sridnjih škula. Već sam očekivo čas kad ću moći tisne škole zaminiti umiljatim poljanama i slobodnim životom.*²⁵⁶

Kao i većina svojih prethodnika i Mandić se okušao u pisanju molitvenika, „Nebesko Janješce ili molitvenik za bunjevački i šokački naraštaj”, i objavio ga u Kaćmaru 1885. godine, uz dopuštenje crkvenog poglavara. Uz pomoć Paje, Ilije i Nikole Kujundžića, Mandić pokreće „Bunjevačko-šokačku Danicu ili subotički kalendar”. Koji je izlazio u Subotici od 1884. do 1914. godine. Pokrenut je ponovo od 1919. i imao je kontinuitet izlaženja sve do 1941. godine. Ovde je Mandić, takođe objavio oko pedesetak svojih članaka, a saradnik je ostao sve do 1931. godine. Članovi redakcije „Nevena” i „Danice” usko su saradivali, dešavalo se da su isti tekstovi objavljeni u jednom, pa drugom glasilu. I krug najbližih saradnika „Nevena” i „Danice” je skoro identičan. Tu su bili: Pajo, Ilija i Nikola Kujundžić, Stipan Grgić, Mladen Barbalić, Ante i Ivan Evetović, Šandor Rajčić, Joso Prčić...²⁵⁷

Ni pred kraj svog života Mijo Mandić se nije umorio, 1934. godine pokrenuo je „Prvi bunjevački kalendar”. Te iste godine u Subotici je obeležena pedesetogodišnjica Mandićevog rada.²⁵⁸ Imao je čast da na proslavi stogodišnjicu rada Matice srpske, kao njen član književnog odbora, bude izaslanik subotičke Bunjevačke prosvitne matice.

²⁵⁵ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 128.

²⁵⁶ Isto, str. 129.

²⁵⁷ Evetović, Matija: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, str. 468.

²⁵⁸ Bašić, Palković Nevenka: *Mijo Mandić (1857–1945), počasni građanin Subotice*, str. 28.

Sarađivao je i sa Vasom Stajićem i Jovanom Erdeljanovićem.²⁵⁹ Njegov život bio je pokazatelj da je Antunovićevo ulaganje u mlade bio pametan izbor. Bavio se Mandić publicistikom, aktivno je učestvovao u politici, a poznat je i po pokretanju mnogih listova i časopisa, jer je u njima bio stalni saradnik.²⁶⁰ Bio je i na funkciji školskog nadzornika, a kad je otišao u penziju nastavio je svoju bogatu karijeru kao upravnik Gradske biblioteke. Umro je u Subotici 9. januara 1945. godine.²⁶¹

Stjepan Grgić Krunoslav rođen je u Vancagi 1836. godine. Iako je imao samo osnovno obrazovanje, s velikim uspehom bavio se pisanjem, kuturom uopšte. Za pedesetogodišnjicu njegovog književnog rada u „Nevenu” iz 1909. godine Grgića su opisali ovim rečima: „... daje savita u općinskim pitanjima. Velika okolica Baje zna za Grgića Štipana. Pomaže on u književnom poslu našem velikomu Antunoviću, a sudiluje sa književnicima Subatice u vrime Kalora Milodanovića. Nije bilo našega narodnoga života, evo već od pedeset godina, a da nije u njemu imao dila naš vrli rodoljub..”²⁶²

Mandićev uzor bio je život i delo Ivana Antunovića. U svojim novelama i noveletama izrazito je naglašavao didaktičnost: „Zašto Katica ne ide na bal”. No, ovim temama nije robovao, oprobao se i u pisanju o savremenim dešavanjima: „Priča o srići”.²⁶³

Nikola Kujundžić rođen je u Subotici 1861. godine u uglednoj i imućnoj porodici, tako da mu je bilo omogućeno vrhunsko obrazovanje. Osnovnu i srednju škulu završio je u rodnom gradu. Još za đачkih dana aktivirao se u borbi za preporodne ideje i vrlo rano se istakao u radu Pučke kasine. Studirao je filozofiju u Budimpešti, a onda je rešio da će njegov život ići u pravcu religije. Upisao je bogosloviju u Kaloči, a po njenom završetku, služio je blizu Subotice. Nikola Kujundžić ostaće zapamćen po lepim, i danas poznatim i izvođenim, preljskim pesmama. Još u ranim godinama napisao je pesmu „Na veliko prelo”, koja je komponovana 1879. godine, a rado se i danas peva.²⁶⁴

Na Veliko prelo

Kolo igra, tamburica svira,

²⁵⁹ Isto, str. 18.

²⁶⁰ Isto, str.18.

²⁶¹ Evetović, Matija: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, str. 470.

²⁶² Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 179.

²⁶³ Isto, str. 179.

²⁶⁴ Isto, str. 171.

*Pisma ječi, ne da srcu mira;
Svud se čuje, svud se šorom znade,
Da Bunjevac dušu ne izdade;
Veseli se – svaki mu se divi:
Nek se znade, da Bunjevac živi!
Nije majka rodila sinka,
Ko što j' sinak divnih Bunjevaka:
Nit će majka roditi junaka,
Ko Bunjevca, taka veseljaka;
Kolo vodi – svaki mu se didi: -
Nek se znade, da Bunjevac živi!
Ni divojke ne biše u nane,
Ko što j' ćerka Bunjevačke grane;
Svilu nosi, a zlatom se krasi,
Crne oči, crni su joj vlasi;
Kolo igra – svaki joj se divi:-
Nek se znade, da Bunjevac živi!
Ori pismo, tambur tamburice,
Nek' se čuju daleko ti žice;
Nek' se gori a i doli znade,
Da Bunjevac dušu ne izdade;
Prelo kupi: nek' se svaki divi:
Nek se znade, da Bunjevac živi!²⁶⁵*

Na ovu temu izdao je jednu zbirku pesama 1879. godine – „Pisme preljske”. Ostale su uglavnom objavljene u „Nevenu” i „Danici”.²⁶⁶ Zbog svog poletnog duha i rodoljublja njegove pesme bi se mogle uvrstiti i u budnice. Pored lirskih, pisao je i epske pisme: „Dvi mlade Algaševe”, „Tarkeman”, „Alaga”, „Prkos”. No, one nisu dostigle popularnost preljskih pesama. Pisao je pripovetke i novele, koje je narod rado čitao. Kad ne bi napisao ništa duže vreme, neko iz redakcije bi mu u novinama ostavio poruku da se „lati posla”. Njegova prozna dela pisana su u duhu narodne pripovetke, sa likovima koji

²⁶⁵ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str.117.

²⁶⁶ Knežević V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 35.

su vrlo kompleksno opisani: „Dida Kajica”, „Dobro dite”, „San materine maze”. Kujundžić se bavio i prevođenjem kraće proze sa nemačkog i francuskog jezika. Bio je stalni saradnik Mije Mandića, kako u „Nevenu”, tako i u „Subotičkoj Danici”. Njegov pseudonim je bio Nikola Bučilović. Umro je 1906. godine.²⁶⁷

Ante Evetović Miroljub rođen je u Bačkom Aljmašu 1862. godine. Poreklom je iz vrlo siromaške porodice, u kojoj je bio trinaesto dete. Uz pomoć Antunovićevog zalaganja, Evetović je završio Kaločku gimnaziju. Posle nastavlja studije filozofije i bogoslovije. Izašao je iz franjevačkog reda i prišao u svetovne sveštenike. Najduže je bio svećenik u Valpovu. Njegovo stvaralaštvo izrazito je lirskog karaktera, s toga se može brojati u zakasnele romantičare. Veliki broj njegovih pesama rasut je po časopisima, a izadate su i tri zbirke pesama. Prva pod imenom „Sretni i nujni časi”, štampana je u Osijeku 1908. godine. Druge dve su izašle posthumno, „Spomen” izdanje pjesama u Subotici 1931. godine, iste godine izdata je knjižica u Osijeku pod naslovom „Iz pjesama”.²⁶⁸ Ali se ovde nalazi svega osam njegovih pesama, a na ostalim stranama je štampan program koji je održan povodom godišnjice smrti Evetovića. U njegovoj poeziji, prvi put u toku nacionalnog preporoda, javlja se izrazito socijalno angažovana poezija. Takva je pesma „Siroti bogataši”. On se u poeziji osvrće na probleme obožavanja materijalnog bogatstva, a sa druge strane krajnjeg duhovnog siromaštva i neznanja. Na te i druge političke probleme koji ga okružuju, Evetović se osvrće i sa dosta ironije i satire, kao u pesmi „Biraju se poslanici”.²⁶⁹

Bariša Matković, rođen je u Subotici 1846. godine, gde je i umro 1900. godine. Nakon završetka bogoslovije, jedno vreme bio je župnik u Bajmoku. Od 1886. godine je u službi kotarskog beležnika. Prevodio je s nemačkog jezika, mada ima najviše originalnih priloga, koje je objavljivao u „Nevenu”, čiji je saradnik od samog njegovog pokretanja. Opisivao je zgone i nezgone, koje su se dešavale u gradu. Sve je to beležio u svojim pripovetkama: „Iz doba influence”, „Glavato dite”, „Krvavo uho”. Sve one su pisane iz ugla pisca, koji nije bio opterećen svećeničkim zvanjem, jer je prešao u svetovno zanimanje. Stilski su pripovetke precizne, doteranog izraza, što ga stavlja u sam vrh bunjevačke književnosti.²⁷⁰

²⁶⁷ Evetović, Matija: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, str. 491.

²⁶⁸ Knežević V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 35.

²⁶⁹ Isto, 36.

²⁷⁰ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 149.

Fra Jesse Kujundžić, rođen je u Subotici 1848. godine, i rodom je iz poznate subotičke porodice. Posle završetka studija, zafratrio se, odatle mu i potiče crkveno ime Jesse. Narod ga je poštivo i voleo. Pretpostavlja se da je iz tih razloga zasmeto mađarskim crkvenim krugovima, te je prebačen u Jastrebov za gvardijana u tamošnjem fratarskom samostanu. S početka je pisao poučne pripovesti, ko što su: „Tuđe dobro povrati”, „Glavnina i kamata”, tu je i humoristična pripovetka „Dositio se”. Oprobao se i u pisanju novela, čija je tematika vezana za društvo i život u njemu: „Okolica”, „Sirotan”. One ostavljaju svedočanstvo o neljudskom odnosu gazda prema slugama. Umro je 1903. godine.²⁷¹

Narodnim pesnikom možemo nazvati *Stanišu Neorčića*, koji je rođen 1868. godine na periferiji Subotice – Gatu. Umro je u Subotici 1926. godine. Rodom je iz skromne građanske porodice. Završio je osnovnu školu, da bi kasnije otišao na zanat za berbera. No, ovim se nije bavio dugo. Kada je otvoren prvi bankarski zavod u Subotici, on prelazi na mesto bankarskog činovnika. Bio je izrazito dobar govornik, što je obilato koristio u političkoj borbi za bunjevačkog gradonačelnika Lazu Mamužića. To ga je jasno svrstalo na stranu mađarske buržoazije, prije svega u sputavanju ideja nacionalnog bunjevačkog preporoda, ko i političke borbe za ostvarivanje nacionalnih prava. Kao vešt političar, pre manipulator masa, Neorčić nije navukao mržnju naroda na sebe. Čak suprotno, svet ga je cenio i voleo. Uživao je punu naklonost gradonačelnika, a pogodnosti tim stečene, koristio je da bi pomogao mnogim Bunjevacima.²⁷²

Pisao je poeziju i bio je saradnik skoro svih novina u Subotici. Ali i unatoč tom nije objavljena nijedna njegova posebna zbirka. Pisao je lirske i epske pesme, inspirisane narodnim rodoljubljem, socijalnom borbom protiv izrabljivanja nadničara: „Poslidnja utiha sidog radnika”. Pisao je i satirične pisme: „Poklade”, „Jel te nane”?²⁷³

Ivan Petreš Čudomil, rođen je Kaćmaru 1876. godine, ali je ko svećenik službovao po mnogim mestima, uglavnom po Bačkoj.²⁷⁴ Najaktivniji je bio posle Prvog svetskog rata, kada je razvio mnoge aspekte kulturnih aktivnosti među Bunjevcima. U vreme dok je službovao u Subotici, bio je najproduktivniji. Bio je saradnik „Nevena” i „Danice”. Nije ostavio iza sebe ni jednu zbirku novela, mada ima građe objavljene po raznim časopisima i za više knjiga. Svoje radove podpisivao je sa pseudonimima:

²⁷¹ Isto, str. 163.

²⁷² Knežević, V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 38.

²⁷³ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 119.

²⁷⁴ Knežević, V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 40.

Čudomil i Čongradac. Zbog čega su njegovi objavljeni radovi ostali malo poznati. Dve godine je bio urednik lista „Naše novine”, koje su pokrenute 1907. godine. Njihov prvi urednik bio je Joso Mamužić, a izlazile su i tokom Prvog svetskog rata i bile su tad jedino glasilo u Subotici na bunjevačkom jeziku. Javnosti se predstavio lirskim pesmama, koje su bile religioznog i ljubavnog karaktera. U tom duhu nastala je i njegova zbirka pesama „Moje jadi”, objavljena 1912. godine u Subotici. Ona opisuje ljubav u svim njenim prirodnim aspektima, pa i erotskoj, koji se do tada nisu nalazili u bunjevačkoj književnosti. Ovim stihovima odškrinuta su vrata ljubavne poezije, koja od Petreša, postaje stalni repetoar bunjevačkih pesnika. Ivan Petreš najpoznatiji je kao pisac, prvi pozorišnih komada, u bunjevačkoj književnosti. Od početka, kad je počeo da piše, bio je izraziti romantik, da bi kasnije prešao u realistu savremenog tipa. Pisao je stalno i puno, sve do kraja svog života, izrazito uspele i lepe pripovetke, romantične legende: „Lipa Mara”, „Virno do groba”, „Prokleta tintaroška”... Široj javnosti, Nažalost ostao je uglavnom nepoznat, mada su njegova dela izuzetno umetnički uspeła, a stvaralaštvo zaokruženo i stilski zrelo.²⁷⁵

Pavle Bašić Palković, rođen je u Subotici 1875. godine. Poreklom iz bogatije zanatske porodice. Gimnaziju je pohađao u Subotici i Kaloči, gde je i maturirao 1897. godine. Odmah posle toga se zaposlio u Gradskom poglavarstvu Subotice, kao činovnik. Kad je Lazar Mamužić smenjen s mesta gradonačelnika (1902), Bašić je izgubio svog velikog zaštitnika. Zato se preselio u Sentu, gde je radio u jednom privatnom mlinu kao knjigovođa. Kad je počeo Prvi svetski rat, Bašić je bio član Ministarstva prosvete u Budimpešti, al je bio i na frontu u Galiciji, gde je teško ranjen. Posle rata bio je službenik u Ministarstvu spoljnih poslova u Beogradu, do 1921. godine, nakon toga odlazi u Zaječar, gde radi kao carski službenik. Ovde je od posledica rata i umro 1931. godine. Bašić se još iz školski dana bavio novinarstvom, i pisanjem, saradivao je sa „Subotičkim novinama”. Ovde mu je objavljena prva pripovetka „Doće dan svadbe”, 1895. godine. Pisao je i humoristične novele, koje je objavljivao i u „Nevenu”, takve su „Jesam li ja on”?, i „Oskuda u divojkama”. Poneke od novela su i autobiografske. Njegov opus nije velik, oko desetak novela, humoreski, te politički spisa. Kad je prešao živeti u Sentu, bilo mu je otežano održavati vezu sa listovima, u kojima je objavljivo. Ni

²⁷⁵ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 209.

kasnije se Bašić nije vratio pisanju, najviše zbog posledica koje je rat na njega ostavio i fizički i psihički.²⁷⁶

Blaško Rajić, kao prvi sakupljač narodnog stvaralaštva i bunjevačkih groktalica, koje su tema ovog doktorata. Njegova biografija će ovde biti predstavljena sa osnovnim podacima i nekoliko odlomaka iz njegovih dela, ostali podaci naći će se u radu kada se bude govorilo o sakupljačima groktalica.²⁷⁷ Rođen je u u Subotici 1878. godine, u Kaloči izučio bogosloviju.²⁷⁸ Od 1911. godine postaje župnik u Keru Crkve Sv. Roke, gde je ostao sve do svoje smrti 1951. godine.

Sa svojim saradnicima Rajić je ostavio dubok trag u prvom preporodnom periodu, na polju politike, prosvete i književnosti. Zbog političkog delovanja bio je i u zatvoru, a kasnije odatle prebačen intervencijom katoličkih velikodostojnika, u Budim u franjevački samostan. Tamo se bavio izučavanjem postojeće biblioteke. Ep „Slava” napisao je ovde tokom 1941–42 godine, ispevan u 24 pevanja u 4.000 stihova.²⁷⁹

Slava

Pomozi mi da ispjevam slavu

Na Dunavu slavonskome Lavu

Iz daljine dvije hiljade ljeta.

Pravda traži, a istina pita:

Ko su bili, što li su činili,

Ne tuđine – naši oci mili:

Tirogate, Panonci, Iliri

Kojih slava iz kamenja viri,

Te iz knjiga za istinom više

Što pisaše Grci pa Latini,

Upoznaj je – istinu – čovječe!

Otkrit ću je, nek je svako štuje!

*Riječi, vilo, blago poprati mi.*²⁸⁰

²⁷⁶ Isto, str. 207.

²⁷⁷ Knežević, V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 39.

²⁷⁸ Isto, str. 39.

²⁷⁹ Peić, Marko: *Javorova smrt*, NIP Subotičke novine i Obnoviteljska bunjevačka matica, Subotica, 1998, str. 5.

²⁸⁰ Peić, Marko: *Slava*, Bunjevačka matica, Subotica, 1998, str. 5.

Kratko je uređivao „Naše novine” od 1907. godine u Subotici, do 1913. godine, iako su izlazile sve do 1917. godine. Bio je i jedan od urednika rubrika u „Subotičkim novinama” (1920–1929, povremeno su menjale naziv u „Hrvatske novine”). Sarađivao je i u „Klasju naših ravni”, kao i u kalendaru „Danica”. Pokrenuo je i uređivao godišnjak „Katolički nauk” 1930–1933. godine u Subotici. Pisao je i legende iz doba prvih hrišćana, koje su kasnije bile štampane kao posebna knjiga „Stari mirotvorci”, „Pripovijest iz doba apostolskoga”, 1925. godine u Subotici. Pisao je i poeziju naglašeno religioznog karaktera, kao što je cela zbirka „Bunjevčice”, 1928. godine. Pesme iste tematike objavio je i u knjizi „Velika duhovna mana ili duše brana u molitvama i pismama za kršćane katolike”, 1908. godine u Subotici. Ona sadrži više stotina religiozno-refleksnih, te običajnih pesma, sve napisane bunjevačkim jezikom.²⁸¹

*Nemila smrt
Sidi ptica – pivačica,
Na gnjizdiću, mala.
Sunce mine – sa planine:
Bogu ori hvala...
Ali ptičica – pivačica,
Ne ostavlja gnjzda:
Žao joj je – vruće svoje
Ostaviti misto.
Sunce skoči – ona oči
Još većma stiska.
Al’ gle zmije – gdi se vije
Tiho, i bez piska.
Pticu stisne – ljuto pisne
Oko nje se savi.
Puna bisa – krv isisa
Mrtvu je ostavi.
Ova ptica – sirotica
To je duša mila:
A ta zmija – otrov griha
Što je stamanila.²⁸²*

²⁸¹ Knežević V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 39.

²⁸² Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 126.

Iako je tematika iz ovog molitvenika strogo didaktička i tendenciozna, on je bio vrlo rado čitan. Pre svega zbog lakog i narodnog stila pisanja. Rado je pisao i autobiografske pripovetke. U svojim pričama opisivao je i svakodnevni život, njih je skupio u knjizi „Našim šorom”, „Pripovijesti iz Subotice”, 1928. godine, u Subotici. Iste godine izašla je i knjiga „O ženidbi. Pouka”, koju je napisao sa Lajčom Budanovićem.²⁸³

Rajić je odlični poznavalac groktalica, koje je i sakupljao i objavljiuao u dve zbirke: „Narodno blago – zbirka narodnih pjesama i poslovice i „Svatovske pjesme”, 1912. godine. Drugo izdanje izašlo je pod naslovom „Narodno blago – zbirka narodnih pjesama i poslovice” i Svatovske pjesme, 1923. godine. Obe zbirke objavljene su u Subotici. Osim ovih aktivnosti, uvodi bunjevački narodni običaj Dužijancu u crkvu – Sv. Roke u Keru (deo Subotice), što je ostala tradicija i danas.²⁸⁴ Kada je u pitanju politička aktivnost, Rajić je i na ovom polju bio izuzetno aktivan.²⁸⁵

Početak novembra 1918. godine on inicira pokret za oslobođenje u svim bunjevačkim krajevima. Učestvovao je u zvaničnom ocepjenju od Mađarske, koje je objavljeno 10. XI 1918. godine.²⁸⁶ Zajedno sa Srbima, Bunjevci učestvuju u stvaranju nove i ujedinjene Vojvodine. Rajić je učestvovao i u Mirovnoj konferenciji u Parizu, kada se sklapao Trijanonski ugovor o miru. Njegovom zalaganjem Subotica je ostala u sastavu Vojvodine. Naime, Rajić je imao zapisana sva groblja u Subotici, čime je dokazao da Bunjevci žive na ovim prostorima. Nažalost, iste podatke nije imao i za Bajuu i njenu okolinu. Tako je skoro polovina Bunjevaca i Šokaca, negde oko 60.000, ostala pod Mađarskom.

²⁸³ Isto, str. 221.

²⁸⁴ Ђупурдија, Бранко: *Пут ка целовитости дуџијанце*, Гласник Етнографског института САНУ, Београд, 2010, стр. 164.

²⁸⁵ Marković, Saša: *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS-Jugoslaviji 1918–1941. godine*, str. 53–59.

²⁸⁶ Isto, str. 34

G. Period novije bunjevačke književnosti od Prvog do Drugog svetskog rata

Ishodi Prvog i Drugog svetskog rata bili su pogubni za Bunjevce.²⁸⁷ Posle Prvog svetskog rata, broj Bunjevaca koji je ostao u novoj i ujedinjenoj Vojvodini prepolovio se. Oko 60.000 ostalo je odvojeno u Mađarskoj,²⁸⁸ a za samo dvadeset godina prisilno je pomađareno 22000. Velike nade Bunjevci su polagali u novostvorenu Vojvodinu i Kraljevinu Jugoslaviju, ali su razočarenja počela vrlo brzo stizati. Ono što su nekada doživljavali od Mađara, sada su im radili Srbi.

Između dva rata, posrbljivanje je bilo česta pojava. U tim teškim danima, retko ko se protiv ovakih dešavanja bunio. Jedan od retkih koji je digao glas u zaštitu Bunjevaca bio je Vasa Stajić. Na Bunjevce se računalo samo kao na glasače, rekao je, pa se oko njih otimaju srpske i hrvatske stranke, što je rezultovalo još jednim u nizu srpsko – hrvatskih sukoba. Kad je to bezumno otimanje o bunjevačke glasove konačno doživelo slom, vladajući srpski aparat, počeo je gledati na Bunjevce, pa i sve ostale u Vojvodini, kao na izdajnički i nepouzdati nacionalni element – Švabe. Srpska represija, oterala je veliki broj Bunjevaca u tadašnje redove hrvatskih građanskih stranaka. Ovde su se gorko razočarali, kad je 1939. godine sa hrvatske strane postignut dogovor sa Karađorđevićima, a borba za prava južnoslovenskih naroda, pala u vodu. Tako je nastavljeno dalje ugnjetavanje.

Za vreme Drugog svetskog rata Bunjevci su stradali od fašistički nastrojenih Mađara. Neki su potražili spas u Hrvatskoj, gde su onda dopali u ruke ustašama i odvođeni su u Jasenovac.²⁸⁹ Kad je konačno završen Drugi svetski rat, Bunjevci su zajedno sa svim ostalim narodima, s oduševljenjem dočekali bratstvo i jedinstvo. No, ono je u slučaju Bunjevaca donelo nove aspekte nacionalnog gušenja. Po naredbi, svi Bunjevci i Šokci morali su se izjašnjavati ko Hrvati, a Bunjevci kao narod zvanično više ne postoji.²⁹⁰ Ovi istorijski događaji direktno su se odrazili na bunjevačku književnost, i uopšte na kulturni život. Mnogi autori, s vremenom, sve više pišu na ijekavici nego na ikavici. Bunjevački jezik, kao i za vreme Austrougarske, i dalje je proganjan i

²⁸⁷ Prilog br. 3: Istorijski arhiv Subotica, F. 70.3 (1945: 4071-8270), dokument u Subotici pronašla Nevenka Bašić Palković

²⁸⁸ Šokčić, Joso: *Subotica pre i posle oslobođenja: građa za istoriju Subotice*, Štamparija Jugoslovenskog dnevnika, Subotica, 1934, str. 251.

²⁸⁹ Petrović, Dragoljub: *Otkud Bunjevci u Jasenovcu?*, Bunjevačke novine, God. VII, septembar, br. 75, 2011, str. 20.

²⁹⁰ Prilog br. 3.

ismejavan, a gde je trebalo i zabranjivan.²⁹¹ Iz tih razloga ovaj jezik je i dalje nestandardizovan. Tek od pre devet školskih godina, od školske 2007/08. godine, počinje se sa izbornim predmetom – Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture. Đaci ovaj predmet mogu odabrati od I do VIII razreda osnovne škole, a predaje se u Subotici i Somboru, gde je na Pedagoškom fakultetu uveden i izborni predmet Etno – kulturna istorija Bunjevaca.²⁹² Javno korišćenje bunjevačkog govora, nažalost, i pored mnogo nastojanja, i dalje je tabu tema, a biće potrebno mnogo vremena da kao društvena pojava bude isceljen.²⁹³

Devedesetih godina prošlog veka Bunjevcima je vraćeno pravo na samoopredeljenje prilikom popisa. Posle niza restriktivnih godina po nacionalnom i jezičkom pitanju, čak i među sobom, mnogi Bunjevci ipak govore ekavicom.²⁹⁴ Kao rezultat dekreta, ali i političkog i uticaja katoličke crkve, jedan deo Bunjevaca nastavlja i posle mogućnosti izbora da se izjašnjavaju kao Hrvati. Oni za svoj standardni jezik uzimaju hrvatski.

Pošto III deo bunjevačke književnosti opisuje autore koji su stvarali do osamdesetih godina prošlog veka, kada još uvijek nije bilo slobodnog izjašnjavanja nacionalne pripadnosti Bunjevcima, te pošto pripadaju ovoj narodnoj i jezičkoj zajednici prikazan je njihov književni rad. Tako, da su ode uvršteni i oni autori koji su u pomenutom periodu pisali i ikavicom i ijekavicom. Devedesete godine prošlog veka, kao što je već kazano, po ovom pitanju doneće nova opredeljenja, ali i podele među Bunjevcima. Neki nastavljaju i dalje da se izjašnjavaju kao Hrvati, a neki se vraćaju imenu svojih predaka. Zato oni autori koji stvaraju posle devedeseti godina na hrvatskom jeziku nisu ovde uvršteni.

Bunjevačka književnost između dva svetska rata, bila je vrlo specifična, u odnosu na ostale u njenom okruženju. Ta osobitost ogledala se u nezainteresovanosti za savremene književne tokove. Moglo bi se kazati da je čak i ignorisano sve što je bilo aktuelno u drugim književnostima.²⁹⁵ Ove odrednice najviše se odnose na stvaralaštvo Blaška Rajića, kao i sve ostale pisce koji su bili bliski njegovom stvaralaštvu. Bunjevci i dalje za najčešće teme biraju svakidašnji život svog naroda, u njegovoj borbi za

²⁹¹ Ratanski, L. : *O nigdašnjim kalačkim Bunjevcima*, Neven: zabavno poučni mesečnik, God. XVIII, br. 6, lipnja, 1896. godine, str. 89.

²⁹² B. N: *Etnokulturna istorija Bunjevaca*, Bunjevačke novine, God. X, br. 108, 2014, Subotica, str. 6.

²⁹³ Kujundžić- Ostojić, Suzana: *Bunjevci danas (socioško istraživanje)*, str. 155–167.

²⁹⁴ Isto, str. 162.

²⁹⁵ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 13.

nacionalni opstanak i ravnopravnost, prikazujući sve to kroz realističku prozu.²⁹⁶ U poeziji se u početku javlja kasni romantizam, koji kasnije u korak sa istorijskim dešavanjima, prelazi u socijalnu liriku. Poezija je i dalje prilično konvencionalna, pogotovo ona religiozna, mada se češće mogu naći ljubavni motivi. Ali i dalje se najlepše i najviše peva o „kadgodašnjim” danima i svom narodu.²⁹⁷ Veliki problem ove regionalne bunjevačke književnosti, smatra Kikić, bio je i taj, što nije postojala dobra i jaka književna kritika.²⁹⁸ Mnogi autori prošli su nezapaženo, mada je razloga za obraćanje pažnje bilo dosta. Bunjevačka književnost, pogotovo pisana na ikavici, sama je po sebi okrenuta uskom krugu čitalaca. Možda je i to jedan od razloga što se njena tematika, sporo širi u pravcu novih književnih tokova.

Petar Pekić, rođen je u Gornjem Sv. Ivanu, 1896. godine, a umro je 1965. godine. Poreklom je iz seoske porodice. Uspeo je završiti šest razreda gimnazije. Bio je aktivan politički, zajedno sa Blaškom Rajićem. Takođe, je bio jedan od članova deputacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1918. godine. Kad je deo u kojem je on živeo ostao pod Mađarskom, preselio se 1918. u Suboticu. Ovde se bavio naučnim, književnim i novinarskim radom.²⁹⁹ Njegov prvi roman „Novi ljudi”, objavljen u Subotici 1932. godine, nije prošao baš zapaženo, ni kod kritičara, ni kod publike. Drugi roman je „Uvela ruža”, objavljen 1934. godine. Kritičari su ga svrstali u trećerazredni regionalni roman, koji je zanimljiv po tom što oslikava autentične provincijalne likove. Ovde je realno sagledana društvena sredina, koja stagnira u svakom pogledu i ne reaguje na ostale društvene uticaje.

Josip Vuković Dido, rođen je 1890. godine, poreklom iz seoske i siromašne porodice. Zato je rano morao prekinuti školovanje, završio je samo sedam razreda gimnazije. Bio je saradnik „Nevena”, gde je objavljivao svoje novinarske i književne tekstove, kao i poeziju. Pošto je živeo u predelu Bajskog trokuta, koji je posle 1918. godine pripao Mađarima, on se posle tog političkog događaja preselio u Suboticu. Prvu je pesmu objavio 1913. godine u „Nevenu”, pod naslovom „Oj golube”. Ona je svojevrsni lirski protest protiv ugnjetavanja Bunjevaca. Ove tonove Vuković je negovao

²⁹⁶ Isto, str. 12.

²⁹⁷ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 15.

²⁹⁸ Isto, str. 14.

²⁹⁹ Isto, str. 239.

i u političkoj satiri. Jedna od takvih je i „Kortešova pisma”, koja predstavlja bunt protiv režima Biro Karolja. U zrelim godinama Vukov je prestao pisati.³⁰⁰

Ive Prčić, sakupljač bunjevačke narodne književnosti i groktalica (o kome će više biti reči u delu koji govori o sakupljačima groktalica)³⁰¹ rođen je u Subotici 1894. godine, u imućnoj porodici, ali je od obrazovanja morao odustati zbog bolesti, koja ga je pratila celog života. Znanje je nastavio sticati sam. Objavljeno mu je dvadesetak, većih i manjih dela, dok je 17 ostalo neobjavljeno. Prčić je dvadeset godina bio urednik „Danice”, sve do 1941. godine. Književnošću se bavio iz dva aspekta: bio je sakupljač narodnog stvaralaštva još od malih nogu, a s druge strane bio je i autor mnogih književnih dela.³⁰² Kao mladić od 16 godina pomagao je Blašku Rajiću, na sakupljanju bunjevačkih narodnih pesama, koje su izdate u knjizi pod nazivom „Narodno blago” 1910. godine. Posle nekoliko decenija skupljanja narodnih pesama izdao je knjigu pod nazivom „Bunjevačke narodne pjesme”, 1939. godine i dao prvu podelu bunjevačkih narodnih pesama. Prčić je objavio i drugi dio ove knjige, pod naslovom „Hrvatske narodne pjesme: haremske pričalice i bunjevačke groktalice”. Knjigu je uredio Nikola Andrić, a izdata je u Zagrebu 1942. godine. Napisao je etnografski rad, vrlo iscrpan, o običajima Bunjevaca pod nazivom „Godina dana bunjevački narodni običaja”, ali rad nije objavljen. Pisao je drame i igre, kao što je „Prelo, bunjevački narodni običaji u tri slike”, zatim „Orao u Bačkoj”, „Jedinica i gospodar”. U knjizi „U dokolici”, priče za zabavu i pouku, sabrao je svoju kraću prozu. Sarađivao je u zagrebačkom almanahu „Selo i grad”, gde je objavio nekoliko svojih pripovedaka, kao i „Danici” i „Subotičkim novinama”. Ostala je jedna zbirka pripovedaka neobjavljena. Njegove pripovetke interesantne su i po tom što su napisane u narodnom duhu, koji je Prčić odlično poznao. Knjigu „Bunjevački narodni običaji” objavio je 1937. godine, a posthumno je objavljena i treća knjiga narodnih pesama, pod naslovom „Bunjevačke narodne pisme”, 1971. godine u Subotici. Umro je 1959. godine.³⁰³

Dr Matija Evetović, rođen je 1894. godine u Bačkom Aljmašu. Krenuo je u gimnaziju u Subotici, ali je nije završio, jer je sa 15 godina bio iz nje isključen zbog svoje izrazite društvene angažovanosti otvorenog iznošenja stavova o vlasti. Školovanje je nastavio u Travniku, gde je maturirao. Posle toga odlazi u Zagreb na dalje školovanje

³⁰⁰ Isto, str. 141.

³⁰¹ Knežević V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 38.

³⁰² Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 270.

³⁰³ Isto, str. 271.

na Filozofskom fakultetu. Studije je završio 1921. godine, a već 1923. je i doktorirao. Najpoznatiji je po naučnim delima, mada su ona mahom ostala neobjavljena, ko što je „Kulturna povijest Bunjevaca i Šokaca”. Objavljene su dve monografije: „Život i rad biskupa Ivana Antunovića”, zatim „Život i rad Paje Kujundžića” – štampan nepotpuno, jer je izlazilo u nastavcima u „Subotičkim novinama” tokom 1940. godine, i to svega nekoliko brojeva. Pisao je i poeziju, a prva mu je objavljena balada „Badnjak siročeta”, 1914. godine u „Našim novinama”. Posle toga učestalije se javljao sa svojom poeziom. Ostale su neobjavljene dve zbirke njegovih pesama: „Moji poleti” i „Jesenske elegije”. Uređivao je mnoge kalendare i časopise. Započeo je saradnju i sa „Književnim severom”, ali je ona vrlo brzo, zbog nesuglasica, prestala. Njegov jak osećaj za rodoljublje očigledan je u mnogim pesmama koje je napisao, lakim i pitkim stilom. Umro je 1972. godine.³⁰⁴

Mara Dorđević – Malagurski rođena je u Subotici 1894. godine. Poreklom je iz bogate i ugledne familije, tako da je imala dobre uslove za školovanje. Njeno obrazovanje započelo je u Đakovu u Štrosmajerovom zavodu.³⁰⁵ Srednju školu je završila u Subotici, gde se ističe u zalaganju za kulturni napredak Bunjevaca. Ona je prva žena pisac kod Bunjevaca. Iz ženskog ugla ona opisuje život na salašu, odnose u porodici, o kojima se veoma govorilo, te njeno stvaralaštvo, pored umetničke vrednosti, ima i dokumentarnu vrednost. Književnošću se počela baviti tokom učeničkih dana, tačnije 1912. godine. Svoju prvu novelu „Grgo Dorancija” objavila je u „Književnom severu” 1925. godine. Napisala je i kraću predstavu „Bunjevački običaji u slikama – Materice, Badnje večer, Prelje, Rakijare, Polivači, Kraljice, Svatovi”, izdato u Subotici, 1927. godine. Predstava je izvedena na dan svečanog otvaranja Bunjevačke prosvetne matice u Subotici 1. januara 1927. godine. Preselila se u Beograd 1929. godine, gde je počela saradivati u listu „Misao”. Ovde je objavila pripovetku „Snaš-Vita Đanina”. Sa ovom realističkom prozom pobedila je na konkursu Cvijete Zuzorić. Njena prva knjiga „Vita Đanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života”, objavljena je 1933. godine, a iste godine dobila je i nagradu za najbolje delo od Srpske akademije nauka i umetnosti. Njena proza naišla je na jednoglasno odobravanje i u Subotici, kako od publike tako i od književne kritike. Tematika koju je obrađivala – seoski ambijent, s jednkim interesovanjom čitala se i u gradu i u selu. Poetizovane su jednostavne životne stvari,

³⁰⁴ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 145.

³⁰⁵ Knežević, V. Milivoj: *Преглед буњевачке књижевности*, Književni sever, 1927, str. 40.

uspelim umetničkim prikazivanjem, oživljeno je sve ono, kroz šta prolaze njeni likovi. Bol i patnja deli se s njima, a pokatkad se od muke čitalac i nasmeje. Sve što je napisala do 1941. godine, a bilo je u rukopisima, propalo je za vreme bombardovanja Beograda, gde je kasnije živela. Tako je nestao istorijsko-psihološki roman „Ničiji”, istorijska pripovetka „Pajica Kantorov”. Netragom je nestala i bogata etnografska građa o Bunjevcima. Istu tematiku obradila je u knjizi „Stara bunjevačka nošnja i vez” 1940. godine. „Bunjevka Bunjevcima”, naslov je knjige koju je Đorđevićka objavila 1941. godine. Posle oslobođenja saraduje u listu „Savremenik”. Umrla je 1971. godine.³⁰⁶

Vita Đanina (odlomak iz pripovetke iz bunjevačkog života)

“Znala sam odavna da se Miško držo s nekim ženama, ali je ranije bilo Bože pomozi. I znalo se, i nije; i virovalo se i nije... Imale žene vinčanog muža u kući, pa se krile. Ali kad se uvatio sa onom birtašicom, s onom Petrušnicom, e to je bila prava propast! Tu ni stida ni sramote nije bilo. Kući je redovno jutrom dolazio, a posli sam mu ja i konja hranila i timarila i uprezala. Meni nije bilo teško konja upregnuti, a on je uživao da skoči u kola prije nego što ja zapnem štrange, pa me šiba kandžiom dok ih ne zapnem i ne prestaje dok mu i kapiju ne otvorim... A lip sam joj grobić napravila. Svud po njemu cviče zasadila, a okolo lipo ogradila. I klupicu sam joj malu pored križa napravila. Tu sam najsladje vrime provodila. Kad mi se zdravo stešća u srcu, ja odem kod moje golubice, kleknem, bogu se pomolim, i svetom vodicom grobić poškropim. Onda joj krstić zagrlim, pa joj sve moje nevolje izjadam...”³⁰⁷

Marica Vujković rođena je u Subotici 1900. godine. Ovde se školovala i završila Trgovačku akademiju. Jedno vreme radi u Gradskoj biblioteci kao službenica, a onda poslom prelazi u Beograd, gde je radila kao privatna službenica. Marica Vujković, druga je žena pisac, kod Bunjevaca. Iz tog razloga joj nije bilo lako da se probije, jer je u to vreme Mara Đorđević – Mlagurski već bila afirmisana. Prvu knjigu, zbirku novela „Tereza se nije obratila”, objavila je 1931. godine. Vujkovićeva nije obrađivala teme iz sela, ostala je na terenu koji joj je bio dobro poznat – grad. Analizirala je probleme u društvu, psihologiju žene i probleme u bračnim odnosima. Moglo bi se kazati, da su to

³⁰⁶ Đorđević Malagurski, Mara: *Vita Đanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2012, str. 11–19.

³⁰⁷ Isto, str. 62–63.

tipične, bar za današnje vreme, teme ženskog „pera”. Sve to onda upućuje, da je bunjevačka književnost u ovom aspektu ženskog pisma vrlo napredna, jer se tek u novije vreme ovi romani javljaju u većem broju. Drugi roman „Valjda je moralo bit...” izašao je 1935. godine. U njemu je Vujkovićeva otišla korak dalje. Pored oslikavanja bunjevačke patrijarhalne gradske porodice, ona obuhvata i međunacionalne odnose u okviru jedne porodice, vremenski omeđeno do 1918. godine. Ostalo je još nekoliko neobjavljenih rukopisa, koji se čuvaju u Gradskoj biblioteci, a nekoliko novela objavljeno je u „Hrvatskoj riječi”. Umrla je 1964. godine.³⁰⁸

Ivan Prčić rođen je u Subotici 1901. godine. Detinjstvo i svoj radni vek proveo je u Tavankutu. Ovde se i školovao, da bi kasnije krenio u gimnaziju u Subotici. Kada je njegovo stvaralaštvo u pitanju, ono je raznoliko, ali je sve radio sa velikim entuzijazmom, iskreno i nadahnuto. Svoj život je proveo radeći sa mladima iz Tavankuta, sa kojima je izvodio mnoge svoje predstave i jednočinke. Dobio je priznanje od Saveza kulturno-prosvetnog društva pokrajine, zatim od Saveza amaterskih društava Hrvatske, gde se nekoliko njegovih dečijih predstava sa velikim uspehom izvodilo. Od rane mladosti pisao je ljubavnu poeziju, a zbirka ljubavnih pesama „Zrnca biserja” objavljena je 1973. godine. Umro je 1981. godine.³⁰⁹

Balint Vujkov rođen je u Subotici 1912. godine, gde je proveo celi životni vek, posvećen književnom stvaranju. Završio je gimnaziju i Pravni fakultet, jedno vreme bio je okružni sudija. Kao student počeo se baviti novinarstvom i time se bavio celog života, uređivao je časopise, narodne kalendare. Sve do rata bavio se advokaturom. Tokom rata mađarske okupacione snage odvele su ga na prinudni rad. Posle rata bavio se politikom i bio je jedno vreme savezni poslanik.³¹⁰

Posvetio se i skupljanju narodnih pripovedaka i narodnog blaga uopšte. Književnošću se rano počeo baviti, još sa svojih devetnaest godina. Svoje prve skupljene narodne pripovetke objavio je u „Književnom severu” 1932. godine, i u „Bunjevačkom kolu” 1933. godine. Jedno vreme je bio i urednik ovog časopisa, i u njemu objavljuje, pored proze, i poeziju. Kao pesnik Vujkov je skoro nepoznat. U zajedničkoj knjizi poezije iz 1934. godine, pod naslovom „Pupoljci” (ovde su pesme objavili i Franjo Bašić, Blaško H. Vojnić) Vujkov se potpisuje sa B. Bečarić. „Živa zlatna bista”, jedna je od izrazito poetskih uspehlih i zrelih prikaza stvarnosti. Pored vrednosti koje imaju

³⁰⁸ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 289.

³⁰⁹ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 209.

³¹⁰ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 305.

sakupljene pripovetke, još veću važnost ima činjenica da ih je zapisivao onako kako su mu ljudi govorili, pravim narodnim bunjevačkim jezikom, što predstavlja lingvističku riznicu narodnog jezika. Kao zapisivač imao je sluha za bunjevački jezik, zapisujući ga onako treba, a mogućnost kritike da piše prostim salašarskim jezikom nije ga sprečavala.³¹¹

Prva knjiga sakupljenih pripovedaka izašla je 1951. godine, pod nazivim „Bunjevačke narodne pripovetke”, a tokom svoje sakupljačke karijere objavio je još osam knjiga sa sakupljenim pričama. Vujkov je i sam izmišljao i pisao bajke, jedna je objavljena 1938. godine pod naslovom „Cviće i kamen”, a trilogija „Bajka o mravljem caru”, štampana je 1953. godine, ali samo prvi deo. Iako u formi bajke, ona nije – u Vujkovljevom stvaralaštvu, bežanje od stvarnosti. Baš suprotno, opisuje svakidašnji život i borbu za njega. Posle rata, Vujkov radi u redakciji „Hrvatske riječi”, kao novinar i književnik. Ovde je objavio veći broj svojih humoreski, kao što su: „Baba Kadina čorba”, „Salaš pored drumu”. U ovom časopisu objavio je i prvi deo romana „Hajka u zatvorenom krugu”. Tematika je iz oblasti radničkog pokreta, a likovi su dati vrlo realistično. Umro je u Subotici 1987. godine.³¹²

Aleksa Kokić rođen je u Subotici 1913. godine, na periferiji grada u skromnoj porodici. Školu je započeo u Subotici, a završio u Travniku. Posle gimnazije prelazi u Zagreb, gde je završio bogosloviju, a 1937. godine postao je sveštenik. Iako posvećen crkvi, velika želja mu je bila da odsluži vojni rok. No, to mu se nije ispunilo, jer ga je vojna komisija 1940. godine odbila. To ga je vrlo pogodilo i ubrzo nakon toga, zapravo iste godine, naglo umire od zapleta creva. Ostaje samo da se na osnovu prozaičkih dela zaključi da je bunjevačka književnost izgubila velikog pisca pripovedaka, legendi, memoarske proze i izrazito lirski naglašene poezije. Ostala je objavljena njegova memoarska novela „Bez novog šešira”, koja daje naslutiti velikog pisca, prerano nestalog s ovoga sveta. U Kokićevom književnom opusu ipak se izdvaja poezija. Njegova prva objavljena pesma bila je „Đače”, a objavio je u „Travničkom smilju” 1923. godine. Od tada piše konstantno poeziju, za života su mu objavljene dve zbirke: „Klasovi pjevaju”, u Zagrebu 1936. godine i „Zvona tihe radosti” 1938. godine. Zaslugom njegovih školski drugova, štampana je i njegova lirski zaostavština, u zbirci „Srebrno klasje” 1962. godine u Subotici. Bio je aktivni saradnik u desetak listova i

³¹¹ Isto, str. 305.

³¹² Isto, str. 307.

časopisa. U pisanje poezije, može se kazati bio je toliko zaljubljen, da su mnogi mislili kako on neće biti u stanju baviti se i sveštenskim pozivom valjano. Iako se Kokić na ove kritike nije osvrtao, ipak je bio sputan u svojoj želji da daleko više objavljuje svoja dela, nego što je to mogao. Tematika njegove poezije bila je razvijena u tri pravca, od deskriptivne, religiozne do socijalne lirike. Bez obzira na svoju religioznu opredeljenost, nije robovao nikakvim ideološkim ograničenjima.³¹³

Ivan Tikvicki rođen je 1913. godine u Subotici, ovde je završio gimnaziju, a posle i Pravni fakultet. Za vreme rata bio je na prisilnom radu. Nakon oslobođenja radi kao sudija u Okružnom sudu. Imao je vrlo naglašenu umetničku crtu, jer se bavio i crtanjem i pisanjem, još od školskih dana. Na aktivnije pisanje naveo ga je prijatelj Balint Vujkov, pa je objavljivao svoje radove u „Bunjevačkom kolu”. Posle njegovog izlaženja, Tikvicki prestaje sa pisanjem. Njegova proza izrazito je socijalno obojena, a podseća na realističke pripovetke Ivana Cankara. Poput Cankara, koji piše o slugi Jerneju, Tikvicki piše pripovetku „Ujak Dašo”, a glavni lik celog života služi i pomaže drugima. Kada je on pod kraj svog života potražio pomoć, nigde je nije dobio. Zato se odlučuje za časnu smrt.³¹⁴

Ivan Kujundžić rođen je 1912. godine na Verušiću, malom mestu pored Subotice. U gradu je završio osnovnu školu i par godina gimnazije, onda odlazi u Zagreb, gde je nastavio svoje školovanje. Zaređen je za sveštenika 1934. godine. Jedno vreme bio je veroučitelj u muškoj gimnaziji u Subotici. Na početku rata, Mađari su ga osudili na kućni zatvor. Zato je napustio Suboticu i otišao u Zagreb. Posle oslobođenja, vraća se nazad i opet obavlja isti posao, ali ovaj put utiče politički na omladinu. To se direktno kosilo sa tadašnjim političkim stremljenjima. Opet je bio u zatvoru, ovaj put osuđen na 13 godina, al se vratio ranije. Tako, već od 1954. godine preuzima župu Sv. Roka. Bio je na značajnim funkcijama u Crkvenoj opštini, posto je i prelat Pape Pavla VI, pred kraj života 1968. godine. Ako se razmatra stvaralaštvo Kujundžićevo, onda je potrebno kazati da je on bio značajniji kao naučni radnik, nego kao pisac. Bavio se dugi niz godina bibliografskom obradom podataka, knjiga, časopisa, kalendara, listova... Rezultati ovog istraživačkog rada objavljeni su u njegovoj knjizi „Bunjevačko-šokačka bibliografija”, Zagreb, 1969. godine. Preveo je sa francuskog nekoliko knjiga, iz oblasti religije, namenjene pre svega sveštenicima. Pisao je i o istoriji svog naroda, i objavio

³¹³ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 331.

³¹⁴ Isto, str. 339.

knjigu 1968. godine: „Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata”. Izdao je zbirku pripovedaka „Deran s očima”, koja ni po čemu nije inovativna. Ona je vredna iz razloga što realno beleži problem sela. Umro je u Subotici 1969. godine.³¹⁵

³¹⁵ Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 347.

H. Od Drugog svetskog rata do današnjih dana

Marko Peić svojim plodonosnim radom i dugim životnim vekom obeležio je skoro ceo XX vek u bunjevačkoj zajednici, zauzimajući u devedesetim godinama prošlog veka ulogu ponovnog preporoditelja i buditelja bunjevačke svesti.³¹⁶

Ideju o reosnivanju Bunjevačke matice iz 1934. godine Peić pokreće 1994. godine, da bi usvajanje Statuta i skupština Matice bili održani 10. 9. 1995. godine.³¹⁷ Matica pokreće „Bunjevačke novine”, koje će zbog malih i neredovnih sredstva izlaziti retko i neredovno. Osnivanjem Nacionalnog saveta a kasnije Bunjevačkog infromativnog centra 2005. godine, izlazak novina je postao redovan, a izdavaštvo i u Matici i drugim bunjevačkim institucijama razvija se brzo.

Marko Peić, rođen je u Ljutovu, pored Subotice 1913. godine.³¹⁸ Osnovnu školu završio je u Ljutovu, zatim građansku školu u Subotici, gde je završio i Državnu trgovačku akademiju. U svojoj, ekonomskoj struci, bio je vrlo uspešan. Tokom tog perioda, manje se bavi književnošću, a više ekonomijom. Bio je aktivni saradnik mnogih privrednih i ekonomskih časopisa. Interesovanje za književnost pokazao je još za vreme školskih dana. Aktivno je sarađivao u mnogim listovima, i u okviru škole i van nje. Brojne pripovetke, pesme, novele, kao i skupljene narodne pripovetke, Peić je objavljivo u raznim subotičkim glasilima.

Njegova prva samostalna knjiga „Hiljadu bećaraca”, izašla je 1943. godine. Prva pripovetka objavljena mu je u „Bunjevačkom kolu” 1933. godine, pod naslovom „Bolesna nana”, malo posle nje je izašla i „Smrt jednog nesrećnika”. „Bunjevačko kolo” – omladinski časopis za književnost i kulturu, izlazi od 1933. do 1936. godine. Pokrenuli su ga Marko Peić, Balint Vujkov i Blaško Vojnić Hajduk i kao njegovi glavni urednici menjali su se. Prvi je bio Balint Vujkov, Blaško Vojnić Hajduk i Marko Peić. U ovom listu mnogi su bunjevački autori dobili priliku da objave i afirmišu svoja dela. Oprobao se Peić i u pisanju poezije, najviše u mladim danima, koja je uglavnom tematski inspirisana ravnicom i ljubavlju ka svom narodu.³¹⁹

³¹⁶ *Lipota naši riči: antologija savrimene književnosti*, Bunjevačka matica, Subotica, 2009, str. 211–213.

³¹⁷ <http://www.bunjevacka-matica.org/>

³¹⁸ Peić, Marko: *Oscilacije života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2011, str. 252.

³¹⁹ Isto, str. 252

Bunjevačkom rodu

*“Bunjevački rode, što se s tobom zbi,
Što si tako tužan i sumoran ti?
Zašto mrčiš čelo i plačeš sad,
Reci meni, kakav tebe mori jad?
Podigni glavu i slobodno izreci,
Kakav melem, rode, tvoje srce liči?
Tražiš li ljubav ili bratsku slogu,
Zar Bunjevci sebi pomoć ne mogu?!
Znadem zašto šutiš, dragi rode moj.
Znadem šta je uzrok i zloj sudbini toj.
Gaziš, rode, staze pradidova tvojih,
Misliš, srića novim putom sjaji.
Odričeš se sebe i imena svoga,
Odričeš se nane, krila toploga.
Prizro si braću, oca tvoga,
Pokopao selu, te nemaš nikoga!
Ima l većeg jada, gorih muka,
Neg kad s tobom vlada slaba ruka?!
Prospe l oko ikad suza više,
Neg kad brat brata iz srca izbriše?!
Poslušaj, rode, što mi je sad želja:
Čuvaj i slavi običaje, prela:
Odbaci tuđe i mrske ti dari,
Te razmotri riči otaca stari.
Ne uzimaj tuđe, niti svoje daj,
Bunjevačko ime, nikad ne izdaj!
Od rođenja, pa do groba tvoga,
Ne odreci imena se svoga!³²⁰*

³²⁰ Peić, Marko: *Oscilacije života*, str. 233.

Svoje pripovetke, Peić je objavljivao i u „Bunjevačkom kalendaru” (časopis izlazi 1934–1941. godine), poput one „Kad se čovik propije”. Nakon što je demobilisan, posle 1945. godine, bavi se novinarstvom, najviše saraduje u „Hrvatskoj riječi”, a posle prelazi u ekonomsku struku. Bio je na mnogim rukovodećim mestima u privredi. Tokom tog perioda, petnaestak godina rukovodi pozorišnim savetom u pozorištem u Subotici. Napisao je veliki broj kritika, prikaza pozorišnih predstava, opera i opereta. I pored svih ovih obaveza, bavi se i dalje književnošću. Pisao je satirčne osvrtne na društvo oko sebe, koji su svake nedelje izlazile u lokalnom glasilima, a tekstove potpisuje sa pseudonimom Kerčanin. U ovim kratkim proznim tekstovima, Peić na lak i pitak način, obrađuje mahom teške i ozbiljne društvene probleme. Mnogi od tih odabranih tema, pokazalo je vreme, bili su vizionarsko predosećanje manjkavosti ustrojstva tadašnjeg „socijalističko-pravednog” društva. Sve te pripovetke Peić je skupio i objavio u knjizi „Luka Kerčanin”, 1996. godine. Osobita vrednost knjige je jezik, u to vreme, podsećanje na lepotu i bogatstvo ikavice, koju su mnogi od autora zapostavljali, i što je još gore, zaboravili.³²¹

Luki se smrzlo pivalo

*Hoj ljudi, moji znam da će kazat da je Luka zdravo friško zamuknio s pivanjem. Al, čućete vi još mene, jel tako volim pismu da bi i danjom i noćom pivo. Samo, braćo moja, da vam pravo kažem, smrzlo mi se pivalo. Navalila ova zima, a vamo čutaka mi nestalo, i borme, uvatile mi se svičice na brkove, pa mi nimalo nije do pivanja.*³²²

Marko Peić je bio inicijator ponovnog javnog održavanja Dužijance u Subotici 1968. godine, koja je postala turistička atrakcija grada, manifestacija po kojoj je Subotica zaista jedinsvena. U penziju je otišao 1973. godine, kada se opet svim snagama bavi književnošću. Otpočinje veliki i dugogodišnji projekat obrade bunjevačkog dijalekta. Skoro dve decenije je Peić, uz pomoć Grge Bačlije, marljivo po terenu, skuplja reči, koje su već lagano počele da se zaboravljaju. Tako je 1990. godine izašao „Rečnik bačkih Bunjevaca”, a 1994. godine i „Imenoslov bačkih Bunjevaca”. Tokom rada na rečniku, Peić i Bačlija su skupljali i narodne umotvorine. Njih su objavili u knjizi pod nazivom „Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca”, 1997. godine. Iste godine Peić je objavio i „Poetsku slagalicu”, sastavljenu od 7000 različitih reči, koje čine jednu celinu,

³²¹ Peić, Marko: *Oscilacije života*, str. 255.

³²² Peić, Marko: *Luka Kerčanin*, NIP Subotičke novine, Subotica, 1996, str. 13.

a različite teme – čitalac sam kreira „konzumiranjem” dela. Već 1998. godine Peić objavljuje knjigu „Javorova smrt”, „Ep u 21 pivanju” prema motivima „Slave” – istorijskog epa Blaška Rajića. U isto vreme izlazi i knjiga Blaška Rajića „Slava, Ep u dvadeset četiri pjevanja”, za kojom je Peić tragao pola veka, konačno je našao jednu kopiju recenzije koja je bila priređena za izdavanje. Obe knjige usko su vezane, baš ko što je bilo i poznanstvo Marka Peića i Blaška Rajića.³²³

Javorova smrt

Pomozi mi Vilinice

Roda Slavskog davna miljenice.

Pomozi mi da ispivam slavu,

Na Dunavu slovinskome lavu.

Di nam staše Javor dite naše,

Mačom bije sve do pogibije,

Glavu gubi svoju zemlju ljubi.

Iz daljine dvi iljade lita.

Pravda traži, a istima pita:

Ko su bili, šta li su činili.

Ne tuđine – naši oci mili,

Tirogate, Panonci, Iliri

Čija slava iz kamena viri.

Pisali su Heleni, Latini,

Sve o sebi, na svakoj strani.

Naša slova ostala su mrtva,

Zbog nesloge mi smo bili žrtva.³²⁴

Ponovo se vratio svojoj ljubavi iz mladih dana, pa je priredio drugo i dopunjeno izdanje knjige „Bećarci”, 2001. godine. Bio je urednik prevoda na srpski jezik knjige Bernarda Unjija: „Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca”. Peić je pisao i knjige o muzici, „Pisme i igre u narodnim običajima bački Bunjevaca”, 2001. godine. Godinu dana kasnije u saradnji sa Belom Tikvickim, objavio je knjigu „Horske

³²³ Peić, Marko: *Javorova smrt*, Bunjevačka matica, Subotica, 1998, str. 5.

³²⁴ Isto, str. 5.

kompozicije za muški hor”, Od narodnih do operskih arija sa muzikom. Knjigu za decu „Mladom naraštaju” (2010). Priveo je kraju i rad na drugom i dopunjenom izdanju Bunjevačkog rečnika, gde je u saradnji sa Josipom Bajićem oko 3000 reči, a na završetku rečnika se i idalje radi. U potrazi za građom po terenu za rečnik i nekoliko drugih dela koja su nastala na osnovu prikupljene bogate građe pomagao mu je Grgo Bačlija. Za počasnog građanina Subotica Marko Peić je bio proglašen 2010. godine, a samo mesec dana po dobijanju nagrade umire.³²⁵

Angažovanjem Marka Peića i još nekoliko istaknutih intelektualaca bunjevačke zajednice, 1994. godine sa radom počinje Bunjevačka matica. Odnosno, reosniva se ona koju je osnovala Mara Đorđević Malagurski 1934. godine (a njenim odlaskom u Beograd, ova institucija brzo je prestala s radom). Bunjevačka matica od sredine devedesetih godina radi na oživljavanju bunjevačkog jezika i kulture. Pokreneće ponovo „Bunjevačko-šokačke novine” koje u ovoj instituciji izlaze do 2005. kada njihovo izdavanje preuzima novoformljeni Bunjevački informativni centar. U Bunjevačkoj matici, a kasnije i u drugim bunjevačkim udruženjima i institucijama, radi se na izdanjima na ikavici, negovanju kulture, nauke i istorije. Matica je 2010. godine izdala i antologiju moderne bunjevačke kniževnosti „Lipota naši riči”, u kojoj su zastupljeni svi noviji autori koji pišu na bunjevačkom govoru.³²⁶

³²⁵ Peić, Marko: *Oscilacije života*, str. 257.

³²⁶ *Lipota naši riči: antologija savremene bunjevačke kniževnosti*, str. 215.

I. Bački Bunjevci, doseljavanje i život u Bačkoj

Bunjevce, koji će svojom seobom u Bačku, postati najpoznatija grana Bunjevaca, posmatraćemo i u njihovoj pradomovini, pre nego što su počele seobe. Time će nam neke od njihovih kulturoloških ili istorijskih karakteristika biti jasnije i lakšecemo ih pratiti. Hobsbaum posmatra istoriju kao zajedničku tekovinu jedne etničke zajednice ili nacije i kaže: „Istorija nije sećanje predaka ili kolektivna tradicija. Ona je ono što ljudi uče od sveštenika, nastavnika, pisaca, istorijskih knjiga i kompilatoračlanaka u časopisima i TV programima.“³²⁷ Upravo tog organizovanog pamćenja nedostaje kod Bunjevaca.

Već tokom XV veka u Hercegovini prilike su se promenile, a zbog Turaka stanovništvo se seli prema Dalmaciji. Ante Sekulić smatra da je Dalmatinska Zagora bila mesto na kom su živeli svi Bunjevci, odakle su se zbog brojnih neprilika raseljavali, jedni prema Bačkoj, koja je tada deo Ugarske, drugi prema Lici i Hrvatskom primorju.³²⁸

Vlasi, od kojih bi Bunjevci mogli imati svoje pretke, živeli su u tri arealije, jedna u Velikoj Vlaškoj (Makedoniji i Tesaliji) tokom XIII i XIV veka. Druga velika grupa Vlaha živela je u istočnoj Srbiji, a treća arbanaška grupa na prostoru između Dubrovnika, Ulcinja, Prizrena, od mora uz Drim i Prokletije. „U ovoj oblasti, mešavinom tih starosedelaca sa slovenskim doseljenicima stvara se novi slovensko – romanski – arbanaški amalgam, koji usled prenaseljenosti i siromaštva tih krajeva, od XIV veka, pod vlaškim imenom prodire prema severu, zapadu i jugu.“³²⁹

Vlasi iz dinarskih planina slovenizovani su i pre početka XIV veka. Samo vek kasnije predeli oko Neretve do Grozda puni su vlaških katuna, narod živi nomadski, a pripada i katoličkoj i pravoslavnoj veri. U to vreme vlaškog stanovništva ima u predelima oko Senja, Posušja, Pretovog sela, Omiša i Klisa. Katolički Vlasi nalaze se u to vreme i u Lici. Ovi slovenizovani potomci Ilira i Tračana, selili su se zbog velike naseljenosti iz Albanije i Crne Gore, prema Bosni i Dalmatinskoj Zagori, sa svojim stadima. U bosanskim brdima bili su sve do jakih zima kada ponestane hrane spuštali su se do primorja, odakle su se u proleće opet vraćali u planine.³³⁰

³²⁷ Hobsbaum, Erik: *Nacije i nacionalizam od 1780*, str. 215.

³²⁸ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevi i Šokci*, str. 24.

³²⁹ Kuntić, Albe: *Počeci brobe za preporod bačkih Bunjevaca*, str. 340

³³⁰ Isto, str. 341.

Tokom XIII veka Dalmatinska Zagora je opustela zbog tatarskih napada na Mađare, čiji kralj Bela je pobjegao u ove krajeve, a njegovi goniči su palili i ubijali sve pred sobom, dok su ga tražili. U strahu, razbežalo se starosedelačko stanovništvo prema ostrvima, ali su se kasnije posle prolaska opasnosti opet vratili na svoja ognjišta. Drugo raseljavanje dalmatinskog stanovništva dešava se sredinom XV veka, kada Turci upadaju na ovu teritoriju, ali se posle ovih seoba nisu vraćali nazad, pa je prostor u zapadnoj Bosni i Dalmaciji ostao prazan.³³¹

Rat između Turske i Mađarske, koji je trajao dvadeset godina, završen je mirom 1533. godine, ali se stanovništvo nije vraćalo nazad, već se za život opredeljivalo samo u utvrđenim gradovima.³³² Ipak, stanovništva na ovim područjima je bilo, ono je živelo visoko u planinama, gde Turci nisu zalazili. Napadali su pristupačna mesta, tamo gde su znali da će plen biti velik i gde nisu rizikovali mogo u borbama. To nije bio slučaj sa stanovništvom u nepristupačnim planinama, jer su se oni, utaboreni po svom domaćem terenu, lavovski borili za živote svojih porodica i ono malo imanja što su imali.³³³

O Morlacima piše opat i putopisac Alberto Fortis u knjizi „Put po Dalmaciji” štampanoj 1774. godine, opisuje ovaj narod, koji ima velike sličnosti sa Bunjevcima. Pre svega, sličnost se ogleda u naravi, običajima ponajviše svadbenim, nošnji – kakvu su Bunjevci doneli sa sobom, jeziku i mnogim drugim detaljima.

Ti stanovnici planiskih vrleti bili su Vlasi ili Morlaci koji se, kako kaže Erdeljanović, u to vreme jasno odvajaju od Srba i Hrvata, čak su imali i svoje posebne zakone.³³⁴ Morlaci su ime dobili od Vizantinaca, a tim imenom nazivali su crne pastire „crne Vlahe” u planinama. Kada su Turci i zauzeli ta područja, najverovatnije je da su ih i nagovarali da siđu s planina, kako bi obrađivali zemlju, a ovi od njih mogli uzimati harač. Osim toga, kod vlaha (misli se na zanimanje naroda), koji su živeli od stočarstva, uz dokolicu i lenstvovanje, porastao je kriminalitet. Ako bi im nešto i zafalilo za život, to su nadoknađivali tako što su napadali Turke, otimali, a posle se vraćali u svoje planine, gde se nisu bojali odmazde. Zato je Turcima bio cilj da ih presele u gradove i sela, gde bi ih civilizovali i pokorili svojim potrebama. Tako razuzdan narod bio je pretnja i ostalom

³³¹ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, Српска краљевска академија, Београд, 1930, стр. 40.

³³² Кунтић, Албе: *Роџеси бробе за препород баčkih Буњеваца*, стр. 343.

³³³ Исто, стр. 345.

³³⁴ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 47.

stanovništvu, pa je tako Ivan Frankopan u statut Cetniske Župe 1436. godine dao i povlastice koje važe za dobre Vlahe, što će reći da je bilo i onih drugih.³³⁵

Albe Kuntić nalazi i paralelu ovakvom ponašanju i u nekim kasnijim vremenima, naime, tokom XVIII i XIX veka u Bačkoj bila su česta pljačkanja bunjevačkih lemeša – plemenitaša, a o ovom bezakonju ima dosta zabeleženih podataka. Oni se bave stočarstvom, mužom ovaca, pravljenjem kiselog mleka i ostalih mlečnih proizvoda. Trguju stokom i skloni su kriminalitetu, kaže Kuntić.³³⁶ O tome da su Bunjevci direktni potomci Vlaha ili Morlaka, autor tvrdi da ima mnogo pisanih dokaza od italijanskih, nemačkih i jugoslovenskih pisaca, koji se nalaze u listovima, izveštajima i statistikama.

Navešćemo neke od njih. Hrvatski istoričar Klaić pominje popis stanovništva iz 1504. godine, gde se kod Knina, Vrlike, Obrovca i grada Natjuka pominju Vlasi.³³⁷ Za ova mesta možemo reći da su u to vreme bila naseljena upravo samo vlaškim stanovništvom. Iz dva ćirilčna prepisa iz vatikanskih arhiva, koje je načinio Mihajlo Gavrilović, saznajemo za dva dokumenta iz 1659. godine, u kojima don Ivan Božinović, kapelan kliške, vranicke i kamenske županije potpisuje sebe kao vlaškog kapelana. To znači da je on svoj narod morao zvati Vlasima.³³⁸ Sledeći veoma važan dokument je popis župa i župljana katoličke i pravoslavne vere u karlovačkoj krajini, u senjsko-modruškoj biskupiji koji 1700. godine vrši biskup Martin Brajković. Bio je sa tog podneblja a kao veoma dobar poznavalac jezika i življa, jasno govori o Bunjevcima. Naziva ih: „catholici Valachi alias Bunievci” i jasno ih u popisu odvajaju od „catholicorum Croatorum” kao i „Valachorum schismaticorum”. Izveštaj ovog biskupa iz 1702. godine prvi je u kome se piše o Bunjevcima. Ovaj put pominje bunju u Lici – „populus Bunievacz”, „Vlachis Bunievacz” i „Bunievacz”.³³⁹ Kritiku knjige Alberta Fortisa samo dve godine kasnije napisao je Senjanin Ivan Lovrić,³⁴⁰ ali vezu Morlaka sa vlaškim stanovništvom, niti njihovu posebnost on nije osporavao, dok je Hrvate u primorju naveo imenom Boduli. Stotinak godina kasnije o istoj temi piše i Grga Novak „Morlaci (Vlasi) gledani s Mletačke strane” (1971), gde iznosi brojne istorijske

³³⁵ Isto, str. 350–351.

³³⁶ Kuntić, Albe: *Počeci brobe za preporodo bačkih Bunjevaca*, str. 345.

³³⁷ Klaić, Vjekoslav: *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, 5, Zagreb, 1911, str. 16.

³³⁸ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 326–327.

³³⁹ Isto, str. 214–218.

³⁴⁰ Lovrić, Ivan: *Bilješke o Putu po Dalamaciji od opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, MCMXLVIII

podatke.³⁴¹ Iz njih se može zaljučiti, kao što i autor kaže, da su Morlaci, tokom srednjeg veka stanovnici koji žive u unutrašnjosti, bave se stočarstvom, vrlo malo zemljoradnjom, te da ih je lokano hrvatsko stanovništvo „oštro” razlikovalo od ostalih. Tokom vremena, u narednih stotina godina, Morlaci silaze sa planina, počinju se baviti zemljoradnjom i to najviše kod hrvatskih feudalaca. „Naziv Morlak počinje sve više da označuje seljake zemljoradnike i stočare.”³⁴² Posle prodiranja Turaka prema dalmatinskim gradovima, koji su u to vreme bili pod mletačkom vlašću Morlacima se naziva svo stanovništvo koje se nalazi preko turske granice, koje se bavi zemljoradnjom i stočarstvom i to na teritoriji od Rijeke do Budve. Bežeći pred Turcima, mnogi od ovih zemljoradnika i stočara bežali su u Dalamaciju, gde rade zajedno sa hrvatskim zemljoradnicima, koje su u to vreme sve zvali imenom Morlaci, a to ime dobijali su i stanovnici Knina, Sinja i Vrgovca. Kasnije, tokom XVIII veka, ovaj naziv imaju svi stanovnici mletačke Dalamacije. „Poslije pada Venecije taj se naziv podržava i dalje, ali je razvitkom nacionalnih pokreta sve više nestajao pod uticajem raznih nacionalnih pokreta ili poprimao drugačija značenja od nekadašnjih.”³⁴³

U ovom mešanju vlašskog stanovništva koje je silazilo sa planina, gde su se bavili nomadskim stočarstvom i lokalnog stanovništva oko priobalnog dela na tlu Dalacije smatraju i drugi autori R. Pavelić, S. Georgijević, nastali su Bunjevci. O vlaškom poreklu Bunjevaca govori i subotički biskup i Bunjevac Lajčo Budanović posle svog putovanja po hrvatskom Gorskom Kotaru, u tekstu objavljenom u „Subotičkoj Danici” 1938. godine.³⁴⁴ On navodi da je istraživanjem došao do zaključka da su Bunjevci iz Gorskog Kotara naseljeni u isto vreme kada je isti narod došao u Bačku, da ih u starim stari zapisima nazivaju „Vlasima”, kao i da su se oni sami tako nazivali kada su došli u Bačku, ali je već kod druge generacije doseljenika taj naziv nestao.³⁴⁵

„Дакле Буњевци су ускочили у Хрватско Приморје из турских крајева пре 80 година, због чега их зову Ускоцима. Пошто је он писао 1702. године, и то је њихово ускакање, вели, било пре 80 година, то нас управо доводи на 1622. годину.

³⁴¹ Grga, Novak: *Morlaci (Vlasi) gledani s Mletačke strane*, Posebni otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 43, Zagreb, 1971.

³⁴² Isto, str. 603.

³⁴³ Isto, str. 603.

³⁴⁴ Labudović, V: *Sa putovanja po hrvatskom Gorskom Kotaru*, Subotička Danica, kalendar za 1938, Subotica, str. 61.

³⁴⁵ Prčić, Kata: *Bunjevci i Šokci*, str. 13–15.

Такође врло је знатно, што се баш 1622. год. први пут помињу Буњевци у Подунављу.”³⁴⁶

Tokom XVI i početka XVII veka, Turci napadaju prostore na kojima se nalaze Bunjevci; od Neretve do Cetine, područje oko Nina i Splita držali su Mlečani sve do početka XV veka. Pod venecijanskom upravom bio je predeo oko Poljica, Krajina sa Biokovom, dok je Bosni pripadao deo Krajine prema Istoku, od Imotskog polja, do Triblja i Čavčine. Turci su osvojili deo od Neretve do Cetine i jedan deo Poljica. Od ovih prostora Turci su sastavili Hercegovački sandžak, iz koga se stanovništvo masovno selilo ka senjskom zaleđu, jedan deo za Ugarsku, a teći ostao na svom starom mestu.³⁴⁷ Područje sa koga dolaze Bunjevci, pogotovo ono oko Nina do Splita, prema Poljicama, zatim Krajinu ispod Biokova, bio je koji pripadao Mlecima. Bosni je pripadao deo Krajine, Imotsko polje sa okolinom, pa sve do Teriblja. Kada su Turci osvojili Bosnu pod njihovu vlast potpalo je i područje od Cetine do Poljica.³⁴⁸ Sve su to toponimi koje ćemo kasnije naći u groktalicama.

U svim tim istorijskim dešavanjima ogromnu istorijsku ulogu ima stvaranje i postojanje Vojne krajine. Nezvanično stvaranje ove, nazovimo je, vojne države datira iz 1530. godine, kada su se srpski uskoci doselili u okolinu Žumberka.³⁴⁹ Slavica Garonja Radovanac u svojoj knjizi „Srpsko usmeno poetsko nasleđe Vojne krajine, u zapisima 18, 19 i 20. veka“ (2008) daje detaljne podatke o ovim prostorima. Tako saznajemo da se Vojna krajina prostirala od Hrvatske, Slavonije, Srema, Banata i Erdelja a njen završetak je bio kod Zlatne Bistrice. Ceo ovaj opisan prostor bio je na 110 nemačkih milja, a sredinom XVII veka imao je više od milion stanovnika. „Посебност ове војничке државе, створене као живи хришћански штит између Отоманског царства у Европи и Хабсбуршке монархије, израсла је из идеје рођене на бечком двору у 16. веку, првенствено у одбрани властитих граница, са војском која ће бити стална и беспалтна, а сачињеном углавном од словенског живљаизбеглог из дубњих зона Балкана пред перманентним надирањем и упадима Турака у ослабљене феудалне и разјарене хришћанске земље.“³⁵⁰ Preseljavanja stanovništva na ovim područjima dešavala su se i tokom XV i XVI veka, kada krajina još nije bila osnovana.

³⁴⁶ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 46.

³⁴⁷ Sekulić, Ante: *Vački Bunjevci i Šokci*, str. 23.

³⁴⁸ Isto, str. 23.

³⁴⁹ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Војне крајине у записима 18, 19 и 20 века*, Чигоја, Београд, 2008, стр. 19.

³⁵⁰ Isto, str. 19.

Predeo unutar planiskog venca planina Papuka i Psunja Turci su nazivali Malom Vlaškom.³⁵¹ Tokom XVII i XVIII veka migracije stanovništva su bile posebno velike, zato austrijski dvor osniva prvo „Карловачки (Хрватска и Приморска крајина), потом Вараждински генералат (Славонска граница), а нешто касније се оснива Банатска крајина (1735). Граничари – крајишници су били обавезни да бране државну границу Хабзбуршке монархије (о свом трошку су набављали униформе, оружје и храну), а за узврат су имали право на насеобину и уживање земље без пореза и других државних дажбина, ослобођен од свих феудалних обавеза према (углавном хрватско-угарском) племству, ...Суштински Војна крајина била је заиста засебна држава у аустријском царству потпуно војнички организована и управо сасвим издвојена од ма какве грађанске власти.“³⁵²

Kako je narod živeo pod Turcima piše Mijo Mandić u „Subotičkoj Danici” iz 1909. godine, „Narodu bude oduzeta sloboda i imetak. Prokleti Turčin nije štedio ni poštenja, ni glave kršćanina. Što je tursko oko vidilo i zavolilo, to je bilo njegovo; a ko je Turčina smio okom ili ričom uvriditi, taj je glavom platio. Pisano je, da su Turci žive ljude na komade sikli, u zemlju zakapali, na kolac navlačili, živom čoviku ruke i noge sikli. Jedini utišitelj i zagovornik tužne raje bijaše časni otac fratar, koji je često znao isprostiti na smrt osuđenoj raji.”³⁵³

U seobi Bunjevaca u predele južne Ugarske – podunavlje i potisje, značajnu ulogu imali su franjevci Bosne srebrenе³⁵⁴. Pet hiljada Bunjevaca krenulo je na prostore bačke ravnice, jer je i austrijska vojna uprava imala potrebu da naseli ove krajeve, koji su zbog ratovanja sa Turcima u to vreme bili opusteli.³⁵⁵ Uspostavljanjem boljih uslova za život, ovi delovi će se ponovo naseljavati, a kako je izgledala slika tog stanovništva koje se stalno menjalo govori Karl Kaser u knjizi „Popis Like i Krbave 1712. godine“, gde nalazimo i Bunjevce.³⁵⁶ „Takozvani Bunjevci ili „Vlasi Catolici“ kako ih se naziva u izvorima, došli su u Liku iz dva pravca. Jedna je skupina stigla iz dalmatinskog područja i ušla preko Zrmanje. Bunjevci, koji su došli iz tog smjera, naselili su se većinom u području oko Gračaca i Lovrinca. Druga skupina Bunjevaca došla je iz obalnog područja

³⁵¹ Isto, str. 20.

³⁵² Isto, str. 20.

³⁵³ Mandić, Mijo: *Bosna i Hercegovina prije okupacije i danas*, Subotička Danica, kalendar, 1909, str. 88.

³⁵⁴ Kostalić Janko: *Pabirci iz povesti bačvanskih Bunjevaca od njegov dolaska do raspusta milicije (1686–1745)*, Subotička Danica, Subotica, 1890, str. 21.

³⁵⁵ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 35.

³⁵⁶ Kaser, Karl: *Popis Like i Krbave 1712. godine, Obitelj, zemljišni posjed i etničnost u jugozapadnoj Hrvatskoj*, SKD Prosvjeta, Zgreb, 2003, str. 20–21.

Karlovačkog generalata: iz Jablanovca, Jurjeva, iz okolice Senja, iz Krmpota itd. Područje naseljavanja ovih skupina odvijalo se uglavnom na području Smiljan – Pazarište“.³⁵⁷

Zbog mesta iz kojih su doseljeni Bunjevci u Bačkoj u istorijskim zapisima s početka često zovu Dalmatincima. Seobe Bunjevaca u Bačku organizovali su franjevci Bosne Srebrene, koji se na ovim područjima prema Anti Sekuliću, nalaze već u XII veku. Ali, nisu samo seobe bile rešenje, neki su se uspeli i nagoditi sa turskim vlastima, kako bi mogli ostati na svojim ognjištima, ili se na njih vratiti.³⁵⁸

Svečana povelja Mehmeda II iz 1463. godine svedoči o jednom takvom dogovoru koji su postigli franjevci sa Turcima. Iz izveštaja ličkog sandžak bega koji potiče oko 1620. godine pominje se kako je na tim područjima bilo mnogo više sveta, ali se, kaže beg, oko 10.000 njih preselilo u Podunavlje. Ipak, ono što je istorijski pouzdano je da je najveća grupa Bunjevaca doseljena u Bačku u jesen 1686. godine.³⁵⁹ Tome treba pridodati i to da se sve seobe Bunjevaca nisu odvijale u isto vreme, niti iz istog područja. Franjevci koji su predvodili seobu uspeli su ostavariti dogovor sa agama u Podunavlju i ovde dovode Bunjevce. Smatra se da je doseljenika bilo i za vreme tursko – ugarskih ratova tko 1475 – 1486. godine.³⁶⁰ Ali, valja reći da je bilo i onih koji životom u novodoseljena mesta nisu bili zadovoljni, pa su se vrlo brzo vratili nazad.

Ima stavova da su Bunjevci na ovim područjima živeli i mnogo ranije, kao i da su starosedeooci.³⁶¹ Moguća potvrda o njihovom nastanjivanju u Bačkoj i pre pomenute velike seobe je i podatak da je Stipan Prčić dobilo plemstvo u Subotici 1561. godine. Mijo Mandić mlađi tvrdi kako se bunjevačka prezimena mogu naći u spisima i ranije, a da se jedno od njih, Pijuković, spominje u zapisima još u XII veku. O Bunjercima, starosedeoocima nalazimo da se piše u „Subotičkoj Danici” iz 1890. i 1891. godine, gde se pominju bunjevačka prezimena koja se mogu naći tko XVII veka u okolini Subotice, te i popis stanovništva iz 1543. godine u Kumbaji, Bajmoku, Tvankutu i Ludašu već nalaze neka od bunjevačkih prezimena.³⁶²

³⁵⁷ Isto, str. 21.

³⁵⁸ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 33.

³⁵⁹ Kostalić, Janko: *Pabirci iz povisti bačvanskih Bunjevaca od njevog dolaska do raspusta milicije (1686–1745)*, Subotička Danica, Subotica, 1890, str. 22.

³⁶⁰ S.: *Subotica i Bunjevci*, Subotička Danica, kalendar za 1891. godinu str. 22.

³⁶¹ Isto, str. 25.

³⁶² Kostalić, Janko: *Pabirci iz povisti bačvanskih Bunjevaca od njevog dolaska do raspusta milicije (1686–1745)*, str. 21.

Bunjevci su se naselili oko tri grada i njihove okoline: Subotice, Sombora, danas teritoriji Republike Srbije i Baje u južnoj Mađarskoj. Veća mesta oko ovih gradova su: blizu Subotice: Tavankut, Bajmok, Đurđin, Žednik stari i novi, Lemeš – Svetozar Miletić; manja mesta – naselja oko Subotice su Mala Bosna, Pavlovac, Hrvatski Majur, Verušić, Radanovac.³⁶³

Oko Baje Bunjevci žive u Vancagi, Vaškutu, Čavolju, Bikiću, Gornjem Svetom Ivanu, Bačkom Aljmašu, Čikeriji, Kaćmaru, Kumbaji, Kelebiji, Čikeriji, Tompi i Gari. Ali je bilo i onih koji su se selili sve do Ostrogonu i Budima, odakle se javljaju kao istaknuti profesori na fakultetima i književnici XVII veka. Franjevački samostan u Budimu određen je i da bude školsko središte za sve franjevačke provincije. Tako Budim postaje stecište brojnih filozofa i bogoslova, što vodi ka osnivanju takozvanog budimskog kruga. Franjevački filozofski fakultet osnovan je 1699. godine, ali su se Bunjevci školovali i u Baču i Somboru.³⁶⁴ Dolaskom Bunjevaca u Bačku broj slovenskih stanovnika se naglo povećao, jer je zbog ratova predeo po Bačkoj bio prilično pust i raseljen.³⁶⁵

Najviše podataka o tome kako su bački Bunjevci živeli nakon selidbe u nove krajeve nalazimo u beleškama sveštenika koji žive sa narodom i putopisaca.³⁶⁶ Bitnu ulogu u tom ranom periodu imala je Subotička tvrđava, koju su sagradili Turci, manje za odbranu a više kao polazište odakle će odlaziti u pljačkaške pohode.³⁶⁷

Dok je trajao bečki rat od 1683. do 1699. godine, Beč se uspešno branio od Turaka i proterivao ih nazad, ali je zato u području Bačke bilo veoma teško, jer su se turske snage upravo preko ovih krajeva povlačile i tu duže ostajale.³⁶⁸ Narod je tada opet bio u zbegovima, a najviše se bežalo prema Ludoškom jezeru (na severnom selu Subotice), što je bio močvarni deo teritorije grada. Iz ovog perioda datira i priča o „disanju na trsku”, u najvećem broju žena. „Ove bi se, za prolaza Turaka, sakrivale u šašu paličkog jezera pod vodu dišući kroz probušene trske dok im ne bi njihovi muški došli javiti da je opsanost minula. Turci koji su tu igru prmetili, dođoše na jezero i stadoše ih u njihovu jeziku dozivati njihovim nejobičnijim imenima. U zao čas one se

³⁶³ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 65.

³⁶⁴ Isto, str. 49.

³⁶⁵ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 4.

³⁶⁶ Vojnić, H. Blaško: *Moj grad u davniini : Subotica : 1391. do 1941. : pet stotina pedeset godina grada*, str. 10.

³⁶⁷ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 40.

³⁶⁸ Isto, str. 40.

jedna za drugom počeše dizati iz vode... O Turcima koji otimaju bunjevačke devojke u Subotičkoj Danici – kalendaru piše: „Jao je onima bilo, koji su u turske ruke upali, kao što to znamo o dvima zarobljenicama, Algaševim mladima”.³⁶⁹

Ovakvo stanje Bunjevci nisu mogli dugo trpeti i zato su 1697. godine podigli ustanak protiv Turaka. Bilo je to samo godinu dana pre boja kod Sente. Od močvarne zemlje kolima su navukli nasip, utaborili se i započeli neravnopravnu borbu. Poubijano je mnogo ljudi, neke od njih su uz pomoć raznih špijuna noću namamili iz rova, a tako i brojne mlade žene, one iz porodice Algašević i Lučić su i poznate po imenu da su otete.³⁷⁰

Brojnim Bunjevkaama koje su na prevaru odvedene ne zna se dalja sudbina. Poznato je iz zapisa da su turska silovanja Bunjevki bila česta, a Sekulić navodi jedan od najdrastičnijih slučaja u kome se kadiji dosuđuje mlada Bunjevka jer je od njega primila značajan poklon – jabuku.³⁷¹ Kako bi sačuvali svoje mlade „izmisliše oci (Franjevci) potajni način koji se sastojao u tome da je roditelj kradomice vodio svoju kćer od sela do sela dok ne bi našao katoličkog momka s kojim bi ju fratar u noćno doba vjenčao”.³⁷² Udate žene Turci ipak nisu tako lako odvodili. Ovi uslovi preživljavanja ostavili su trag na običajima u bunjevačkim svatovima, o čemu će kasnije biti reči.

Muškarac, oženjen, za vreme Turaka morao je platiti zlatnik za svoj život. Kako je novca u osmanlijskoj kasi ponestalo ova odredba važila je i momke koji su počeli nositi dugačke gaće, kao sastavni deo ondašnje nošnje, koja je obeležavala odraslog muškarca. Kako bi ovaj namet izbegli, momcima su oblačili dugačke gaće tek sa šesnaest godina.³⁷³ Potpisivanjem Karlovačkog mira 1699. godine, došlo je do lakšeg života. Bačka postaje vlasništvo austrijskog cara i time se završava buran i težak XVII vek za Bunjevce. Tome je prethodila i bitka kod Sente 1697. godine protiv Mustafe II, koji je krenuo u osvajanje Segedina, a Eugen Savojski ga je u tome sprečio, razdvojivši njegove vojne snage, što mu je omogućilo pobedu. U toj bici učestvovali su Bunjevci pod vođstvom Luke Sučića i Dujma Markovića.³⁷⁴

³⁶⁹ Janko, Kostalić: *Pabirci iz povisti bačvanski Bunjevaca od njegov dolaska do raspusta milicije (1688–1745)*, str. 21.

³⁷⁰ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 41.

³⁷¹ Isto, 40.

³⁷² Čurčić, Lazar: *Karakter i mentalitet Bunjevaca II*, Književni sever, 1927, str. 64.

³⁷³ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 40

³⁷⁴ Gavrilović, Slavko: *Srpsko-bunjevačka simbioza u Somboru od kraja XVII veka do sredine XVIII veka*, str. 13.

Ustanovljavanje Vojne krajine na području Potisja i Pomorišja, carskom odlukom u jesen 1700. godine, vodi grof Franjo Žigmund Lamberg. Zadatak je bio oživljavanje poharane Bačke, koja će postati novo branilište zapadnih granica. U Baču Pavao Sečenji ustanovljava županiju, koja će imati tri kotara: bajski, somborski i bački. Bečki dvor tražio je velike namete kako bi mogao održavati vojsku, ali sela u Bačkoj bila su mala, sa oko pedesetak kuća, siromašna i ove obaveze bilo je teško ispuniti. Zato poverenstvo Krajine Subotičanima izdaje isprave koje im daju nezavisnost od županije i plemića, a rasterećeni od plaćanja brojnih nameta (kuluka, davanja prema vojsci...). Grad se utvrđuje visokim nasipima a muško stanovništvo ima obavezu da bude stalno spremno za ratovanje, bilo da su pešadijci ili konjanici.³⁷⁵

Vojna krajina imala je 13 zapovedništava, sa centralnim u Segedinu, svako od njih imalo je svog kapetana i zapovednika, te svoju vojsku, koja je plaćana delom novcem, a delom davanjem zemljišta, a olakšica je bila i ta što su tri godine bili oslobođeni poreza. Stanovništvo koje je samo obrađivalo zemlju bilo je odvojeno od vojnog, i na ovaj način bio je uređen i Grad Sombor.³⁷⁶ Prostor koji je uredio Beč želela je i Ugarska i počinje još jedno teško doba za Bunjevce: buna protiv Rakocija, Ugarskog vojskovođe. Buna je izbila već 1703. godine, u kojoj učevuju „kuruci” (pristalice Rakocija) i „labanci” (pristalice cara). Carske jedinice u Segedinu, sastavljene od Bunjevaca i Srba, odbijaju poziv Rakocija, jer pripadaju Beču.³⁷⁷ Počinje bitka kod Halaša, a carski stanovnici krenu u zbeg prema jugu. Tako su mnogi spas opet potražili u okolini Ludoškog jezera, no kako je ono puno trske, kuruci je zapale i u njoj izgori velik broj slovenskog naroda. O tome Dragan Rokvić u knjizi „Subotica u XVIII veku” kaže: „Nesrećni Subotičani opet potražiše spas u močvarama i ritovima Ludoškog jezera, ali uzalud, plamen rata zahvatio je svak idelić teritorije. Te godine, uvidevši nemoćnost opstanka u utvrđenju, i franjevci, na čijem se čelu nalazio Josip Kovač izbegoš u Petrovaradin koji se temeljno preuređivao i gde su ostali punih sedam godina”.³⁷⁸ Kuruci su bili svirepi, klali su i palili sve pred sobom, pa je bežanija Bunjevaca nastavljena i bilo je mnogo onih koji su period 1704. do 1707. godine proveli u Petrovaradinu u tvrđavi.³⁷⁹

³⁷⁵ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 42-43.

³⁷⁶ Bojanin, Marija: *Bunjevci u Somboru, u: Zbornik radova sa simpozijuma O Bunjencima*, Subotica, 2006, str. 29.

³⁷⁷ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 43.

³⁷⁸ Rokvić, Dragan: *Subotica u XVIII veku*, izdavač štamparija Grafoprodukt, Subotica, 2013, str. 30.

³⁷⁹ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 43.

Slom bune završen je potpisivanjem mira 1711. godine u Satmaru. Bio je ovo najkravaviji period za Bunjevce, ali oni su ga junački podneli.³⁸⁰ O tome A. Sekulić piše: „... treba spomenuti da je prvi graničarski kapetan bio Luka Sučić, u Baču pak Juraj Vidaković, a u Somboru Dujam Marković. Izvrstan i slavan ratnik, otac budućeg kapetana Jakova Sučića, Luka Sučić je o pasu nosio predmet kao poseban znak svoje službe; nosio je dugu, posve bijelu bradu i izgledao je veličanstven i ozbiljan, neprijazan prema neprijatelju, a uljudan i mijo prema svojim.“³⁸¹

Stanovništvo izmučeno glađu i bežanjem posle bune poharala je kuga. Pojavila se 1709. godine, a nakon nje ponovo je sve trebalo stvarati iz početka.³⁸² Sloboda slovenskog graničarskog stanovništva u Ugarskoj, koju im je davao Beč, stalno je smetala. To je bila tema dva zemaljska sabora 1712. i 1715. godine, gde je traženo da Bačka i Srem budu deo Ugarske.³⁸³

Mira nije bilo, čak i kada se nije ratovalo u Bačkoj ili njenom okruženju slovensko stanovništvo iz Subotice i Sombora je vođeno u ratove na strani bečkog cara. Takav je bio rat između Francuske i Španije, gde je na šlesku granicu otišlo 810 Bunjevaca. Zatim se išlo u rat u kome je austrijski car bio u savezništvu sa Rusiom a protiv Turaka, a deo vojnika bio je upućen prema Banjaluci i Šapcu. Turci zarobljenike odvedu u Zvornik, odakle su pustili Pavla Skenderovića da pokupi otkup za svoje sunarodnike. O ovom sakupljanju otkupa govori se i povelji 1779. godine.³⁸⁴ Kuga se pojavila još jednom i u Subotici u Somboru 1738. i 1739, godine. Posle smrti austrijskog cara Karla III na presto dolazi Marija Terezija, sa čijim dolaskom će se ponovo mnogo toga promeniti u životima Bunjevaca. Njen dolazak nisu pozdravili Prusi, Bavarci i Francuzi, i Bunjevci ponovo ratuje za bečki dvor. No, ovo će biti jedna od poslednjih bitaka naših graničara jer se odlukom Marije Trezije Potiska i Pomoriška vojna krajina raspušta 1741. godine. Ova odluka zaživela je četiri godine kasnije, donoseći nove izazove.³⁸⁵

Nastupaju povlastice slobodnih kraljevskih gradova, Baja prva 1714. godine, zatim Subotica 1743. i Sombor 1747. godine. Te godine umro je Luka Sučić, u

³⁸⁰ S.: *Subotica i Bunjevci*, Subotička Danica, kalendar za 1891. godinu, str. 27.

³⁸¹ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 44.

³⁸² S.: *Subotica i Bunjevci*, Subotička Danica, kalendar za 1891. godinu, str. 27.

³⁸³ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 44.

³⁸⁴ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 45.

³⁸⁵ Isto, str. 45-46.

pozdravnom govoru nad njegovim grobom kaže se da su njegovi u Bačku došli iz Dubrovačke republike, što se čuva u porodici kao usmeno predanje.³⁸⁶

Dolazak opcije slobodnih kraljevskih gradova, ipak ne donosi i mir, u okviru tih gradova, jer neke njegove odredbe unose nemir i razdor među Bunjevcima i Srbima.³⁸⁷ Tako je poveljom određeno da pravoslavno i katoličko stanovništvo ne može živeti zajedno, što su Bunjevci u Subotici prihvatili i Srbi se masovno iseljavaju do 1744. godine. Pokazaće se da je ova odluka Bunjevaca i po njih bila pogubna. Na njihovo mesto Marija Terezija, pa i u druge delove Bačke, doseljava mađarsko, nemačko, slovačko i drugo stanovništvo, čime se sastav stanovništva Subotice i okolnih mesta i gradova potpuno menja. Srpsko stanovništvo odlazeći iz Subotice naseljava šajkaška mesta. Poveljom se izjedanačavaju i prava i obaveze – porezi plemića i običnih zemljoradnika, što nije bio slučaj ranije, i nakon nagodbe sa dvorom 1748. godine postignut je dogovor, a plemići su dužni davati četvrtinu od svog zakupa zemlje. Mnogi nezadovoljni i ovom odredbom odlaze i naseljavaju Lemeš, gde ove odredbe nisu važile, a vojnici i zemljoradnici su dobro živeli od zakupnine – „arende”.³⁸⁸

Franjevački samostan u Subotici bio je veoma važno mesto za bunjevački živalj. Njime su uglavnom rukovodili Mađari, iako je slika stanovništva bila savim drugačija, pa su se Bunjevci žalili i uspeali tek 1763. godine da se izbere da se na ovom mestu smenjuju Bunjevci i Mađari, a 1773. godine župa je poverene svetovnom sveštenstvu. Samostan u Somboru koji je pripadao Bosni Srebrenoj 1781. godine oduzima se franjevcima i ukida, a isto se desilo i u Baču. Narod je odvojen od franjevaca, što je bio još jedan težak udarac. O tome, ali i brojnim drugim događajima od 1717. do 1787. godine, govori fra Bona Mihaljević u svojoj hronici³⁸⁹ časnog samostana slobodnog i kraljevskog grada Sombora.³⁹⁰

Popuštanje cara Josipa II prema Ugarskoj označilo je obnavljanje županija i tako su 1791. godine izabrani župan i podžupani. Posle smrti Josipa II dolazi Leopold II, a 1792. godine dolazi Franjo II. Za vreme njegove vladavine počela je Francuska revolucija, koja je opet uticala na život Bunjevaca, i u ovaj rat su slati vojnici, koji su

³⁸⁶ Isto, str. 46.

³⁸⁷ Гашпар, Улмер: *Подаци за историју Суботице од краја XVII до средине XVIII века*, Зборник 16, Матица српска, Нови Сад, 1977, стр. 124.

³⁸⁸ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 46–47.

³⁸⁹ Stepanović, Milan: *Somborska hronika fra Bone Mihaljevića 171–1787. godine*, Istorijski arhiv i UG „Bunjevačko kolo“ Sombor, Sombor, 2012.

³⁹⁰ Петровић, Милош: *Алтернатива, Повеља, Статут - Нормативни оквир сомборске локалне самоуправе у периоду 1749–1918*, Библиотека „Карло Бијелички“, Сомбор, 2014, стр. 9.

dolazili nakon ranjavanja i sakaćenja. Somborski franjevački samostan postao je bolnica a brojni francuski zarobljenici borave u ovom gradu. Odlazeći na front, Franjo II posetio je Sombor, nakon čega 1802. godine spaja dve županije, Bačku i Bodrošku. Bune će četiri puta podizati plemstvo, kako bi odbranili svoja prava jer su njihova imanja i narod iscrpljeni i osiromašeni zbog rata.³⁹¹

Po završetku rata počeo je mirniji period i ponovo se počelo stvarati i raditi. Početak XIX veka označio je i brojne gradnje u Subotici – Crkve Svetog Roke, Svetog Juraja, obnovu kapelice Svetog Roke, otvaraju se narodne škole i gimnazije. U Somboru je 1816. godine otvorena prva narodna škola. Zvaničan jezik u Bačkoj 1827. godine postaje mađarski, otvaraju se čitaonice na ovom jeziku, a za Bunjevce tek desetak godina kasnije. Godina 1831. odnela je sa sobom mnoge živote od kolere, negde oko 5000 ljudi.³⁹²

Posle četiri decenije vladavine, Franjo I umire i na njegovo mesto 1835. godine dolazi Ferdinand V, koji zadužuje ugraskog namesnika nadvojvodu Stjepana 1847. da poseti područja Subotice, Novog Sada i Sombora. Nova revolucija planula je 1848. godine u Parizu, sa vlasti silazi Luis Filip, a iste godine Lajoš Košut drži govor o željama za promenama. Srušen je Meternikov apsolutizam. Mladi u Pešti pišu 12 tačaka u kojima iznose svoje zahteve prema Beču. Ovim dešavanjima zahvaćena je i Subotica, franjevačke knjige ove godine prvi put pisane su na mađarskom jeziku.³⁹³

Iste godine u Sremskim Karlovcima održana je skupština Srba, gde oni svoj narod pozivaju na borbu i osnivavanje Srpske Vojvodine. Pokret predvode Đuro Stratimirović, Svetozar Miletić i patrijarh Josip Rajačić. Bunjevci su se u Subotici i Somboru našli između dve vatre, zbunjeni. Mađari od Ugarske žele stvoriti Mađarsku, strasti su uzavrele.³⁹⁴ Sada dolazi na naplatu stari dug – prognanstvo Srba iz Subotice i Bunjevcima se preti oduzimanjem zemlje, kuća. Sukoba između Srba i Mađara na prostoru Subotice bilo je nekoliko, ali u onom kod Kaponje (između Tavankuta i Bajmoka) učestvovali su i Bunjevci na strani Mađara. Srbi su bili poraženi i povukli su se do titelske visoravni. Carski vojvoda Hauman u jednom danu obišao je Suboticu, Bajju, Sombor i najavio novu vlast i nove događaje.³⁹⁵

³⁹¹ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 51.

³⁹² Isto, str. 52.

³⁹³ Isto, str. 52.

³⁹⁴ Nikić, Fedor: *Bunjevci i srpska Vojvodina 1860*, Književni sever, 1927. str. 42.

³⁹⁵ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 54.

Bunjevci koji su tradicionalno bili oslonjeni na Srbe, sada više taj oslonac nisu imali, pogotovo oni u Subotici.³⁹⁶ Govoreći o tome kako su se poneli Bunjevci u toku Košutove bune, Aleksa Ivić ih krivi za gubitak bitke, jer su proterani Srbi iz Stare Kanjiže, ali došlo je do mnogih drugih promena u društvu. Bilo je i onih Srba koji su pokušavali ovaj sukob sagledavati što racionalnije. Stefan Ilkić je smatrao da je vera razdvojila ova dva naroda, a Fedor Nikić je krivio inteligenciju koja je donela odluke koje su bile protiv srpske Vojne Krajine, kojoj su ipak pripali od 1849. pa do 1860. godine.³⁹⁷

Nova vlast za Bunjevce donela je i dobre pomake osnovane su narodne škole i uveden bunjevački u njih, ali ni oni ni Srbi Vojnom Krajinom nisu bili zadovoljni.³⁹⁸

Narednih sto godina u bunjevačkoj istoriji, od sredine XIX veka pa do četrdesetih godina XX veka, za Bunjevce su donele novi preporod, učvršćivanje o svojoj nacionalnoj svesti ali i borbu za maternji jezik. Brojni su su i sukobi zbog austrijskog carstva, koji su se prelamali preko Bunjevaca: pad Bahovog apsolutizma, a 1861. godine Bačko-Bodroška županija konačno je pripala Mađarskoj, koja se za ovo zalagala veoma dugo. Ovim događajem direktno su bili pogođeni Srbi, jer su shvatili da ih je Beč iskoristio u sukobu sa Mađarskom, a na kraju su samo oni izgubili sva prava koja su imali. Zakoni koji su im neka prava omogućivali bili su samo mrtvo slovo na papiru. Novi kancelar biće Ištvan Sečenji, a župan baron Josip Rudić, i obojica su se zalagala za ukidanje Vojvodine. Počinje rat sa Pruskom, 1866. godine, sledi hrvatsko – ugarska nagodba, 1868. godine, što je rezultovalo udžbenicima za bunjevačku decu i maternji jezik u školama.³⁹⁹

U Budimu krunisan je novi vladar – Franjo Josip II 1867. godine. Zakonskim odredbama 1868. godine Ugarska je rešila nacionalno pitanje, po kojima svaki đak ima pravo učiti svoj maternji jezik u školi, ali stvarnost je bila sasvim drugačija, jer sedamdesetih godina XVIII veka ugasile su se sve škole na bunjevačkoj ikavici. Prvo su ugašene u Subotici, zatim u Somboru, posle toga u Baji i nakon toga gasile su se jedna po jedna u manjim naseljenim mestima. Pred kraj XVIII veka više nije bilo nijedne škole na bunjevačkom, učio se samo mađarski jezik. Bunjevački đaci slabo su napredovali u

³⁹⁶ Ивић, Алекса: *Из прошлости Буњеваца*, Književni sever, 1927. стр. 17.

³⁹⁷ Nikić, Fedor: *Bunjevci i srpska Vojvodina 1860*, Književni sever, 1927. стр. 44.

³⁹⁸ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str 55.

³⁹⁹ Isto, str. 55.

ovakvim školama, jer jezik nisu znali, niti su ga imali gde naučiti.⁴⁰⁰ Borba za maternji jezik Bunjevaca trajala tokom cele vladavine dvojne monarhije, sve do njenog sloma 1918. godine i tom se najviše istakao svećenik Pajo Kujundžić, ali ni on nije doživeo da njegova nastojanja zažive.⁴⁰¹ Mađarizacija Bunjevaca bila je jaka, podržana državnim vlastima kada je Ivan Antunović iz Kaloče došao u Suboticu kako bi pokrenuo „Bunjevačko-šokačke novine”, na sastanku u subotičkoj katedrali jedan od Bunjevaca mu je rekao da je kasno došao, jer svi već svi pomađareni.⁴⁰² Ovu pojavu uticaja jače i razvijenije nacije na drugu manje razvijenu objašnjava Nedeljković: „Male nacije su prihvatale programe i projekte susednih većih nacija, što je dovodilo do identifikacije sa većim nacijama.”⁴⁰³

Pogotovo su na pritisku bile velike i bogate bunjevačke porodice, od kojih su mnoge na to odnarođivanje i pristale.⁴⁰⁴ U Lemešu, na primer, bunjevački plemići su se žalili kralju kada je njihovo mesto trebalo da se spoji sa Suboticom. Otpor mađarizaciji pružio je bunjevački narod predvođen titularnim biskupom Ivanom Antunovićem, preporoditeljem i prosvetiteljem.⁴⁰⁵ U svojoj 55 godini Antunović kreće u buđenje bunjevačkog naroda, pokreće „Bunjevačko-šokačke novine” 1870. godine, ali kao crkveni velikodostojnik izbegava otvoren sukob sa mađarskim vlastima i često ističe vernost Bunjevaca mađarskom kralju Stipanu.⁴⁰⁶

Prosvetiteljstvo kod Bunjevaca mađarske vlasti nisu gledale sa odobrenjem, protiv čega su se bunili svi Antunovićeви sledbenici, među prvima: Boza Šarčević, Mijo Mandić, Kalor Milodanović i drugi. Videvši da im je potrebno mesto gde bi se okupljali, Anmbrozije Šarčević i Antunović 1877. godine pokreću inicijativu za osnivanje Bunjevačke pučke kasine, ali vlasti su dozvolile da se osnuje samo pod imenom Pučka kasina, koja je 1878. godine pokrenula organizovan društveni život za bunjevački narod. Ovde je održano prvo Veliko prelo 2. februara 1879. godine, koje se održavalo svake

⁴⁰⁰ Mandić, Mijo: *Tri rodoljuba Kujundžića*, Prvi bunjevački kalendar za prostu 1934. godinu, str. 46–52.

⁴⁰¹ Vojnić, H. Blaško: *Moj grad u davniini : Subotica : 1391. do 1941. : pet stotina pedeset godina grada*, str. 68–69.

⁴⁰² Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, Летопис Матице српске, Год. CIV, књига 325, јули – август – септембар, Нови Сад, 1930, стр. 158–209.

⁴⁰³ Nedeljković, Saša: *Čast, krv i suze*, str. 116.

⁴⁰⁴ Šokčić, Joso: *Subotica pre i posle oslobođenja: građa za istoriju Subotice*, str. 19.

⁴⁰⁵ Марковић, Саша: *Васа Стајић и буњевачко питање: у Васа Стајић – мисао и дело: зборник радова ВАНУ са научног скупа Нови Сад, 2008*, стр. 23.

⁴⁰⁶ Šokčić, Joso: *Osnivanje Pučke kasine, u: Subotica pre i posle oslobođenja: : građa za istoriju Subotice*, str. 27–32.

godine, sve do 1941. Počinjalo je „preljskom pismom”. Ovde su se susretali mladi međusobno, ali stariji, svi doterani u narodne nošnje, igrala su se tradicionalna bunjevačka kola, ljudi veselili i upoznivali.⁴⁰⁷

Bunjevci su politički lutali, bili podrška Mađarima i učestvovali u njihovom političkom životu, ali su shvatili da im je potrebna stranka. Tako se osniva Bunjevačka stranka 1880. godine, koju pokreće Ambrozije Boza Šarčević, a Antunović mu u tome pomaže. Cilj im je bio, ukloniti Mađare iz subotičke uprave, a stranački zastupnik Lazar Mamužić, iste godine na izborima u jesen, postao je gradonačelnik Subotice i bio na tom mestu osamnaest godina.⁴⁰⁸ Njegov uspeh bio je podstrek i za Bunjevce u drugim gradovima, najviše u Somboru. Borbe unutar stranke koju je kasnije Mamužić sam osnovao bile su stalne. Prestale su tek kada je on otišao sa mesta gradonačelnika 1902. godine, a na njegovo mesto došaš Karolj Biro, koji je grad vodio sve do 1918. godine i završetka Prvog svetskog rata.⁴⁰⁹

Prema odredbama primirja potpisanog nakon završetka rata u Beogradu 1918. godine, granicom koju povlači Ugarska pripala bi i teritorija na kojoj su Subotica i Baja. Bački Bunjevci će ovaj deo istorije, svojom inicijativom, izmeniti. O javnom redu i miru u gradu brine Srpsko-bunjevačka garda koju je formirao Bunjevačko-srpski narodni odbor,⁴¹⁰ a o daljoj sudbini oba naroda poverava se predstavnicima izabranim u Pučkoj kasini. Isti scenario odvija se u isto vreme i u drugim gradovima, Somboru, Baji, pa i manjim mestima i selima. Ulaskom srpske vojske u Suboticu 10. novembra dolaze i velike promene, već par dana posle tog događaja vraća se bunjevački u škole i osnovne i srednje.⁴¹¹ Velika narodna skupština održava se 25. novembra u Novom Sadu, gde je potvrđeno da Banat, Bačka i Baranja ulaze u sastav SHS. Na toj skupštini učestvuje 84 bunjevačka delegata, koje predvodi Blaško Rajić.⁴¹² Donosimo i deo Rajićevog govora sa skupštne: „Naša buduća jugoslovenska država je kao jaje, iz koga će se izleći orao, koji će se dići nebu pod oblake. No kao što jaje, ako je u njemu samo belance, ne vredi ništa, jer nema u njemu sadržine, žumanceta, tako ni Jugoslovenstvo samo za sebe ne vredi ništa: ono bi bilo samo belance u jajetu, a sadržaj je ovoga jajeta srpski narod u

⁴⁰⁷ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 57.

⁴⁰⁸ Isto, str. 57.

⁴⁰⁹ Isto, str. 167.

⁴¹⁰ Šokčić, Joso: *Subotica pre i posle odlobođenja: građa za istoriju Subotice*, str. 117.

⁴¹¹ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 61.

⁴¹² Папуга, Ирина: *Несрпски народи у Војводини на почетку XX века*, у: Зборник радова свечаног скупа посвећеног 75. годишњици присаједињења Војводине Србији, Српска академија наука и уметности, Матица српска, Нови Сад, 1993, стр. 50.

Srbiji”.⁴¹³ Ovakvo ushićenje i radost nisu trajali dugo. Mirovna konferencija, koja je održana u Parizu 1920. godine, rezultovala je Trianonskim ugovorom, kojim Bački trokut ostaje u Mađarskoj. Ovakvo stanje dalo se naslutiti pa su ga bunjevački rodoljubi pokušali preduprediti. „Pravdajući se višim nacionalnim i državnim interesima razgraničenje sa Mađarskom, predstavnici Kraljevine SHS prihvatili su razgraničenje koje je na terenu preseklo srpski i bunjevački narod – ostavljen je tzv. Bajski trougao u Mađarskoj. Za Bunjevce bilo je ovo pitanje od narodnog značaja, pa je tim povodom bio sačinjen jedan iscrpan Memorandum koji je pokušao argumentovano da pridobije međunarodnu diplomatiju za geostratešku povezanost tog terena sa Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca.”⁴¹⁴

Uspeha nije bilo, a narodu nije ostavljeno ni nekoliko dana kako bi oni koji žele da se presele u Jugoslaviju mogli da srede imovinske dokumente. Usledila je još jedna selidba Bunjevaca, a one koji su dolazili u Suboticu, Sombor i okolinu nazivali su optantima. Granicom su raskinute porodične, imovinske i druge veze među narodom. Joso Šokčić beleži u svojoj knjizi „Subotica pre i posle oslobođenja” da je 27. marta 1921. godine održan protestni zbor protiv odcepljenja Bajskog trokuta, govorio je veliki župan Vranje Sudarević, novinar Josip Hartl pročitao je i rezoluciju, koja je jednoglasno bila prihvaćena.⁴¹⁵ Posle Velike narodne skupštine Bunjevci su posle dugo vremena bili oduševljeni novom vlašću, a njihova očekivanja bila su isto tako velika. Tim pre što je na skupštini usvojena Rezolucija koja se odnosila na neslovenske narode u Vojvodini. „Nesrpskim i neslovenskim narodima u Vojvodini koji ostaju u našim granicama obezbeđuje se svako pravo kojim žele da kao manjina očuvaju i razviju svoje narodno biće. Osim toga, skupština je nameravala da vodi odgovornu politiku i prema svojim sunarodnicima koji su bili van granica države. Tim povodom, dakle, zaključak skupštine je bio da ce „onim Srbima, Bunjevcima i Šokcima, koji i dalje ostaju izvan naših granica u drugim državama, obezbedi pravo zaštite manjina, njihov narodni opstanak i razvitak na načelu reciprociteta... Međutim, sama rezolucija, a time i ovaj njen deo dokumentacione dalekovidosti, u sudaru sa stvarnošću, nikada nije zaživeo”.⁴¹⁶

⁴¹³ Šokčić, Joso: *Subotica pre i posle oslobođenja: građa za istoriju Subotice*, str. 167.

⁴¹⁴ Marković, Saša: *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS- Jugoslaviji 1918–1941. godine*, str. 33.

⁴¹⁵ Šokčić Joso: *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica, 1934, str. 168.

⁴¹⁶ Marković Saša, *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS- Jugoslaviji 1918–1941. godine*, str. 23.

Godine koje su usledile posle oslobođenja najbolje oslikavaju sledeće reči Stipana Vojnića Tunića, objavljenje u listu „Neven” 1920. godine: „Putem pojedinih partijskih listova saznajemo, da ni u Beogradu, kao ni u Zagrebu nisu zadovoljni pravcem naše politike. Radikali žele da se priključimo njima, demokrate obratno, da se opredelimo za njih, seljačka stranka računa na nas itd. Svi čine neke primedbe da nas spasy.”⁴¹⁷

Ovakvih i slučajnih razmatranja bilo je mnogo i bilo je jasno da se nešto mora uraditi. Konačno, osnovana je Bunjevačko-šokačka stranka, 15. septembra 1920. godine.⁴¹⁸ Osnivači su bili: Blaško Rajić, Mijo Mandić, Matija Išpanović, a list „Neven” proglašen je njenim glasnikom. Ista stranka osniva ogranak i u Somboru, a na njenom čelu našao se Đuka Benčić.

„Vremenom se Bunjevačko-šokačka stranka fragmentisala. Formirane su tri struje koje su, u manjoj meri, uspele da očuvaju određeni vid autohtonosti, a dominantno su se utopile u politički milje nacionalnih stranaka. Jedni su kao zemljodilci bili radikalska frakcija među Bunjevcima (1922. i dalje); drugi su činili centar s popom Blaškom Rajićem i jugoslovenski orijentisanim Mišom Prčićem, koji su se takom vremena opredelili za Hrvate, ali su jako zazirali od S. Radića, držeći se Beograda i brinući za svoj klerikalizam, treći su od kraja 1924. godine kao eksaponirani Hrvati (Mirko Ivković Ivandekić, Stipan Vojnić Tunić, Josip Vujković Đido), najpre zadržali staro ime stranke ... a potom su postali sastavni deo HSS koja se u Vojvodini rado nazivala Narodnom seljačkom strankom.”⁴¹⁹ Za HSS Hobsbaum smatra da je čini hrvatsko seljaštvo, koje karakteriše kao nosioca predratnog nacionalizma u Hrvatskoj.⁴²⁰

Ova tri viđenja stvari u stranci, kao da su predvidela i današnje vreme i podele među Bunjevima. Trvenja u stranci su nastavljena, sve do 1927. godine kada redukovana Bunjevačko-šokačka stranka nije donela odluku da se pripoji Hrvatsko seljačkoj stranci.

Ovaj prelazak Blaška Rajića sa svojim istomišljenicima u Hrvatsku seljačku stranku Mara Dođević Malagurska je videla kao svojevrsno odricanje ideološkog pravca kojim su Bunjevci ranije išli. „Niko ne može i nema pravo da prostim odricanjem, nedostojnim izvrtanjem istine, prikrivanjem onoga što je stvarno bilo, potcenivanjem događaja i ordinarnim lažima iščupa iz istorije nas Bunjevaca i iz prošlosti g. B. Rajića

⁴¹⁷ Isto, str. 39.

⁴¹⁸ Isto, str. 35.

⁴¹⁹ Isto, str. 39.

⁴²⁰ Hobsbaum, Erik: *Nacije i nacionalizam od 1780*, str. 86-87.

ono, sa čime se i on i mi Bunjevci možemo podičiti. To niko ne može da učini, pa ni sam g. Rajić ne može i nema pravo to da učini“.⁴²¹

Nakon uvođenja Šestojanuarske diktature 1929. zabranjen je stranački život i zavedena je ideologija jugoslovenstva. U toj atmosferi su i Bunjevci pokušali da pronađu način predstavljanja svog identiteta kroz široku lepezu kulturnih aktivnosti i u prihvatanju jugoslovenskog identiteta. O tom periodu Alba Kuntić kaže: „Za nas Bunjevce, kao i za sve razumne ljude uopšte, trećim oktobrom 1931. godine skinut je sa dnevnog reda, jednom za svagda tzv. jugoslovenski plemenski problem. Država je dobila pravo ime i konačnu formu, narod je izveden na pravi put i upućen konačnom cilju. Zbog toga držimo za izlišno i štetno raspravljanje i pretresanje pitanja o nacionalnom opredeljenju Bunjevaca. Mi smo već Jugosloveni i ne želimo da se vraćamo u prošlost“.⁴²² Pritisak na Bunjevce u Subotici i Somboru da pređu u Hrvate autorka ovako opisuje: „Već dvadeset godina nekoliko zagrebačkih frankovaca, od kojih su neki sutradan po oslobođenju Suboticenepozvani došli među nas Bunjevce, truju naš nacionalno kulturni život u ovom pograničnom gradu, gde je mađarska manjina čvrsto organizovana, i gde mi Bunjevci možemo doći do svoga pravoga napritka i značaja samo tako, ako se držimo i međusobno i sa ovdašnjim Srbima, čiji su nacionalni i svi drugi interesi istovetni sa našima. Isto to važi i za ostala mesta severne Bačke... tih nekoliko frankovačkih dođoša, kako ih narod naziva, od prvog dana našeg oslobođenja sistemski i bezobzirno siju sime mržnje, zlobe i nesloge ne samo iz među nas i Srba, sa kojima se vikovima od zajedničkog zla zajednički borimo, nego i među nama samima, stvarajući kod nas terorom i svakojakim privarama nekakvo „bunjevačko“ bolje reći franačko hrvatsvo.“⁴²³

O dilemama i razmimoilaženjima kod političkih predstavnika Bunjevaca ima mogo. Mijo Mandić o tome kaže: „...Bunjevac je u svojoj varoši zapostavljen i preziren od svoje braće... Istina je, ima među Bunjevcima i nepouzdanih elemenata; nekih Vojnića, Mamužića, Žuljevića... i dr. Ali to su gospodine moj izrodi i poturice, izdajice svog plemena, koje svesni Bunjevci mrze i preziru“,⁴²⁴ ali i stavu prema strankama dr Ivo Milić kaže: „Kad bi postojala jedna „Poštena Stranka“, svi bi Bunjevci, osim Madžarona, bili tamo. Ovo je reč koja se ponekad čuje iz usta starijih trezvenih ljudi koji

⁴²¹ Đorđević Malagurski, Mara: *Ni g. Blaško Rajić ne može i nema pravo na to, Bunjevka o Bunjevcima*, Gradska štamparija, Subotica, 1941, str. 114.

⁴²² Kuntić, Albe: *Bunjevac-Bunjevcima i o Bunjevcima*, Globus, Subotica, MS I 985, 1930, str. 33–34.

⁴²³ Đorđević Malagurski, Mara: *Da se čuje i da se zna, Bunjevka o Bunjevcima*, str. 4.

⁴²⁴ Mandić, Mijo: *Uzroci nezadovoljstva Bunjevaca*, pismo Vasi Stajiću, 16. jul. 1922, ROMS, 8423.

su slovenstvovali za vreme Mađara. „Poštena Stranka” znači dakle političku grupu gde se ne srbuje niti hrvatuje, gde se ne razmeće lažnim patriotizmom, niti nadmudruje nedostojnim političkim banalnostima. To znači stranku koju bi sačuvali ljudi širih koncepcija i plemenitijih ideala, bez trunke plemenskog šovinizma, a gde je krajnji cilj prosperitet celokupnog naroda. U ovom pogledu Bunjevci bi bili zgodni kao most između Srba i Hrvata. Sa jednim delom Dalmatinaca oni bi se mogli smatrati kao nekakav embrion iz koga bi se razvilo integralno idejno Jugoslovenstvo, ako bi se ova reč dopustila kao oznaka narodnosti.”⁴²⁵

Uoči nestanka Kraljevine Jugoslavije, Bunjevci su i dalje podeljeni u pogledu političkog i nacionalnog izjašnjavanja. Najviše uporišta ima stav o hrvatskom nacionalnom identitetu, ali i autohtini izraz kao i sklonost ka srpskom identitetu imaju svoje pristalice.

Jugoslovenstvo u koje su verovali srušilo se i pre završetka Drugog svetskog rata u kome su takođe učestvovali, na strani partizana, i dali svoje živote brojni Bunjevci.⁴²⁶ Tokom Drugog svetskog rata bilo je i onih koji su od nedaća bežali u Hrvatsku, ali su tamo završavali u logorima.⁴²⁷

I pre završetka Drugog svetskog rata, za Bunjevce je stigao dekret 1945. godine, a po naredbi Josipa Broza Tita, koji je prosleđen svim Narodnooslobodilačkim odborima u Subotici, Somboru, gde im se zabranjuje izjašnjavati po svom imenu, već to moraju isključivo pod imenom Hrvata.⁴²⁸ Time je politička elita onemogućila demokratski put razvoja bunjevačke nacionalne ideje. U isto vreme počinje nacionalizacija zemlje, i Bunjevcima se uzima tlo pod nogama.⁴²⁹ Ostaju bez prava na svoje ime, bez svog imanja i mogućnosti daljeg opstanka.

Drugi svetski rat doneo je mnoge promene u društvu, ali one koje je doneo Bunjevcima izmenio ih je iz korena, kao nacionalnu zajednicu. Devedesetih godina prošlog veka, Bunjevci ponovo imaju pravo izjasniti se pod svojim imenom. Od tada počinje ponovno buđenje i još jedna nova etapa u bunjevačkoj istoriji u XX i XXI veku.

⁴²⁵ Milić, Ivo: *O bačkim Bunjevcima*, Književni sever, Subotica, 1927, str. 11.

⁴²⁶ Stantić Zvonko objavljuje tekstove o učešću Bunjevaca u II svetskom ratu u „Bunjevačkim novinama” od 2013 (tekstovi pod nazivom *Da se ne zaborave sinovi i ćeri subotičke ravnice – Divan s čovikom o ratu*).

⁴²⁷ Petrović, Dragoljub: *Otkud Bunjevci u Jasenovcu*, Bunjevačke novine, Subotica, 2011, br. 75, str. 20.

⁴²⁸ Prilog br. 3: Istorijski arhiv Subotica, F. 70.3 (1945: 4071-8270), dokument u Subotici pronašla Nevenka Bašić Palković

⁴²⁹ Stantić, Alojzije: *Od zemunice do salaša u subotičkom ataru*, Klasje naših ravni: časopis za književnost, umjetnost i znanost, br. 7–8, 2013, str. 18.

J. Sličnosti i razlike između Bunjevaca i bačkih Bunjevca

Jovan Erdeljanović podelio je Bunjevce na tri grupe: dalmatinske, primorsko-ličke i podunavske. Prva grupa su Bunjevci u senjskom području; primorsko-ličkom, najveća grupa su iz Dalmacije, međutim kako kaže Erdeljanović, oni ne vole kada se nazivaju ovim imenom.⁴³⁰ I treća grupa su podunavski Bunjevci, pri tom se misli na one oko Subotice i Sombora i podunavskih područja, i ta grupa je najpoznatija, i kada se pominju Bunjevci. Erdeljanović, 1927. godine pišući o Bunjercima u „Književnom severu” kaže da ih u trouglu između Subotice, Baje i Sombora ima oko 130000, od čega je 70000 u Subotici sa njenom okolinom.⁴³¹

Prema istraživanjima iz istorijske, lingvističke, narodne književnosti, veroispovesti, poreklu imena i prostora sa kojeg potiču, Erdeljanović kaže da je poreklo sve tri grupe Bunjavaca isto i tu ubraja: dalmatinsku, primorsko-ličku i i podunavsku grupu. Mi pridodajemo i manju grupu iz Bosne, o kojoj je pisao Filipović.⁴³² Najveća grupa je u srednjoj i severnoj Dalmaciji, daleko manja u Hrvatskom primorju i Lici, te u Podunavlju.⁴³³

Uz pomoć tih podataka može se, kaže Erdeljanović, zaključiti da su i preci primorsko-ličkih i podunavskih Bunjavaca iselili iz Dalmacije, čime se potvrđuje da su bili deo dalmatinskih Bunjevaca. Takođe, da su u Dalmaciji, dok su bili još jedna grupa dobili naziv Bunjevci, koji su onda kako su se selili nosili sa sobom i širili ga. Ovo ime su morali dobiti dosta ranije pre raseljavanja, kako bi se sa njim saživeli, jer ga u suprotnom ne bi nosili sa sobom.⁴³⁴

Sve tri grupe Bunjevaca govore štokavskom ikavicom, mlađim govorom novijeg tipa, sa noviom akcentuacijom i novijim oblikom deklinacije. Ipak, kaže Erdeljanović, taj govor nije svuda identičan, ima određenih razlika, ali su one poznate samo u nekim delovima, a ne na području cele govorne zajednice, što je dokaz da su istog porekla. Grupi ikavaca pripadaju i govornici iz zapadne Bosne i zapadne Hercegovine. I kod

⁴³⁰ Erdeljanović, Jovan: *O poreklu Buņevaца*, str. 384.

⁴³¹ Erdeljanović, Jovan: *O bačkim Bunjercima*, Književni sever, 1927. godina, str. 5.

⁴³² Филиповић, С. Милош, Буњевци у Босни, Зборник за друштвене науке, бр. 40, Матица српска, Нови Сад, 1965, str. 170.

⁴³³ Erdeljanović, Jovan: *O poreklu Buņevaца*, str. 384.

⁴³⁴ Isto, str. 380.

katolika i kod muslimana u Hercegovini, kao i predelima oko Jajca govor je ikavica, kakvu govore i Bunjevci.⁴³⁵

Jekavica se javlja kod sve tri grupe Bunjevaca, s tim da je ima najmanje kod podunavskih Bunjevaca, jer je nisu imali od koga primiti, osim onog uticaja koji su sobom već doneli. Daleko je veći uticaj jekavskih govora na ostale dve grupe naroda, koja je nesumnjivo dolazila od mešanja katoličkog i pravoslavnog stanovništva tih krajeva. Uticaj čakavizma je najmanji kod podunavskih Bunjevaca, daleko je veći kod dalmatinskih i primorsko-ličkih. Smatra se da je razlog ovakvom uticaju njihov boravak i uticaj primorskog stanovništva, koje je predstavljalo inteligenciju, pa je verovatno i da su njihov govor i oponašali.⁴³⁶

Groktalice nalazimo, kako kod podunavskih Bunjevaca – „groktenje”, tako kod dalmatinskih – „grokćenje i „grohotanje”, dok je kod Bunjevaca iz južne Like „groktanje”, kaže Erdeljanović.⁴³⁷

Tokom XV i XVI veka hrvatskog stanovništva u severnoj i srednjoj Dalmaciji, osim u uzanom delu Primorja, zatim Lici i Krbavi nije bilo. Narod se raselio usled borbi i napadanja Turaka, tako da su neki od navedenih predela bili potpuno pusti. Doseljava se novo pravoslavno stanovništvo u najvećem broju iz Bosne i Hercegovine, a selidba traje vekovima, počevši od XIII pa do XVII. Katoličko stanovništvo se naseljava dosta kasnije, oko XVII veka, naročito u vreme austro-ugarskog rata. Doseljavanje u Lici i Krbavi organizovali su Turci 1551. godine kada su ove delove i osvojili, a naseljeno je pravoslavno, muslimansko i vrlo malo katoličkog stanovništva.⁴³⁸

Ove nove stanovnike nije dugo držalo mesto, pa su iseljavanja nastavljena zbog Turaka, pobuna, gladi, raznih zaraznih bolesti. Najviše naroda se iselilo iz Kiškog sandžaka 1600–1624. godine, u ovom poslednjem periodu iselilo se oko 10000 hiljada porodica, od čega je najviše njih otišlo preko Dunava. Kao razlog navode se brojna zlodela protiv naroda od sandžačkog Mehmed bega, protiv koga je bila podignuta buna. U toj grupi iseljenika bili su i Bunjevci koji su se iselili u Bačku a drugi u Hrvatsko primorje. Kada je 1689. godine Lika oslobođena od Turaka iseljava se veliki broj

⁴³⁵ Isto, str. 38–39.

⁴³⁶ Isto, str. 357–358.

⁴³⁷ Isto, str. 370.

⁴³⁸ Kuntić, Albe: *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca, Beograd*, sopstveno izdanje, 1969, str. 348–350.

muslimana, od kojih je nešto i ostalo i prešlo u katoličanstvo, a došlo je pravoslavnog i nešto manje katoličkog stanovništva iz Primorske i Bosanske krajine.⁴³⁹

Erdeljanović je istraživao i narodna predanja, kojih kod dalmatinskih Bunjevaca nema uopšte, dok kod primorsko-ličkih i Podunavskih ima i ona govore kako je njihovo poreklo od reke Bune, koja je bila na granici Bosne i Srbije.⁴⁴⁰

Neki od Podunavskih Bunjevaca, iz Sent Andreje zatim Budimpešte i Kaloče, nazivali su sebe Dalmatincima.⁴⁴¹ Najverovatnije, iz razloga što se narod stideo svog imena koje je smatrano za prosto, pa ga je počela upotrebljavati inteligencija, ušlo je u zvanične knjige i zapise pa se kasnije proširilo po celoj južnoj Ugarskoj. Narodna predanja o poreklu pojedinih bunjevačkih rodova najviše ima u severnoj i srednoj Dalmaciji, gde od 761 roda tri petine zna da su doseljenici iz Bosne, mali broj iz Hercegovine a starosedelaca je veoma malo, od toga skoro svaki rod je i katoličke i pravoslavne vere.⁴⁴² Kod primorsko-ličkih Bunjevaca izdvaja se rod Rukavina, kojih ima 13, koji vode poreklo od Grgura Vladimirovića vlastelina sa Neretve, koji je imao sedam sinova, i prebegao u Dalmaciju. Međutim, istraživanje će pokazati da ova priča i nije tačna, da su većim brojem Rukavine bile prvo pravoslavne, a kasnije neki od njih prešli su u katolike.⁴⁴³

Bunjevci iz Podunavlja i Hrvatskog primorja, njih 1100 je ispitano, i svi su rekli da im je poreklo sa reke Bune. Ovog predanja među Dalmatinskim Bunjencima nema ili ima ali u malim grupama i ponegde, a razlog je svakako što oni ne žive u većim grupama jedni do drugih nego su raseljeni, pa ni predanja ne mogu prenesti.⁴⁴⁴

Istraženo je i sistematizovano 506 bunjevačkih prezimena, od kojih su većina njih zabeležena već u XIII i XIV veku, u mestima gde Bunjevci i kasnije žive, ili njihovoj okolini. U sve tri grupe Bunjevaca javlja se 66 prezimena, 144 javlja se u dve grupe, a ostala 302 nalaze se u po jednoj grupi. Čak 314 prezimena nalazimo u Bosni i Hercegovini, zatim 192 u severnoj i srednjoj Dalmaciji. Retkih i karakterističnih prezimena ima 384, od čega se 44 nalaze kod sve tri grupe, 111 za po dve od tri grupe.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Isto, str. 349.

⁴⁴⁰ Erdeljanović, Jovan: *O Buñevcima*, str. 361.

⁴⁴¹ Mandić, Mijo: *Prilozi za bunjevačku povist*, Subotička Danica, kalendar za 1897. godinu, Subotica, str. 51.

⁴⁴² Erdeljanović, Jovan: *O Buñevcima*, str. 363-364.

⁴⁴³ Mandić, Mijo: *Buni, Bunijevci, Bunjevci*, str. 46.

⁴⁴⁴ Erdeljanović, Jovan: *O Buñevcima*, str. 364.

⁴⁴⁵ Isto, str. 364.

Uporedo je vršeno istraživanje glavnih običaja (Božića, ženidbenih običaja, običaj po dovršenoj žetvi, kraljice, divani, prelo) kod sve tri grupe Bunjevaca. Pokazalo se da su običaji Božića kod dalmatinskih i primorsko-ličkih Bunjevaca veoma slični, dok se kod podunavskih Bunjevaca razlikuje. Čitav niz običaja na Božić poznat je samo u severnim krajevima, što će reći da su ti običaji poprimljeni u novim krajevima u koje su se doselili.⁴⁴⁶

Kada su u pitanju ženidbeni običaji, kako ih Erdeljanović naziva, ima nekoliko detalja koji su isti za sve tri grupe Bunjevaca, a da se ti detalji ne nalaze kod ostalih naroda koji žive u okolini Bunjevaca. Jedan od takvih osobina je staćela – jedan od dvojice čuvara – momaka koji jaše iza neveste na svadbi i izvodi je iz njene kuće u odlasku na venčanje).⁴⁴⁷

Običaj slavljenja krsnog imena nalazi se kod dalmatinskih i primorsko-ličkih Bunjevaca, kaže Erdeljanović, ali ga nema ili ima samo naznaka da ga je nekada bilo. U te naznake autore svrstava običaj da položaji (njih više) dođe u kuću na Božić i čeka ga zajedno sa domaćinom, dakle kao gost na slavi, i druga osobina je sečenje kolača za Božić, što podseća na sečenje slavskog kolača.⁴⁴⁸ Običaj po završenoj žetvi nalazimo kod sve tri grupe Bunjevaca, kod dalmatinskih i primorsko-ličkih ovaj običaj se zove „dožijancija”, „doženjancija” a kod Bačkih „dužijanca”.⁴⁴⁹ Ovaj karakterističan nastavak – incija, Erdeljanović smatra da je mogao nastati samo od italijanskih govora, kojima su bili izloženi Bunjevci.⁴⁵⁰ Običaj „kraljice” poznat je samo podunavskim Bunjevcima, i sličan je sa ovim običajem kod Srba iz Srema i Slavonije.⁴⁵¹ Prelo ili divan kako se održava kod podunavskih Bunjevaca ne održava se više ni kod jedne skupine. Naime, na divanu se skupi mladež u jednu kuću, koju zakupe devojkje, pa se tamo vesele, igraju, što se kasnije pokazalo da nije dobar običaj jer je bilo dosta raskalašnog i nemoralnog ponašanja. Konačno, 1743. godine ovaj običaj je zabranjen kod Bunjevaca u Subotici.⁴⁵² Ostale dve grupe Bunjevaca imaju skupljanje naroda i na divane i na prela, ali je tamo pored omladine prisutna i starija čeljad, koja se zajedno sa njima provodi.⁴⁵³

⁴⁴⁶ Isto, str. 365.

⁴⁴⁷ Isto, str. 366.

⁴⁴⁸ Isto, str. 368.

⁴⁴⁹ Isto, str. 368–369.

⁴⁵⁰ Isto, str. 369.

⁴⁵¹ Isto, str. 369.

⁴⁵² Isto, str. 369–370.

⁴⁵³ Isto, str. 370.

Erdeljanović smatra da narodno pesništvo kod dalmatinskih i primorsko-ličkih Bunjevaca, ni epsko ni lirsko nema u sebi elemenata koje bi moglo ukazati na poreklo. Sve tri gurpe Bunjevaca imaju vrlo primitivan način pevanja koji se označava sa „ojkanje”, „grokćenje” i „grokćanje”, što takođe upućuje na zajedničko poreklo. Kod podunavskih Bunjevaca upravo u ovom narodnom pesništvu nalaze se brojni elementi za rešavanje pitanje porekla. U pitanju su mesta i likovi o kojima se peva i opšti karakter tih pesama. Posebnost u njima je i to što se opevaju događaji kod muslimana iz zapadnih krajeva. Sve ukazuje da su to pesme koje su morale nastati u onim mestima iz kojih su se doselili podunavski Bunjevci.⁴⁵⁴

Kada je u pitanju veorisповest, Erdeljanović kaže, da se u spisima ime Bunjevaca uvek vezivalo za katoličku veru, a da pravoslavnih Bunjevaca nema niti oni sebe tako zovu, i smatra da su oni oduvek ovoj veri i pripadali.⁴⁵⁵

Sve tri grupe Bunjevaca su se i mešale sa drugim narodima, dalmatinski sa neznatnijim brojem čakavskih Hrvata, isto to se dešavalo i primorsko-ličkim u Hrvatskom primorju, a sve tri gurpe sa malim brojem pravoslavnih Srba. Podunavski Bunjevci su asimilovali u sebe znatan broj slovačkih i mađarskih porodica, što se dešavalo na svojoj teritoriji Podunavlja.⁴⁵⁶

Svoje istraživanje o sve tri grupe Bunjevaca Erdeljanović završava kategoričkim zaključkom da su oni svi stog roda, koji vodi od dalmatinskih Bunjevaca, a da su se iz tih krajeva počeli iseljavanje 1622. godine, da su njihovi preci bili iseljenici iz zapadne Bosne i donje Hercegovine odakle su u Dalmaciju počeli dolaziti u XIII veku, da je mešanjem sve tri grupe Bunjevaca sa drugim narodima dobila i neke nove i drugačije osobine, da se u svim istorijskim arhivima Bunjevci smatraju Srbima, a da su naziv Bunjevci morali dobiti u rasponu od XIII do XVII veka u Dalmaciji, a da su ga dobili od Srba koji su bili pravoslavci, pa su im se tiem rugali da mole na nerazumnom jeziku.⁴⁵⁷

Pokušaćemo ovu temu, stanovnika iz Dalmacije posmatrati i kroz ugao nemačkog istoričara Hermana Ignjaca Bidermana, čiji rad „O etnografiji Dalmacije” je izdat 1893. godine povodom Gundulićevih svečanosti u Dubrovniku. Po ovom autoru da se Hrvati sele iz gornje Dalmacije, a da su Srbi pridolazili, iste su nacionalnosti i svi noviji doseljenici u ove prostore. Slobodni „težaci” podižu svoje kuće na prostoru gde

⁴⁵⁴ Isto, str. 371.

⁴⁵⁵ Isto, str. 373.

⁴⁵⁶ Isto, str. 390.

⁴⁵⁷ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 394.

živi hrvatska vlastela i priznaju zvaničnu vlast Mletačke republike. Ali, o prošlosti Hrvatske oni ne znaju ništa. „Naprotiv, žive su sve uspomene, sve tradicije srpske. Slavi se krsno ime svuda, dok ga u nekijem krajevima ne zabraniše rimokatolički sveštenici, gde se njihova vlast proširila.”⁴⁵⁸

Mletačka republika je i sama pozivala nove stanovnike da nasele Dalmaciju, koja je bila pusta, a za uzvrat nudila povoljnosti došljacima. Njihove vođe dobijale su plate, poljske alate za zemljoradnike, a posao novih stanovnika bila je samo da budu pri oružju i spremni za borbu protiv Turaka. „Doseljenicima je u neko doba, dok je njihova pomoć potrebita bila, priznavana sloboda vjere.”⁴⁵⁹ Među takvim novim stanovnicima našao se i Janković Stojan, koji je bio proglašen za poglavara vojničkog i građanskog zapovednika celog Korata, koga narod zove Ravni Kotari (gronji kraj Dalmacije, Zadarsko primorje do Bosne), za vođenje ovog kraja njegova plata bila je 100 zlatnika. Nakon njegove smrti 1688. godine, ovu dužnost obavljaće njegov rođeni brat Saviša. Osim visoke plate Stojana je republika uvrstila u vitezove Sv. Marka, a njegove naslednike grofovima, a da pri tom nisu morali menjati veru. Za njihovog vremena granice Mletačke Dalmacije su sačuvane i proširene.⁴⁶⁰

Biderman govori i o etnogenezi Vlaha, odnosno Morlaka, da su to Srbi, štokavci, koji su Dalmaciju došli tokom druge selidbe, pri čemu su naselili Dalmaciju, sve do ponekih ostrva. Ipak, ovi novi stanovnici, pa i starosedeooci dugo su svi nazivani Ilirima, a njihov jezik svrstan u zajedničko ime ilirski, kako bi se rasprave o tome ko kom narodu pripada izbegle. Ovakvom posmatranju priključili su se mnogi koji su se ovim stanovništvom bavili: od Šafarika, Vuka Karadžića i Božidara Petranovića. Na tim prostorima, tvrdi Biderman, govorilo se dva jezika, slovenski i italijanski. Ali, slovenski jezik, po njemu, nije razlog da se tvrdi kako je slovensko stanovništvo hrvatske narodnosti, ali pojašnjava kako je čakavsko narečje ono koje pripada starohrvatima sa tih područja. Ovaj uticaj čakavskog, kao primer razvijenog građanstva, poprimiće mnogi štokavci tog područja. Tokom XIX veka, Milan Rešetar ispitivao je jezik Dalmacije i nalazio da je čakavski, zamenio štokavski govor, od Nina do Splita, zajedno sa Dubrovnikom i brojnim ostrvima. Ovaj jezik stanovnici nisu hteli zvati srpskim, pa su ga nazvali slovinskim.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Biderman, H.I: *O etnografiji Dalmacije*, Pečatnja Ivana Woditzke, Zadar, 1893, str. 5.

⁴⁵⁹ Isto, str. 5

⁴⁶⁰ Isto, str. 6.

⁴⁶¹ Biderman H.I: *O etnografiji Dalmacije*, Pečatnja Ivana Woditzke, Zadar, 1893, str. 12.

Sloveni iz Biograda grada govore ikavicom, a grad nazivaju „koljevkom hrvatske glagoljice”, gde čakavca ne preziru i smatraju ga „bodulom”. Kada su Mleci uspeli osvojiti nazad Biograd od Turaka, vratili su se nazad sa ostrva i Kotara, gde su bili zajedno sa uskocima i hrvatskim hajducima. Osim toga, pisac nabraja i najstarije hrvatske porodice sa ovog prostora: Matkoviće, Draškoviće, Bogdanoviće i mnoge druge, koji neće da se smatraju čakavcima.⁴⁶²

Staro hrvatsko stanovništvo iz Dalmacije se razbežalo zbog ratova, bolesti i gladi u susednu Italiju, a Ivan Kukuljević putujući po njoj tokom XIX veka nailazi na prebeglo stanovništvo u Apuliju, Abruzi, pri čemu se dalmatinsko stanovništvo tokom XVI veka rapidno smanjivalo. Autor skreće pažnju i da su Hrvati, u početku bili vojnička kasta, koja nije odmah imala pravo na ovo ime. Ali, za vreme vlasti Mlečana, oni su upravo držali saradnju sa hrvatskim komapanijama i najamničkom vojskom, po čemu su bili privilegovani od ostalog stanovništva, zbog čega je sigurno bilo mnogo onih koji su takođe želeli postati delom hrvatskog naroda.⁴⁶³

K. Patrijarhalno uređenje porodice – bunjevačke zajednice

Porodica je osnovna ćelija društva, a kod Bunjevaca posle doseljavanja (XVII vek) i dva veka kasnije, porodica je osnovna ćelija prodične zadruge, koje su smeštene po salašima.⁴⁶⁴ U njima je živelo zajedno po nekoliko generacija u kojoj je vladao strog patrijarhatni, katolički duh i vaspitanje.⁴⁶⁵ Društvo u kome se živi po tradiciji i običajima, te poretkom u kome vladaju muškarci.⁴⁶⁶

Slika tradicionalne bunjevačke porodice bila je i naslovna strana „Bunjevačko-šokačkih novina” iz 1870. godine, koje pokreće i uređuje titularni biskup Ivan Antunović.⁴⁶⁷ Antunovićev sledbenik, i takođe sveštenik, Matija Evetović isti detalj ovako opisuje: „Ta slika predstavlja pravu starinsku bunjevačku sobu. U njoj je u zimskim večerima sakupljena cijela obitelj. Pri svijeći lojanici najstariji član obitelji čita „Novine”, a mlađi slušaju i rade svaki svoj posao. Baka kraj peći sjedi i prede, snaha pazi i ljulja dijete, sin

⁴⁶² Isto, str. 13.

⁴⁶³ Isto, str. 21.

⁴⁶⁴ Гупурдија, Бранко: *Суботица и околина*, стр. 86.

⁴⁶⁵ Sekulić, Ante: *Vački Bunjevci i Šokci*, str. 145.

⁴⁶⁶ Radulović, Lidija: *Pol/Rod i religija, Konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Etnološka biblioteka, knjiga 42, Beograd, 2009, str. 104.

⁴⁶⁷ Prilog br. 1. naslovna strana „Bunjevačko – šokačkih novina“.

mrvi kukuruz, a sitna se deca igraju.”⁴⁶⁸ Na čelu zadruga je najstariji muški član porodice „babo” ili „bačo”, koji je rukovodio imanjem i koga su svi bili dužni slušati. Deca, pa i odrasla deca, svojim roditeljima govorila su „vi”, roditelji se ljube u ruku i od njih se traži blagoslov za ulazak u brak ili neke druge važne odluke u životu. „Zadruga je dakle ogledalo u kom se zrcali ćudoredan i gospodarski život. Što god dulje ostajemo u zadrugi to se većma može nasporit naše dielo u očevini. To se većma mogu umnožit naše krieposti kršćanske i razvit naše vrline građanske.”⁴⁶⁹ Ovako je o zadruzi mislio Ivan Antunović, i zaista ovaj društveni oblik kod Bunjevaca očuvao se veoma dugo. Ivan Ivanić pišući o životu Bunjevaca krajem XIX veka, o zadruzi kaže: „Za porodični je život karakteristično, da i u bačkih i u ličkih Bunjevaca postoji stari srpski običaj zadružni život. U prošlom veku je porodični život bio isključivo osnovan na zadruzi, no već 1771. godine opaža se težnja od strane države, da rasturi Zadruga, tobože sprečavaju množenje populacije, razviće zemljoradnje i umanjuju državne prihode, porez ... Od toga vremena zadruga su u brojnem opadanju, ali još ih i sada ima jakih”.⁴⁷⁰

Posmatrano iz ugla antropologa Dirkema, moral se u kolektivnom životu preispituje prilikom raznih obreda, što pojedinca podseća na kulturološke obaveze koje ima u datom društvu. Kroz ovaj naviknuti sistem vrednosti Dirkem shvata i odnos prema patriotizmu, kao nešto što je naučeno, a kasnije se reflektuje kao neka vrsta automatske radnje.⁴⁷¹ Na ovaj način možemo posmatrati i bunjevačku zajednicu, koja putem izvođenja groktalica u porodičnom okruženju širi osećaj zajedništva i patriotizma prema svojoj zajednici.

U početku posle doseljavanja u Bačku Bunjevci žive u zemunicama, koje su ukopane u zemlju, iznad koje je samo virio krov, kako bi se uspešno krili od turske vojske.⁴⁷² Vremenom, kako su nastali mirniji periodi, počeli su se graditi salaši, od nabijene zemlje, sa svega dve do tri prostorije, ognjištem na sredini, oko koga bi se okupljala brojna porodica, uglavnom oko 30 do 40 članova.⁴⁷³

U tekstu Gašpara Ulmera „Porodične zadruga kod Bunjevaca i Srba u Subotici krajem XVIII veka”, objavljenom u Matičinom zborniku (1977), saznajemo i na posredan način o broju članova u velikim zajednicama, ali i o tome koje su probleme

⁴⁶⁸ Evetović, Matija: *Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja*, Subotica, 1935, str. 53–54.

⁴⁶⁹ Antunović, Ivan: *Bog s čovikom na zemlji*, Vac, 1879, str.732–733.

⁴⁷⁰ Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 94.

⁴⁷¹ Hač, Elvin: *Antropološke teorije*, 1, BIGZ, 1979, str. 270.

⁴⁷² Radojčić N.: *Glasnik Istarskog društva*, Novi Sad, III, 268–270

⁴⁷³ Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 96.

imali oko dodele obradivog zemljišta.⁴⁷⁴ Kada je Subotica 1779. godine dobila status slobodnog kraljevskog grada, većinski vlasnik zemljišta postaje grad, ali nju prvo mora odkupiti. Otkupnine za zemljište koje je narod radio slabo su se naplaćivale. Pošto je Magistrat kasnio sa isplatom otkupnine, morao je strože postupati sa građanima koji ovu obavezu nisu izmirili na vreme. Za one koji u najkraćem roku ne mogu isplatiti svoj dug, bilo u žitu ili novcu, zemlja je trebala ići na licitaciju. Mnogi koji svoje obaveze nisu izmirili bili su proterani sa zemlje, što je radila posebna komisija. Na njen rad Namesničkom veću pristiglo je oko 400 molbi.⁴⁷⁵ „Међу тим молбама, чији нам садржај дочарава живот суботичког земљорадника, његово имовинско стање, односе према органима власти, породично стање и, у целости узевши, формирање земљорадничких односа крајем XVIII века, налазимо податке о патријархалним породичним формацијама, о породичним заједницама или задругама код Буњеваца и Срба у Суботици у наведеном периоду.”⁴⁷⁶ U molbama se Magistratu obraćaju glave zadruge ili nepodeljena braća, da im se dozvoli povećanje obradivog zemljišta jer su im porodice velike. „3.) Јаков Звекановић, позивајући се на војне заслуге својих предака, моли 15. априла 1789. године комесара Глудовца да му врати одузетих 139 јутара земље на пустари Шебешић, или да му на другом месту додели 200 јутара слободне земље, наводећи још да му се породица састоји од четири сина и једног унука ожењеног и вешке кћери за удају. 4.) Рођена браћа Фрањо, Јакоб, Михајло и Јосип Миланковић предали су три молбе:

- у првој, од 15. маја 1789. године, предатој још комесару Иремењију, моле да им се врати посед од 226 1/8 јутара земље од давнине у њиховом власништву, који је сада предат странцу непознатог имена, наводећи међу осталим да потписани поред 10 служинчади заједно живе на истом хлебу са 30 чланова породице.

- у другој, 21. маја 1789. године, Фрањо Миланковић са четири ожењена брата у заједничком кућанству и 15 чланова домаћинства моли комесара Глудовца да му врати посед који му је одузео комесар Рудић.”⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Гашпар, Улмер: *Породичне задруге код Буњеваца и Срба у Суботици крајем XVIII века*, Зборник за историју, Матица српска, одељење за друштвене науке, бр. 15, Нови Сад, 1977, стр. 123–125.

⁴⁷⁵ Исто, стр. 126.

⁴⁷⁶ Исто, стр. 126.

⁴⁷⁷ Гашпар, Улмер: *Породичне задруге код Буњеваца и Срба у Суботици крајем XVIII века*, стр. 127.

Vasa Stajić bunjevačke zadruge naziva glavnom tvrđavom bunjevštine, koja je negovanjem običaja, osobenim moralom i ženama koje nisu znale mađarski jezik, očuvala Bunjevce od potpune mađarizacije.⁴⁷⁸

O bunjevačkoj zadruzi saznajemo i iz teksta „Nevena” iz 1896. godine, u kome se opraštaju od Jakova Stantića, starešine najveće zadruge onog vremena u Subotici. Prenosimo tekst u celini, pošto obiluje opisima i podacima o združnom životu Bunjevaca.

„Jakov Stipić (1810–1896.)

Dne 21. ožujka, u subatu, uz veliko saučešće naroda sahranjen je opće poznati starešina najbogatije subotičke obitelji – Jakov Stipić. Živio je 86 godina. Bijaše učen i pobožan čovik. Svršiv šest latinskih razredah, dade se na gazdovanje. Latnisku rič nije ni u svojoj starosti zanemario. Samo ako je imao prigode, rado je govorio latinski. Dapače i u kući, dok su još bili s mlagjim bratom Lazarom, ozbiljnije stvari, koje se nisu ostalih članova obitelji ticale, latinski su raspravljali.

U kući pokojnoga dide Jakova, vladaše stari bunjevački običaj.

Dida Jakov bijaše pravi starešina, a sinovi, snaje, unuci i praunuci činili su ono što im je starešina zapovidio. Oni, koji su za teži, poljski posao bili, stanovahu na salašu, a mladež i po koja reduša zadržaveše se kod kuće u varoši. Ako bi se kojom prigodom n.pr. svecom ili nediljom sinovi i snaje s dicom u varoši na koji dan zadržale, to bi starešina Jakov jedino sa svojim sinovima rasparvljao o poljskim i drugim poslovima. Tada bi sinovi u sobi sa starešinom blagovali: dočim je ženskadija s dicom naobaško, u drugoj sobi pribivala i blagovala.

Dida Jakov bijaše od starine najbogatiji Bunjevac u Subotici. Imo je više od 500 lanacah zemlje; do 150 hiljadah frt. u šedionicama; mlogo ovacah i svinjah i konja i deset plugovah volovah. A gotovu hranu i ostalo pokretno imanje cine na 100 hiljada frt. Da čovik može imati pojma o tom bogatstvu, dosta je spomenuuti, da je dida Jakov godimice za vršaćicu mašinu, što je godišnji plod ovršila, omaltila, plaćao do 200 meter –mažnih hrane. I kako se plod zemlje nije svake godine prodavao, - nego samo u pet, u deset godina jedared,- nije čudo indi, štoako su tavani, čardakovi, ambari i žitne jame pripunjene raznom hranom. Na svoju osobu je dida Jakov osobito malo davio. Bijaše odviše skroman, gotovo prost čovik. Gospoštinu i veliko nadržanje nije trpio, nego je u svemu volio i tražio jednostavnost i ozbiljnost. Odića mu je bila stara reklja, prusluk,

⁴⁷⁸ Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, стр. 170.

čakšire i iznošena bila šuba. Ako se n. pr. reklja il šuba, opaklija poparala il poderala , to je sam dida Jakov zakrpio i popravio. Do svoje smrti uvik je na svom sanduku, kovčegu ležo, spavo. U ovoj škrinji, u tom kovčegu je bilo ležeće blago pokojnoga did Jakova, kao: dukati, gotov novac, štedioničke knjižice i pismena. Kako je did Jakov pobožan i pošten bio, blagoslovio ga je Bog ovde na zemlji ne samo silnim imetkom, nego i dobrom i pobožnom, marljivom i čuvarnom dicom, unucima i praunucima.

Svi ovi potomci naslidiše ne samo veliko dobro dide Jakova, nego i njegove vrline i kriposti. U njih nema mlogo divana, niti su oni na sokaku, u komšiluku il bože sačuvaj po mijanah u piću il u prokletim kartama tražili zabave. Nipošto! Oni provode svoj život u radu, u pobožnosti, u skromnosti, u poslušnosti. Dostojno je indo, da se u ovakvoga starešinu, ko što je pokojni did Jakov bio, i u njegove vridne potomke ugledamo i od njih naučimo: kako valja Bogu ugodno živiti?_ _

Iza pokojnoga Jakova ostalo je 4 sina: Antun, Stipan, Grgo i Veco, iza petog sina: Luka i Šime; i dvi ćeri: Teza i Marga; 17 unukah, kako slidi: Mate, Bara, Teza, Krista, Maca, Liza Nikola, Ana, Mariška, Luka, Šime, Pere, Kata, Marga, Gjuro, Mara, Eržika; praunukah 20 kao: Bartol, Koca, Lajčo, Martin, Lozika, Jašo, Matija, Ilka, Milka, Lozija, Jašo, Andrija, Veco, Katica, Mariška, Lajčo, Lizin, Bela, Stana, tereska, Vranje, Pajo; snajah; 8 kao Jela Skenderović, Kaća Malagurski, Marija Vukov, Matija Vidaković, Roza Budimčević, Rozika Stantić, Cilika Dulić, Marga Stantić.

Cila sotavština pokojnoga Jakova Stipić diliti će se na pet stranah, buduće su ćeri; teza i Marga, već od prije namirite. I tako će eto od jedne bogate kuće postati pet imućnih bunjevačkih porodica!”⁴⁷⁹

Tako velike zajednice uspevale su opstati tako što se znao posao svakog ponaosob, njegovog mesta u porodici, važnosti i obaveza. Na čelu je, kao što smo rekli, „dida”, zatim ostali muški članovi porodice.⁴⁸⁰

Zadruga su bile srodničke, uglavnom očinske.⁴⁸¹ Posle smrti oca, koji sve drži na okupu, braća mogu da se podele, ali negde su ostajali zajedno. U tom slučaju ulogu glave zajednice preuzima najstariji sin, te tako nastaje bratska zadruga. Običaj je bio da na salašima budu mladi i zdravi članovi porodice, a stari u kući u gradu, koju je imala svaka bunjevačka porodica. U gradu su bila i deca, koja bi odatle išla u školu, ukoliko

⁴⁷⁹ Čončarević: *Jakov Stipić (1810-1896)*, Neven, God. XIII, br. 4, U Subotici, 1. travnja, 1896, str. 53–55.

⁴⁸⁰ Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 94.

⁴⁸¹ Пупурдија, Бранко: *Суботица и околина*, стр. 86.

im je škola bila daleko od salaša. U kući u gradu sa njima bi bila i jedna mlađa ženska osoba koja bi vodila računa o domaćinstvu. Ako bi se desilo da „dida” umre, tada glavna domaćica postaje glava kuće, a nazivali su je „domaćica”.⁴⁸²

Posao muškaraca je bio u polju, na njivi, oko stoke i grublji poslovi oko kuće. Ustajalo se rano, u zoru i radilo dok se vidi. Žene su radile takođe mnogo, ali njihova zaduženja bila su u kući i oko mnogobrojne dece. Radile su mnogo, a pitale se nisu ništa.⁴⁸³ Njihovo pravo je bilo da rađaju, i samo je svoju decu smela poljubiti bez ustručavanja. Svi ostali odnosi bili su strogo normirani, a što je žena pred svima bila uzdržanijeg ponašanja bila je cenjenija.⁴⁸⁴ Poštovanje bunjevačka udata žena koja je rodila, dobijala je za Materice, tri nedelje pre Božića.⁴⁸⁵ Bunjevka je rađala u proseku oko desetoro dece, od kojih bi preživelo samo oko polovine.⁴⁸⁶ Žena koja obavlja posao oko pripremanja hrane u kuhinji naziva se „reduša”, a posao reduše menjao se svakih sedam dana. Tako su sve mlade žene stizale na red da brinu o kući. One koje nisu „reduše” te nedelje radile su druge poslove.⁴⁸⁷ U zadruzi, ali i na salašima u manjim porodicama, deca počinju rano da rade, već sa šest ili sedam godina, čuvaju stoku po „strnjikama” ili u dolu. Ako dete ne ide u školu, što je bila česta pojava između dva rata, potpune obaveze na imanju prezimaju već šasnaet, sedamnaest godina.⁴⁸⁸

Poslovi u njivi, oko kuće i u kući bili su određivani godišnjim dobom, crkvenim kalendarom – strogo su se poštovali svi sveci i običaji, kao i nedelja, kada se nije radilo. Najteži posao bio je kosidba žita – „ris” a povodom njega po završetku bilo je organizovano veselje na salašima – dužijanca.⁴⁸⁹ Smatra se da je i ovaj običaj donešen iz pradomovine Bunjevaca, da bi 1911. godine bio uveden u crkvu, hleb od novog žita predat na oltar, koji je pratila svečana povorka mladih obučenih u tradicionalne nošnje.⁴⁹⁰ Običaj je osmislio Blaško Rajić, na osnovu mađarskog običaja Sent Ištvan, koji se slično slavi takođe sredinom avgusta meseca.⁴⁹¹ Razvoda u bunjevačkim porodicama nije bilo, „nisu razvrgavali brakove niti se moglo do sredine XX stoljeća skupiti građe koja bi mogla uputiti na zaključak o nesređenom, neurednom i nezdravom obiteljskom životu, što ne znači da u velikim obiteljskim zajednicama nije

⁴⁸² Isto, str. 87.

⁴⁸³ Isto, str. 21.

⁴⁸⁴ Vojnić Kortmiš, Ana: *Odnosi u familiji*, rubrika Iz života Bunjevaca, Bunjevačke novine, god. III, br. 31, januar, 2008. godina, str. 20–21.

⁴⁸⁵ Kuntić, Kata: *Zimski običaji – Materice*, Bunjevački običaji, str. 29–30.

⁴⁸⁶ Чурчић, Лазар: *Карактер и менталитет Буњеваца*, Književni sever, 1927. godina, str. 64.

⁴⁸⁷ Bašić Palković, Nevenka: *Žene u bunjevačkoj kujni - donaćice, reduše, stanarice*, Festivalski bilten, br. 2, godina II, Bajmok, 2008. str. 46–48.

⁴⁸⁸ Isto, str. 46.

⁴⁸⁹ Пупурдија, Бранко: *Суботица и околина*, стр. 117.

⁴⁹⁰ Kujundžić Ostojić, Suzana: *Dan Dužijance 15. avgust, 2015*, Bunjevački prigled, Zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca, Novi Sad, 2013, br. 2, str. 30–32.

⁴⁹¹ Пупурдија, Бранко: *Суботица и околина*, стр. 117.

bilo povremenih nesporazuma”, ali se o tome javno nije govorilo.⁴⁹² Za biskupa Antunovića brak je svetinja. „Djeci treba davati uvijek kršćansko ime, tj. ime nekog sveca ili svetice a takvih je dosta”.⁴⁹³

Po prirodi Bunjevci su smireni, veoma konzervativni, nezainteresovani za novotarije i moderne tokove, što im je pomoglo u očuvanju identiteta. Veoma su religiozni, pogotovo žene, pa iz tog razloga rado šalju sinove da postanu svećenici. Imati svećenika u porodici je izuzetna čast i ponos za celu familiju.⁴⁹⁴ Politikom se Bunjevci nisu bavili, počinju tek nešto s kraja XIX veka, ali i to oni u gradu, dok narod sa sela nema poverenja u političare i veoma je uzdržan.⁴⁹⁵ Nema mnogo Bunjevaca ni u javnom društvenom životu, jer i od njega zaziru, pošto ih je u tim sferama, ako bi se time bavili, čekao ih je društveni pritisak da se mađarizuju.

Bunjevci žive u najvećem broju po salašima, na nepreglednim poljima ravnice i bave se zemljoradnjom, a dok je još bilo slobodnih atara u velikom broju gajena je i stoka.⁴⁹⁶ One Bunjevce koji žive na salašima, nazivaju i salašarima, što je u vreme mađarizacije i kasnije posle 1945. godine posebno bilo pežorativno isticano.

Varoščani, ili Bunjevci, koji žive u gradu i gradskoj sredini, živeli su od državnih poslova, ali i ovde u najvećem delu od zemljoradnje i sitnijeg stočarstva. Naime, njihove kuće, iako u gradu imale su velika dvorišta, prostor za uzgoj stoke, bašte, a njive i vinograde sa rubova grada su obilazili uz pomoć zaprežnih kola. Po količini imetka „lanaca” zemlje Bunjevci su cenili čoveka. Ako je stekao, što je vredan, a ako je nasledio što je znao sačuvati ono što je dobio u „tal” – nasledstvo.⁴⁹⁷

I pored odmerenog i uzdržanog karaktera, Bunjevci su veliki veseljac, vole muziku – tambure, pesme i igru, po čemu su na daleko poznati. Pogotovo se igra i veseli u svatovima. U njima, se izvode i tradicionalne, narodne pesme, između ostalog i groktalice, što možemo zaključiti iz sledećih redova: „Narodne arije njima su više u volji, zato se kod njih čuje ponekad i ono što se davno pevalo”.⁴⁹⁸ Bunjevački narod, inače povučene i odmerene prirode u ljubavi nije takav, „ako je ljubav zaista slepa, onda bi se to moglo najbolje primetiti kod Bunjevaca. Ekstremnosti u ovim slučajevima nisu ni malo retke. To čini da devojke često „uskaču”,⁴⁹⁹ zbog čega se roditelji takve neposlušne dece odriču, a porodice se zavade.

⁴⁹² Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 149

⁴⁹³ Anišić, Andrija: *Vjersko-moralna obnova braka i obitelji: model opstanka i napretka naroda u djelima Ivana Antunovića*, str. 164.

⁴⁹⁴ Ivanić, Ivan: *O Bunjencima*, str. 86-97.

⁴⁹⁵ Чурчић, Лазар: *Карактер и менталитет Буњеваца II*, Književni sever, 1927. godina, str. 63.

⁴⁹⁶ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevi Šokci*, str.148.

⁴⁹⁷ Ivanić, Ivan: *O Bunjencima*, str. 109.

⁴⁹⁸ Чурчић, Лазар: *Карактер и менталитет Буњеваца II*, Književni sever, 1927. godina, str. 61.

⁴⁹⁹ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevi Šokci*, str. 151.

Dalje, opisujući karakter Bunjevaca, autor kaže, kako je ovaj narod osećajan, saoseća sa tuđom nemaštinom i nesrećom, nije zavidan i ume da se raduje tuđoj sreći. Čurčić kritikuje sklonost Bunjevaca prema izrazitom luksuzu u odevanju, provodu, preteranoj gostoljubivosti, ali navodi da ove osobine pripisuje bogatijem sloju naroda. Da bi se kupila skupocena svila ili krzno štediti se na hrani i osnovnim potrebštinama, ali je važno da se u javnosti pokaže izraziti imetak.⁵⁰⁰

Svatovi su bili posebna prilika za razmetanje i pokazivanje. Za brak su spremni muškarci sa 18–19 godina, a devojke sa 17–18. Prošenje devojke počinje brojnim običajima, a tako se i završava. Porodične zadruge su potpuno nestale između dva svetska rata, „a bunjevačke familije su, po ugledu na druge u svom okruženju, postale malobrojne i sasvim je izminjen način života...”⁵⁰¹

Posle Prvog svetskog rata došlo je do deoba u okviru porodičnih zajednica. Želja za spostvenim imetkom, samostalnošću, ali i brojnost dece u porodici, dovela je do kraja zadruga. Deobe su u najvećem broju bile sporazumne, retko bez sporazuma, a još ređe sudskim putem. I oženjeni i neoženjeni članovi zadruge dobijali bi isti imetak „tal”, a ženski članovi dobijali bi polovinu onoga što dobijaju muški članovi.⁵⁰²

Porodične zadruge bile su karakteristične za bunjevački živalj, kao što smo napisali, ali treba napomenuti da je ovaj oblik porodične zajednice bio zastupljen i kod Srba na salašima, dok se mađarsko stanovništvo nije ovako društveno organizovalo.⁵⁰³

Groktalice kod Bunjevaca imale su ulogu i očuvanja ovakvog vida porodične zajednice, iz koje su nastale i u kojoj su se izvodile. Blaško Rajić je u svojoj podeli groktalice naveo, između ostalih, i „Porodične” (18), „Roditeljsku samovolju” (4) i „Odgoj” (29). Već iz ove podele vidimo da su groktalice imale vaspitnu ulogu, kako mlađih koji tek stupaju u brak, tako roditelja mladenaca i ostalih koji čine njihovo porodično okruženje.

U porodičnim groktalicama opisan je odnos među najbližim srodnicima – „Dva brata” (B.R, II, br. 1, str. 15), „Dvi sestre” (B.R, II, br. 4, str. 17–18), „Zlobna i dobra sestra” (B.R, II, br. 7, str. 21–22). To su obično pesme jakog sukoba iz koga se mora izvući pouka, da oni koji su u bliskom srodstvu moraju biti i u slozi, a ukoliko nisu sledi ih primer iz pesama. Dva brata Jakšića Mitar i Bogdan piju vino i dogovre se da „kušaju ljube” i „koja je kojem rada”. Prvo Mitar pita svoju ljubvu hoće li dati konja i oružje, jer se ide caru u svatove. Njegova ljubva pristaje da se bratu da sve što traži, pa nudi i svoj đerdan oko vrata, kako bi njen dever „dičio kraljeve svatove”. Ali, zato Bogdanova ljubva nije pristala njenom deveru bilo šta da da, zbog čega je on hteo sabljom da je preseče, ali ga brat sprečava rečima:

⁵⁰⁰ Isto, str. 64.

⁵⁰¹ Bašić Palković, Nevenka: *Žene u bunjevačkoj kujni - donaćice, reduše, stanarice*, str. 48.

⁵⁰² Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 109.

⁵⁰³ Пупурдија, Бранко: *Суботица и околина*, str. 86.

*Ne budali ti brate Bogdane!
Ta pogledaj tvoje sokoliće.
Ti ćeš tebi bolju ljubvu naći,
Ali njima nigda nećeš majku...*

Iz porodične grupe pesama zanimljiva je „Nikolina ženidba” (BR, II, br. 1, III, str. 36–37). Majka ženi Nikolu, sina jedinca, sa devojkom iz daleka. Momku devojka nije draga, ali za ljubav majci, on se ipak ženi. Svatovi dolaze iz daleka, tiho, bez velikog veselja, a uveče u sobi, kada mladenci ostanu sami on joj govori da će umreti, ali da ne govori do ujutru da bi se svatovi naveselili. Ujutru sestre bude brata i snahu, ali vide krv po sobi pa vrlo štro kažu bratu:

*Oj ti huljo jedinak Nikola,
Ne bije se prve noćce ljuba.*

Sestre koje veoma vole brata, koji je i jedinac, u smislu muškog deteta, ipak mu govore kako se žena ne tuče. Dalje majka oplakuje svoga sina i brine se ko će je dvoriti, sada kada joj je sin umro. Nova mlada njegove zove „posestrime”, a svekrvu „milom majkom”, time pokazuje da je prihvatila novu porodicu, time i obaveze prema svekrvi kojoj govori:

*Neplač' neplač' stara mila majko.
Dvorit ću te ja godinu dana
Brez Nikole kano i sa Nikolom.*

III Evidencija i opis groktalica

A. Šta su groktalice

Groktalice pripadaju bunjevačkoj narodnoj poeziji, kao vid folkorne tvorevine, koju je prihvatila zajednica.⁵⁰⁴ To je vrsta lirsko-epskih pesama ispevanih u deseteračkom stihu. „U narodu su se one zvale još i starovinske pisme (tako su Bunjevci zvali one pisme koje su doneli iz svoje pradomovine, ko što su: kraljičke, koledarske i obredne svatovske)”.⁵⁰⁵

Pojam groktalica Peić u „Rečniku” je ovako opisao: „groktalica – ž. pesma koja se peva groktenjem (naročito junačke i svatovske „saveti mladencima”)... Za te pisme su bile žene groktalice i samo su one znale tako pivat.”⁵⁰⁶ Iako su ove pesme vremenom bile pomalo i zaboravljene, što isto beleži Peić, u narodu je ostala izreka „Tako piva da sve grokti”.⁵⁰⁷

Jasmina Jokić ih naziva: „Најстаријом песничком врстом у буњевачкој народној књижевности сматрају се гроктанице или гроктуше”.⁵⁰⁸

U samoj podeli lirske narodne književnosti, kojoj većim delom pripadaju i groktalice, treba istaći još jednu podelu – generacijsku. Nju je uočio Nikola Andrić, beležeći liriku, gde je uočio da postoji krug pesama koje izvode mlađe žene, ali i pesme koje izvode starije žene za publiku na prelima, divanima...⁵⁰⁹

Osim deseteračkih groktile su se i pesme drugog metra „...tako pouzdano znamo, da se kod Bunjevaca „groktila” njima vrlo omiljena pesma „Vino pije Dojčin Petar”,

⁵⁰⁴ Bošković Stulli, Maja: *Usmena književnost, izbor iz studija i ogleda*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 18.

⁵⁰⁵ Petrović, Dragoljub; Kujundžić-Ostojić Suzana: *Funkcija, značenje i lingvistika groktalica kod bački Bunjevaca*, Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 25. oktobra 2008. godine u Subotici, Matica srpska i NIU „Bunjevački informativni centar” Subotica, Subotica, 2008, str. 37.

⁵⁰⁶ Peić, Marko; Bačlija, Grgo: *Rečnik bačkih Bunjevaca, groktalica*, Matica srpska, Novi Sad, 1990, str. 93.

⁵⁰⁷ Marko Prić; Bačlija Grgo: *Narodne umotvorine bački Bunjevaca*, Obnoviteljska bunjevačka matica, Subotica, 1997.

⁵⁰⁸ Јокић, Јасмина: *Народна књижевност*, Српска енциклопедија, том I, књига 2, Матица српска, 2011. Нови Сад, стр. 675.

⁵⁰⁹ Kikić, Geza: *Pogovor*, u: Bunjevačke narodne pisme, Osvit, Subotica, 1971, str. 219.

koja je u osmercu, kombinovanim sa petercem (ili u trinaestercu, kad se oba stiha štampaju kao jedan).”⁵¹⁰

Kao što je ovde već nagovešteno, problem kod zapisanih groktalica je u tome što pojam groktalica definiše i njihovo izvođenje – pevanje, a za mnoge zapisane narodne pesme (po časopisima, kalendarima i drugoj periodici kod Bunjevaca) nije naznačeno da li su se objavljene, štampane pesme i pevale ili su ih samo zapisali zbog njihove lepote. Mnoge, pogotovo krajem XIX veka, preštampavane su iz pesmarica, koje su bile veoma popularne. Sa druge strane, upravo činjenica da postoje zapisane groktalice mi smo danas u mogućnosti istraživati ovu vrstu pesama. S obzirom da se izvođenje groktalica izgubilo još s početka XX veka, one bi nestale kao folkorna građa da nisu pretočene u pisanu književnost.⁵¹¹ Sve što je zapisano u groktalicama znači da je u trenutku kada je izvođeno bilo i prihvaćeno u zajednici u kojoj se pevalo, da je prošlo cenzuru naroda kome u kome su pesme nastale i kome su izvođene.⁵¹² Zapisana pesma ipak nije vid okamenjenog kulturnog nasleđa, smatra Alebert B. Lord, već je „svako izvođenje jedinstveno i svako izvođenje nosi pečat svog pesnika –pevača.“⁵¹³

Toponimi koji se pominju u groktalicama pokazuju da su ih Bunjevci doneli sa sobom u svoj novi zavičaj – pominju se Senj, Biograd na moru, Krajina i Hercegovina, Bosna. Osim toga i junaci koji se pominju u njima upućuju na Bunjevce: Pletikosa Marko, Latinović Pere, Herceg Stipan, Ivo Senjanin i senjski uskoci, tu je univerzalni i južnoslovenski junak Marko Kraljević.

Osim groktalica koje su nastale u zavičaju Bunjevaca, nakon njihove selidbe, nastajale su i nove pesme. O tome nam svedoče junaci o kojima se peva a to su pre svega Sučići i Latinovići, sve istorijske ličnosti koje su kroz svoje porodično stablo vezani za junačku prošlost Subotice i njene okoline. O pevanju narodnih pesama, svedočanstvo nalazimo i u stihovima Grgura Peštalića iz „Dostojna plemenite Bačke”

*Jer i sada naši starcih poje,
Kadgod dođu međ mladićeh svoje.*⁵¹⁴

⁵¹⁰ Knežević, V. Milivoje: O narodnim pesmama kod Bunjevaca, Književni sever, 1930, str. 96.

⁵¹¹ Bošković Stulli, Maja: *Usmena književnost*, str. 18.

⁵¹² Isto, str. 18-19.

⁵¹³ Lord B, Albert: *Pevač priča*, Biblioteka XX vek, knjiga 71/1, Beograd, 1990, str. 22.

⁵¹⁴ Peštalić, Grgur: *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena sadašnji i druge slovenske krvi delilah, slava*, K. Bittermann, Subotica, 1866.

Narodna ili usmena književnost, podrazumeva narodno stvaralaštvo i tradiciju jednog naroda. Često se povezuje sa folklornim stvaralaštvom u njegovom najšire postavljenom značenju – narodno znanje, tradicionalna duhovna kultura, pod kojom se obično podrazumeva niži i manje obrazovan sloj društva.

Neki američki folkloristi i antropolozi smatraju da se termin folklorna umetnost podudara sa pojmom usmena književnost, kao „oblik umjetničkog izražavanja kojemu je medij govorena riječ, kao tzv. verbalna – umjetnost”.⁵¹⁵ Folklor je, smatra Stuli, umetnička komunikacija u malim grupama. Ono što je usmena književnost svojim ustaljenim obrascima u okviru obreda ili prakse uspela sačuvati narodna književnost je uspela zabeležiti. Jednom zapisana narodna pesma ili priča, prestaje sa životom kakav je imala. Ona se tokom pevanja ili pripovedanja, iznova i iznova, mogla menjati, doradivati, poboljšati ili pokvariti. Ali, kada je zapisana ona ostaje „okamenjena” za naredna pokolenja, ne menjajući svoj sadržaj, gde se u nekoliko gubi njena draž. No, ovakav oblik narodne književnosti ima i svoju dobru stranu. Tako je uspela da se sačuva na daleko duže vreme, nego što bi se to desilo, ukoliko na primer dođe do prekida izvođenja određenih narodnih sadržaja, uslovljenim zbog raznih socijalnih promena. Pri tome su lirske pesme bile daleko više izložene promenama sadržaja, u odnosu na epske.⁵¹⁶ Groktalice kao sekundarni oblik folklora Bunjevaca okružuje veliki broj diskursa, koji će biti razmatran u narednim delovima istraživanja.⁵¹⁷

B. Način izvođenja pesama

Smatra se da su groktalice u postojbini Bunjevaca, i kraće nakon njihovog doseljenja u Bačku, pevali muškarcima uz pratnju gusala. O tom periodu svedočanstvo nalazimo u „Nevenu” iz 1886. godine : „Još u ona vrime, kad se bunjevačko-šokački puk u svoje sadašnje granice naselio, u njega ne bijaše druge svirke osim gusala i gajda”.⁵¹⁸

⁵¹⁵ Isto, str. 24.

⁵¹⁶ Isto, str. 24.

⁵¹⁷ Radulović, Lidija: *Pol/rod i religija, Kostrukcija roda u narodnoj religiji Srba*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Etnološka biblioteka, knjiga 42, Beograd, 2009, str. 103.

⁵¹⁸ A.: *Narodna svirka*, Neven, zabavno poučni misečnik, god III, br. 11, 15. studena, 1886, Sombor, str. 164.

Gusle su, kaže dalje nepoznati autor teksta, bile „očinstvo” za Bunjevce koji su se tek doselili u Bačku. Ali, one nestaju očigledno veoma brzo, jer krajem XIX veka, kada je pisan tekst, autor kaže da se za ime gusala retko moglo čuti a skoro nijednu nsu mogli naći kod naroda. Saznajemo i da se iz predanja zna da se u gusle sviralo u staroj domovini „da su cile dane po brdi i dolinah gudile.”⁵¹⁹

Ovakvo stanje se u mnogome promenilo pošto su se Bunjevci doselili u Bačku. Zbog čestih ratovanja, kasnije zbog poslova na njivi, a samim tim i odsustva od kuće, ovo prenošenje narodnog predanja preuzele su žene, a gusle je istisnula katolička crkva svojim rigidnim stavom prema ovom instrumentu. Da su gusle rodno određene u srpskoj epskoj tradiciji govori i Danka Lajić Mihajlović, u svojoj knjizi: „Srpsko tradicionalno pevanje uz gusle” (2014). Autorka kaže da su gusle muški instrument, ali da ima i žena koje su svirale i pevale narodne pesme uz ovaj instrument. Njeno mišljenje je da proširenje izvođača narodnih pesama treba videti u želji naroda za osnaživanjem nacionalnog identiteta.⁵²⁰

Slična pojava deseila se i kod Bunjevaca. Izvođenje groktalica preuzimaju starije žene, pevaju ih uzimanjem dubokog glasa iz grla – groktenjem,⁵²¹ bez instrumentalne pratnje. Groktenje je kaže Marko Peić u svom „Rečniku bačkih Bunjevaca”, „...jedna vrsta pevanja, (peva se titranjem, tremolom, grlenim glasom, sa drhtavim otezanjem na početku i naročito na kraju).”⁵²²

Kako je izgledalo izvođenje groktalica Ivan Evetović kaže: „Groktenje je osobita vrsta pivanja kod nas Bunjevaca, te je onaj, koji je tomu višt vrlo cijenjena osoba na prijateljski sastanci, u svatovi, prelu itd. Neće ni najvećega učenjaka s takvim štovanjem njegovu učenici slušati, kao što će naš narod; staro i mlado onog obkoliti, o kojem se dozna da će groktiti. Mene su naši stari Bunejvci i Bunjevke do suza ganuli, kada su započeli starovinske pisme proizvađati. Prija nego što bi ovako pivač udesio pivanje, on se sasvim primiri, ozbiljniji postane, dva- tri trenutka `udešava`, glavu spusti kao da bi se dubokim mislima pridao ili čelo rukom pokrije, iz dubljine srca uzdahne i započne pjevati”.⁵²³ Groktalice ili groktuše, kako ih je bunjevački narod još nazivao, izvodile su

⁵¹⁹ Isto, str. 165.

⁵²⁰ Лажіћ Михајловић, Данка: *Српско традиционално певање уз гусле*, Музиколошки институт САНУ, Београд, 2014, стр. 59–61.

⁵²¹ Prilog, br. 2, muzički zapis groktalice iz 1951. godine, peva Marija Vuković, 1951. godine u Subotici, vlasnik snimka Kata Kuntić.

⁵²² Peić, Marko; Bačlija Grgo: *Rečnik bačkih Bunjevaca*, str. 93.

⁵²³ Evetović, Matija: *Kulturna povijest bačkih Bunjevaca*, str. 231.

se na javnim skupovima, prelima, svatovima, babinama, jednom rečju gde ima mnogo sveta kojem je trebalo preneti narodno predanje o slavnoj prošlosti Bunjevaca na mlađe naraštaje. Groktilo se i kući deci u duge zimske večeri, na divanima i drugim porodičnim okupljanjima”.⁵²⁴

C. Uloga groktalica u društvu u kome su nastale

U fazi nastajanja groktalica, a i kasnije, posle seobe Bunjevaca na nove prostore, one imaju snažnu i bitnu ulogu u zajednici. Mesta na kojima se izvode, način izvođenja i teme o kojima govore daju nam do znanja da su to pesame koje imaju za ulogu davanja snažne poruke i uputstva zajednici, kako da se ponašaju, šta je ono što treba da se afirmiše a šta je za osudu.

Groktalice se izvode u toku dve inicijacije, jedna je rođenje, odnosno izvode se na babinama, a druga je svadba – prelazak u svet odraslih i odgovornih ljudi, koji kreiraju svoj život, stvaraju svoje potomke i time nastavljaju njegovo postojanje i tradiciju svog naroda. U takvim trenucima pevanje groktalica imalo je važnu ulogu: pouke mladih koji stupaju u brak, podsećanje starijih na vrline koje treba da ih krase, podsećanje na junačku prošlost i očuvanje nacionalne budućnosti zajednice.

Osim ove dve situacije kada su se pevale groktalice, imamo još nekoliko. Prva je na divanima – razgovorima i prelima, gde je bilo mesto starijim pripadnicima zajednice. To su trenuci kada se okuplja narod, u manjim grupama, kada se razgovara o raznim dnevnim i životnim temama, ali je u takvim trenucima bilo pogodno vreme i za sećanje na svoje pretke, predele iz kojih su došli, događaje koje su ostavili iza sebe. Na ovakve pesme, kao što ćemo videti kasnije, narod je reagovao veoma emotivno, sećajući se usmene tradicije koja se prenosila sa kolena na koleno i tako očuvala nacionalni identitet.⁵²⁵

Upravo njegovo očuvanje za Bunjevce je bio veoma težak zadatak, jer su bili okruženi drugim narodima, od kojih je trebalo biti različit, ali sa njima živeti, učiti od njih. Supremacija mađarske kulture bila je svuda oko Bunjevaca, sve što je poticalo od

⁵²⁴ Petrović Dragoljub; Kujundžić Ostojić Suzana: *Funkcija, značenje i lingvistika groktalica kod bački Bunjevaca*, str. 47

⁵²⁵ Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 93–104.

ovog naroda bilo je napredno, u društvu priznato i poželjno, zbog tih kulturoloških pritisaka mađarizacija je bila tako jaka.⁵²⁶ Nisu samo Bunjevci bili pod ovim uticajem, tu su i Srbi, Hrvati, ali i ostali narodi koji tada žive u Vojvodini, poput Slovaka i Rusina.⁵²⁷ Čime su se Bunjevci mogli odupreti mađarizaciji? Narodna svest skoro da nije postojala, nema razvijenog osećaja da se pripada jednom posebnom narodu koji ima svoju istoriju. Jedino što su imali bila je mutna slika borbe protiv Turaka „krsta protiv nekrsta”, koju vode junaci narodnih pesama od Marka Kraljevića, Ive Senjanina, Pletikose Marka i mnogih drugih. Šta se tačno dogodilo u tim bitkama, a pogotovo na primer za tačne događaje na Kosovu nisu znali. Ovakav narod lako je postao deo druge jače, razvijenije i društveno prihvatljive mađarske nacije. Bunjevačko ime, običaje i kulturu sačuvali su salaši i način života na njima, gde je sve što je narodno bilo blisko, dragi i prihvatano i negovano kao svoje i čuvano sa ponosom.⁵²⁸

Nastajanje narodne književnosti kod Bunjevaca Matija Evetović vidi isto kao i kod svih ostalih južnih Slovena. Opisivanje događaja, a najviše onih koji su vezani za junačku borbu protiv Turaka, opevao bi darovit pevač, a onda bi tu pesmu prenosili pevači dalje, od usta do usta. O pevanju groktalice govori Ivanić Ivan u svojoj knjizi „O Bunjencima” iz 1894. godine, gde opisujući bunjevačke svadbe spominje izvođenje groktalice: „Kad je odmor i staro i mlado sluša pevanje o Kraljeviću Marku i o drugim junacima srpskim. Pevaju obično starije žene sa toliko osećanja, da mnogi svati plaču.”⁵²⁹, kaže da na svadbama kod podunavskih Bunjevaca starije žene pevaju o junacima. Autor kaže da su ovo i pevanje i slušanje pesama svi veoma emotivno doživljavali, jer su plakali. Ove navode potvrđuje Ivan Ivanić u knjizi „O Bunjencima” s kraja XIX veka opisuje bunjevačke svatove i u njima izvođenje groktalice: „Kad je odmor i staro i mlado sluša pevanje o Kraljeviću Marku i o drugim junacima... Pevaju obično starije žene sa toliko osećanja, da mnogi svati plaču. Pevačici viču „Živela”, kada svrši pesmu”.⁵³⁰

Groktalice, kao vrsta lirsko-epskih pesama bile su namenjene za prenošenje narodne tradicije jednog naroda s kolena na koleno. To se činilo tako što su groktalice izvođene upravo u onim prilikama gde je bilo najviše sveta koji može da ih čuje. Zatim

⁵²⁶ Kuntić, Albe: *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*, str. 412.

⁵²⁷ Isto, str. 413.

⁵²⁸ Isto, str. 373.

⁵²⁹ Ivanić, Ivan: *O Bunjencima*, Subotica, 1894, str. 104.

⁵³⁰ Isto, str. 104.

njihova uloga bila je da svojim tekstovima daju primer vaspitanju i ponašanju mladih naraštaja, kao i uređenju odnosa u velikim porodičnim zadrugama.⁵³¹ Da bi se ove funkcije groktalice ispunile, one su morale biti izvođene upravo na takvim mestima gde su to mogle i postići. Sledi opis bunjevačkih običaja za vreme kojih su se pevale groktalice.

Groktilo se na divanima, za koje Erdeljanović tvrdi – na osnovu istorijskih zapisa, da je običaj samo bačkih Bunjevaca, koje su oni i doneli iz svoje pradomovine. O divanima je pisao Đena Sarić u „Subotičkom glasniku” još 1842. godine. Na osnovu tih podataka može se reći da su divani održavani u večernjim satima, obično u kućama, koje su za tu namenu bile iznajmljene.⁵³² Na divanu su se skupljali mladići i devojke, gde su razgovarali, pevali i igrali. Skupljali su se tokom cele godine, pa je tako, i muzika bila angažovana. Valja istaći, da su mladi ovde bili sami, bez nadzora odraslih, što se dešavalo da se zloupotrbi, da li u konzumiranju pića, raskalašnog i slobodnog ponašanja, svađa i tuča. Lep običaj vremenom se iskvario, i počeo biti štetan po moral i zdravlje maladih, vlasti već polovinom XVIII veka ovaj običaj zabranile i to pod pretnjom od 30 batina ako ga ko održi.⁵³³

U Lici se spominju divani, ali oni su podrazumevali sakupljanje i razgovor starijih ljudi u kući.⁵³⁴ „Jedino se kod Bunjevaca u selu Kruševu (kod Obrovca) „prelo” zove i rečju „divan”, i mada su se prva prela kod njih izgubila, momci i dalje dolaze u pojedine kuće onako kao što se inače ide na prela. Oni posedaju oko ognjišta, a devojke i starije ženske sede po strani i odvojeno. Razgovaraju se i šale, ali ne pevaju i ne igraju i uopšte devojke ne dolaze u dodir s momcima”.⁵³⁵

U svatovima kod bačkih Bunjevaca takođe su se izvodile groktalice, kao mestu gde se veselilo i skupljalo mnogo ljudi. Po mestu izvođenja dobile su i naziv „satske pisme”, gde su se pevale: „kao uzori za ugled životu budućih supružnika. Zbog toga su one uvek imale i etičko didaktičkog značenja u svojoj sadržini, po kojoj su i vaspitno uticale na Bunjevce.”⁵³⁶

Svadbeni bunjevački običaji se sastoje od brojnih detalja i veoma su bogati, a mnogim radnjama koje se ritualno sprovode mogu se videti razni uticaji i nanosi.

⁵³¹ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 287.

⁵³² Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 274–285.

⁵³³ Isto, str. 274–275.

⁵³⁴ Стефановић, Карацић Вук: *Етнографски списи*, стр. 189

⁵³⁵ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 275.

⁵³⁶ Isto, str. 96.

Na početku svatova, običaj je bio da se „divojka ispiva”, što je bio zadatak s prijateljeve strane da nađe nekog iz svoje familije ko će ovo obaviti.⁵³⁷ „Pivanje se počimalo kod momačke kuće (da se dobije štimunga) i trajalo je sve, dok nisu doneli divojku...”⁵³⁸ Ovako su nastale pesme o devojačkom napuštanju kuće, što su među najdirljivijim stihovima, bunjevačke narodne poezije. Udaja predstavlja veliku prekretnicu u životu devojke, to je inicijacija, prelazak iz jednog u drugi svet,⁵³⁹ zato njeni roditelji najviše osećaju ove stihove. Kroz pesme se nabraja šta mladu čeka u novom domu, novoj familiji, nova pravila, potčinjenost svima, osim svojoj deci.

Pesme svojom tematikom redom prate davanje roditeljskog blagoslova, preoblačenje devojke u svekrvino odelo, odlazak u novu porodicu. Svatovi su kod Bunjevaca bili i prilika da se sretne rodbina, pogotovo ona koja je stanovala udaljeno. Znalo se dešavati da se u svatovima upoznaju čak i bliski rođaci, koji se do tada nisu videli.⁵⁴⁰

Bunjevci su veoma gostoljubivi i vole veselje,⁵⁴¹ a svatovi su svakako bili prilika za to, izvodili su se bećarci, šalajdani, poskočice, da bi se veselili, najviše mladi, ali i ostali gosti.⁵⁴² S početka XVIII veka preterivalo se u njihovoj raskoši i danima koliko traju, pa se znalo dešavati da je veselje trajalo i po nedelju dana. Vlasti u Subotici su i ovo regulisale, da slavlje može trajati najduže tri dana, kako i to koliko mogu biti skupi pokloni koji se daruju.⁵⁴³

Groktalice su se izvodile najviše u svatovima, nema tačnog opisa kada i u kom delu ovog slavlja, pevalo se o junačkoj prošlosti Bunjevaca, o njihovim junaštvima i dogodovština, ali i groktalice u kojima se savetuju mladenci kako da se ponašaju u braku. Brak je za Bunjevce bio svetinja, a pojam razvoda vrlo dugo nije ni postojao. U brak se ulazilo s oprezom i roditeljskim blagoslovom. Dešavalo se da je kogod i prekršio ove običaje, ali u tim slučajevima nije bilo svadbe, već bi sve bilo obavljeno u tišini. Takođe, ovakav mladi bračni par nije ostajao u zajednici, već bi odlazili i zasnivali svoje ognjište. Prilika za udaju – ženidbu tražila se spram ugleda i bogatstva familije.⁵⁴⁴

⁵³⁷ Прћић, Ката: *Свадебни обичаји код суботичких Буњеваца при крају XIX века*, стр. 167.

⁵³⁸ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, Subotica, 1939, str. 88.

⁵³⁹ Карановић, Зоја: *Антологија српске лирске усмене поезије*, Светови, Нови Сад, 1996, стр. 298.

⁵⁴⁰ Прћић, Ката: *Свадебни обичаји код суботичких Буњеваца при крају XIX века*, стр. ???

⁵⁴¹ Čurčić, Lazar: *Karakter i mentalitet Bunjevaca II*, Književni sever, 1927, str. 61.

⁵⁴² Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 107.

⁵⁴³ Isto, str. 102.

⁵⁴⁴ Mandić, Mijo: *Svađbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX veka*, str. 73.

Kad nađu priliku i starešine familije odluče da momka ožene, onda se u devojačku kuću odnese flaša rakije iskićena ukrasnim trakama, rakija „rozolija” i nešto prigodnih poklona: velika svilena marama, nešto papirnog novca, jabuka sa pozabadanim kovanicama od zlata, srebra ili bakra, u zavisnosti od imovinskog stanja porodice.⁵⁴⁵

U proševinu idu dve mlade žene „rakijare”, obavezno udate, iz mladićeve rodbine. Njihov posao je bio da isprose devojku. Ako se porodice iz kojih momak prosi devojku ne znaju, onda bi rekle prezime, odakle je familija, kakvo im je imovinsko stanje, koliko „čeljadi” članova porodice imaju, od toga koliko ženskih a koliko muških i koliko je dece. Najduže jedan dan ostavi se da devojka i familija imaju za razmišljanje. Pozitivna odluka poručuje se preko neke pouzdane osobe, a ako je negativan odgovor, „rozolija” se vraća. Ukoliko je odgovor pozitivan, za par dana kreće „zapijanje divojke”, za par dana dođe budući svekar, svekrva i još neko od najbližih.⁵⁴⁶

Dogovore se oko venčanja i obaveza, ko će devojci kupiti „ruvo” odelo, o darovima za kumove i ostale važnije goste. Kada je dogovor završen, donese se na sto ista ona rakija od proševine. Tada dolazi i devojka, poljubi starije goste u ruku, mlađe u lice, a svekar dariva devojku.⁵⁴⁷

Zatim dolazi „rukovanje”, uvek nedeljom, devojka već oblači svekrvino „ruvo” i u njemu čeka goste, uglavnom bliže rođake i s jedne i s druge strane. Uveče, posle večere, dolazi „đuvegija” mladoženja sa svojim drugovima i svircima. Odigra se nekoliko igara, pa mladožeja u pratnji svojih drugova i svoje svirke odlazi, a gosti se vesele i do zore. Svatovi su se pravili ponedeljkom, ako nije moglo taj dan, onda sredom.⁵⁴⁸

Angažovanje „mastaljundžija”⁵⁴⁹ u svatovima bio je posao mladoženje, a tražio ih je među rođacima i budućim prijateljima. „Mastalundžije” su bili momci, koji su čuvali devojku, jašući na konjima ispred svatovskog „špalira” povorke, dok su je vodili na venčanje. To je ostatak običaja koji su Bunjevci doneli iz starih krajeva, gde se dešavalo da Turci otmu devojku iz svatova, pa su je zato „mastalundžije” čuvala. Njih je uvijek bio paran broj, obično oko dvanaest i nikad manje od šest. Imali su „perlice”

⁵⁴⁵ Isto, str. 73.

⁵⁴⁶ Isto, str. 73.

⁵⁴⁷ Isto, str. 74.

⁵⁴⁸ Isto, str. 74.

⁵⁴⁹ Sekulić, Ante: *Svadbeni običaji bačkih Bunjevaca*: zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 48, Zagreb, 1980, str. 155.

(ispleteni ukrasi za rever, obično od slame, ili svilenih traka) i na prsima i na šeširima, a konje su im zastirali peškirimama tkanim od konoplje ili od svile.

Posao „mastalundžija”⁵⁵⁰ je bio i da zovu goste u svatove, ali i da čuvaju mladu tokom svadbe. To je običaj koji je ostao od turskih vremena, kada su Turci otimali bunjevačke devoje.⁵⁵¹ Svatovi bi kretali su u nedelju, najpre bi išli devojačkoj kući, gde bi ih ona okitila, pa bi onda bi krenuli dalje zvati goste. Važnije bi zvali tako što bi sjahali sa konja i ušli u kuću, a druge bi samo s puta obavestili. Po mladino odelo „rad aljina” se išlo u nedelju pred venčanje. Dočekivala ih je devojka, a kad stignu prijatelji zaigra se kolo, posle čega odu i odnesu „aljine”. Večeralo se kod obe kuće, posle čega bi mladež sa mladoženjine strane opet posedala na kola, uzela svirce i otišla obilaziti devojku. Posle odigranog kola i drugi igara vraćali su se momkovoju kući.⁵⁵²

U ponedeljak ujutru su se počinjali skupljati gosti, i kod snašine i kod mladoženjine kuće, a nosili su dar i „kravalj” slatke kolače – torte i boca vina.

Svatovi sa momačke strane su kićeni „perlicama”, a konji „pantljikama” ukrasnim trakama. Pored „mastalundžija”, posebno su bili kićeni kum i stari svat i njihovi konji. Svatovi sa devojačke strane nisu se kitili.⁵⁵³

Dok se đuvegija sprema za „vinčanje” ovako mu pevaju:

Naš se Ranko na vinčanje sprema.

Mila mu majka košulju traži,

Mile mu snaje kosu češljaju,

Mila mu braća konja sedlaju,

Mile mu sele šešir kitidu.

Spremi se, spremi, naš brate Ranko,

Po tvoju ljubbu majkinog slugu!

*Tebe da ljubi majku da služi.*⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Mandić, Mijo: *Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika*, str. 75.

⁵⁵¹ Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 102.

⁵⁵² Mandić, Mijo: *Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika*, str. 76.

⁵⁵³ Isto, str. 76.

⁵⁵⁴ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 89.

Imenica Ranko menja se u pesmi sa imenom mladoženje. Stihovi pesme jasno govore o statusu buduće snaje u kući u koju dolazi. Ona treba da bude sluga i mužu i svojoj svekrvi.

Kad krenu svatovi od momačke kuće išlo se po određenom redosledu. Napred su išle „mastalundžije”, za njima kum sa đuvegiom. Iza njih svirci i kumovi, pa onda stari svat sa starosvaticom. Pred njima je bila mlada zaova, ili kakva mlada rođaka mladoženjina, koja je nosila venac u „škatulji”, kutiji, koji će dati „snaši” mladoj. Ostali su se svatovi ređali jedan za drugim i red je pokadkad bio dugačak i preko 50 kola. Tim redosledom svatovi bi krenuli po devojku. Kad svatovi stignu devojačkoj kući stari svat, kum i đuvegija, nisu silazili s kola.⁵⁵⁵ Kad dođu divojačkoj kući, svatovi zapevaju „žalovac”:

*Stan te postan te mili svatovi,
Stan te postan te na sunce maš te!
Lakše, polakše žarko sunašce,
Dok se divojka s majkom ne prosti,
S majkom ne prosti, rod ne izljubi.*⁵⁵⁶

U kuću bi ušli starosvatica, zaova sa vencom i još nekoliko od mlađih i bližih rodova. Oni bi stavili devojci venac na glavu. I ovo je bilo praćeno pesmom.

*Majkino ruvo svlači, Mande divojko!
Majkino svalači, naše oblači.
Majkino ruvo staro, pa j poveščalo,
Naše je novije, pa je milije.*⁵⁵⁷

Sjahala bi i dvojica „mastalundžija” da devojku izvedu na kola, pa bi je onda povelu u crkvu na venčanje. Posle venčanja devojka je opet dolazila kući, ali sad su je pratila dva gosta, koji se zovu „stalaće”: „... ovde ćemo samo toliko istaći da je staćel došao Dalmaciju, a odande u navedene ostale krajeve iz unutrašnjosti, iz dubina Balkanskog poluostva”.⁵⁵⁸ Njihova je dužnost bila da čuvaju devojku, a svaku čašu koja

⁵⁵⁵ Mandić, Mijo: *Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika*, str. 77.

⁵⁵⁶ Isto, str. 90.

⁵⁵⁷ Isto, str. 90.

⁵⁵⁸ Georgijević, Svetozar: *O imenu Bunjevci*, str. 184.

im se naliže da je popiju. S njima bi ostajalo još nekoliko malih „jenga” (deveruša, mlada neudata devojka sa mladine strane) koje bi devojka iskitila „perlicama” i „pantljikama”.

Iza ručka kod obe kuće, „mastalundžije” i mladež na kolima i konjima krenuli bi obilaziti devojku. Devojka se obilazila dvaput. Posle podne svatovi krenu da dovedu divojku. Išli su istim redom kako su išli i na venčanje. Tad se divojka od svojih opraštala.⁵⁵⁹ Ova se pesma peva kad se devojka oprašta „prašća” sa rodbinom:

*S Bogom stanje,
S Bogom stanje,
I obitovanje!
Alaj, alaj rano!
Dragog tate, dragog tate,
I mile mi nane.
Alaj, alaj rano!
Slatka nane, slatka nane,
Ne oplakuj lane.
Alaj, alaj rano!
Nego nane, nego nane,
Moli Boga za me.⁵⁶⁰*

Devojka nije iz kuće odlazila pre nego što dobije blagoslov od roditelja:

*U naše Mande rosne očice,
Rosne očice i trepavice.
Urosila jih roda žaleći,
Roda žaleći s majkom dileći.
Oproštaj ište Manda divojka,
Oprštaj ište od mile majke,
Od mile majke, od braće drage,
Od braće drage, od oca svoga.
Rode moj mili, blagoslovi me,*

⁵⁵⁹ Mandić, Mijo: *Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika*, str. 76.

⁵⁶⁰ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 91.

*Blagoslovi me, ne prokuni me,
Ja ću ti, rode, u tuđu zemlju,
U tuđu zemlju med tuđe ljude,
Kano ovčica med tuđe stado,
Tičica kukavica i divojčica,
Tičica kuka za litnjim dankom,
A divojčica za milom majkom.*⁵⁶¹

Kad devojku povedu na kola starog svata onda se pevala ova pesma:

*Ajde, divojko, u našu zemlju.
U našoj zemlji snižak ne vije,
Već sve kišica, litnja rosica,
U njojzi rodi svila i kadiva,
Zrno bibera, drugo bisera.
Moja ga majka u krilo kupi,
U krilo kupi, na zlato niže, snaji ostavlja,
Da ga snaja nosi, da se ponosi.*⁵⁶²

Kad se svatovi krenu bio je običaj da se o točak starosvatskih kola razbije boca, čaša ili bokal. To je bio znak da je divojka sišla sa „gornje police” – sišla sa jednog određenog društvenog statusa neudate devojke. Onda bi u kola posedali i devojački svatovi i otpratili svoju devojku do momačke kuće.

Kad povedu devojku momačkoj kući, pevala se ova pesma:

*Metne nogu na vitinu,
P' onda kaže: Ne ću!
A na kuma namiguje,
Da se kola kreću.
- Ja na stara kola ne ću,
Stara kola ne klepeću,*

⁵⁶¹ Isto, str. 91.

⁵⁶² Isto, str. 92.

*Već na nova kola 'oću.
Nova kola sve klokoću.
Tiraj kume riđu,
Da te ne obiđu,
Tiraj kume mrkova,
Priko toga korova.⁵⁶³*

Dok idu svatovi kroz selo ovo se pevalo:

*Svatovi selom jezde, selo veselo,
Selo veselo, majka još većma.
A kako ne bi vesela bila,
Kad će joj danas zamina doći,
Od svake radnje, od vode ladne.⁵⁶⁴*

Devojka se vozila na kolima do momačke kuće, ali obilaznim putom. Kad svatovi stignu momačkoj kući, ovom pesmom su je dočekivali:

*Oj nevisto, oj nevisto!
Evo t' novo misto.
Alaj, alaj rano!
Bog ti dao, Bog ti dao,
Pa ti bilo srićno.
Alaj, alaj rano!
Bilo srićno, bilo srićno
I svem rodu dićno.
Alaj, alaj rano!⁵⁶⁵*

Pred devojku se iznosilo malo muško dete, koje je ona prihvatila i poljubila, pa darivala. Svekar je morao iskupiti snaju i dati onoliko koliko je stari svat za nju tražio. Svekrva je onda vodila po čistim usnovkama, prvo da devojka promeša jelo. Posle upoznavanja sa starijim ženama iz familije, svekrva ili zaova izvedu devojku u kolo.

⁵⁶³ Isto, str. 93.

⁵⁶⁴ Isto, str. 93.

⁵⁶⁵ Isto, str. 93.

Onda bi se kapija i vrata od „avlije” dvorišta zatvorila, pa bi se po svatovima posulo perje. Devojka je od rasipanja perja bila pošteđena, ali ostali gosti nisu. Kata Prčić ovako opisuje ovaj detalj: „Kada je kolo bilo u jeku, pritvorila bi se kapija i vrataca od avlije, a kogod od muških bi uzeo uzgljancu perja što je svekrva pripravila, pa zašao među svatove i perjem ih posipao.”⁵⁶⁶

Posle dve, tri igre devojka je išla na presvlačenje. Skidala je „ruvo” što joj ga je svekar kupio i oblačila je ono što je doneto sa „aljinama”. Običaj je bio da mlada u miraz nosi novo sašivena odela, krevetninu, nameštaj, a bogatije su nosile zemlje i novca.

U svatovima je uvijek bilo veselo. A kad se gosti razgale pevale su se i poskočice:

Svekrva sam, vesela sam.

Šta se ne bih veselila.

*Kad sam sina oženila? Iju – ju!*⁵⁶⁷

Ao, moje male noge!

Kako oni kolo vode,

A ja gledam Tezine,

Kako idu njezine.

*Šta igraju kad ne znadu. Iju – ju!*⁵⁶⁸

Na večeru domaćini pozivaju goste da sednu za sto, ali podeljeno muški u jednu sobu, a žene u drugu. U „muškoj sobi” u pročelju je sedeo mladoženja sa mladom, do mladoženje kum, a do „snaše” stari svat. Mladoženja je i za večerom sedio, a da nije skidao šešir, što nije običaj kod Bunjevaca za stolom se uvek skida šešir, kao i u crkvi. Posle večere devojka, sad već žena, podelila bi poklone svatovima. Posle deset sati, uveče, dolazili su devojkinini gosti u „pođane” posetu. Tu su ih domaćini dočekivali vinom, a nazdravljalji često „trojanicama” po tri čaše vina odjednom.⁵⁶⁹ To je bio trenutak i da se kaže po koja nazdravica:

Zaspa, zadrma cara dvoreći.

⁵⁶⁶ Прћић, Ката: *Свадебни обичаји код суботичких Буњеваца при крају XIX века*, , стр. 167–173.

⁵⁶⁷ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 94.

⁵⁶⁸ Isto, str. 94.

⁵⁶⁹ Прћић, Ката: *Свадебни обичаји код суботичких Буњеваца при крају XIX века*, str. 80.

*Više caricu, nego li cara.
Di kondir spusti, tu zemlja puče.
Di zemlja puče, jabuka niče,
Zlatan joj koren, srebrno granje,
Srebrno granje, biserno lišće.
Biser opada, u čašu pada,
Biser se kruni, čaša se puni.
- Ispite čašu, za ljubav našu!
Mi ćemo čašu za ljubav vašu!⁵⁷⁰*

„Prije” bi posedale za prostrte „astale” u „ženskoj sobi”. „Pođani” bi odlazili posle večere i igranja, a devojka ih je ispraćala. Posle ponoći, devojci bi se skidao venac. Posle čega bi mladenci otišli u sobu, a ostali gosti bi se veselili i dalje. Ujutru su snašu vodili u crkvu na svetu misu, gde je svećenik uveo pred oltar sa svićom u ruci.⁵⁷¹

Bilo je još dosta običaja koji su se obavljali uz venčanje. „Snaša” je i brijala muškarce iz bliže rodbine, prala im noge... „Pretelji” su mladinoj kući slali pogaču, svake nedelje sve do prvih Materica, kad je mlada „snaša” prvi put išla u goste kod svojih roditelja. Na taj dan je i zet prvi put išao kod babe.⁵⁷²

Veliki deo opisanih običaja se više ne izvodi, a ni pesme se ne pevaju, a mnoge bi da nisu zapisane, bile pozaboravljane.

Babine, običaj koji je vezan za rođenje deteta, takođe je bio prilika da se zapevaju groktalice.

Kada se rodi dete u bunjevačkoj porodici, otac sa flašom rakije ide i javlja rodbini sretni događaj. Kada je javljeno svima, odlazi se u kuću novorođenčeta, obično rodbina i prijatelji i tri dana i tri noći „čuvaju” porodilju i bebu. Ovaj običaj datira iz davnina, a čuvari deteta treba da ga sačuvaju od uroka i zlih sila, kojima je novorođenče izloženo. Kod Bunjevaca se zna nekada za neuravnotežene osobe reći da su „treću noć nedočuvane”, odnosno da su oni koji su ga čuvali sigurno jednu noć zaspali.⁵⁷³

Verovalo se i da veštice mogu odneti dete a mesto njega staviti „podmeče”, lažno dete, lutku. Za ova tri dana koliko se dete „čuvalo” nije bilo tačno opisano čime ih

⁵⁷⁰ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 94.

⁵⁷¹ Mandić, Mijo: *Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX veka*, str. 79.

⁵⁷² Isto, str. 79.

⁵⁷³ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 209.

domaćin gosti, već se jelo ono što i ostali ukućani. Vreme tokom „čuvanja” deteta prolazilo je u razgovoru, najčešće o budućnosti deteta, pogotovo muškog.⁵⁷⁴

Krštenje se kod bačkih Bunjevaca obavlja veom brzo nakon rođenja, već drugi dan, jer se strahovalo da bi moglo umreti nekršteno. Nekada je dete kršteno i prvi dan posle rođenja. Kum ili kuma birali su se iz rodbine, davali mu ime, i nosili ga u crkvu, sa njim bi bio otac i neko od rodbine. Kršteno dete donose kući, kum ga stavi na sto, uzima ga otac i predaje majci. Kum, prilikom rođenja deteta, jedna je od najvažnijih figura, i pridaje mu se velika pažnja, to obično bude neko iz bliske porodice, ujak ili stric. Pored kuma na rođenju, kod Bunjevaca postoje kumstvo pri krizmanju i venčano kumstvo.⁵⁷⁵

Babine se održavaju prve nedelje nakon krštenja, dolaze bliži rođaci, kao porodično slavlje. Gosti, rodbina, porodilji nose jelo, bilo da je kuvano ili pečeno, spakovano u košarici, uredno prekriveno tkanim materijalom. Dete se daruje novcem ili odelcetom. Dete spava i boravi u početku u kolevci. U nekadašnjim prodičnim zadrugama u jednoj velikoj sobi spavalo je više bračnih parova. Zbog specifičnih potreba, porodilja bi bila odvojena pregradom „komarnikom”, pregradu je činila jedna plahta i zaklanjala je porodiljin krevet.⁵⁷⁶

Sledeći običaj na kojem su se izvodile groktalice su prela. U dugim zimskim večerima žene bi se okupljale i radile ručne radove ili prele vunu. Ovo je osnovno i početno prelo, kasnije ženama su se priključivali i muševci, koji bi se kartali i razgovarali.⁵⁷⁷

Druga vrsta prela su ona koja organizuju roditelji koji imaju devojke u kući. Dok se ne uda devojci bi trebalo organizovati barem jedno ovakvo prelo. Na njemu se skupe devojke iz komšiluka, rodbina, pa pomažu domaćici kuće. Za ovo bi kao slučajno saznali momci, pa bi došli sa muzikom.⁵⁷⁸

Treća vrsta prela pravila bi se nedelju dana nakon svinjokolja. Domaćin kuće pozivao bi rodbinu, najpre mlade, da se svi okupe, na svečanom ručku, a veselje bi trajalo do kasno u noć. Prilikom ovakvih prela svi bi dobili prigodan poklon, koji je zavisio od imovnog stanja domaćina, ali i od toga kakva je godina bila, rodna ili ne.⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ Isto, str. 209.

⁵⁷⁵ Isto, str. 209.

⁵⁷⁶ Isto, str. 209.

⁵⁷⁷ Skenderović, Đurđica: *Bunjevačka okupljanja i prela, Bunjevački običaji*, str. 11.

⁵⁷⁸ Isto, str. 13

⁵⁷⁹ Isto, str. 12.

Sa ova tri opisana običaja prela su se održavala u okviru porodice, ali tokom XIX veka kada dolazi do buđenja nacionalne svesti Bunjevaca, preporoditeljskog delovanja Ivana Antunovića, otvaranja Pučke kasine, počinju javna prela.⁵⁸⁰

Prvo je organizovano 1879. godine i ono je običaj koji traje do današnjih dana. Javno prelo nije organizovano samo za vreme Drugog svetskog rata, zatim za vreme komunizma, a devedesetih godina prošlog veka ponovo se organizuje.⁵⁸¹

Ono što nam u detaljnijem istraživanju uloge groktalica u društvu nedostaje je podatak, kada se u okviru određenih običaja izvodila groktalica. Na primer u vezi sa svadbom, da li je to bio deo u okviru veselja, kada bi svi zastali i slušali pevača, da li je potojao tačno određeni trenutak kada se ona izvodi, ili je to bilo proizvoljno, od situacije do situacije. Zatim kod babina: da li je to bilo tokom veselja, pre ili posle krštenja deteta, kao i na prelima i divanima? Na taj način bi smo mogli bolje rekonstruisati sliku događaja i važnosti izvođenja ovih pesama za zajednicu.

D. Zapisivači groktalica

Blaško Rajić bio je prvi zapisivač bunjevačkih groktalica. Kako smo o njegovoj biografiji već pisali, ovde ćemo predstaviti detaljnije njegove dve zbirke zabeleženih pesama. U „Propratnoj riječi”, u svome drugom izdanju „Narodno blago” 1923, Rajić o ovoj vrsti pesama kaže: „Bunjevci imaju vrst starih narodnih pjesama, koje je narod sve do skora pjevao „groktenjem” naročito u svatovima, a pjeva i danas u domu, najviše – deci. Nema ih mnogih, valda malo preko stotine; ali obasežu sve, što se u životu puka dogoditi može, to jest, što se u prošla vremena – dogoditi moglo. Predmet je: omladinski i porodični život; ljubav srećna i nesrećna; opreznost i mudrost; neopreznost i priuzetnost; svi osjećaji strasti, koji vode ljude, što sa nekom vezom spojeni među sobom. Pjesme ove uvijek ističu zakon čistote, nepokvarene prirode i ujedno zakon Božji. U njima se hvali dobro i nagrađuje a zlo se kara i kažnjava. Rad bi, da po kojom primjedbom istaknem ova svojstva i visoku vrijednost pjesama ovih”.⁵⁸²

Ovim rečima počće knjiga sakupljenih narodnih pesama – groktalica. Nije slučajno što Blaško Rajić, kao katolički sveštenik skuplja narodne pesme, to je,

⁵⁸⁰ Isto, str. 18.

⁵⁸¹ Isto, str. 22.

⁵⁸² Rajić, Blaž: *Narodno blago: zbirka narodnih pjesama i poslovice*, str. 71.

saznajemo od fra Stjepana Grčića, bio opšti kulturni pokret, krajem XIX i početkom XX veka, kada sveštenici, koji su vazda među narodom, skupljaju i beleže usmeno narodno stvaralaštvo.⁵⁸³

Opisi predela i mesta u groktalicama nisu previše česti, radnja se u njima obično odigrava u „zelenoj gori”, dakle potpuno neodređeno i apstraktno, ali ima i onih koje jasno pevaju o toponimima, od kojih se većina nalazi u Hercegovini ili Bosni. Pišući o Bunjevcima u dva broja „Književnog svera” Milivoje S. Knežević početkom prošlog veka piše i o narodnom stvaralaštvu, pominjući pri tom i groktalice.⁵⁸⁴

„Poreklo bunjevačkih narodnih pesama nije nam poznato. Svi su izgledi, da su one, sa drugim predanjima donete ovamo iz njihove starije postojbine, i to kao pesme njihovog zavičaja. Ovo naročito svedoče pesme, u kojima su još očuvana istorijski poznata lica, kao i lokalni podaci njihove uže domovine”.⁵⁸⁵ Autor kaže da su te groktalice koje su donešene zbog protoka vremena i novog prostora na kome žive Bunjevci vremenom i prepravljali, čime su ih novi pevači kvarili i umanjivali njihovu originalnost i lepotu. Za kvarenje groktalica Knežević kao razlog navodi uticaj iz štampanih zbirki „iroških” i „rojtanski” pesama, koje su svirci iz Slavonije u Bačkoj prenosili i koje su bile veoma popularne. Groktalice su nazivali još i svatovskim pesmama, ali ne zbog toga što pripadaju svatovskom obredu, već iz razloga što se na njima najčešće izvode „kao uzori za ugled života budućih supružnika”.⁵⁸⁶

Da su Bunjevci narodne pesme učili i iz pesmarica govori Ive Prčić, u knjizi „Bunjevačke narodne pisme”, 1939. godine: „Kada sam kao đače – samouče, počeo sakupljati naše narodno blago, vidio sam da je u nas vrlo malo dida i majka koji još znadu „groktiti” naše pisme, koje nisu naučili iz svojih knjiga, nego su se prinosile od usta do usta, od pokolenja na pokolenje. Slušali su od svojih starih pa tako su i sami postali pivači”.⁵⁸⁷

O prvim zapisima groktalica već smo govorili, iako se one kao takve po imenu ne pominju, ali jasno je da su autori tih tekstova i beležaka, mislili na ovu vrstu pesama.

⁵⁸³ Grčić, Stjepan: *Neke misli o junačkim narodnim pejsmama*, Brzotisk narodne tiskare, Split, 1917, str. 83.

⁵⁸⁴ Knežević, V. Milivoj: *O Bunjevcima*, Narodna književnost, Književni sver, 1927. godina, str. 96–108.

⁵⁸⁵ Knežević, V. Milivoj: *O Bunjevcima II deo*, Narodna književnost, Književni sever, 1930. godina, str. 96.

⁵⁸⁶ Isto, str. 96.

⁵⁸⁷ Prčić Ive, *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 95.

Većina njih datira sa početka XIX veka, ali prva zbirka groktalica objavljena je tek 1910. godine.

Blaž Rajić, koga je bunjevački narod od milja zavo Blaško, katolički sveštenik iz Subotice, objavio je prvu zbirku narodnih pesama groktalica, njih 45, pod nazivom „Narodno blago – Narodne Pjesme i Poslovice”, 1910. godine.

„Naumio sam sakupiti pjesme i ostale umotvorime, koje se med Bunjevcima i Šokcima jošte nalaze. Imao sam pred očima to, da ovim sakupljanjem spasim te davne al i sada jasno zboreće svjedoke pjesničkog darovitoga, dosjetljivoga i duboko pobožnoga i pravednoga duha naroda našega”.⁵⁸⁸ Rajić ističe lepotu narodnih pesama koje je objavio sa najlepšim škotskim baladama i španskim romansama, njihovu istinoljubivost gde se loše uvek kazni a dobrota nagradi. To su pesme, veli Rajić, jednostavne po svojoj formi, izrazito nežne, iz kojih izvire narod i njegov ponos, brojne nedaće, opisi brojnih bunjevačkih običaja... „tako, da su one po komad narodne povijesti i slike narodne kulture otaca naših.”⁵⁸⁹

Ali, ono šta je Rajića motivisalo da sakupi i objavi ove pesme govore sledeći redovi njegovog predgovora: „... što kod nas, žalibože, već tako stoji, da će se ovo zrnje bisera osuti i navijeke se izgubiti, jer mladi naraštaj novu, tuđu, neobičnu kulturu osvaja, a svoje zaboravlja”.⁵⁹⁰

Rajić pominje da se u nekim zbirkama Hrvatske matice nalaze i poneke pesme, iste kao što ih i on objavljuje ovde, pa se nada da će se prema groktalicama moći odgovoriti na pitanja: ko su i dakle su Bunjevci, kao i mnoge druge istorijske tajne o ovom narodu.

Prva zbirka narodnih pesama bila je veoma dobro prihvaćena kod Bunjevaca, lako se rasprodala i Rajić je planirao ubrzo izdati i drugo prošireno izdanje, ali I svetski rat, koji je uskoro došao i velika kriza za njim, u tome su ga sprečili i drugo izdanje ove knjige izlazi tek 1923. godine. „Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovica, knjiga I svatovske pjesme” po drugi put bilo je pred svojim narodom, sada u knjizi ima 64 pesme, podeljene u pet delova: *Divojačke*, *Porodične*, *Roditeljska samovolja*, *Razne*, *Odgoj*.

Ovde ćemo navesti sardžaj prve knjige. Rajić pored zapisanih pesama nije davao mnogo podataka. Navodi ko mu je pesmu kazivao, mada ni imena često nije zapisivao u

⁵⁸⁸ Rajić Blaž: *Narodno blago: narodne pjesme i poslovice*, str. 3

⁵⁸⁹ Isto, str. 3.

⁵⁹⁰ Isto, str. 3.

celosti, zatim mesto gde je pesma zabeležena, dok godina beleženja nije naznačena. Mi beležimo i broj stihova u svakoj od pesama.

Rajić Blaž, Narodno blago – Narodne pjesme i poslovice, Subotica 1910.

Predgovor; 3-4

1. *Dva brata; 5–6 (stihova 42)*, Subotica, M. Kulundžić
2. *Snaja i diver; 7–9 (92)*, Subotica, M. Pertić
3. *Snaja i zaova; 10–13 (102)*, Subotica, M. Pertić
4. *Jedinak Lazare; 14–16 (87)* Subotica, M. Vukova
5. *Ivanova sestra; 17–18 (48)*, Subotica, M. Bukvić
6. *Gradnja Beograda; 19–20 (63)*, Subotica, K. Romić
7. *Marula divojka; 21–22 (56)*, Subotica, R. Stipić
8. *Ujak i nećak; 23–24 (48)*, Sombor, J. Parčetić
9. *Lucija jedinica; 25–26 (50)*, Subotica, J. Parčetić
10. *Boljani Nikola; 27–28 (50)*, Subotica, M. Budinčević
11. *Damjanova ljuba; 29 (23)*, Subotica, K. Romić
12. *Privareno Ture; 30–32 (89)*, Subotica, K. Romić
13. *Bogdanova sela; 33–34 (59)*, Subotica, M. Vidaković
14. *Sirotan Mirko; 35–38 (119)*, Bereg, M. Mrvičin
15. *Nikolina ženidba; 39–41 (77)*, Subotica, M. Vukova
16. *Žalosni svatovi; 42–45 (112)*, Subotica, Gj. Gabrić
17. *Omer i Merina; 46–50 (136)*, T. Rekaš, Kata Blaž,
18. *Marica divojka; 51–53 (78)*, Subotica, Ive Pertić
19. *Ranko i Milanko; 54–56 (69)*, Subotica, Jela Jaramazović
20. *Snaja i svekrova 57–58; (48)*, Subotica, Jela Jaramazović
21. *Udovica Janja; 59–60 (56)*, Subotica, Jela Jaramazović
22. *Dvi sestre; 61–64 (103)*, Subotica, Jela Jaramazović

23. *Ohola divojka*; 65–67 (82), Subotica, Ive Pertić
24. *Mudra divojka*; 68–70 (77), Subotica, Jela Jaramazović
25. *Bogati dari* ;71–72 (71), Subotica, Jela Jaramazović
26. *Zla i dobra sestra*; 73–75 (96), Subotica, Jela Jaramazović
27. *Zavidna sestra*; 76–78 (95), Subotica, Milka Romić
28. *Pravda Božja*; 79–80 (56), Subotica, Milka Romić
29. *Virna ljubav*; 81–83 (80), Subotica, Ive Pertić
30. *Smrt Senjanina Ive*; 84–86 (66), Subotica, Ive Pertić
31. *Ljubino oko*; 87–90 (120), Subotica, Jela Jaramazović
32. *Smrt Tadijina*; 91–93 (70), Subotica, Ive Pertić
33. *Marica nevesta*; 94–95 (50), Subotica, Ive Pertić
34. *Brižna majka*; 96–98 (76), Subotica, Jela Jaramazović
35. *Sestra nevjera*; 99–101 (107), Subotica, Ive Pertić
36. *Izbor kralja Matijaša*; 102–103 (37), Subotica, Ive Pertić
37. *Majka i sestra*; 104–107 (116), Subotica, Jela Jaramazović
38. *Ljubav i dužnost*; 108–109 (56), Subotica, Ive Pertić
39. *Junačka oklada*; 110–113 (130), Subotica, Ivan Pertić
40. *Kumovanje Senjanina Ive*; 114–116 (71), Subotica, Ive Pertić
41. *Ljubav dositiva*; 117–119 (76), Subotica, Ive Pertić
42. *Žena izbavi muža*; 120– 122 (73), Subotica, Ive Pertić
43. *Izbavljena divojka*; 123–126 (111), Subotica, Ive Pertić
44. *Vira i nevira*; 127–130 (122), Subotica, Ive Pertić
45. *Kušnja*; 131–134 (29), Subotica, Ive Pertić

Iako stoji tvrdnja da su groktalice pevale i prenosile žene, u ovoj prvoj zbirci kazivači su većinom muškarci, njih 30, a ostalo su ispevale žene. Ive Prčić je ispevao 14 pesama, što je i najveći broj, a zatim sledi Jela Jaramazović sa deset, zatim ostali kazivači sa po nekoliko pesama. Zapažamo i da prezime Ive Prčića svuda pogrešno

napisano, što možemo pripisati štamparskoj grešci, jer svi njegovi biografi govore da je bio kazivač groktalica u prvoj Rajičevoj knjizi.⁵⁹¹ Jedna pesma je zabeležena u Somboru, jedna u Bregu, jedna u Tamaš Rekešu, dok su sve ostale u Subotici.

Druga Rajičeva knjiga: „Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice“ izlazi 1923. godine u Subotici.

Sadržaj:

I DIVOJAČKE

1. Marula divojka; 5 (stihova 56), Subotica, K. Stipić
2. Ivanova sestra; 6 (47), Subotica, M. Bukvić
3. Bogdanova sela; 6-7 (59) Subotica, M. Vidaković
4. Marica divojka; 7-8 (78) Subotica, Ive Prčić
5. Ohola divojka; 8-9 (86) Subotica, Ive Prčić
6. Mudra divojka; 9-10 (47) Subotica, Jela Jaramazović
7. Izbavljena divojka; 10-12 (108) Subotica, Ive Prčić
8. Privareno Ture; 12-13 (89) Subotica, K. Romić
9. Kumovanje Senjanina Ive; 13-14 (71), Subotica, Ive Prčić

II PORODIČNE

1. Dva brata; 15 (42) Subotica, M. Kujundžić
2. Gradnja Biograda; 15-16 (63) Subotica, K. Romić
3. Ljubav i dužnost; 16-17 (52) Subotica, Subotica, Ive Prčić
4. Dvi sestre; 17-18 (103) Subotica, Jela Jaramazović
5. Virna ljuba; 18-19 (80) Subotica, Ive Prčić
6. Ljubino oko; 19-21 (120) Subotica, Jela Jaramazović
7. Zla i dobra sestra; 21-22 (97) Subotica, Jela Jaramazović
8. Zavidna sestra; 22-23(114) Subotica, Milka Romić
9. Sestra nevera; 23-25 (100) Subotica, Ive Prčić
10. Damjanova ljuba; 25 (23) Subotica, K. Romić
11. Junačka oklada; 25-27(129) Subotica, Ivan Prčić
12. Ljubav dositna; 27-28 (77) Subotica, Ive Prčić
13. Žena izbavi muža; 28-29 (74) Subotica, Ive Prčić

⁵⁹¹ Gabrić, Bela: *Bilješka o piscu*, u: Bunjevačke narodne pisme, Osvit, Subotica, 1971, str. 233.

14. Vira i nevira; 29-30 (121) Subotica, Ive Prčić
15. Kušnja; 30-31 (95) Subotica, Ive Prčić
16. Snaja i diver; 32-33 (93) Subotica, M. Prčić
17. Snaja i zaova; 33-34 (103) Subotica, M. Prčić
18. Snaja i svekrva; (45) Subotica, Jela Jaramazović

III RODITELJSKA SAMOVOLJA

1. Nikolina ženidba; 36-37 (76) Subotica, M. Vidakova
2. Žalosni svatovi; 37-38 (110) Subotica, Gj. Gabrić
3. Omer i Merina; 38-40 (138) Tamaš Rekeš, Kata Balaž
4. Smrt Senjanina Ive; 40-41 (66) Subotica, Ive Prčić

IV RAZNE

1. Izbor kralja Matijaša; 42 (36) Subotica, Ive Prčić
2. Boljani Nikola; 42-43 (49) Subotica, M. Budinčević
3. Pravda Božja; 43-44 (54) Subotica, Milka Romić
4. Ranko i Milanko; 44-45 (69) Subotica, Jela Jaramazović

V ODGOJ

1. Jedinak Lazare; 46-47 (87) Subotica, M. Vukova
2. Ujak i nećak; 47 (50) Sombor, J. Parčetić
3. Lucina jedinica; 48 (50) Subotica, J. Parčetić
4. Sirotan Mirko; 50 (119) Breg, M. Mrvičin
5. Udovica Janja; 50 (56) Subotica, Jela Jaramazović
6. Smrt Tadijina; 51 (71) Subotica, Ive Prčić
7. Marica nevesta; 52 (48) Subotica, Ive Prčić
8. Brižna majka; 52-53 (76) Subotica, Jela Jaramazović
9. Bogati dari; 53-54 (60) Subotica, Jela Jaramazović
10. Majka i sestra; 54-55 (111) Subotica, Jela Jaramazović
11. Sestra ubojica; 56-57 (92) Subotica, Ive Prčić
12. Zavist; 57-58 (113) -, Ive Prčić
13. Kajanje; 58-59 (22) -, Ive Prčić
14. Haznadar katana; 59 (28) -, Ive Prčić

15. Majka i sestra; 59-60 (62) Subotica, Ive Prčić
16. Pogibija hajduka; 60 (32) Subotica, Ive Prčić
17. Ostavljena divojka; 60-61 (30) Subotica, Ive Prčić
18. Markova molitva; 61-62 (67) -, Subotica, Ive Prčić
19. Zla majka; 62 (35) -, Ive Prčić
20. Svatovi bliznaka; 62-63 (57) Subotica, Ive Prčić
21. Okrutna majka; 63-64 (52) Subotica, Ive Prčić
22. Ogled; 64-65 (59) Subotica, Ive Prčić
23. Junak Turčin; 65 (30) Subotica, Ive Prčić
24. Rumena ružica; 65-66 (22) –
25. Oholost; 66-67 (68) –
26. Otmica; 67-68 (91) –
27. Pamet i slila; 68-69 (77) -, Ive Prčić
28. Šta je iza groba; 69 (18) –
29. Srce divojačko; 69-70 (54) –

Na kraju knjige od 70. do 84. strane nalazi se i tumačenje groktalica samog sakupljača iz strogo religioznog i patriahalnog aspekta.

U ovoj drugoj i proširenoj zbirci groktalica 27 je ispevao Ive Prčić, za pet pesama nemamo nikakvih posadataka, 15 su ispevale žene, od toga najviše Jela Jaramazović 10, a muškarci 43. Najveći broj pesma je zabeležen u Subotici 52, dve su zabeležene u Somboru (mada je kod jedne greškom upisano da je iz Suborice, za istog kazivača koji je prethodno potpisan da je iz Sombora), jedna je iz Berega i za nekoliko pesama nema podataka ni o mestu ni imenu kazivača. Analiza ovih sadržaja ukazuje da Rajić, kao zapisivač nije bio preterano pedantan, njemu je bilo bitno da pesme budu zapisane i sačuvane, a dodatne podatke tome, očigledno da nije smatrao potrebnim. Ovakav način razmišljanja bio je sasvim uobičajen za zapisivače toga doba, svest o važnosti kazivača pesme, godine kada je ona zabeležena i neki drugi detalji, koji bi danas bili dragoceni za istraživanje, postali su važni tek nekoliko decenija kasnije.

Iako obe knjige u svom podnaslovu imaju i narodne poslovice, one se ne nalaze ni u jednoj od knjiga. Njih će četrdesetak godina kasnije prirediti za štampu sveštenik Antun Šimčik, „Bunjevačke poslovice Blaška Rajića”, 1964. godine u Zagrebu.⁵⁹²

Nakon brojnih ispevanih groktalica u knjigama Blaška Rajića i Ive Prčić je objavio knjigu narodnih pesama Ive Prčić izdaje 1939. godine izdaje i svoju knjigu „Bunjevačke narodne pisme”, i u njoj 80 groktalica. Osim toga, autor na kraju kaže kako je predao u Maticu Hrvatsku u Zagrebu još 26 groktalica, navodeći njihove naslove i kazivače. Te groktalice Prčić je namenio kao materijal za desetu knjigu „Hrvatskih narodnih pjesama”. Po ovim podacima vidi se da je Prčić bio jedan od najmarljivijih sakupljača bunjevačke narodne usmene književnosti uopšte.

Rođen je u Subotici 1894. godine, gde je završio osnovnu školu, dok je gimnaziju, zbog slabog zdravlja morao prekinuti. Svoj narod osećao je duboko, i zato se trudio zapisati sve ono vredno i lepo što se nalazi u njemu, što. Uređivao je „Subotičku Danicu”, preko dvadeset godina, gde je takođe objavljeno mnogo narodne građe. U vreme kada on objavljuje ovo narodno stvaralaštvo, ono je mladim Bunjevcima uveliko nepoznato.⁵⁹³ Osećajući blizinu izbijanja rata, iako sa velikim planovima da izdanje bude praćeno detaljnim opisima pesama⁵⁹⁴ Prčić požuruje i objavljuje knjigu 1939. godine, „Bunjevačke narodne pisme”, u kojoj se nalaze pesme razvrstane u dva dela. U prvom se nalaze: *pobožne, dičije, korizmene, kraljičke i svatovske pesme*. U drugom se nalaze *groktalice*, i zapisano ih je osamdeset. Na kraju knjige nalazi se objašnjenje autora o pesmama, veoma škrto, ali ipak korisno za njihovo razumevanje.

Donosimo sadržaj II dela knjige u kome su objavljene groktalice, sa svim ostalim podacima koje beležio Prčić, od imena kazivača, mesta gde su i kada su zabeležene pesme.

Prčić Ive, *Bunjevačke narodne pisme*, Subotica, 1939.

Pridgovor

I dio knjige

II dio knjige

⁵⁹² Šimčik, Antun: *Bunjevačke poslovice Blaška Rajića*, JAZU, Zagreb, 1964, str. 475.

⁵⁹³ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 234.

⁵⁹⁴ Šimčik, Antun: *Bunjevačke poslovice Blaška Rajića*, str. 475.

VI. GROKTALICE

IDIOMI

1. *Bog kuša Tošu*; 99–100, (stihova 37), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
2. *Okrutna maćuha*; 100, (29), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
3. *Nezahvalna dica*; 101–102, (38), Kazivala Roza Šibalić, Baja, 1911.
4. *Zla majka*; 102–103, (35), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
5. *Sud mrtvoga brata*; 103, (19), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
6. *Zavidna snaja*; 104–107, (114), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
7. *Bratska ljubav*; 107–112 (94), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
8. *Dva brata*; 110–111, (97), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
9. *Sestra nevira*; 112–115, (101), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
10. *Brat izbavlja sestru*; 115–117, (78), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
11. *Bogdanova sela i Mate Ogračić*; 118–119, (67), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
12. *San budimske kraljice*; 120–125, (182), Kazivala Đula Romić, Subotica, 1910.
13. *Zarobljena dica budimskog kralja*; 125–128, (117), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
14. *Tanana košulja*; 128–130, (67), Kazivala Kata Prčić, Subotica, 1910.
15. *Janko kuša ljubuu*; 130–134, (126), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
16. *Vuk ogleda divojku*; 134–135, (61), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
17. *Smrt carevića Tadije*; 136–138, (stihova 73), Kazivala Teza Crnković, Subotica 1908.
18. *Junačka oklada*; 138–142, (137), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
19. *Vira i nevira*; 142–145, (121), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
20. *Virna ljuba*; 145–147, (82), Kazivala Liza Prčić, Subotica, 1908.
21. *Ljuba izbavi vojna*; 147–151, (74), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
22. *Svatovi blizanaca*; 150–151, (55), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
23. *Ljubav i dužnost*; 151–153, (53), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.

24. *Omer i Omerka*; 153–156, (116), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
25. *Divojka ide na ogled*; 156–158, (77), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
26. *Divojka neće za nedragog*; 158–161, (81), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
27. *Brižna majka*; 161–163, (76), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908. godine
28. *Žalosna svatica*; 163–165, (73), Kazivala Kata Palić, Čonoplja 1884.
29. *Marica nevista*; 165–167, (51), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
30. *Zla i dobra sestra*; 167–170, (98), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908. godine
31. *Milostivi diver*; 170–171, (55), Kazivala Jela Jaramazović, Subotica, 1908.
32. *Udovica Marta i Boreta vojvoda*; 171–175, (123), Kazivao Šime Ivić, Subotica, 1885.
33. *Majka i sestra*; 175–177, (64), Kazivala Liza Prčić, Subotica, 1908.
34. *Prigoreni Ranko*; 177–180, (111), Kazivala Jela Jaramazović, Subotica, 1910.
34. *Srce materino*; 180–183, (102), Kazivala Franka Diteljan, Vancaga, 1873.
35. *Mezirović Joso i vila Mandalina*; 183–184, (42), Kazivo Naco Kmetović, Bikić, 1884.
36. *Dva Latinovića i Šuićkinja Mara*; 184–186, (a 42), Kazivala Kata Maloševa, Kaćmar, 1884.
37. *Robovanje lipe Mandaline*; 186–189, (105), Kazivala Mara Pejagić, Vancaga, 1873.
38. *Gradnja Biograda*; 189–191, (68), Zapisao Ilija Kujundžić, a čuo od slipog Stipe, franjevačkog kantora u Subotici, 1899.
39. *Koji ti je ponajbolji bio?*; 191–192, (25), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
40. *Damjanova ljuba*; 192, (21), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
41. *Bulino kajanje*; 192–193, (22), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
42. *Mara i Ljiljana*; 193–194, (23), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
43. *Lov Sibirjanin Janka*; 194, (18), Kazivala Eva Drvar, Čonoplja, a čula od monoštorskih cura, 1884.

44. *Dvi drugarice*; 195, (24), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
45. *S galije delija*; 195–196, (21), Kazivala Jela Jaramazović, Subotica, 1910.
46. *Spremanje u svatove*; 196–197, (21), Kazivao Ivan Gabrić, Subotica, 1910.
47. *Kletva pokuđene divojke*; 197, (17), Kazivala Kata Matoševa, Kaćmar, 1884.
48. *Dva bigura*; 197–198, (28), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
49. *Ustriljena divojka*; 198–199, (15), Kazivala Eva Drvar, Čonoplja, a čula od monoštorskih cura, Subotica, 1884.
50. *Smrt nevirne Jele*; 199, (19), Kazivala Eva Drvar, Čonoplja, 1884.
51. *Divojačke kletve*; 200, (13), Kazivao Ivan Gabrić, Subotica, 1910.
52. *Što ne pazi obraz i zakona*; 200–201, (22), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
53. *Silno blago*; 201, (9), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
54. *Marko Kraljević oženio vilu*; 201–202, (40), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
55. *Marko Kraljević ulovio zmiju*; 202–204, (46), Iz Čavolja, 1884.
56. *Sokol Kraljevića Marka*; 204, (17), Iz Čavolja, 1884.
57. *Molitva Marka Kraljevića*; 204–206, (63), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
58. *Marko Kraljević i vila brodarica*; 206–207, (36), Kazivala Kata Palić, Čonoplja, 1884.
59. *Marko Kraljević i vlajkinja divojka*; 207–208, (27), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
60. *Marko Kraljević i Misa Arbamusa*; 208–209, (25), Kazivala Janja Peić, Subotica, 1910.
61. *Marko Kraljević i virna ljuba*; 209–210, (42), Kazivala Janja Peić, Subotica, 1910.
62. *Marko Kraljević i nevirna ljuba*; 210–214, (114), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
63. *Marko Kraljević pogubi nećaka*; 214–215, (30), Kazivala Mara Stipić, Subotica, 1919.

64. *Pogibija Marka Kraljevića*; 215–216, (50), Kazivala Kata Palić, Čonoplja, 1884.
65. *Senjani junaci*; 216–218, (51), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
66. *Privareno Ture*; 218–220, (89), Kazivala Đula Romić, Subotica, 1910.
67. *Junak Turčin*; 220–221, (29), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
68. *Janjica divojka privarila Ivu Senjanina*; 221–223, (44), Kazivala Eva Drvar, Čonoplja, 1884.
69. *Ohola divojka*; 223–225, (82), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
70. *Motrija je al poznala nije*; 225–227, (66), Kazivala Imerka Karagić, Gara, 1884.
71. *Izbavljena divojka*; 227–230, (108), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
72. *Kumovanje Senjanina Ive*; 230–232, (70), Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
73. *Lucina jedinica*; 232–234, (50), Kazivala Jelka Parčetić, Sombor, 1908.
74. *Ne da Ive ljube Mandaline*; 235–237, (125), Kazivao Dano Evetović, Bački Aljmaš, 1884.
75. *Nevesela strina*; 237–241, (114), Kazivao Dano Evetović, Bački Aljmaš, 1884.
76. *Junaštvo Senjana*; 241–246, (189), Kazivao Dano Evetović, Bački Aljmaš, 1884.
77. *Smrt nesuđenih dragih*; 246–248, (67), Kazivala Liza Prčić, Subotica, 1908.
78. *Prkosna majka*; 248–250, (69), Kazivala Julka Parčetić, Sombor, 1908.
79. *Zla svekrova*; 250–252, (49), Kazivala Imerka Karagić, Gara, 1884.
80. *Senjani hajduci i Šandlija Puškaš*; 252–253, (31), Kazivao Dano Evetović, Bački Aljmaš, 1884.

Napomena 253

Iz kraćeg teksta na kraju knjige⁵⁹⁵ saznajemo od Prčića da je u Maticu Hrvatsku poslao još 26 groktalica, kako bi bile objavljene u desetoj knjizi „Hrvatskih narodnih pjesama”, koja tek treba da iziđe i koju preporučuje svojim čitaocima da kupe čim bude izišla. Donosimo spisak pesama, koje je Prčić poslao u Maticu hrvatsku.⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, str. 256.

⁵⁹⁶ Isto, str. 257–259.

GROKTALICE

1. *Majčine milosti*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
2. *Dobra snaja ugodila svekrovi*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
3. *Sin od kamena*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
4. *Junačka nevista*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
5. *Sirotan Mirko*, Kazivala Mara Pejagić, Vancaga, 1873.
6. *Momak kuša divojku*, Kazivala Jela Jaramazović, Subotica, 1910.
7. *Vila bi mu odšalila šalu*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
8. *Haznadar katana*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
9. *Divojka privarila Herceg Stipana*, Kazivala Jela Jaramazović, Subotica, 1910.
10. *Luka kapetan i Ljuba barjaktar*, Zapisao Ilija Kujundžić, a čuo od slipog Stipe, franjevačkog kantora u Subotici, 1899.
11. *Ženidba Vidak Kapetana*, Zapisao Ilija Kujundžić, a čuo od slipog Stipe, franjevačkog kantora u Subotici, 1899.
12. *Izbor kralja Matijaša*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
13. *Smrt bolanog Ive*, Kazivala Eva Drvar, Čonoplja, 1908.
14. *Bolani junak u tuđini*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
15. *Našli su se bratac i sestrice*, Kazivala Liza Prčić, Subotica, 1908.
16. *Uziđana ručkonoša*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
17. *Bekriji bi mamuze skovala*, Iz Čavolja, 1890.
18. *Sestra brata jeftino prodala*, Kazivala Eva Drvar, Čonoplja, a čula od monoštorskih cura, 1884.
19. *Biser Mara po jezeru brala*, Iz Čonoplje, 1890.
20. *Daj, divojko, što si obećala*, Kazivala Jela Jaramazović, Subotica, 1910.
21. *Ljubina osveta*, Kazivala Teza Crnković, Subotica, 1908.
22. *Dite mladoženja*, kazivala Roza Šibalić, Baja, 1911.
23. *Kako će joj potavnuti lice*, Kazivao Ivan Gabrić, Subotica, 1910.

24. *Sa koga su dvori porušeni*, Kazivala Kata Matoševa, Kaćmar, 1884.
25. *Divojka neće za starog deliju*, Kazivala Jela Jaramazović, Subotica, 1910.
26. *Janjina sirotica*, Kazivala Jela Jaramazović, Subotica, 1910.

Kao što smo rekli, navedenih 26 pesama Prčićevih groktalica objavljeno je 1942. godine u X-to knjizi „Haremske pričalice i bunjevačke groktalice“. Donosimo i taj u celosti, kako bi smo mogli videti koje su objavljene pesme od poslatih, kao i upotpuniti podatke o njima.

Andrić Nikola, „Haremske pričalice i bunjevačke groktalice“, Matica hrvatska, Zagreb, 1942.

II DIO

BUNJEVAČKE GROKTALICE - 141

PO BAČKOJ SKUPIO IVE PRČIĆ

1. *Majčine milosti*; 141 (stihova 15) Kazivala Teza Crnković u Subotici
2. *Dobra snaha ugodila svekrovi*; 141–142 (23) Kazivala Teza Crnković u Subotici
3. *Janjina sirotica*; 142–144 (55) Kazivala u Jela Jaramazović Subotici
4. *Sin od kamena*; 144–145 (35) Kazivala Teza Crnković u Subotici
5. *Junačka nevijesta*; 145–147 (72) Kazivala Teza Crnković u Subotici
6. *Sirotan Mirko*; 147–150 (117) Kazivala (god. 1873) Mara Pejagić u Vancagi
7. *Momak kuša djevojku*; 151–152 (55) Kazivala Kazivala u Jela Jaramazović Subotici
8. *Vila bi mu odšalila šalu*; 152–153 (21) Kazivala Teza Crnković u Subotici
9. *Haznadar katana*; 153–154 (26) Kazivala Teza Crnković u Subotici
10. *Djevojka prevarila Herceg Stipana*; 154–156 (79) Kazivala Jela Jaramazović u Subotici
11. *Luka kapetan i Ljuba barjaktar*; 156–157 (39) Zapisao Ilija Kujundžić, a čuo od slijepog Stipe, franjevačkog pojca u Subotici
12. *Izbor kralja Matijaša*; 158–159 (35) Kazivala Teza Crnković u Subotici

13. *Bolani junak u tuđini*; 159–160 (37) Kazivala Teza Crnković u Subotici
14. *Smrt bolanog Ive*; 160–161 (52) Kazivala Eva Drvar iz Čonoplje
15. *Našli su se bratac i sestrice*; 162–163 (66) Kazivala Liza Prčić u Subotici
16. *Uzidana ručkonoša*; 164–166 (73) Kazivala Teza Crnković u Subotici
17. *Bekriji bi mamuze skovala*; 166 (18) Kazivala Teza Crnković u Subotici
18. *Sestra brata jeftino prodala*; 166–167 (19) Od monoštorskih cura (god. 1884.)
19. *Biser Mara po jezeru brala*; 167–168 (25) Iz Čavolja
20. *Daj, divojko, što si obećala!*; 168 (17) Kazivala Jela Jaramazović u Subotici
21. *Ljubina osveta*; 169–170 (54) Kazivala Teza Crnković u Subotici
22. *Dijete mladoženja*; 170–171 (24) Kazivala Ruža Šibalić u Baji
23. *Kako će joj potavnuti lice*; 171–172 (23) Kazivao Ivan Gabrić iz Subotice
24. *Sa koga su dvori porušeni*; 172–173 (47) Kazivala Kata Matoševa iz Kaćmara
25. *Djevojka ne će za starog deliju*; 173–176 (91) Kazivala Jela Jaramazović iz Subotice
26. *Ženidba Vidak Kapetana*; 176–182 (199) Zapisao Ilija Kujundžić, a čuo od slijepog Stipe, franjevačkog pojca u Subotici

U predgovoru urednik knjige Nikola Andrić kaže kako je ovo prvo, od deset knjiga hrvatskih narodnih pesama, a da u njoj ima i bunjevačkih, kao i to da kada je Matica hrvatska počela skupljati i objavljivati narodne pesme 1876. godine poslala dopis, ali od bunjevačke strane nije stigao ni jedan rukopisni zbornik.⁵⁹⁷ I u prvoj i u drugoj knjizi Prčićевой označen je i broj stihova svake pesme, što kod Rajića nije slučaj. Zatim, kod Prčića se nalazi i godina kada je pesma zabeležena, što je važan podatak. Tako saznajemo da su najstarije zapisane groktalice iz 1873. godine, zatim iz 1884. kada je zabeleženo 15 groktalica i jedna iz 1885. godine. S obzirom na godinu rođenja Ive Prčića ove groktalice nije mogao on zabeležiti, odnosno uzimao je trude, najverovatnije

⁵⁹⁷ Andrić, Nikola: *Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, X knjiga, Matica hrvatska, Zagreb, 1942, str. 67.

zapisne Blaška Rajića i uvrstio ih u svoju knjigu. Najveći broj groktalica zaneležen je 1908. godine, njih 45, zatim po nekoliko iz 1910. i 1911. i jedna iz 1918. godine. Više od polovine pesama zabeleženo je u Subotici, zatim ranije zabeležene pesme su iz Vancage, Baje, Aljmaša, Bikića, Kaćmara, Čonoplje i dve iz Sombora.

Kod Prčića u prvoj knjizi 43 pesme kazivala je Teza Crnković, najviše tokom 1908. i nešto manje 1910. godine. Iz ovoga možemo zaključiti da je i u vreme pripremanja Rajićevih knjiga Prčić imao svoje zabeležene groktalice, kao i da je očigledno već tada imao nameru izdati svoju knjigu. Žene kao kazivači su najbronije u Prčićevoj knjizi u prvoj 49, a u drugoj 22. Muškarci kao kazivači se u prvoj knjizi javljaju u devet pesama, dok za jednu nemamo podatak ko je ispevao. U drugoj knjizi tri su ispevali muškarci, a za dve nama nikakvih podataka.

Poređenjem podataka došli smo do zaključka da je došlo do zamene kazivača od prve Rajićeve knjige pa do Prčićeve, odnosno u daleko većem broju javljaju se žene kao kazivačice.

Prčić je sakupljao i građu o bunjevačkim običajima, i objavio ih u knjizi „Bunjevački narodni običaji” 1937. godine. U njoj su opisane: sigre, polivači, kraljice, dožejanca, rakijare, svatovi i Materice. Napisao je i dramski prikaz prela i objavio ga je u „Subotičkoj Danici” (1946). Napisao je i manju knjigu o prošlosti Subotice, 1936. godine, izišlo takođe u „Danici” – „Subotica i Bunjevci”. Umire 1959. godine, i ostavlja iza sebe bogatu zapisanu i u mnogim delovima još neobjavljenu građu za narodnu književnost. Bavio se brojnim pitanjima iz političkog i kulturnog života Subotice.⁵⁹⁸

O groktalicama i njihovim zapisivačima pisao je svećenik Antun Šimčić u „Hrvatskoj reviji” iz Zagreba.⁵⁹⁹ On konstatuje kako se Rajićeva druga zbirka pesama dobrim delom nalazi u Prčićevom prvom izdanju i da je brojno veća od prve dve.

Takođe, ističe Prčića kao vrednog sakupljača narodne književnosti koji se time bavio još kao učenik, a nastavio i posle Drugog svetskog rata. Šimčić smatra da je najveća vrednost Prčićeve zbirke bunjevačke narodne književnosti u prikupljenim korizmenim pesmama, kojih da podsetimo ima svega nekoliko. Nastavlja sa nabravljenjem važnosti pesama, pa pominje kraljičke i na kraju groktalice, svrstavajući ih u lirsko-epsku kategoriju.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Gabrić, Bela: *Bilješka o piscu*, u: Bunjevačke narodne pisme, str. 233.

⁵⁹⁹ Šimčić, Antun: *Hrvatska narodna pjesma*, Hrvatska revija, god. XIII, knjiga I, 1940, 42-43.

⁶⁰⁰ Isto, str. 42.

Autor smatra da iz te knjige ne možemo saznati ništa novo, pesme su poznatih motiva, ali iz njih možemo videti narodni jezik, za koji smatra da je hrvatski, kao i vezanost naroda za svoje kraljeve „hrvatske i srpske”, i krajeve po Slavoniji. Šimčić primećuje i da najveći broj pesama pevaju žene, samo osam izveli su muškarci, poredeći taj podatak sa usmenom poezijom u Dalmaciji i Slavoniji, gde žene pevaju lirske pesme. Dok kod Bunjevaca i jedne i druge izvode i čuvaju žene, u najvećem broju junačke o senjskim junacima i Ivi Senjaninu.⁶⁰¹

Šimčić vrlo dobro primećuje još jednu prazninu u pruženim podacima zapisivača, a to je da li su pesme beležene „po pjevanju ili kazivanju”. Nema sumnje, smatra on, da je u pitanju ono drugo, a sa tom konstatacijom bi smo se i mi složili. Svakako prilikom njihovog beleženja to nije rađeno ni u autentičnom ambijentu gde su one izvođene (prela, divani, babine), već u sasvim drugačijim uslovima.⁶⁰²

Šimčić smatra da u narodu sigurno ima još ovakvih pesama i da ih je potrebno pobeležiti što pre, ali i melodiju po kojoj se one pevaju. Smatra da je moglo biti nekoliko melodija, poredeći to sa nekoliko melodija prilikom izvođenja kraljičkih pesama.⁶⁰³

Atentičnost zapisanih groktalica Šimčić traži u nedoteranosti ponekih zadnjih stihova u pesmi:

Pa besedi car vlaški Stipane:

*Zar i sada kaješ, Mare, Latinović Andru?*⁶⁰⁴

Šimčić je imao rukopis Prčićevih pesama, i na osnovu njega dao je određene sugestije, koje autor nije uspeo uneti jer je žurio da objavi knjigu pre izbijanja rata. Potkrala se tu i po koja greška, a numeracija svih pesama nije pojednačna već objedinjena...⁶⁰⁵

Valja reći i da je Prčićeva knjiga iz 1939. godine, a pogotovo naslovna strana sa stilizovanom šahovnicom, jasno odisala hrvatstvom, što je bilo i nacionalno opredeljenje autora.

Iz predgovora knjiga Prčića, a pogotovo Rajića, vidimo da su na njihov sakupljački rad uticale zbirke pesama koje je izdavala Matica hrvatska. Nameru oba

⁶⁰¹ Isto, str. 43.

⁶⁰² Isto, str. 43.

⁶⁰³ Isto, str. 43.

⁶⁰⁴ Isto, str. 43.

⁶⁰⁵ Isto, str. 43.

sakupljača da putem narodnih groktalica učeni ljudi odrede tačno poreklo „Bunjevaca i Šokaca” Šimčić smatra da nije moguće izvesti, jer podaci koji se mogu iz pesama dobiti nisu takve forme. Ali, ukoliko bi se, smatra on, sakupilo još narodnog materijala u kome se jezik jasno oslikava, tada bi se moglo više reći i o poreklu ova dva naroda. Smatramo da Šimčić, ovde ipak greši, jer su brojni toponimi, narodni i istorijski motivi u pesmama koji su jasan putokaz za razumevanje pesama. Osvrnuo Šimčić se i na poreklo Bunjevaca, tako što tvrdi da oni kao mnogobrojno pleme nikako nisu mogli nastati sa tako malog prostora koji je oko reke Bune, koju je video, ali da poreklo vode iz Hercegovine. Na kraju, Šimčić, razmatra i popularnost narodne književnosti kod Bunjevaca, veli da je prva Rajićeva knjiga „Narodnog blaga” prošla kod naroda dobro i brzo. Ali, druga se dugo prodavala i bilo je podosta primeraka na prodaju čak deceniju i više od njenog objavljivanja.⁶⁰⁶

Šimčić izražava bojazan da bi to moglo biti i sa Prčićevim izdanjem, te knjigu preporučuje svim Bunjevcima u Bačkoj i Lici, kao i Hrvatima, kako bi autor barem mogao pokriti troškove štampanja.⁶⁰⁷

Dilemu oko toga kako su izvođene zabeležene pesme možda možemo razrešiti na osnovu toga kako su izvođači groktalica bili navedeni – kao kazivači. Dakle, one najverovatnije nisu pevane, već govorene zapisivaču. Kod Blaška Rajića, u obe knjige, nemamo ni ovaj podatak, pa možemo pretpostaviti da su neke pesme možda i ispevane, a ne samo kazivane.

E. Izvođači groktalica

Ko su izvođači groktalica ostaće pitanje na koje verovatno nećemo dobiti potpun odgovor ili bar ne onako opširan kakav bi nam trebao za ovo istraživanje. Razlog tome nalazi se u činjenici da, kako to objašnjava Tvrtko Čubelić, za naše zapisivače groktalica, a i za mnoge druge zapisivače narodne književnosti, njihovi izvođači nisu bili bitni. Oni su ih doživljavali prosto kao govornike ili pevače, kao medij za prenošenje informacija. Ali, istina je sasvim drugačija, a njihova važnost shvaćena u proteklom decenijama, kada se na otkrivanju ovih ličnosti, uglavnom, više ne može uraditi nego što

⁶⁰⁶Šimčić, Antun: *Hrvatska narodna pjesma*, str. 44.

⁶⁰⁷Isto, str. 44.

je urađeno. Za zbirke groktalica zanimljivo je to da su sve potpisane imenom i prezimenom, navedeno je ko ih je izveo. To je svakako podatak više, u odnosu na mnoge tvorevine zapisane narodne književnosti kod drugih naroda. O nekim izvođačima, kao što ćemo videti, saznajemo nešto slučajno, usputno, tek zračak svetlosti u potpunom mraku onih koji su ovo narodno blago čuvali i izvodili.

Biti izvođač groktalica, svakako nije bilo lako. To je morala biti osoba izuzetnog glasa, ali, to nije bilo dovoljno. Bilo je potrebno svojim pevanjem i pojavom sačuvati pažnju onih kojima je pevano.⁶⁰⁸

„Ljudi posebno dolaze, skupljaju se, pažljivo slušaju, jer žele nešto čuti o svijetu i sudbini ljudi. I ovakva publika ima svoje zahtjeve, ona prima i odbija. Ako se tome još doda, da postoji određena atmosfera i tradicija za takav način predavanja, zatim da ljudi slušaju često, onda su zadaci pjevača i pripovedača starno veliki”.⁶⁰⁹ Groktalice su se izvodile na mestima gde je veselje, žamor, pažnju slušalaca je trebalo držati, a to se moglo i dobrim sadržajem pesme, koja je na osnovu ukusa slušalačke publike verovatno pokatkad bila i modifikovana. Sudeći prema zapisima o groktalicama, njihove izvođačice su itekako dobro uspevale u ovom. Takođe, nameće se i razmišljanje o izvođačima, ako već ne znamo ko su, možemo li po pesmama koje su izvodili šta o njima zaključiti. Kasnije će detaljno biti navedeni običaji na kojima su se groktalice izvodile. Dakle, izvođači su najverovatnije morali biti rado viđeni gosti, poznati po svojim izvođenjima, željno čekani i rado praćeni. Oni govore narodnim jezikom, jer ih njihova publika tako razume i prihvata ono što oni prenose. Oni govore o podacima ili izmišljenim događajima, koje publika želi da čije, i koji u njima pobuđuju duboka osećanja.⁶¹⁰

U lirskim groktalicama iznošena su osećanja i zapažanja, svojstvena ženama, a u epskim iznosili su se događaji, bojevi, megdani, krvavi ratovi... Ono što se može utvrditi je da su sakupljači groktalica i Rajić i Prčić za izvođače imali najviše žena, što potvrđuje činjenicu da su ih i pevale i prenosile žene.

Među onima koje se najčešće spominju su: Teza Crnković, Jela Jaramazović, Liza Prčić, iz Subotice. Od muških izvođača bio je Ive Prčić, koji ih je kazivao Rajiću, a kasnije je i sam izdao jednu zbirku. Jedino o ovom kazivaču imamo biografske podatke, koji su navedeni u odeljku zapisivača groktalica.

⁶⁰⁸ Čubelić, Tvrtko: *Na stazama usmenog narodnog stvaralaštva*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1982, str. 9.

⁶⁰⁹ Isto, str. 8.

⁶¹⁰ Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima*, str. 104.

Nekoliko puta kao izvođač pominje se i slepi Stipe, franjevački „kantor” crkveni pevač, koji je izveo nekoliko veoma lepih i vrednih groktalica, ali se o samom izvođaču ne zna ništa više. A njih je opet, zapisao i predao Prčiću Ilija Kujundžić, subotički svećenik. Gde se onda dovode u vezu, izvođač groktalice, njen zapisivač i osoba koja će pesmu predati Prčiću.

Kao izvođač groktalica pojavio se i Šime Ivić, sa dve groktalice, a o njemu saznajemo iz lokalne literature da je bio poslužitelj u Pučkoj kasini i Kerskoj školi (Ker, naziv naseljenog mesta u Subotici).⁶¹¹ O ostalim izvođačima groktalica nema, nažalost, mnogo podataka. Izvođači su obično prezimenom, a ponekad i imenom, uredno potpisivani ispod svake zapisane groktalice u njihovim zbirkama. Ali, ono što ostaje nepoznanica jesu njihove biografije. Ko su, odakle su čime su se bavili, od koga su naučili groktalice? To su sva pitanja koja bi nam danas u mnogome pomogla da u ovu vrstu pesama proniknemo dublje. U zbirkama, od Blaška Rajića i Ive Prčića, zapisivan je i grad, odnosno mesto odakle je kazivač, što je takođe bitan detalj, koji može ukazivati na određene jezičke razlike. Albert B. Lord ukazuje da je uloga nekadašnjih pevača bila velika, jer su oni u isto vreme kada su pevali pesmu istu i sastavljali.⁶¹² Pevače je prema ovom autoru, u isto vreme pevač, izvođač, sastavljač i pesnik, sve u isto vreme i u različitim vidovima. Dragocen podatak o izvođačima pesama je i da li su bili pismeni – odnosno da li su izvođene pesme mogli učiti dok drugi izvođač peva ili su pesme učili iz pesmarica. Za Ivu Prčića znamo da je bio pismeni izvođač, ali za druge izvođače ovakav podatak nemamo. Iako se dugo smatralo da je nepismeni pevač najizvorniji pevač, Albert B. Lord ističe da sve dok god izvođač zapisani tekst pesme ne izvodi od reči do reči, on je još uvek autentičan.⁶¹³ Uticaj pesmarica na pevača je bio takođe bitan segment u stvaranju pesama, no ukoliko zreo pevač čita pesmaricu on nju doživljava kao da čuje još jednog pevača kako izvodi pesmu. Odnosno, uči još jedan oblik izvođenja pesme. Samo onda kada se pročitana pesma izvodi od reči do reči više ne možemo govoriti o izvornom pevaču i izvođaču, već je on samo izvođač već postojeće forme. Pesmarice su bile zaslužne i za prenošenje varijanti pesama i mogućnost da se one raščuju daleko više i dalje nego što je to bilo od pevača do pevača.⁶¹⁴

⁶¹¹ Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 79.

⁶¹² Lord B., Albert: *Pevač priča*, 71/1, str. 38.

⁶¹³ Isto, str. 55.

⁶¹⁴ Lord B., Albert: *Pevač priča*, 71/1, str. 139.

Izvođači groktalica su u bunjevačkoj zajednici uživali veliki ugled, nismo naišli nigde na zapis da su za izvođenje pesama bili plaćani. Možemo pretpostaviti da su izvođači groktalica pesme učili jedni odo drugih, salušajući tuđa izvođenja. Ostaje nam nedoumica koje su osobine izvođači morali imati da bi pevali groktalice. S obzirom da su pesme pevane osnovni uslov je morao biti talent za pevanje, zatim dobro pamćenje, da bi znali nesmetano izvoditi pesmu. Ostale osobine koje bi mogle uticati na izbor izvođačice mogle su mogle biti fizička lepota, stas, držanje tela...

F. Vremenski, prostorni i običajni okvir u kome su se izvodile groktalice

Sagledavanje društvenog i prostornog ovira u kome su se izvodile groktalice iz današnje pespektive veoma je teško. Pre svega zbog restriktivnih podataka koje danas imamo sačuvane. Kulturna značenja, koja su groktalice, imale nekada, pa i kako su opisana podložna su promenama.⁶¹⁵

Bunjevačke groktalice svi zapisivači nazivali su svatovskim pesmama, s tim što su svi oni znali da one nisu obredne svatovske pesme, već su dobile ime po tome što su se u svatovima najčešće izvodile.⁶¹⁶ Groktalice se ubrajaju i u grupu „starovinskih” pesama kod Bunjevaca, što su govorili za one koje su doneli sa sobom iz svoje pradomovine. Takve su još i kraljičke. Vremenom ljubav i privrženost narodnoj tradiciji i ovim pesmama opala je. Milivoj S. Knežević 1930. godine kaže da narod sve češće čita narodne pesme iz štampanih zbirki: iroški i rojtanski, koje slavnosnki tamburaši raznose po Bačkoj.⁶¹⁷

Preko izvođenja groktalica i njihovog imena, sa navedenih prostora, Erdeljanović dovodi u vezu sa podunavskim Bunjevcima, kako ih on naziva. Tvrdi kako za razrešenje njihovog porekla, može biti značajna analiza mesta i ličnosti koje su opevane, koje od njih se najviše pominju, kao i opšte teme i sadržaj ovih pesama.⁶¹⁸

Jovan Erdeljanović, kaže o poreklu narodne pesmama iz južne Like: „Приликом својих истраживања по јужној Лици и по северној и средњој Далмацији ја нисам имао времена да бележим и народне песме. Али сам распитивао о карактеру народног песништва и певања како Буњеваца тако и код православних Срба, а

⁶¹⁵ Bošković, Aleksandar: *Kratak uvod u antropologiju*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 120.

⁶¹⁶ Knežević, V. Milivoj: *Narodna književnost*, Književni sever, 1930. str. 91.

⁶¹⁷ Isto, str. 91.

⁶¹⁸ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 280.

свудан сам добио одговор, да се и код једних и код других певају углавном исте песме и на исти начин само наравно с разликама у језику. И коло се код њих игра на исти начин – са ретким изузецима – и уз певање истих песама. По саопштењима са више страна јуначке песме пева увек један човек и никад не понавља стихове него увек иде унапред, али лирске и уопште кратке „пригоде” песме тзв. „ругалице” (шаливе песмице, задиркиваља) певају готово увек по двоје заједно: по своје мушких или мушко и женско (обично „момак и цура”) или две женске”.⁶¹⁹

Epske pesme, каже Erdeljanović, pevaju se tako tako što se tekst izvodi unapred, i nema ponavljanja stihova, dok lirske pesme, i uopšte kratke, pevaju gotovo uvek po dvoje zajedno: po dvoje muških ili muško i žensko (obično „momak i cura”) ili dve ženske.⁶²⁰

Prema pevanju u dvoje, smatra Erdeljanović, može dovesti do odgovora o poreklu Bunejvaca, koje je specifično, a u različitim mestima se različito zove. „...у Далмацији „окање”, „грокћење” (у Буковици: прво у околини Кистања где глагол гласи „окати”, „оче”, друго у Нунићу; али се Крушеву код Обровца каже „орзити”, „орзи”), „очење” (у Брличкој Крајини; „шта овај тамо војка?”) „ојкање” и „трескање” (прво у Имотској Крајини по саопштењу г. М. Тришића и у Дрнишкој Крајини по Добровићу), друго у Дрнишкој Крајини такође по Добровићу), „војкање”, „завијање” и „грокхотовање” (прво код Сиња, друго у Омишу, треће у Книну), а у јужној Лици „гроктање” и „розгање” (каже се за сваког кад тако пева, да „грокти”).⁶²¹

Navešćemo i tvrdnje muzikologa Ljudevita Kube⁶²² i Antuna Dobronića⁶²³ o tome gde se i kako izvodi pevanje groktenjem. Prema LJ. Kubi ovaj način pevanja je zastupljen po prostoru cele Dalmacije, Crnoj Gori, kao i kod pravoslavnih naroda u Hrvatskoj, takođe i u nekoliko mesta u Hercegovini.⁶²⁴ Zanimljiva je i tvrdnja M.

⁶¹⁹ Isto, str. 279.

⁶²⁰ Isto, str. 279.

⁶²¹ Isto, str. 279.

⁶²² Kuba, Ljudevit: *Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, svezak III, 1898, str. 11

⁶²³ Dobronić, Antun: *Ojkanje, Prilog za proučavanje geneze naše pučke popijevke*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XX, svezak I, Zagreb, 1915. godina, str. 1.

⁶²⁴ Kuba, Ljudevit: *Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji*, str. 11

Karanovića, koji kaže da groktenja ima i u zapadnoj Bosni, tačnije u Saničkoj Župi „...пева песме „уз гроктање” или „розгање” на свадбама и зимским прелима.⁶²⁵

Prema ovoj tvrdnji Erdeljanović ipak ima malo rezerve, jer kaže kako ova mesta nije stigao detaljno istražiti, ali i prema njegovom sećanju onoga što je čuo na terenu po Hercegovini tokom istraživanja za ovu knjigu, ni po čemu nisu manje očuvane ili poznate u narodu poput onih iz Dalmacije. „Napisano je više puta koliko je Mediteran mnogolik, sastavljen kao mozaik kultura, povijesti, geografskih i prirodnih osobnosti, neodvedivu jдноznačnim obilježjima.”⁶²⁶

„Spomenutim dinarskim krajevima pripada periferno i dalmatinsko zaleđe, uz ostalo, sa svojim hajducima i hajdučkim epskim pesmama... dio usmene poezije nastale uz more tematski sličan epskim pjesmi, pa umjesto o hajdučkome kopnemom junaštvu govori o uskocima na moru...”⁶²⁷

Vremenom su se mesta izvođenja groktalice menjala, do današnjih dana. O tome su govorili Alojzije Stantić (81) iz Subotice i Pajo Stantić (82) iz Subotice, rođen u Tavankutu.

Alojzije pamti kako je u dugim zimskim večerima dolazila njihova stara komšinicana na „divan” pa bi koji put zagroktala. „Ko dite živio sam u Đurinskom ataru, i sićam se imo sam onda oko četiri pet godina i njezino pivanje bilo mi je zdravo čudno, jel mi je ličilo na plakanje. O čemu su te pisme divanile ne sićam se, nit je posli te žene kogod to pivo u našem kraju”.⁶²⁸

Druga osoba koja je govorila o groktalicama Pajo Stantić, danas već pokojni, ovako je opisao groktenje: „Sićam se da sam čuo groktalice, nji je znala pivat naša mater. Pivala bi nam uveče, misto pripovitke. Ne bi ja sad znao kast o čemu su one pivale, al se sićam da su sve divanile, o nikom žaljenju za čime god”.⁶²⁹

Poslednja dva svedočenja, oba iz XXI veka, i u poređenju sa ranije opisanim običajima gde se izvode groktalice, pokazuje se jasno kako se vremenski, prostorni okvir za izvođenje menjao. Od izvođenja u svatovima, kakvih je bilo najviše, babina, divana,

⁶²⁵ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр 279.

⁶²⁶ Вошковић Студи, Маја: *О усменој традицији и о животу*, Konzor, Zagreb, 1999, стр. 83.

⁶²⁷ Isto, 84.

⁶²⁸ Petrović, Dragoljub; Kujundžić-Ostojić Suzana: *Funkcija, značenje i lingvistika groktalice kod bačkih Bunjevaca*, стр. 47.

⁶²⁹ Kujundžić Ostojić, Suzana: *Kadgodašnji običaji*, Bunjevačke novine, God. III, br. 19, стр. 19.

do izvođenja deci pred spavanje umesto priče, ali svet i potreba za njihovim izvođenjem i prenošenjem očigledno se dugo održala.

IV Analiza sakupljene folklorističke građe od lingvističkog, geografskog, verskog do narodnog aspekta

A. Kritički prikaz bunjevačkih groktalica kroz objavljenu periodiku i literaturu

Veoma složeno pitanje je kako u brojnoj bunjevačkoj periodici razlikovati zapisane deseteračke pesme od onih koja su se i groktile. Mogućnost da to razlikujemo, bez pruženog podatka, nemamo. Zapisana deseteračka pesma, može biti iz raznih pesmarica koje su bile veoma popularne kod Bunjevaca tokom XIX veka.⁶³⁰

Ali, ukoliko je zapisivač naveo da se pesma groktila, ili barem vokalno izvodila, onda zasigurno imamo groktalicu ispred sebe. Takvih primera u periodici ima veoma malo. Verovatno zato što zapisivači nisu smatrali da je bitno pomeniti i detalj kako se pesma izvodi, već samo preneti pesme. O prvom pominjanu groktalice u periodici smo već govorili. U „Subotičkoj Danici” iz 1897. godine⁶³¹ u odeljku za „Narodne pisme” nalazimo deseteračku pesmu „ Lov kralj. Marka” (pesma prenetu u originalu):

*Lov lovio Kraljeviću Marko;
Lov lovio u nedilju mladu,
U nedilju prija mise rane.
Ulovio zmiju šarovitu,
Šarovitu vrlo vilovitu,
Ulovio sebi oko vrata.
Sad on ide na majkina vrata:
„Ustaj majko! otvori mi vrata,
Pa mi skini ovaj okov oko vrata!”
Usta majka i otvori vrata:
Kad vidila zmiju oko vrata
Al je majka zatvorila vrata,
Pa ga šalje na ljubina vrata.*

⁶³⁰ Knežević, V. Milivoj: Naroda književnost, Književni sever, 1930. str. 90.

⁶³¹ A.: Narodne pisme, *Lov kralj. Marka*, Subotička Danica, za 1897. godinu, kalendar, str. 69–70.

Ode Marko na ljubina vrata:
Ustaj ljubo, otvori vrata,
Pa mi skini ovaj okov s' vrata.
Usta ljuba i otvori vrata.
Kad vidila zmiju oko vrata
Odma j' ljuba zatvorila vrata,
Pa ga šalje na selina vrata.
Ustaj selo i otvori vrata,
Pa mi skini ovaj okov s' vrata!
Ustala sela i otvorila vrata;
Kad vidila zmiju oko vrata,
Odma j' sela zatvorila vrata,
Stade Marko njojzi govoriti:
Nemoj selo, zatvoriti vrata,
Već mi skidaj ovaj okov s' vrata!
Sada sela začē govoriti:
Siđi zmijo s' moga brata vrata,
Pa ćeš biti moga brata majka!
Ćuti zmija ništa ne govori.
Sela opet počme je moliti:
Sigji zmijo s' moga brata vrata,
Pa ćeš biti moga brata ljuba!
Ćuti zmija ništa ne govori.
Sela opet počme je moliti:
Sigji zmijo s moga brata vrata!
Progovori zmija šarovita,
Šarovita, vrlo vilovita;
Mol 'se Bogu Kraljeviću Marko,
Što za tebe sela odgovara,
Jer se ne bi nanosio glave!⁶³²

⁶³² A.: Narodne pisme, *Lov kralj. Marka*, Subotička Danica za 1897. godinu, str. 69–70.

Osim ovog zapisa nema nikakvih podataka o pesmi, ali da se ona groktila imamo dokaz jer je ista objavljena u zbirci Ivana Prčića (1939), pod brojem 55, na str. 202–204, ali pod drugačijim nazivom „Marko Kraljević ulovio zmiju”. Osim ovoga Prčić je vršio izmenu i modernizaciju u pravopisa, pa slova *gj* piše kao *đ*; a na samom kraju pesme dodao je i stih: „Side zmija sa Markova vrata”, čime pesma ima logičniji i kraj. Iz zapisa kod Prčića imamo podatak samo gde je ispevana pesma, u pitanju je Čavolj u Mađarskoj. Obe pesme su iste i po jeziku i po radnji o kojoj govore. Prčić je bio veoma korektan u zapisivanju pesama, tako da sumnja da je pesma prepisana iz Danice, verovatno nije opravdana; već je to najverovatnije bila pesma koja se rado pevala u narodu. Lirska pesma koja opisuje ljubav sestre prema bratu, ali i daje moralnu versku pouku da se nedeljom ništa ne radi, a ako se radi onda stigne Božija kazna, ovaj put u vidu zmije, ali kazna koja ne obilazi nikoga, pa ni Marka Kraljevića. Slavica Garonja Radovanac ukazuje na niz lirsko-epskih pesama u kojima se govori i Marku Kraljeviću i njegovom lovu zmije, u kojima se nalazi mitološka podloga. Marko Kraljević ruši ritualni običaj – poštovanja nedelja, zato hvata zmiju- mitološko biće.⁶³³

Opet u „Subotičkoj Danici” iz 1899. godine, u odeljku za *Narodne pisme*, nalazimo još jednu deseteračku „Pisma o Boljenom Ivi”.

*Boljen Ive po gori hodio,
Boljen hodi dobrog konja vodi.
Veže konja za zelenu jelu,
A on leže pod zelenu jelu.
“Vrlo me je zabolila glava
“Da se malo uzdignem od zemlje
“Da odrišim mog vrnanog konjanika
“Da ga šaljem mojoj staroj majki.
“Ne bi li se ostilila majka,
“Da joj Ive u gorici leži.”
Kad je došo vran konjik u dvore.
Al izusti Ivanova ljuba,
Ona igje i konj od nje biži.
Al izlazi Ivanova majka,*

⁶³³ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Бојне крајине*, стр. 416.

*Ona igje a konj njojzi bliže.
Sitala se Ivanova majka,
Da joj Ive u gorici leži.
Rano rani Ivanova majka,
Ona spravlja Ivanu ponude:
S mora smokava a iz Bosne alve,
Žutih tunja u medu kuvanih,
A jabuka za rose uzbranih.
Ona nosi Ivanu ponude.
Kad je ot' šla u zelenu goru
Pita sele po gorici jele:
Ne bi l' znale, gdi moj Ivo leži?
"Oj starice, stara mila majko,
"Lako j' poznat, gdi vam Ivo leži.
"Sve se jele na jelu naslonile,
"Pa spuštale, do zemljice grane,
"Da mu ptice ne nagdre lice,
"Da mu vrane ne nagrde rane
"Da mu soko ne izvadio oko.
Kad je ot' šla boljanome Ivi,
Al besidi boljani Ive:
"Oj starice, stara mila majko,
"ko te, staru, uputio amo?"
"Kazale su po gorici jele."
"Oj starice stara mila majko
"Ako meni Bog i srića dade
"Da se malo odignem od zemlje
Svu bih goru srebrom postavio
A jele bih u zlato uvio."
To izusti, a dušu ispusti;
K zemlji pade, Bogu dušu dade.
Cvili plače Ivanova majka:
Tiše j' sele po gorici jele:*

*“Muč ne plači, Ivanova majko:
“Kada dunu hladni vijetrovi,
“I padaju jesenji mrazovi
“I snas majko, sve opane lišće
“Opet majko živi ostanemo.”⁶³⁴*

Od podataka imamo samo to da je zabeležena u Čonoplji. Istu ovu lirsko –epsku groktalicu nalazimo u knjizi „Haremske pričalice i bunjevačke groktalice”, gde je Ive Prčić poslao 26 bunjevačkih groktalica.⁶³⁵ Kada pogledamo ovu pesmu u izdanju Matice hrvatske, nalazimo informaciju da je groktalicu kazivala Eva Drvar i Čonoplje. Isto, kao i u prethodnom primeru slova gj pisana su kao đ, imenica *vijetrovi* iz prve pesme zamenjena je ikavicom *vitrovi*.

Slavica Garonja Radovanac ukazuje na veliki broj formula koje su mogu naći u pesama Erlangenskog rukopisa, u ovoj pesmi to je opis ponuda koje se nose bolesniku, žute tunje u medu kuvane. Autorka ističe da je to motiv koji potiče iz orjentalnih predela i koji se javlja i mnogim drugim zbirkama narodne poezije.⁶³⁶ Poesma ima izuzetno lep lirski završetak, gde jele iz gore teše Ivanovu majku, nakon njegove smrti. Metaforički opisujući kako i posle smrti postoji život, u koji svi treba da veruju kako bi im gubitak dragih lakše pao.

Pisma „Lipa Janja”, nalazi se takođe u „Subotičkoj Danici” iz 1899. godine, a od podataka znamo samo da je ispevana u Čonoplji, selo pored Subotice.

*Razboli se lipje Janje majka;
Te zaište vode iz gore;
Iz bunara, mista strašljivoga.
Ona misli, da nitko ne čuje,
To je čula Janjica divojka.
Opravlja se što god lipše može;
Na se meće svilu i kadivu,
A na glavu lipu burundžuku,
A na prste devet prstenova
Svaki vrđi po devet gradova.*

⁶³⁴ A.: Narodne pisme, *Pisma o Boljenom Ivi*, Subotička Danica, kalendar za 1899, str. 52–53.

⁶³⁵ Andrić, Nikola: Haremske pričalice i bunjevačke groktalice, *Smrt bolanog Ive*, str. 160–161.

⁶³⁶ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Бојне крајине*, стр. 41.

*Uzme vidu, pa ode na vodu
kad je ot'šla u zelenu goru
Do bunara mista strašivoga.
Na bunaru dvanajst Senjanina,
I med njima Senjanin Ivo.
Onda joj je Ivo besidio:
"Čija s' ljuba, čija li si sela?"
"Ja sam ljuba Kraljevića Marka,
"Ja sam sela zmaja ognjenoga."
Uzme vidru Senjanin Ivo
Uzme vidru i zahiće vode:
To j' za ljubav Kraljevića Marka,
"Za strahotu Zmaja ognjenoga"
Još joj daje dvanajst pratioca
Da je prate do zelene gore,
Brez mormora, i brez razgovora
Brez smijanja i brez upitanja.
Ka su ot'šli u zelenu goru:
"Hvala vama, dvanajst pratioca,
"Koji ste me doveli dopratili.
"Evo vama zelena jabuka,
"Zagrižena al ne pojidena,
"Pa pođoše Senjanin Ivi:
"Nisam ljuba Kraljevića Marka,
"Nit sam sela zmaja ognjenoga,
"Već sam ona Janjica divojka
"Što me prosi devet godinica
"On me prosi a ja poći ne ću." ⁶³⁷*

Ista pesma objavljena je u knjizi Ivana Prčića (1939) pod imenom "Janjica divojka privarila Ivu Senjanina".

⁶³⁷ A.: *Narodne pisme, Pisma o lipoj Janji*, Subotička Danica, kalendar za 1899, str. 54.

Pored sitnijih jezičkih ispravaka obe pesme su iste, ali u ovoj iz Prčićeve knjige pesma ima drugi kraj:

*Kad je Ive razabrao glase,
Skače Ivo na gola konjica
Od hitrosti u tankoj košulji,
Pa on vija Janjicu divojku.
Janja u dvor, a Ivo joj pod dvor,
Pa besidi Senjanine Ivo:
Mol' se Bogu, Janjice divojko,
Što mi nisi pravo kazivala,
Ne bi majku napojila⁶³⁸.*

I ovde nalazimo podatak o tome da je pesma ispevana u Čonoplji, a da je kazivala Eva Drvar. Lirsko-epska pesma govori o jednom od čestih motiva, devojci koja uspeva prevariti junaka, zatim poslušnosti ćerke koja hoće ispuniti želju bolesne majke, iako ide na mesto „strašivo”, kako se uvek označava mesto gde ima vode.

U „Prvom bunjevačkom kalendaru” za prostu 1934. godinu (Subotica, 1934) nalazimo tekst „U Gari na travi”⁶³⁹ potpisan samo sa jednim inicijalom M. Tekst opisuje kratku istoriju Gare, kako su je Bunjevci posle Prvog svetskog rata izgubili i opisuje običaj u ovoj „varoši”, košenje opštinske trave „sinokosje”, koje se odigravalo na Sv. Antuna. Travu su kosili momci i devojke iz ovog mesta, pokos su davali opštini, a od nje za urađen posao malo vina i jedno šilježe od koga se napravi paprikaš za sve učesnike u kosidbi. „Naprid se jate divojke, a za njima momci. Pivaju se narodne pisme jedna za drugom veselo, visokim glasom da sva poljana odjekuje od njih. Devojke pevaju:

*Žetvu žela bačvanka divojka
Desnom rukom i srebrnim srpom.
Žetvu žela a Varadin klela.
Varadine bog te poravnio
u tebika moj robuje dika*

⁶³⁸ Prčić, Ive: Bunjevačke narodne pisme, 1939, br. 68, *Janjica divojka privarila Ivu Senjanina*, str. 221–223.

⁶³⁹ M: *U Gari na travi*, Prvi bunjevački kalendar za prostu 1934. godinu, Subotica, str. 119.

*Rob robuje a za mnom tuguje.*⁶⁴⁰

Pesmu iznosimo jer je veoma slična groktalicama koje su zapisivali zapisivači po Subotici i okolini. Ovde imamo primer šta su Bunjevci u Mađarskoj pevali, kao svoje narodne pesme. U tekstu se dalje kaže „A momci grokte pismu o Kraljeviću Marku:

*Gorom jezdi Kraljeviću Marko
Gorom jezdi a goricu kune
Bog t ubio ti gorice čarna
Kad u tebi kapi vode nema
Ladne vode ni rujnoga vina.
Al podvikuje iz gorice vila
Pođi Marko u napridak malko
Tu ćeš naći bunar vode ladne
Te ti napoj sebe i konjica.
Al podviknu čoban od ovaca
Ne pij Marko tu vodicu ladnu
Tu su vodu vile otrovale
I u njojzi čedo okupale
Mlogi su ti izgubili glave
i tebe će Kraljeviću Marko,
Al podviknu iz gorice vila
Mol se Boga, čoban od ovaca
Što mi čedo na ruci zaspalo,
Ja bi tebi odšalila šalu,
triput bi ti hiljadila ovce.*⁶⁴¹

Iz opisa ovog običaja vidimo da se izvođenje ove groktalice u velikoj meri razlikuje od onog što je zapisano i što dominira kod ovih tema. Prvo pesmu izvode momci, i to grupa njih, ali tematika groktalice ima sličnosti sa onima koje su zabeležene u Subotici i okolini, i zato nema sumnje da je ona deo bunjevačke narodne tradicije. Sve

⁶⁴⁰ Isto, str. 119–200.

⁶⁴¹ Pavlinović, Mihovilo: *Hrvatske narodne pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1909, str. 293–293.

ovo pokazuje da su se groktalice vremenom, dok još nisu potpuno zaboravljene, izvodile i mimo onih društvenih okvira koji su bili najčešći. Žetelački motivi česti su u pesmama Vojne krajine, shodno tome čak se razvila i posebna vrsta pesma – žetelačke pesme, koje su najčešće počinjale sithovima koji opisuju devojke kako žanju žito, kao što je to u varijanti pesme iz Gare.

Groktalicu „Šuićkinja Mara” nalazimo i Rajićevoj i u Prčićevoj zbirci, ali istu pesmu, pod malo izmenjenim naslovom, nalazimo i u „Hrvatskim narodnim pjesmama” iz 1909. godine. Ona je ovde objavljena kao lirsko- epska pesma „Šuićkinja Mara”.⁶⁴²

Šuićkinja Mara

Pasla ovce Šuićkinja Mara,

Pasla ih je povrh Molovana.

S njom povede dva Jakšića mlada:

Oba mlada, oba Mari draga.

Mara njima jesti besjedila:

„O bora vam, dva Jakšića mlada!

Oba mlada, oba ste mi draga!

Ne mogu vam obim biti ljuba.

Krećite bile ovce svoje,

Okrećite podno Molovana,

Ja ću kretat podno Molovana.

Kad ja mahnem vezenom mahramom,

Poletite dva Jakšića mlada!

Koji meni ponaprije dođe,

onoga je Šuićkinja Mara.

Koji meni malo potla dođe,

Onoga je vezena mahrama!” -

Kad je jutro malo osvitalo,

Mara krenu povrh Molovana,

Braća krenu podno Molovana.

Kad su bila na po Molovana,

⁶⁴² Isto, str. 293–295.

*Obadva su pinom zapinila;
Pero bilom, Nikola krvavom.
Niko pade, Pero dopade.
Gleda Mara u Perine oči:
Umro Pero, pokojna mu duša!
Pođe gledat u Nikine oči:
Umro Niko, pokojna mu duša!
Vadi Mara nože okovane:
Kad je s mene, nek nije ni mene!”
Naletiše tri gavrana crna;
Jedan nosi pera od Perina,
Drugi nosi burmu od Nikole,
Treći nosi vezenu mahramu.
Izleteše prid žalosne majke.
Tri žalosne majke zakukale;
Zakukala Nikolina majka:
„Ovo jesti moga Nikole burma!”
Zavikala mladog Pere majka:
Ovo jesti moga Pere pero!”-
Izletila majka Marušina:
„Ovo jesti Marina mahrama!”-
Trče gledat prižalosne majke.
Kad dođoše uvrh Molovana,
Sve troje ih bilo preminulo.
Tu su majke zakopale sinke,
Među njima Šuičkinja Mara.
Kroza zemlju ruke sastavljali:
U rukam im zelene jabuke.
Oko njih voće posadili:
Tko je željan neka voće jede!
Oko njih su vodu navratili:
Tko je žedan neka vodu pije,*

*Neka njima pokoja nazivljaje!*⁶⁴³

Nakon izvedene pesme kazivač je rekao zapisivaču kako se i danas u Malovanu vide tri groba, travom obrasla, te da narod iz okoline priča da su to grobovi braće Jakšića i Šuičkinje Mare. Na kraju knjige u kojoj je objavljena ova pesma (Matica hrvatska 1909. godine) nalazi se precizan registar svih pesama koje su objavljene, ali i podaci gde su one još objavljivane. Tako saznajemo da se ova pesma peva po Dalmatinskoj zagori, zatim u mnogim mestima, i da ima oko dvadesetak varijanti. Zapis iz mesta Šuice, Duvno i Čvrlja, najsličniji je onoj pesmi koju je zapisao Prčić, jer se Mara ubija nožem. Sa istim imenima likova i radnjom peva se u Skušanu kod Zadra, Sinjcu u Gornjoj Krajini, ostrvu Hvar, i uglavnom su sve slične radnje, sa tragičnim završetkom. Postoji i verzija gde Mara odabere jednog od braće, pa ode sa njim, kao u pesmi iz Pakraca.

I u zborniku za narodni život i običaje iz Zagreba za 1899. dr Ante Radić takođe donosi stihove narodnih pesama iz Dalmacije, pa i ovde zatičemo pesmu „Šuičkina Mara”, zabeleženu u Duvnu. U pesmi Mara napasa ovce na Malovanu po Šujici, i ovde su dva brata Jakšića. Ona mora da se odluči za jednog od njih i daje im zadatak da uhvate njenu vezenu maramu u kojoj je jabuka, dok pada s Molovana. Ko prvi uhvati, onog je i devojka. Šuičkina Mara baca maramu, momci polete za njom, ali poginu. Kad to vidi devojka i ona se probada kroz srce. Ali, pesma se ovde ne završava, ona ima čitav dodatak:

*Albe stiže bijelome dvoru.
Tude niu ukopaše lipo,
Viš Šujice na vrh Molovana,
Oba momka i mladu divojku.
I kada ji ukopaše tade,
U ruke im zelene jabuke,
Po vrh glave ružu posadiše,
Po dnu nogu vodu navratiše:
Ko je žedan, nek pije vodicu,
Ko je gladan, nek jide jabuke,
Ko je mlaan, nek ružu miriše.*

⁶⁴³ Andrić, Nikola: *Hrvatske narodne pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, iz 1909. godine, br. 179, *Šuičkinja Mara*, str. 293-295.

*Davno bilo, sad se spominjalo,
A mi da smo zdravo i veselo!*⁶⁴⁴

Stihovi ukazuju na odnos pevača prema ljubavi mladih, za koji se ima razumevanja. Niko se od njih ne osuđuje, već se razumeju velika osećanja, koja su dovela do porodičnih tragedija. Zelena jabuka simbolizuje ljubav i erotiku, koje ova pesma ima prigušeno, jer ljubav nije našla na mogućnost opstanka. Voda koja žubori i protiče pored njih i voćka koja tu raste povezuje ova tri mlada života i posle smrti, a kraj pesme je sasvim običan, gde se obraća publici sa željom za dobrim zdravljem.

Pesma pod istim nazivom, samo sa nešto drugačijim prezimenom „Šuićkinja Mara”, zapisanja je i kod Ive Prčića, u njegovoj knjizi 1939. godine. Ispevala ju je Kata Maloševa iz Kaćmara u 42 stiha.

*Šuićkinja Mara
Čuva ovce Šuićkinja Mara
S njom poredi dva Latinovića.
Pere kaže: - Moja je divojka. –
Stipe veli: - Nij' tvoja već moja.-
Al besidi Šuićkinja Mara:
Oba mlada, oba ste mi draga,
Ako možem obam sela biti,
Ne možem vam obam ljuba biti,
Već stanite podno Molovana,
Ja ću stati na vr' Molovana,
Pa ću ma'nit svilenom maramom,
Pa ko prija, onoga divojka,
A ko posli, onoga marama. –
To su oni poslušali Maru
I stali podno Molovana,
A Mara je na vr' Molovana.
Oma'nila svileno mmaramom,*

⁶⁴⁴Radić, Ante: *Šuićkinja Mara*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, svezak IV, Zagreb, 1899, str. 285–286.

*Kad su bili na po Molovana,
 Pere malo miče, ne odmiče,
 A Stipe je divojki na ruki.
 Kad vidio Latinović Pere,
 Da je Stipe prioto divojku,
 Trže nože iz svilen – pojasa
 Pa udara sebe u srdašce.
 Kada nema Šuićkinje Mare
 Neka nema ni mene mladoga!-
 Kad vidio Latinović Stipe,
 Šta uradi Pare, momče mlado,
 Trže nože od svilen-pojasa,
 Pa udara sebe u srdašce.
 Kada nema Pere brata moga,
 Neka nema ni mene mladoga!-
 Kad vidila Šuićkinja Mara,
 Šta urade Pere i Stipane,
 Trže nože iz svilenog pasa
 Pa udara sebe u srdašce.
 Kada nema Pere i Stipana,
 Neka nema ni mene divojke.-
 Tri su groba na vr ' Molovana,
 Dva momačka, jedan divojački.
 Tri se majke u crno zavile,
 Dvi momačke i treća divojačka.⁶⁴⁵*

Ovaj primer pokazuje da je groktalica balada koja se izvodila u Bačkoj postojala i u mnogim mestima Dalmatinske zagore. Sve to ukazuje da je i ona varijanta koju je Prčić zabeležio morala nastati u nekom od bliskih područja gde se i kasnije izvodila. Pesma je baladičnog karaktera, veoma lepo i postupno opisana, tragika je istaknuta, sačuvani su toponimi, ali prezime dva brata je promenjeno iz Jakšić u Latinović. Ovo prezime pojavice se u još nekoliko groktalica, kao očito bitno za bunjevački narod. U

⁶⁴⁵ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, str. 1939, br. 36. *Dva Latinovića i Šuićkinja Mara*, str.184–186.

Baji – Republika Mađarska, i danas postoji porodica Latinović. Poznati su po tome što su ovom mestu sagradili franjevačku crkvu i samostan, te nekoliko zgrada na tri sprata, koje su u XIX veku bile velika retkost. Potomak Latinovića – Odon Latinović danas živi u istom mestu, i svedoči o svom bunjevačkom poreklu, kao i ogromnom broju jutara zemlje koje su posedovali, oko 46000. Moguće je da je ugled porodice bio razlog u tome što ih je zapamtila narodna pesma, ali i kao junake. O prezimenu Latinović nalazimo u tekstu „Beleške o Bunjevcima” dr Riste Jeremića,⁶⁴⁶ koji kaže da prezime Latinović nalazimo u Subotici i Baji, kao i u Boršodu (Mađarska), koji su katoličke vere; u Bosanskoj Krajini, Sremu, i Slavoniji Latinovići su pravoslavne vere. Motiv nadmetanja dva momka za ljubav devojke čest je i u Vojnoj krajini u srpskoj poeziji, od Like do Zapadne Slavonije, s tim što se junakinje pesme zove Demetkinja Mara. Za ove balade Slavica Garonja Radovanac kaže da najbolje oslikavaju migracione procese na pomenutim prostorima. Osim toga, u svakoj od tih varijanti pominje se gora Malovan – u grokotalicama Molovan, koja se nalazi u jugoistočnoj Bosni, iznad Kupreške visoravni.⁶⁴⁷ Vuk Stefanović Karadžić takođe je zabeležio ovu pesmu, iako nepotpunu varijantu, od kazivačice iz Sinja.⁶⁴⁸

S obzirom na tako česte varijante ove iste pesme i to i na širem i užem području upućuje da bi se ona mogla posmatrati i kao opis stvarnog događaja, pa je moguće i njena popularnost i rasprostranjenost tako brojna, na šta upućuje i Slavica Garonja Radovanac.⁶⁴⁹

Uporedno proučavanje epika, ali i lirika daje mnogo šire odgovore nego što se to može pretpostaviti.⁶⁵⁰

U „Subotičkoj Danici” iz 1899. godine nalazimo i ovu pesmu „Pisma o lipoj Jeli”:

Lipa Jela dvore mela, suze ronila,

Za njom išlo muško čedo vrlo plačljivo:

„Plači hrano, plači dušo i ne tiši se

„Dok ne dođe lipi Pavle iz hitrog lova

⁶⁴⁶ Jeremić, Rista: *Beleške o Bunjevcima*, Književni sever, 1927, str. 70.

⁶⁴⁷ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Војне крајине*, стр. 535.

⁶⁴⁸ Стефановић Караџић, Бук: *Српске народне пјесме*, књ. и, 1841, бр. 730, *Шуичкиња Мара (из Сиња)*, у књ. *Српске народне пјесме*, Просвета, Београд, 1975, стр. 481.

⁶⁴⁹ Isto, str. 535.

⁶⁵⁰ Šmaus, Alojz: *Beogradski međunarodni slavistički sastanak*, 15–21 IX 1955, s. 1., Beograd, 1957, str. 617–618.

„Onda će ti tvojoj majci sudnji danak doć”
 Al eto ti lipog Pavla iz hitroga lova:
 Vidi meni, lipa Jelo na bilo ruke.
 „Da ti vidim lipo lice, je li rumeno?
 „Je l’ istina, lipa Jelo, šta majka kaže?
 „Da ti ljubiš brata moga, mene ne ljubiš?
 „Istina je, lipi Pavle, šta majka kaže
 „Tvoja majka prava žena bila, pravo govori.
 „Ona igje k bijeloj crkvi Bogu se moli
 „Pomogla blila crkva i molitvica”.
 Trže Pavle sebi sablju, sebi od pojasa,
 Pa udara lipu Jelu u svilen pojas.
 Sustrio ga Jelin bratac iz trgovine:
 „Je li zdrava i vesela sela Jelica?
 „A zdrava je i veslea sela Jelica
 „S bilim plećem zvizde broji ima l’ ih mnogo
 “Ruke svoje prikrstila, Bogu se moli.”⁶⁵¹

Pesma je objavljena isto u rubrici Narodne pisme, ali nema nikakvih podataka o njoj. Istu pesmu nalazimo i kod Ivana Prčića (1939), pod drugačijim nazivom „Smrt lipe Jele”. Pesma je ista, ima isti broj stihova, pisana istim jezikom i iste je tematike, kao i imena likova. Iz Prčićeve knjige saznajemo da je kazivala Eva Drvar iz Čonoplje.

Nekoliko bunjevačkih groktalica nalazimo i u Erlangenskom rukopisu, ili barem teme o kojima one pevaju. O Erlangenskom rukopisu u uvodu za njegovo elektronsko izdanje Snežana Samardžija kaže: „*Ерлангенски рукопис*, за који се претпоставља да је настао најкасније у првој трећини 18. века, за сада је најстарија збирка српско-хрватских усмених песама различитих жанрова (епских, лирских, балада, севдалинки, грађанске лирике итд.). Претпоставља се да су већином записане на подручју Војне Крајине, али се са сигурношћу може рећи да је област њиховог певања била и знатно шира. Писмо којим су забележене је ћирилично (дипломатичка ћирилица) и из једне руке, али начин записивања (тј. преношења звучне слике говора) показује да је записивача било најмање двоје, од којих један

⁶⁵¹ A.: Narodne pisme, *Pisma o lipoj Jeli*, Subotička Danica, kalendar za 1899. godinu, Subotica, str. 54.

сигурно није говорио српски као матерњи језик. Рукопис је грешком био заведен као глагољички и случајно откривен у ерлангенској библиотеци 1913. године.

Једино научно поуздано издање Ерлангенског рукописа приредио је Герхард Геземан и објавио га у Српској краљевској академији 1925. ... издање Рукописа, које су 1987. приредили Меденица и Аранитовић, отишао је у другу крајност... стихови „умивани”..., због чега је књига постала непоуздана...

На овом месту понуђено је ново читање *Ерлангенског рукописа* са разрешеном графицијом и предлогом за тумачење нејасних места. Приложени су и радови о Рукопису из којих се може стећи увид у његову историју и значај. Аутори – др Мирјана Детелић, проф. др Снежана Самарџија, др Лидија Делић и инг. Бранислав Томић – настојали су да документују сваки корак у процесу настајања ове верзије *Ерлангенског рукописа* и да пружи сваком читаоцу могућност да понуди боље решење ако мисли да га зна”.⁶⁵²

Hatidža Krnjević o Erlangenskom rukopisu kaže da je njegov sadržaj ne samo širok u smislu teritorije koju pokriva nego da je i njegova socijalna i nacionalna karta veoma široka. „Otuda i njegovo glavno svojstvo, različitost stavova i odnosa prema istorijskim i društvenim pojavama, prema posebnim događajima i ličnostima. Otuda žanrovska, stilska i jezička raznovrsnost”.⁶⁵³ Slavica Garonja Radovanac ukazuje da je Erlangenski rukopis najverovatnije zapisao Austrijanac, što se da zaključiti prema jezičkim karakteristikama u zapisanim peamama – nema razlikovanja zvučnih i bezvučnih suglasnika, ali sa naglašenim rečima u ikavici.⁶⁵⁴ Zapisivač je verovatno bio vojni ili kancelarijski službenik koji je nesmetano putovao i zapisivao pesme sa obe strane Save. Sadržina zbirke pokazuje da su pesme beležene spontano, bez nekog posebnog redosleda, onako kako su izvođene. Važnost i vrednost zbornika je izuzetna, jer imamo uvid u narodno pesništvo sa područja Vojne krajine i sto godina pre nego što će izići prva Vukova zbirka narodnih pesama.⁶⁵⁵ Proučavanje istorijskog preseka Erlangenskog zbornika ukazuje na pesme nastale tokom srednjeg veka (pevaju o Marku Kraljeviću), zatim da nema pesama ili junaka iz Kosovskog boja. Opevani se događaji iz sredine XVII veka, vezani za lokalne sukobe, (otmice neveste, uskočke ili hajdučke junake i njihove dogodovštine, osvete), a sve sa graničarskog prostora. Fond usmene

⁶⁵² www.erl.monumentaserbica.com/

⁶⁵³ Krnjević, Hatidža: *Lirski istočnici*, Iz istorije i poetike lirske narodne poezije, BIGZ, Jedinstvo, Beograd, 1986, str. 114

⁶⁵⁴ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Бојне крајине*, стр. 33.

⁶⁵⁵ Isto, str. 33.

poezije koji je ovde beležen je veoma šarolik, najviše je epskih pesama, a liskih ili lirsko –epskih manje, oko 40-45.⁶⁵⁶ Jedna od glavnih karakteristika pesama iz Erlangenskog rukopisa je velika varijantnost pesama, a u mnogima od njih nalaze se i primeri bunjevačkih goktalica.

U pesmi pod brojem 113. iz Erlangenskog rukopisa peva se o turskom gradiću Buniću:

*Игра коло под Буніћем градом.*⁶⁵⁷

Čak i počinje slično kao groktalica „Srce divojačko”, iz druge zbirke Blaška Rajića, ali u daljoj radnji pesme nema sličnosti.

*Игра коло под два турска града,
Под Буніћом и под Радуніћом*⁶⁵⁸

Pesma iz Erlangenskog rukopisa pod brojem 167, slična je groktalici iz prve knjige Ive Prčića „Dva bigura”.

*Два прибига горицу прибоше
влашки јунак с Туркињом дивојком
побигоше у гору зелену.
Кад су били насрид црне горе,
разболи се Туркиња дивојка
ни код села, ни код воде ладне,
већ у гори под јелом зеленом.
Забрину се Туркиња дивојка,
а јошт горе влашко момче младо:
„Давор боже, мили г[о]с[поди]не,
што ћу сада учинити, јунак,
што ћу с коња, да што ћу с диевојке?
Не имам коњу ни зоби ни сина,
а дивојки никакве понуде.”
А кад види Туркиња дивојка
да се брине младо влашко момче,*

⁶⁵⁶ Isto, str. 36.

⁶⁵⁷ <http://www.erl.monumentaserbica.com/erlmain.php?rbr=113>

⁶⁵⁸ Raić, Blaž: *Narodno blago, zbirka narodnih pjesama i poslovice*, 1923, br. 29, *Srce divojačko*, str. 69–70.

вели њему Туркиња дивојка:
„Не брину се, драга душо моја,
ја нисам се поболила бољком
већ те кушам јесам ли ти драга.”
Онда вели влашки добар јунак:
„До сада си ми врло драга била,
а од селе како змија љута.”⁶⁵⁹

Dva bigura
Dva bigura gorom pribigoše,
Ture momče, Vlajkinja divojka.
Kad su došli nasrid gore čarne,
Razboli se Vlajkinja divojka.
Zabrinu se Ture, momče mlado.
Šta ću sada tužan i žalostan?
Ni divojki lađane vodice,
Ni konjiku zelene travice. -
Al besedi Vlajkinja divojka:
Ne brini se Ture momče mlado!
Ja se nisam razbolila bolom,
Već te kušam, jesam li ti draga? -
Al besidi Ture momče mlado:
Do sad si mi uvijek bila draga,
Al od sada više nikad ne ćeš!
Sinoć mi te troji nakudili.
Prvi vele, da si roda 'uda,
Drugi vele, da si guja ljuta,
Treći vele, da si prosanjiva. –
Al besidi Vlajkinja divojka:
Ko mi veli, da sam roda 'uda,
'Udo mu se u rodu rodilo;
Ko mi veli, da sam guja ljuta,

⁶⁵⁹ <http://www.erl.monumentaserbica.com/erlmain.php?rbr=167>

*Guja mu se oko srca vila
I u njemu zimu zimovala,
Na proliće izvela mladiće;
Ko mi veli, da sam posanjiva,
Neimo u bolesti sank!*⁶⁶⁰

Iz zapisa kod Ivana Prčića (1939) saznajemo da je pesmu kazivala Teza Crnković iz Subotice. Pesma govori o dokazivanju ljubavi, u varijanti iz Erlangenskog rukopisa je vlaški junak i turska devojka. Dok je u groktalici koju je zapisao Prčić „Ture momče mlado i Vlajkinja divojka“. Važno je zapaziti na početku pesme gde se kaže da su njih dvoje prebezi – biguri, odnosno da nemaju podršku svojih zajednica za njihovu ljubav, jer ne potiču iz istog naroda. Oni odlaze u „zelenu goru“ magijsko mesto gde se dalje razvija njihov odnos. Ljubav se stavlja na probu, i u jednoj i u drugoj varijanti, ali ona nije toliko jaka da i prebrodi te prepreke koje voljeni jedni pred druge postavljaju. Pesma je najverovatnije imala za cilj da ukaže na neprihvatanje sredine mešovitih parova, nemogućnost skladnog odnosa niti braka sa drugim, osim svojom zajednicom.

Slavica Garonja Radovanac u knjizi „Srpsko usmeno poetsko nasleđe Vojne krajine u 18, 19 i 20 veku“ ukazuje da je to porodična pesma koja se nalazi u brojnim zbirkama narodnih pesama nastalih na prostoru krajine.⁶⁶¹

Pesma koja se u *Erlangenskom rukopisu* nalazi pod brojem 52, slična je sa groktalicom „Dvi drugarice“ u prvoj knjizi Ive Prčića.

Obe opisuju porodične odnose, i u njima posebno odnos prema ženama u njihovim novim porodicama. Pesma iz Erlangenskog rukopisa je detaljnija, daje opis tri drugarice koje su se udale na različitim stranama: preko „zelene gore“, u „Madžariji“ i „bezriblje“. Dok u „Dvi drugarice“ imamo drastičniji opis daljene gde su udate – na dve različite strane sveta. Ova lirski pesma, opisuje izuzetnu bliskost i ljubav koje su osećale drugarice jedna za drugu, koje rastavlja udaja. U priču je uvedena zvezda, kao nebesko telo, preko koga one komuniciraju. Opis odnosa u porodici je daleko blaži nego onaj u *Erlangenskom rukopisu*, pa se tako i pesma završava sa opisaom ruže i njenih latica u „ladnoj vodi“.

⁶⁶⁰ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 48, *Dva bigura* str. 197–198.

⁶⁶¹ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Бојне крајине*, стр. 36-38.

Три су друге друговале,
под бором се умивале.
Бору се је досадило,
говорио зелен бор:
„Јал['] ме бора посеците,
јал['] девојке разудајте.”
Не хтише бора посецати
већ девојке разудали:
једну дали прико горе,
другу дали у безрибје,
трећу дали у Маџарију.
Година се с[а]вршила,
три се друге с[а]стануле,
једна другој говорила:
„Фалите се, друге моје,
како вам је на домове?”
Коју дали прико горе,
та се друга добром фали:
„А бога ми, друге моје,
бог је мени добро дао –
колики је летњи данак,
вас дан седим на чардаку,
везем срмом по кадифи.”
Коју дали у безрибје,
и она се добром фали:
„А бога ми, друге моје,
бог је мени добро дао –
колики је летњи данак,
вас дан седим на чардаку,
бисер нижем на иглицу.”
Коју дали у Маџарију,
та се друга худо фали:
„Бог је мени худо дао –

колики је летњи данак,
вас дан виђам ђаконине.
А кад ми дође господар,
и бије ме и кара ме,
из бела ме двора тера:
„Иди с двора, курво кучко!”
“ А ја не знам куд ћу ићи
не знам, јадна, пољу друма
ни мајкина бела двора
ја би, јадна, сама ишла.
Веће ми се досадило
и дан и ноћ сузе роним
у маџарском белом двору.
А саде сам к мајки дошла
ако ће ме погубити,
а ја нећу натраг ићи.”⁶⁶²

Dvi drugarice

Dvi se druge virno drugovale

I u jednoj vodi umivale

I pod bor su vodu salivale.

Kad je boru voda dodijala,

Iz korena borok progovara:

- *Je l' vadite mene iz korena,*

Je l' rastav' te do dvi drugarice!-

Ne vadiše bora iz korena,

Rastaviše do dvi drugarice,

Jednu daju di izlazi sunce,

Drugu daju di zalazi sunce.

Jedna drugu po zvizdi pozdravlja.

- *Je l' ti bično moja drugarice,*

⁶⁶²<http://www.erl.monumentaserbica.com/erlmain.php?rbr=52>

*Je l' bično je l' ti neobično? –
Nit mi bično moja drugarice,
Nit mi bično, nit mi neobično,
Već imadem ravog babajka.
U po noći ište vode ladne,
Moram ići u bašču na vodu. –
Aj je druga po zvizdi pozdravlja:
Ti uveče donesi vodice,
Pa je metni u bašči pod ružu;
Ako bi se nakrunilo ruže,
Ti ćeš kazat da si kroz ružu išla. -⁶⁶³*

Ljubavna svatovska pesma pod brojem 32 u *Erlangesnkom rukopisu* slična je „Ustriljenoj divojki” kod Ive Prčića.

*Ja se pone уз полаче полако
и погледа низ то древје високо
где девојке дивно коло изводе
међу њима виторого јеленче;
и ја узе лук и стреле перане
да устрелим виторого јеленче;
не устрели виторого јеленче,
већ устрели две најбоље девојке.
Додоше ми оба болна да лечим,
мени мило оба болна лечити.
Ја им дајем шећер шербет да пију,
ја им дајем аџијазму да гризу.
Оне неће шећер шербет да пију,
нити хоће аџијазму да гризу.
Ја им стерем мекан душек на душек,
оне неће на душеку да леже.
Ја их водим трећи данак у [х]амам,*

⁶⁶³ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 44, *Dvi drugarice*, str. 195.

оне хоће трећи данак у хамам
јоште хоће с леве руке на десну.
Ја се попе уз полаче полако
те погледа низ то дрвје високо
где невесте дивно коло изводе,
међу њима сура бела кошута.
Ја узео лук и стреле перане
да устрелим суру белу кошуту.
Не устрелих суру белу кошуту,
веће стрели две најбоље невесте.
Додоше ми оба болна да видам,
мени мило оба болна видати.
Ја им дајем шећер шербет да пију,
оне неће шећер шербет да пију.
Ја им дајем аџијазму да гризу,
оне неће аџијазму да гризу.
Ја им стерем мекан душек на душек,
оне неће на душек да леже.
Ја их водим трећи данак у хамам,
оне хоће трећи данак у хамам
јоште хоће с леве руке на десну.
Ја се попе уз полаче полако
и погледа низ то дрвје високо
где јунаци дивно коло изводе,
међу њима виторого јелен[ч]е.
Да устрелим виторого јелена
не устрели ----[виторого јелена],
веће стрели два најбоља јунака –
додоше ми оба болна да видам,
ја не хте ниједнога да видам.
Поклони им две најбоље невесте
којено сам својом стрелом ранио,
а остави две најбоље девојке

*jednu sebi, drugu braću momu.*⁶⁶⁴

Ustriljena divojka

*Ja se popo na budimsku planinu,
Pa pogleda nuz peštansku ravninu,
Di junaci s divojkama igraju.
A ja uze britku sablju ter pušku
Da ubijem kraj jelena košutu.
Ja ne trevim kraj jelina košutu,
Već ja trevim kraj junaka divojku.
Dadoše mi nju boljanu ličiti,
Ja joj dajem šećer- šerbet da jide,
Ja joj dajem slatko vino da pije.
Ona ne će slatko vino da pije,
Već bi ona s live ruke na desnu,
Već bi ona s desne ruke na livu.*⁶⁶⁵

Iako postoji velika tematska sličnost u obe pesme, one su različite u opisivanju detalja, ubijanja košute, njenom poganju, bolovanju. Osim toga, na početku pesme vidimo kako je vešto zamenjen i toponim na kome se dešavaju radnje pesama. Groktalica je kraćeg i sažetijeg sadržaja i naglašenijh lirskih detalja.

Pesma koja govori o Marku Kraljeviću i vili Mandalini, pod brojem 176 u *Erlangenskom rukopisu*, slična je pesmi „Marko Kraljević i vila brodarica” u prvoj zbirci Ive Prčića.

*Гором језди Краљевићу Марко,
гором језди, љуто куне гору:
“Бог те убио, црна горо моја,
кад у теби ладне воде не има
јер је мени додијала жеђа.
Да ја кољем коња испод себе,*

⁶⁶⁴ <http://www.erl.monumentaserbica.com/erlmain.php?rbr=32>

⁶⁶⁵ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 49, *Ustriljena divojka*, str. 198.

да тијем крвцу од коњица!”
Али Марку гора говорила:
“Не кунџи, Марко, црне горе своје,
није теби ништа гора крива.
Него пођи мало унапридак,
те ћеш наћи студену водицу.
На води је вила Мандолина
те узима од воде харача:
од коњика коња поводника,
а од пјешца једну бјелу руку.”
То не мари Краљевићу Марко,
него пође мало у напридак,
најде Марко студену водицу
ал['] на води вила Мандалина
те она је задремала била.
Прилеже Марко те се напи воде
паке напоји доброга коњица
пак усече да бижи у гору,
али се трже вила Мандалина
паке поче вила говорити:
“Стани, почекај, незнани јуначе,
дедер плати моју воду ладну!”
Онда вели Краљевићу Марко:
“Ходи, вило, да ти платим воду!”
А кад дође к њему бјела вила,
трже Марко сабљу од појаса
те посиче вилу Мандалину
јер узима тешку водарину.⁶⁶⁶

Kraljević Marko i vila brodarica

Gorom jezdi Kraljeviću Marko,

⁶⁶⁶ <http://www.erl.monumentaserbica.com/erlmain.php?rbr=176>

*Gorom jezdi i gorom besidi:
Čarna goro, ostala ti pusta,
Kad u tebi nema vode ladne,
Već da koljem moga konja Šaru,
Da s' napijem iz konjica krvca!-
Al povika brodarica vila:
Ne kolj' konja Kraljeviću Marko!
Ne kolj' konja ne čini ziana,
Već ti poi malo u napridak,
Tamo š' naći bunar vode ladne,
Na bunaru tri čaše srebrene. –
Pođe Marko malo unapridak
I on nađe bunar vode ladne,
Na bunaru tri čaše srebrne.
Uzme čašu Kraljeviću Marko,
Pa s' napije lađane vodice
I napoji svoga konja Šaru
Pa besidi Kraljeviću Marko:
Šta ćeš vilo, da te ja darivam,
Il ćeš groše ili ćeš dukate? -
Al besidi brodarica vila:
-Nit' ću groše, niti ću dukate,
Već tvom Šari noge sve četiri
I junaku obe oči čarne.-
Al besidi Kraljeviću Marko:
Ded, pogledaj vilo u to sunce jarko,
Di će danas poginuti Marko!-
Privari se brodarica vila
Pa pogleda u to sunce jarko.
Trgne Marko sablju od pojasa,
Pa udari brodaricu vilu.
Tako j' Marko lako udario,
Sve joj zube iz glave izbio.*

*Ode Marko gorom pivajući,
Osta vila u gori plaćući.*⁶⁶⁷

Obe pesme pevaju o Kraljeviću Marku, koji sreće vilu, u prvoj vilu Mandalinu, a u drugoj vilu bordaricu, ali kod obe se misli na vile koje borave u jezerima i kažnjavaju svakog ko zamuti vodu. Ove vile zadaju muke junacima, a nekada ih i vežu. Nadmetanje vile i junaka jedan je od vrlo čestih motiva, gde se sukobljavaju muški i ženski princip, gde se krije i staro mitsko jezgro pesme.⁶⁶⁸

Ovo je epska pesma, sa dubokim arhaičnim tragovima. U njima se Marko Kraljević bori protiv vodarine, oslobađa plaćanja ovog nameta, koji je vila zatražila i postavlja se kao junak spasilac.

Pesma iz *Erlangenskog rukopisa* 151. slična je kao „Marko Kraljević i nevirna ljubica” iz prve Prčićeve zbirke. U obe pesme nalaze se isti junaci, istih imena, i iste tematike. U pitanju su epske pesme, iz kruga pesama koje govore o neverstvu ljube Marka Kraljevića, gde se javlja i porodični konflikt. Marko kažnjava nevernu ženu tako što je oslepljuje, a Duku Senjkovića ubija sabljom koju niko, osim njega, ne može izvaditi iz korica.

Вечерицу вечерао Марко.

А кад било у по вечере,

онда се насмијао Марко.

Онда Марку говорила мајка:

“Што се смејеш, Краљевићу Марко,

ил['] се смејеш ти нашом вечером,

ил['] се смејеш мојом старостју?”

Онда вели Краљевићу Марко:

“Ја [се] не смејем т[еб]и [због] твоје старости

нит['] се смејем нашом вечерицом,

већ се смејем, стара мајко моја,

јер, мајко, носиш црно под бјелим.”

⁶⁶⁷ Prčić, Ive: Bunjevačke narodne pisme, br 58, *Kraljević Marko i vila brodarica*

str. 206–207.

⁶⁶⁸ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Војне крајине*, стр. 426.

Онда вели мајка Краљевића:
“Не старај се, мој Краљевић Марко,
штоно ја носим црно под бјелим,
већ старај се својом вјерном љубом
јер отиде љуба по злу путу
и љуби ју Дука Сенковићу.
И ако тому не вјерујеш
справи, синко, вечеру г[оспо]дску
пак зови г[оспо]ду на вечеру,
и г[оспо]ду и господичиће,
ал['] не зови Дуку Сенковића
сама ће љуба [д]осјетити се,
она ће звати га на вечеру.”
И Марко је мајку послушао
и справио г[оспо]дску вечеру
и звао г[оспо]ду на вечеру
и г[оспо]ду и младе г[оспо]дичиће
ал['] не зове Дуку Сенковића.
И г[оспо]да дошла на вечеру,
али не има Дуке Сенковића.
Пак говори љуба Краљевића:
“Г[оспо]ди, Краљевићу Марко,
што је теби Дука учинио
да ти Дуку не звао на вечеру?”
Онда вели Краљевићу Марко:
“О моја љубо, бог те осјетио!”
Скочи љуба рада и весела
оде двору Дуке Сенковића,
иде Марко за њом назорице.
А кад дојде до Дукина двора,
иде љуба у Дукине дворе:
“Хајде, Дука, тебе зове Марко,
тебе зове Марко на вечеру,

и био те и заборавио.”

Онда ју Сенковић пољуби

и гледао Краљевићу Марко

пак одоше до Маркова двора

три њу пута Дука пољубио

од својега двора до Маркова

и све гледа Краљевићу Марко

али био Марко тврда срца.

А кад су дошли у бијеле дворе,

у бијеле дворе Краљевића,

и сидоше г[о]с[по]да на сабет,

међу Дуку горњему крају

и г[о]с[по]да лјепо вечерала.

А кад су лјепо вечерали,

појде Марко делити перје,

кому бјело, кому златну челенку,

али Дуки ништо не допаде.

Онда вели Краљевићу Марко:

“Иди, љубо, вјерна Анђелија,

донеси ми сабљу оковану.”

Скочи љуба рада и весела

и донесе сабљу оковану,

даје сабљу Дуки Сенковићу.

Узе сабљу Дука Сенковићу

хоће сабљу Дука да извади,

ал['] не море сабљу да извади.

Он даје г[о]с[по]ди наоколо -

оде сабља од руке до руке.

А кад дојде Марку у руке,

ох, сама се извадила онда.

Онда Дуки главу одсјекао,

учини се ганилук на врати,

али вели Краљевићу Марко:

*“Не бојте се, господо велика,
ја вам нећу ништа учинити,
већ изгуби[x] свога наместника.”*

*Али љуби очи извадио
онда пише докле кому драго.⁶⁶⁹*

Marko Kraljević i nevirna ljuba

Sio Marko za večeru s majkom:

Bila kruva i rujnoga vina.

Al se malo nasmijala majka.

To pazi Kraljeviću Marko,

Pa besidi svojoj majki:

- *Šta se smiješ, moja stara majko?-*
- *Kad me pitaš moje dite drago drago,
Kad me pitaš, pravo ću ti kazat:
Ti si taki na svitu junače
I opet te varatvoja ljuba.
Ljuba ljubi Duku Senkovića.
Ako mi se ne virujep sine,
Čini sutra gospodskog sobeta,
Svu gospodu na sobet sazivaj,
Samo nemoj Duku Senkovića,
Pa ćeš vidit šta će reći ljuba.-
To je Marko poslušao majku,
Pa on čini gospodskog sobeta,
Na njeg zove gospodu gradsku,
Al ne zove Duku Senkovića.
Al besidi ljuba Anđelija:*
- *Šta ćeš Marko da od Boga nađeš,
Svu gospodu na sobet pozivaš,
Ne pozivaš Duku Snekovića.*

⁶⁶⁹ <http://www.erl.monumentaserbica.com/erlmain.php?rbr=151>

Šta je tebi Duka učinio?-
-Alaj ljubo, Bog ti se sitio,
Ja sam junak i zaboravio.
Iđi ljubo pa pozovi Duku!-
Skoči ljuba kao i pomamna
I otvara šarene armare,
Pa oblači svilu i kadivu,
Ode zvati Duku Snekovića.
Al je majka besidila AMrku:
-Ti se popni gori na bedeme
I najvišoj kuli na pendžere,
Pa ćeš vidit kako će ti, sine,
Ljuba s Dukom iz dvora izaći.-
To je Marko poslušao majku,
Pa se penje gori na bedeme
I najvišoj kuli na pendžere,
Pa pogleda Dukinome dvoru.
Triput (s' ljuba)s Dukom do dvora ljubila,
A četvrti put na Markovi' vrati'.
Sve to gleda Kraljeviću Marko.
Kad je marko sobet izdvorio,
Svu gospodu redom darivao,
Ne dariva Duku Senkovića.
Al besidi ljuba Anđelija:
- *Šta ćeš Marko da od Boga nađeš,*
Svu s' gospodu redom darivao,
Ne darivaš Duku Senkovića,
Šta je tebi Duka učinio?-
-Alaj ljubo, Bog ti se sitio,
Meni je već ponestalo dara,
Darivaj ga, čime tebi drago!-
Skoči ljuba, kandar se pomami,
Pa otvara šarene armare.

*Ona vadi vezenu košulju,
Što je nije ni vidio Marko,
A kamo li da j' na pleći imo.
Pa dariva Duku Snekovića.
Kad to vidi Kraljeviću Marko,
On spopadne tešku topuzinu,
Pa udara Duku Senkovića.
Ode Duka i ostavi dare,
On besidi ljubi Anđeliji:
-Je l' mi voliš sablju celivati? -
Jel me voliš svićom dodvoriti? -
Al besidi ljuba Anđelija:
-Nisam junak da sablju celivam,
Već sam ljuba da te svićom dvorim. -
Namaza je lojojm i katranom,
Pa je onda svićom zapalio.
Gorila je do crni ' očiju,
Pa besidi ljuba Anđelija:
-Gasi mene gospodaru Marko,
Gasi mene, moje oči crne,
Što s' t' gledale gospodaru Marko
U po noći, kao u po podne! -
Al besidi Kraljeviću Marko:
-Gori, gori, 'orjacko kolino,
Više Duku nego mene Marka! -
Gorila je do medeni usta,
Pa besidi ljuba Anđelija:
-Gasi mene gospodaru Marko,
Gasi mene moja medena usta,
Što s' t' ljubila gospodaru Marko
U po noći ko u po podne! -
Al besidi Kraljeviću Marko:
-Gori, gori, 'orjacko kolino,*

Više Duku nego mene Marka!-
Gorila je do bijeli' ruku,
Pa besidi ljuba Anđelija:
-Gasi mene gospodaru Marko,
Gasi mene moje bile ruke,
Što s' t' grlile gospodaru Marko
U po noći ko u po podne.-
Al besidi Kraljeviću Marko:
-Gori, gori, 'orjacko kolino,
Više Duku, nego mene Marka!-
Gorila je do bijelog pasa,
Pa besedi ljuba Anđelija:
-Gasi mene gospodaru Marko,
Izgori mi čedo pod pojasom!-
Razljuti se Kraljeviću Marko,
Pa uzima sablju dimiskiju,
Pa udara ljubu po pojasu.
Na sablji joj čedo izvadio,
Pa on ode svojoj staroj majki:
-Evo tebi, moja stara majko,
Evo tebi zelena jabuka,
Što joj nisi sazrijati dala!
Šta si moja učinila majko,
Pa sam moju ogrišio dušu?'-⁶⁷⁰

Radnja u groktalici je razvijenija i duža, a odvija se po principu gradacije. Marko Kraljević surovo kažnjava svoju nevernu ljubu, u pesmi tako što je oslepljuje, a u groktalici tako što je zapali, a na kraju je i sabljom preseče, pa joj tako izvadi čedo nerođeno. Na kraju, Marko oseća ipak oseća grizu savesti što je pogubio ljubu, iako mu je bila neverna i prebacuje majci za učinjeno zlodelo.

⁶⁷⁰ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 61. *Marko Kraljević i virna ljuba*, str. 210–214.

Epska pesma pod brojem 74 u *Erlangenskom rukopisu*, zapisan je samo njen deo, dok celu vidimo u groktalici „Privareno Ture”, u prvoj knjizi Ive Prčića.

Privareno Ture

- Na Senju se otvoriše vrata,
Pa izađe šereg divojaka.
Sve odoše za goru na vodu,
Naprid Manda, Ivanova sela,
A za njome ostala družbina.
Potom su se pravom posipale,
A na vodi vodom umivale,
Umivale pa se polivale.
Redak dođe Ivanovoj seli,
Al besidi Manda Ivanova:*
- *Nemojte me moje drugarice,
Ja sam noćas čudan sanak snila.
Da sam sanak majki kazivala,
Ne b mi dala iz dovara izaći;
Da sam sanak bratu kazivala,
Ne b mi dao na vodicu ići.*
 - *Ištom Manda u riči bijaše,
Eto iđu iza gore Turci,
Naprid iđe Brdarić Merdžane,
Pa besidi Brdarić Merdžane:*
 - *Svak vaćajte sebi po divojku,
Ja ću Mandu, Ivanovu selu!-
Svaki vaća sebi po divojku,
A Brdarić Ivanovu selu,
Pa je meće za se na konjika.
Tri puta je opasao pasom,
A četvrtim od sablje kajasom.
Mila mu je, na nju se obzire,
Draga mu je, za svašta je pita:*

- *Je li doma tvoj brate Ivane?-*
Al besidi Manda Ivanova:
- *Nema doma mog brata Ivana,*
Otišo je na nove pazare
Dobrog konja sebi kupovati
I Juriši pušku izbirati.
Bog do Ive, s konja vrat slomio,
A Juriša puškom se ubio,
Kada nam se udavat ne dadu!-
Kad su došli za goru zelenu,
Al besidi Brdarić Merdžare:
- *Ovdi ćemo, braćo, odjašiti*
I u kolo s divno uvaliti
Sa Senjkinjam, lipim divojkama.-
Kolo vodi Ivanova sela,
Kolo vodi, divne pisme piva,
Umiljava s Brdarić Merdžanu,
Kada su se kola naigrali,
Posidaše na zelenu travu,
Al besidi Grićeva Jela:
- *Iz daleka ciči konjic Mande,*
I na njemu junak progovara,
Čini mi se da je tvoj brat Ive.-
Al besidi Manda Ivanova:
- *Ćuti Jele, ti zamukla mukom,*
Ćuti Jele, ne progovorila.
Nema doma mog brata Ivana,
Otišo je na nove pazare,
Dobrog konja sebi kupovati
I Juriši pušku izbirati,
Bog do Ive s konja vrat slomio,
A Juriša puškom se ubio,
Kada nam se udavat ne dadu!-

- Ištom Manda u riči bijaše,
 Al eto ti od Senja Ivana,
 Ljuto j Ive konja razljutio
 Iz nozdrva modar plamen liže,
 Iz očiju svitla munja siva,
 Izmed zubi vatru prosipao.
 Kad to vidi Brdarić Merdžane,
 Al besidi Brdarić Merdžane:*
- *Svak vaćajte sebi po divojku
 Ja ću Mandu, selu Ivanovu!-
 Pa besidi Brdarić Merdžane:*
 - *Kasno ideš od Senja Ivane,
 Već je tvoja sela obljubljena!-
 Al besidi Ivanova sela:*
 - *Ajde bolje moj brate Ivane,
 Nije tvoja sela obljubljena!-
 Kad ću Ive što sela bisidi,
 Zubim škrine a konja ubode,
 Pa na Turke juriš učinio,
 Sve divojke na se odstupiše,
 Sve je Turke konjom pogazio,
 Brdarića živog uvatio.
 Pa ga vodi Senju na kapiju,
 Na kapiju ociće mu glavu,
 Mrtva glava leteć progovara:*
 - *Bog ubio svakoga junaka,
 Koji dorži viru u divojki.⁶⁷¹*

Pesma iz *Erlangesnkog rukopisa* nije razvijena, u odnosu na groktalicu u kojoj je dat uvod – slutnja i loš san koji opominje devojkicu na opasnost, u ovoj varijanti turski junak Brdarić Merdžan, nije izišao iz rospitva, kao u *Erlangesnkom rukopisu*, već on

⁶⁷¹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 66, *Privareno Ture*, str. 218–220.

otima devojke koje su izašle iz „kapije Senja”. Među devojkaма je i Manda, sestra Ive Senjanina, nju uzima turski junak Merdžan. Oni stavljaju devojke u sedlo i vode ih u „zelenu goru”, gde hoće s njima kolo igrati. Manda se pretvara da je ljuta na brata što joj se udати ne daje, zagovara junaka da joj brat nije kod kuće jer je otišao na pazar konja kupovati, pa kolo vodi, peva pesme i umiljava se turskom junaku. Dolazi Ive na konju po svoju sestru i ostale devojke, Merdžar govori da je zakasnio jer mu je sestra „obljubljena”, ali ga Manda izdaje i kaže da nije. Ive konjem pogazi sve turske junake, Mersžara odvede u Senj, i tamo mu odseca glavu, koja progovara: „Bog ubio svakoga junaka, Koji drži viru u divojki.”

[II]обратиме, Брдарић Мершане,

ил не хајеш, ил за ме не знадеш.

Сада би ме ласно откупио

и без цјене и без откупа.

У Сењу је воде малаксало,

више Сења студена водица

он се зове зденац Мандушевац.

Мене воде Сенкиње дјевојке

у воду кано добра коња

те на ме у Сењ носе воду.”

Кад то чуо Брдарић Мершане,

с вечера коње напојио

и дао им да позобљу зопца,

до поноћи коње оседлао

од поноћи коње узяхаше

до зорице дојде Мандушевицу

и он седи јунак у бусију,

у бусију код воде студене.

И мало је јунак поседио

ал['] иду Сенкиње дјевојке

и пред њима Иванова сестра

за њом иде Јела Кружићева

собом воде сужња Усеина.

*Кад дођоше на водицу ладну,
ал['] полива сестра Иванова
полива Јелу Кружићеву
полива ју студеном водицом.
Ал['] говори Јела Кружићева:
“Не поливај, сестро Иванова,
не поливај студеном водицом
тебе Турци поливали вином.”
Кад то чуо Брдарић Мершане,
онда скочи јунак из бусије
и ш њиме тридесет Тураках,
уфати сваки по дјевојку
и уфати Брдарић Мершане
он уфати сестру Иванову,
а уфати сужањ Усеине
прилијепу Јелу Кружићеву
и одоше бијелој Удвини
пијућ['] вина и пјевајући.⁶⁷²*

Lirsko – epska pesma br. 100 i iz Erlangenakog rukopisa slična je groktalici „Junak Turčin” iz knjige Ive Prčića.

U njima devojka služi vino junacima. Ona im daje zadatke kako bi se udala za najboljeg, u ovom slučaju za onog koji prepliva reku Cetinu, a u groktalici Dunav. S tim što je u pesmi iz *Erlangenskog rukopisa* junak koji kreće u preplivavanje reke senjski arambaša, a u groktalici je Turčin, junak koji odvodi senjsku devojku.

*Вино пије кита од Сењана
код Цетине, код воде студене
међу њима Цетинка дјевојка
те им она служи ладно вино.
Како кому даје чашу вина,
сваки јој јунак говорио:*

⁶⁷² <http://www.erl.monumentaserbica.com/erlmain.php?rbr=74>

“Љуби мене, лијена дјевојко”.

Кад се младој досадило било,

онда вели лијена дјевојка:

“Тако ми бога, чети арамбаша,

не чујеш ли што ти дружба вели?

Ја не могу свима бити љуба

ако могу бити свима слуга.

Бићу љуба једном добром јунаку

који ће Цетињу припливати

и онамо и опет овамо

под калпаком и под бјелим перјем

под пушком и под бритком сабљом

и у чизмам['] и у остругама

ја ћу њему бити вјерна љуба.”

Сви јунаци ником поникоше

и у черну земљу погледаше,

не погледа сењски арамбаша

веће скочи у Цетињу воду,

приплива воду тамо и овамо,

пак узе Цетинку дјевојку

одведе ју к Сењу бијелому.

Junak Turčin

Vino pili Senjani junaci,

Vino pili dvanaest Senjana,

Vino dvori Senjkinja divojka,

Nijedan se ne maša za čašu,

Svaki najpre za bijelu ruku,

Al besidi Senjkinja divojka:

-Ako mogu svima sluga biti,

Ja ne mogu svima ljuba biti,

Već onome jednome junaku

*Koji more Duna preplivati,
Pod oružjom i pod bilim perjem,
I na ovu i na onu stranu.-
Svi junaci nikom ponikoše
I u crnu zemlju pagledaše.
Al ne gledi Ture momče mlado,
On se skače na noge lagane,
Pa on pliva Dunav vodu ladnu
Pod oružjem i pod bilim perjem
I na ovu i na onu stranu.
Kad je došo na srid vode ladne,
Al podviknu Ture momče mlado:
-Jao mene, tužan i žalostan,
Jao mene, di izgubi glavu!
Da bud kroz što, ne bih ni žalio,
Već kroz jednu Senjkinju divojku.-
Al besidi Senjkinja divojka:
-Vrat' se natrag, Ture momče mlado,
Vrat' se natrag i ne gubi glavu
I onako bit ću tvoja ljuba.-⁶⁷³*

O Senjanima junacima koji vino piju, dok im je drug zatvoren u kuli Tomaginoj / Tominoj, govori pesma iz *Erlangenskog rukopisa* br. 100, slična njoj je groktalica 76. „Junaštvo Senjana” u prvoj knjizi Ive Prčića. Po broju stihova (189) to je jedna od najdužih groktalica.

Toponimi na početku pesme isti su u obe pesme, ali je groktalica po sadržini daleko šira i uvedeno je više likova, a radnja zapletenija. Desanka je majka Jure (Er) a Gojka u groktalici, ona traži od senjski junaka (Er) od Kosova Rade da joj oslobodi sina iz kule. Daje dukate, za koje vino piju junaci koji će sutra napasti kulu i osloboditi njenog sina. U groktalici se javlja i motiv da majka junaka u boj ne pušta, pa njegovi drugovi govore majci kako idu u svatove ive Senjanina, odlaze u Biograd na more, putuju danima, pa se junaci osipaju i vraćaju kući, u „gori zelenoj” nailaze na ovce

⁶⁷³ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 67, *Junak Turčin*, str. 220–221.

„vlaške i mađarske”. Ive peče ovcu na ražnju i govori junacima da će i njih tako Turci mučiti ako ih uhvate, pa ko to ne može podneti nek se vrati. Tako ostade sedam junaka, koji odlaze u Tomaginu kulu. Rade od Kosva se prerušava u sužnjega, susreće Čene-agu i govori sa njim „turski i latinski”, saznaje da će Desančića Gojka ubiti u „petak, turski svetac”. Uspeva otići u tamnicu da ga vidi, raspita se gde je kulu najlakše prokopati, moli Boga za pomoć, uspeva i oslobađa Gojka, pa sa njim na konjima sa ostalim junacima beži. Stižu ih Turci u „zelenoj gori” ali se od Kosova Rade uspeva odbraniti kao i Gojka, kojeg oslobađa okova, vraćaju se kući i slave pijući vino tri dana.

U *Erlangenskom rukopisu* radnja je jednostavnija, junaci koje predvodi Petar Mrkonjić, pokušavaju tri dana prokopati kulu i osloboditi Juru. Uspevaju, pa se vesele i piju u Senju „bijelome”.

*Пију вино Сењани јунаци
на капији Сењу бијелому
пију вино и попијевају.
К њим долази госпоја Десанка,
к њим долази те им говори:
“Благо вама, Сењани јунаци,
јер пијете и попијевате
а мој Јуро лежи у тавници
у проклетој у кули Томиној.”
Онда веле Сењани јунаци:
“А бога ти, госпоја Десанка,
што ћеш дати нама напојнице
ми ћемо ти извадити сина.
Хоћеш дати једну кварту блага?”
Онда вели госпоја Десанка:
“А бога ми, Петре Мркоњићу,
да ја имам једну кварту блага,
ја би сама извадила сина.
А даћу једну чизму дуката
што ће вам бити напојнице
док отидете до куле Томине*

и док дођете Сењу бијелому.”

И одоше Сењани јунаци

отидоше до куле Томине

али кула тврда и опака

не могу куле да отворе.

Копаше ју за три тавне ноћи,

не могоше куле поткопати.

Онда вели Десанчићу Јуро:

“О мој брацо, Мркоњићу Пејо,

ја ћу ићи горе на пенцере

ја ћу скочит с високих пенцера

а ви мене чекајте на руке.”

То је њега послушао Петар

и он скочи с високих пенцерах

и њега дочекаше на руке.

Ал на њему тешке негве биху

те не могу негве да отворе.

Носише га љетни дан до подне.

Искочише Турци из Томине

и отеше Јуру Десанчића.

Љуто куне Јуро Десанчићу:

“Бог т' убио, Петре Мркоњићу!

Док сам био сужањ у Тураках,

нисам био ни жедан ни гладан

а сад ће ме Турци уморити,

уморити и жеђу и глађу.”

Кад то чуо Мркоњићу Пејо,

онда вели Петре Мркоњићу:

“О јунаци, драга браћо моја,

боље нама сада изгинути

нег срамотом доћи Сењу б'јелом

и оставит Јуру Десанчића.”

Кад то чули Сењани јунаци

што говори Петре Мркоњићу,

потргоше своје бритке сабље

*и на Турке учинише јуриш
и тридесет Турак['] исјекоше
а тридесет живи савезаше
а тридесет утече у гору
а и оно тешико израђено
ниједан их приболити неће.
И узеше Јуру Десанчића
и на њему негве одсјекоше
и дала им госпоја Десанка,
дала им једну чизму дукатах.
“Ево вама, Петре Мркоњићу,
ево вама добра напојница
који сте ми извадили сина
из проклете из куле Томине
сада пијте и попијевајте.”
Они пију и попијевају
на капији Сењу бијеломе.⁶⁷⁴*

Junaštvo Senjana

*Vino pili Senjani hajduci,
Vino pili šezdeset Senjana
I med njima od Kosova Rare.
Iđe majka Desančića Gojka
Pa besidi od Kosova Radi:
-Sidiš Rade, ladno piješ vino,
A moj Gojko u proklesoj kuli,
U proklesoj kuli Tomaginoj.-
Al besidi od Kosava Rade:
-Čuj me, majko Desančića Gojka!
Daj ti meni za kupu dukata,
Da ja dadem Senjanom na vino,
Ne bil' nam se koji obrekao,*

⁶⁷⁴ <http://www.erl.monumentaserbica.com/erlmain.php?rbr=100>

Da će ići kulu pohoditi.-
Gojkova mu odgovara majka:
-Otkud meni za kupu dukata,
Kad mi nije moj stekao Gojko?-
Al besidi od Kosova Rade:
-Znaš li, majko Desančića Gojka,
Kada smo mi kulu porobili,
Silnog smo se blaga zadobili,
Svakom bratu po kupu dukata,
A tvom Gojku dvi kupe dukata,
Jel je Gojko naš barjaktar bio,
Što je uvik prid nama hodio?-
Daje majka za kupu dukata,
Daje majka od Kosova Radi,
Rado daje Senjanom na vino.
Svi će ići kulu pohoditi,
Kad ujutru jutro osvanulo,
Al junaka nema nijednoga,
Kad to vidi od Kosava Rade,
On ti ide od Senja Ivanu.
-Kad smo, Ive, sinoć pili vino,
Bilo nas je šezdeset Senjana,
Što će ići kulu pohoditi,
A ojutrus nema ni jednoga.-
Al besidi od Senja Ivane:
-Bogat tebi, od Kosova Rade,
A ti udri tvoj barjak zeleni,
Ti ga udri Senju na kapiju,
Pa podvikni tanko glasovito:
Ko je sinoć pio ladno vino,
Nek ojutros pod barjak izađe.-
Ode Rade Senju bijelome
I on uze svoj barjak zeleni,

*Pa ga udari Senju na kapiju
I podvikne tanko glasovito:
-Ko je sinoć pio ladno vino,
Nek ojutros pod barjak izađe!-
Svi junaci na broj izadoše,
Samo nema Radosavljev Perle,
Njemu ne da izać stara majka.
Pojašiše Senjani hajduci,
Pojašiše konje od mejdana
I kreniše s Bogom putovati.
Al beside od Kosova Rade:
-Lakše, braćo, Senjani hajduci!
Idem lagat ja Perlinoj majki,
Nek nam pušti Radosavljev Perlu.-
Ode Rado Perlinome dvoru.
-Božja pomoć, Perličina majko!
Ostali nam na drumu svatovi,
Ženi nam se od Senja Ivane,
Mene zove za vinčanog kuma,
Perlu zove za ručna divera.-
Privari se tu Perlina majka,
Pa njim pušti Radosavljev Perlu.
Putovali Senjani hajduci,
Putovali tri dni i tri dana,
Ugledali Biograde stolne,
Pa beside Senjani hajduci:
-Ono j', valda, kula Tomagina?-
Al beside od Kosova Rade:
-Koliko je od Pivnica bilih,
Od Pivnica pa do Bića bilog,
A od Bića do Biograda,
Toliko je do proklete kule,
Do proklete kule Tomagine.-*

Još njim veli od Kosova Rade:
-Čujete l' me Senjani hajduci,
Kome j' sada kula nadaleko,
Taj neka se bilu Senju vrati!-
Svi junaci nikom ponikoše
I u crnu zemlju pogledaše,
Vratiše se Senjani hajduci,
Ostade jih trideset hajduka.
Opet jezde Senjani hajduci,
Opet jezde tri dni i tri dana,
Dok dođoše u zelenu goru,
Tamo pasu dvoje-troje ovce,
Dvoje vlaške a jedne madžarske.
Rade vaća ovcu od ovaca,
Od ovaca i od jaganjaca.
Živu ovcu ražnji' pripekao,
Ovca bleči crna gora ječi,
Al besidi od Kosova Rade:
-Draga braćo, Senjani hajduci!
Ko ne može vake muke trpit,
Nek ne ide, nek se natrag vrati!
Jel ako nas po' vaćaju Turci,
Na vake će muke nas mećati,
Žive će nas ražnji' pripicati.-
Vratiše se Senjani hajduci
Ostade jih samo sedmerica.
Kad su došli kuli Tomaginoj,
Oblači se od Kosova Rade,
Oblači se u ruvo tučačko
I ruku tučačku baticu,
Pa on ode tavnici na vrata.
Al na vrati' ago Čene-ago,
Tu se Rade do zemlje savija:

-Božja pomoć, ago, Čene ago!-
Ago s' maši u džepove rukom,
Pa izvadi tri dukata žuta,
Pa dariva nevoljnoga sužnja,
Još ga pita ago Čene-ago:
-Kog si roda, kog li si plemena?-
Al se Rade do zemlje savija,
Pa besidi turski i latinski:
-Ne pitaj me za rod i pleme,
Ja sam tužan prinevoljan sužanj.
Ja sam bio Pivnica bilih,
Bio sužanj u Gojkove majke.-
Al besidi ago Čene-ago:
-Ti ćeš kazat prinevoljni sužnju,
Ti ćeš kazat pri Gojkovoj majki,
Dok joj dođe petak, turski svetac,
Onda će joj obisiti Gojka.-
Al se Rade so zemlje savija,
Pa besidi agi Čene-agi:
-Bogom brate, ago Čene-ago!
Otvori mi tu tavnicu tavnju,
Da ja vidim DesančićaGojka,
Pa ću kazat ja Gojkovoj majki
Da sam vid'o njezinoga Gojka.-
To je Ago za Boga primio,
Otvori mu tavnicu tavnju,
Da on vidi Desančića Gojka.
Kad je Rade ušo u tavnicu,
Poznade ga Desančiću Gojko.
-Zar si i ti od Kosova Rade,
I ti sužnji u proklesoj kuli?-
Al besidi od Kosova Rade:
-Ćuti Gojko, mukom zamuknuo!

*Nisam tužan prinevoljan sužnj,
Već sam došo kulu pohoditi,
Odkaleg je kula najlošija.-
Al besidi Daničiću Gojko:
-Tvrđa j'kula da je Bog ubio!
Tri aršina mermera kamena
A četiri suve rastovine.
Odaleg je kula najlošija,
Najlošija, od zapada od sunca.-
S otim s' Rade natrag povratio
I otišo med svoju družbu.
Kleko Rade na gola kolina,
Izmolio troje litanije:
-Daj mi Bože prolične vitrove
I daj Bože jesenje daždave!-
Poduniše prolični vitrovi,
Udariše jesenje daždave,
Još za sunca kulu prokopao
I trideset oprostio roblja,
Dok se Rade namirio Gojka,
Uzeše ga među konje vrane,
Pobigoše kroz zelenu goru.
Nafriško se osotiše Turci,
Ostiše, potiru digoše,
Podigoše pa ji sastigoše.
Kad to vidi Desančiću Gojko,
On besidi od Kosova Radi:
- Dragi brate, od Kosova Rade!
Ociči mi s tvojom sabljom glavu,
Ne daj m' više rukama Turkom
Ni turskima pod nogama konj'ma!-
Naljuti se od Kosova Rade,
Pa posiče oko Gojka Turke*

*I posiče on na Gojku gvožđe,
tute njim je i noć omrknila,
Pogiboše kroz zelenu goru,
K'o god vuci kroz bijele ovce.
Oni biže u ivnice bile.
Kas su došli kod Gojkove majke,
Častila jih tu Gojkova majka
Za tri noći, za tri bila danka.
Vino piše, pa se razidiše.
Onda bilo, sad se spominjalo,
A mi da smo zdravo i veselo!⁶⁷⁵*

Prožimanje tematike, junaka, toponima između pesama iz Erlangenskog rukopisa i bunjevačkih groktalica potvrđuje da su groktalice morale nastati na drugom prostoru od onog na kome su zabeležene. Zatim, da pripadaju jednom širokom fundusu narodne poezije koja prevazilazi bunjevačku zajednicu. Hatidža Krnjević ukazuje: „Poezija ER je narodna a ne verska „hrišćanska” veoma svetovna i životna, prilagođena svakad drugačijim prilikama i kao takva ona je izraz životnih protivrečnosti koje su istorijski postojale i u kojima se čovek dovijao i prometao kako je znao i mogao. Ređi pokazatelj nacionalne ili verske mržnje i isključivosti ne zapremaju niti uočljivo mesto niti imaju značaj koji bi omogućio i potvrdio postupak uopštavanja. Jedva da bi se mržnja, ma kojeg reda i kakvoće, mogla naći u ulozi motivacije. Motivacija je svakad junačko nadmetanje, cilj je pobediti protivnika ma ko on bio (a on nije bezuslovno nacionalni i verski), a sve ostalo izvedeno je iz tog epskog jezgra. Dakako epske pesme, po svojoj prirodi i strukturi, građene su na nacionalnim, ređe verskim, ali i socijalnim, moralnim i drugim sposobnostima, koje se javljaju i unutar grupe pripadnika jedne nacije ili vere. Ne treba zaboraviti, međutim, da su protivnici opevani u pesmama ER delili životnu sudbinu, jedni napadajući, a drugi braneći, jednom gubeći a drugi put dobijajući”.⁶⁷⁶

⁶⁷⁵ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 76, *Junaštvo Senjana*, str. 241–246.

⁶⁷⁶ Krnjević, Hatidža: *Lirski istočnici: iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, BIGZ, Beograd; Jedinstvo, Priština, 1986, str. 117.

B. Lingvistička analiza groktalica

Bunjevačke groktalice zapisane su na bunjevačkom govoru, koji pripada mlađem ikavskom dijalektu, štokavskog narečja, njegove najistočnije zone. Prema većini osobina koje karakterišu ovaj govor, može se zaljučiti da potiče sa prostora oko doline Neretve.⁶⁷⁷

Bunjevačke groktalice, zabeležene u zbirkama, ostavljaju nam mogućnost analize jezika kojim su pisane, kao još jedan trag njihovog nastajanja i pripadanja. Pogledajmo prvo kako su Bunjvci pisali u to vreme, i nešto ranije. O načinu pisanja kod Bunjevaca u toku XVII, XVIII veka govori sledeći podatak: „Суботички Буњевци су много пре Вука Караџића спровели у дело Вуково правило: пиши као што говориш. Али не само суботички Буњевци и Срби, него и Мађари и Немци у Суботици писали при крају 18. столећа нашим језиком”.⁶⁷⁸

Dakle, zapisivanje groktalica u jezičkom smislu nije bio otežan posao, naravno može se postaviti pitanje i koliko je jezička forma bila bitna zapisivačima. Prema svemu sudeći, na čistoću ikavice najviše je polagaو Ive Prčić, dok su primeri kod Blaška Rajića ti koji pokazuju mešavinu ekavice, ikavice, i ijekavice. Ne možemo danas sa ove distance sa sigurnošću reći, ali postoji opravdana sumnja da je Prčić svoje groktalice jezički doterivao, odnosno prepravljao u čistu ikavicu.

U bunjevačkom govoru, imamo četvoroakcenatski novoštokavski sistem. Kod akcenata treba spomenuti osobinu koja je karakteristična kod Bunjevaca, a to je prenošenje akcenta na prolitiku: *u vas, od tikava, med nama, u oči, u kolu, nad njim*. U vokalskom delu bunjevački je sličan srpskim govorima iz Bačke. Primer u groktalicama sa ovom jezičkom osobinom nalazimo kod Ive Prčića:

Da ja idem za goru na vodu (H.P. i G, br. 10, str. 155)⁶⁷⁹

Refleks jata je skoro uvek ikavski, sa ponekim primerom, koji odstupa od ovog pravila: *donet, odnet, koren, meso, obadve, menuše*.

⁶⁷⁷ Петровић Драгољуб: *Буњевци – Говор*, Српска енциклопедија, Том , књига 2, Матица српска, Нови Сад, 2011, стр. 675.

⁶⁷⁸ Ивић, Алекса: *Из прошлости Буњеваца*, Књижевни север, 1927, стр. 15.

⁶⁷⁹ U daljem tekstu koristiće se skraćenice za imena knjiga i autora - H.P. i G, - „Naremske pričalice i bunjevačke groktalice“, nakon imena knjige navodi se broj pesme u knjizi; BR, I ili II – Blaško Rajić, knjiga br. I ili II; IP, I ili II- Ive Prčić knjiga br. I ili II.

U groktalicama nalazimo brojne ikavske primere: *priplivati* (BR, II, br. 23, str. 5), *prigoriti* (BR, II, br. 2, str. 37), *kolina* (BR, II, br. 18, str. 34), *bila knjiga* (IP, I, br. 61, str. 209), *litnji dan* (IP, I, br. 60, str. 208), *divojke* (IP, I, br.60, str. 209), *punu jida* (IP, I, br. 59, str. 208), *leti priko* (IP, I, br. 56. str. 204), *ustriljena divojka* (IP, I, br. 49, str. 198), *live ruke* (IP, I, br.49, str. 199), *proliće* (IP, I, br.48, str. 198), *vrino* (IP, I, br. 44, str. 195), *pisme* (IP, I, br. 40, str. 192), *lipim perjom* (IP, I, br.41, str. 193), *lipota divojko* (IP, I, br. 37, 186), *dite* (IP, I, br. 34, str. 181), *pribolit* (IP, I, br.34, str. 178), *prid staricu* (IP, I, br. 32, str. 174), *divere* (IP, I, br. 40, str. 170), *svitovao* (IP, I, br. 40, str. 171), *nedilju* (IP, I, br. 21, str. 148), *svist* (IP, I, br. 17, str. 137), *prikorilo* (IP, I, br. 13, str. 126), *dičica* (IP, I, br. 12, str. 123), *brigove* (IP, I, br. 12, str. 122), *kolivki* (IP, I, br. 12, str. 120), *sagrišila* (IP, I, br. 2. str. 100), *bilom* (IP, I, br. 3, str. 101), *Prikomorac* (IP, I, br. 1, str. 99), *zvizda* (IP, I, br. 11, str. 119).

Osim ikavice u groktalicama nalazimo i ijekavicu: *bijelu* (H.P i G, br. 2, str. 142), *svijetli* (H.P. i G, br. 24, str. 172), *zanijela* (BR, I, br. 11, str. 29),

Takođe nalazimo i ekavske primere: *nevestica*, *umreti*, *bela*, *leba* (BR, I, br. 14, str. 35), *dete* (BR, I, br. 17, str. 48),

Vokalske grupe sa *-av,-ev,-ov* svode se na kraju na nastavak *-o* (*došo*, *reko*, *peko*, *češko*, *išo*, *debo*, *poginio*, *odpočinio*), iako karakteristične za narodni bunjevački govor ne srećemo često u stihovima groktalica, najverovatnije jer bi time skratili broj slogova:

Kad je reko (br. 7, str. 109), *pako* (IP, I, br. 2, str. 100),

Konsonantski sistem takođe je sličan srpskom govoru iz Bačke, ali postoje i poneke specifičnosti. Iz bunjevačkog govora izbačen je glas *h* – *mladi*, *zdravi*, *lipi*), ali se čuva u rečima modernijeg porekla (*hemija*, *heraldika*, *stih*, *uspeh*). I ova narodna osobina govora nije česta u groktalicama, čak se može reći da se glas *h* nalazi skoro svuda u rečima u kojima u govoru ne bi bio. Ostavljen je verovatno zbog dužine sloga:

bijelih (IP, I, br. 26. str. 160), *posutih* (IP, br. I, 22. str. 151), *dugih* (IP, br.20, str. 145), *gornjih* (IP, I, br. 19, str. 142), *bilih* (Ip, I, br. 69. str. 224)

Neke imenice iako imaju jedninu koriste se u množini: *svinji*, *akovi*, *poduše*. U bunjevačkom govoru imenice sa završetkom na nepčani suglasnik u 6. padežu najčešće imaju nastavak *-om* umesto *-em*: *danjom*, *noćom*, *milošćom*, što je karakteristika bunjevačkog govora. Ali, ni ove jezičke pojave nema mnogo u groktalicama, jedva

nekoliko primera: *krvljom* (H.P i G, 25. str. 173) i (IP, I, br. 71, str. 228), pod Bunićom (BR, I, br. 29, str. 69), imenski oblici, *kraljom* (NB, 11).

Lična zamenica 3. lica u drugom licu padežu množine glasi *ji*, a trećem *jim* i ovih primera nema mnogo u groktalicama: *dovela jim* (H.P i G, br. 6, str. 147), *iznosi jim* (H.P. i G, br. 21, str. 167),

Pridevska zamenica za prisvajanje 3. lica – *njegov-a-o*, u množini je *njevi njeve* (IP, I, br. 18, str. 139)

Glagoli sa završetkom na – *nu*, imaju nastavak –*ju*: *čitaje, slušaje, gledaje*, i ovu jezičku osobinu u groktalicama srećemo veoma retko, u svim zbirkama jedva nekoliko puta: *primaje* (IP, I, br. 12, str. 124), *približaje* (IP, I, br. 7, str. 109),

Sažimanje *ao* u pridevima, i u govoru i u pisanju: *reko, peko, došo*

Za imenice iz poštovanja, a pogotovo titule, koje su u jednini Bunjevci govore u trećem licu množine: *dida su, gospodin su, majka su*, ali ovakvih primera u groktalicama ne nalazimo.

Kod imenica u dativu, instrumentalu, lokativu, množinski oblici su novi – *selima, gradovima, pilićima*; ali se sreću i stariji oblici *po salaši, u zubi, na lei, na pendžeri*:

sa svatovi (BR, I, br. 2, str. 37)

Ove padežne oblike prate i arhaični oblici zameničko - pridevske deklinacije, *na tvoji salaši, u njevi zubi, na moji lei, na njezini pendžeri*.

Jezik u narodnoj književnosti mnogo govori o jeziku naroda, jer pesme potiču od njega, iz naroda, pa je jasno i kojim jezikom se govorilo tada. Specifičan je i nastavak – *ama* u srednjem rodu, u istim oblicima. Tako imamo: *čobanama, novinama, divenicama...*:

braćama (IP. I, br. 38, str. 190),

Obični su i množinski nastavci: *siromaki, vojniki, junaki, ajduki*; ali njih u groktalicama ne nalazimo.

u dativu jednine ženskog roda: *ruki, nogi, divojki, majki*;

majki (BR, II, br. 3, str. 101), (IP, I, br. 69, str. 223); u pridevima izvedenim od takvih imenica: *divojkino, majkin*; stalni su oblici i *Maricino, kraljicino...*;

stalni su i oblici instrumentala jednine palatalnih osnova muškog i srednjeg roda: *krajom, konjom, panjom*; množinski nastavci kod imenica prošireni sa –*ov*: *panjovi, stocovi, mišovi*; imenice tipa *akovi*, nastavci u genitivu množine na –*ivi* i –*ija*: *očivi, rukivi, nogivi, gostivi*. Ovi nastavci karakteristični su samo za Bunjevce u Subotici, dok

ih oni u Somboru nemaju, kod njih su za iste imenice nastavci: *očija, rukija, nogija i gostija*, ovakvi nastavci se nalaze na potezu od Sombora, Baje i Kačmara, sli njih u groktalicama ne nalazimo.

Kod glagola valja pomenuti da infiniv glagola nema nastavak *i, radit, ic, doć*.

Kod glagola šeste vrste u trećem licu množine prezenta obično imaju nastavke – *je, slušaje, gledaje, pivaje*. Ovi nastavci nisu karakteristični za bunjevački govor u Somboru. Glagoli sedme i osme vrste imaju nastavke na – *u, bolu, mislu, držu*; infinitiv kod glagola treće vrste najčešće ima nastavak –*ni, poginit, prikinit, dreknit*. Glagoli na velarni suglasnik imaju oblike i sa palatalnim alternantom u trećem licu množine *peku - peču, obuku – obuču, siku – siču, tuku – tuču*; a u oblicima infinitiva *peči, obući, sići, tući*.

O bunjevačkom govoru piše i Erdeljanović te navodi istraživanja Murgića: „У других мјестих у Лики и горњих крајевих, гдје су племена помијешана Буњевци се изражавају са: отишо, дошо, врто, кото, радио, пошо, и.т.д. све име се вршује на о”.⁶⁸⁰

O mešanju naroda uvek je svedok i jezik kojim govore. Pomenimo nekoliko primera: imenica *vrebac* je odomaćena u bunjevačkom, ali je to trag čakavskih govora, slično tome oni imaju *greb, teplo, badenj*; u južnom delu Like govori se glagol *jevo*, kao kod Bunjevaca. Ovaj primer nalazimo u groktalici kod BR, I, br. 2, str. 101, „Pa se *tepla* sedam godina”.

Jezička analiza groktalica koje imamo zapisane u zbirkama veoma je težak posao, pre svega zato što je teško reći da li su ih i koliko zapisivači, svesno ili nesvesno prenosili onako nako su ih i čuli od izvođača. To je veoma bitan podatak, jer pevači su iz naroda, oni pevaju narodim jezikom iz koga potiču kao i oni kojima pevaju.⁶⁸¹ Svako izvođenje koje odudara od narodnog govora narod bi odbacio. Rajić i Prčić u svojim uvodima u zbirke tvrde kako su groktalice zapisivali onako kako su ih i čuli, ali intervencija, pogotovo kod Rajića je ipak bilo. Nikola Andrić, urednik knjige *Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*⁶⁸² bio je najdosledniji u obliku stiha – desetercu.

Sidi mlada u srid vinograda

⁶⁸⁰ Erdeljanović, Jovan: *O poreklu Buņevaца*, str. 26.

⁶⁸¹ Čubelić, Tvrtko: *Na stazama narodnog stvaralaštva*, str. 8.

⁶⁸² Andrić, Nikola: *Hrvatske narodne pjesme: ženske pjesme: haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, knj. 10, Matica hrvatska, Zagreb, 1942.

Mlada piva, a tica otpiva”⁶⁸³

Kod njega je i ikavica dosledna:

„Žito želi primudri Latini,
Žetelice primudre Latinke.”⁶⁸⁴

Čitanje groktalica koje je zabeležio Blaško Rajić ostavlja drugačiji utisak. Kod njega se vrlo često umesto ikavice pojavljuje ijekavica – *dieli, biela/e, dieli/h, kolievki*, s tim da se *ie*, ovde izgovara kao *je*, a kada je potreban duži stih pojavljuje *ije*.

*Il ti žao bijelih dvorova*⁶⁸⁵

Može se naći i primera ikavice – *ditetu, mizimica, nedilju, izminu, prija, dvi, zvizde,*

*Nikola je jedinak u majke.*⁶⁸⁶

Svim junakom i kalpak i perje,

*Da nas neće iznebušit turci*⁶⁸⁷

*Zagrišćete, progunit nećete,*⁶⁸⁸

*Ta ima ji, ko prolićom trave*⁶⁸⁹

*Koje su ti u nidri zrijale.*⁶⁹⁰

Upoređivanjem groktalica koje je Ive Prčić ispevao Blašku Rajiću, i one koje je on sam kasnije beležio u svojoj zbirci, dolazimo do zaključka, da ih je Prčić ili autentičnije bunjevačkom govoru beležio, ili na njima vršio jezičke intervencije. Na primer u groktalici kod Blaška Rajića, u II zbirci pod nazivom „Brižna majka”, a koji je

⁶⁸³ Andrić, Nikola: *Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, str. 14.

⁶⁸⁴ Isto, str. 142.

⁶⁸⁵ Raić, Blaž: *Narodno blago: narodne pjesme i poslovice*, str. 96.

⁶⁸⁶ Isto, 92.

⁶⁸⁷ Isto, str. 124.

⁶⁸⁸ Isto, str. 124.

⁶⁸⁹ Isto, str. 125.

⁶⁹⁰ Isto, str. 62.

ispevao Ive Prčić, stih glasi: „*Strine će mu bilog kruha dati*, kod Prčića isti stih glasi: *Strine će mu bilog kruva dati*.

Blaško Rajić zabeležio je i pesmu „Marica nevesta” a ista pesma kod Prčića drugačija je već u naslovu „Marica nevista”.

Išetala Marica nevesta (kod Rajića)

Išetala Marica nevista (kod Prčića)

Još 1930. godine kada je Erdeljanović pisao o bunjevačkom govoru, on konstatuje da je lako moguće da su neke jezičke karakteristike starog govora Bunjevaca izčezle i da se više ne koriste, ali ih još u tragovima u nekim od pesama ipak ima.

Navodeći mnoge jezičke primere, koji ukazuju na specifičnosti bunjevačkih groktalica, Petrović smatra da su to „ostaci ostataka” pesama koje su doneli iz pradomovine. Jezičkom analizom, Petrović smatra, ne može se „odrediti prostor sa kojih su se oni doselili na svoja sadašnja staništa”.⁶⁹¹ Za nestajanje groktalica Petrović tvrdi krivo je potiskivanje gusala, ali poredeći i neke druge predele gde je bila razvijena epska poezija, desilo se isto, ona je nestala.

I pored ovih tvrdnji, a na osnovu podataka koje imamo može se reći da za prestanak izvođenja groktalica nisu krive ni gusle, ni žene izvođači, nego promenjeno društvo u kome su se našli Bunjevci, kao i mnogi drugi narodi, nakon Drugog svetskog rata, koji je konačno presekao mnoge narodne tradicije kod Bunjevaca.

Brojni su i ekavizmi za koje nije bilo potrebe, osim ako je zapisivač bio nesvetan uloge jezika u sadržaju koji zapisuje: *nevesticu, nevest, vidru, dete, užinati, bela leba, umreti*.

*Da probudi sina i nevestu*⁶⁹²

Mnoge od zapisanih groktalica govore o gradu Senju, senjskim uskocima i junacima. Idemo li tragom ovog toponima i imena narodnih junaka na prostor Senja, koji je ima veoma burnu i važnu istoriju, i za Bunjevce, otkrićemo da mnoge jezičke karakteristike bunjevačkog govora imaju govornici i ovog područja.

Mešanjem ovih stanovnika došlo je nesumljivo i do jezičkog prožimanja. Stanovništvo Senja, pre velikih seoba u njegov prostor bilo je čakavskog narečja, ali se

⁶⁹¹ Dragoljub, Petrović: *Etimolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjencima*: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 25. oktobra 2008. godine u Subotici, str. 47.

⁶⁹² Raić, Blaž: *Narodno blago: narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 17. *Omer i Merina*, str. 46-50.

ono vremenom i raznim uticajima menjalo. Smatra se da je novodoseljeno stanovništvo vrlo lako i brzo usvojilo uticaje na govor, već u toku jedne do dve generacije, a isto tako i uticaj govora došljaka na starosedeoce.⁶⁹³

Navešćemo neke od jezičkih osobina senjskog govora, koje su karakteristične i za bunjevački govor: izostavljanje konsonatske alternacije u dativu i lokativu: *ruki, nogi, divojki*; refleks poluglasova u a i predloga i prefiksa: *obać – obaem, poda se – uzet poda se*; umetanje sekundarnog a, radi lakšeg izgovora: *caklo, dobar, jasan*, (cakavizam je novija varijanta u senjskom govoru i dolazi posle XV veka); dvostruki refleks *e* koji će dati *i* ili *e*: *bižat, prama*; promene koje su karakteristične iz čakvaskog u štokavski govor: *vrabac – vrebac*; vokal *e* ispada između *s* i *t*: *dvanajst, dvanajst, šesnajt*; u istoj promeni *e* se gubi ispred reči: *letrika*; dosledno gubljenje glasa *i* na kraju infinitiva: *ić, doć, sać, reć, čitat*; *i* se gubi i u glaglskom prilogu sadašnjem: *pivajuć, sideć, misleć*; gubljenje *i* u imperativu glagola II vrste: *makni, takni, metni*; gubitak središnjeg *i* u broju četiri: *četera* Ovaj primer oblika brojeva nalazimo i u groktalicama: četerega, šesterega, ali se danas kod Bunjevaca ne javlja i nije zapamćen osim zapisanih primera groktalica.

Prilog tu: *tute*; prema prilogu tako: *tako, vako, nako, vamo*; prelazak *e* u *i* na kraju reči: *gori, cili*; ispred *k, g, h*: *čovik, brig, smih*; *ipred: c, č, ć, , j, lj, nj, š, ž: dica, svičnjak, smijat, ponediljak, pišice*; ispred: *p, b, v, m: cipkat, crip, ždribac, Nimac, time, vrime*; ispred: *t, d, s, z, l, n, r* a da posle njega dolazi meki glas: *cvilit, cidit, dospit, doživit, ditešce, ispovidit, zvir, nadit*; ikavizmi su *i* u rečima: *medvid, svidok*, ali ekavizmi u: *cvet, leto, retko, ded, praded, testo, mesto, beli, podela, telo, seno, venac, lenjost, sed, vera...*; konsonatski skupovi isprepletani sa palatalizacijom i jotovanjem: *ruki, novi, junaki*; sliv grupe afrikata *ts* pa se čuje *s: bracki, gracki, ljucki*.⁶⁹⁴

Sve ove govorne karakteristike nalazimo i u bunjevačkom govoru i u groktalicama, čime ukazuju da ima velikih sličnosti između bunjevačkog govora i govora u Senju. Ali, valja reći da se štokavska ikavica javlja i u Hercegovini i kod katolika i kod muslimana, u Jajcu i njegovoj okolini. Ovome u prilog govori i predgovor koji piše Nikola Andrić 1942. godine, kada izdaje knjigu „Haremske pričalice i bunjevačke groktalice”: „ Pošto su svi Bunjevci ikavci, a muslimanske žene po Bosni i Hercegovini pogotovo, jer one u doba, kad su se ove pjesme popisivale, nisu – kao muškarci – polazile škole ijekavski (a kasnije čak i sa ekavski!) uniformisanim

⁶⁹³ Moguš, Milan: *Povijesni pregled*, Senjski zbornik II, godina II, Gradski muzej u Senju, Senjsko muzejsko društvo, 1966, str. 12–23.

⁶⁹⁴ Moguš, Milan: *Glasovi, Vokali, Akcenat i Glagoli*, Senjski zbornik II, str. 24–104.

knjigama, imala bi ova knjiga dobiti čist ikavski značaj... Inače bi glavna značajka muslimanskih ženskih pjesama ostala nenarušena. Neki slabiji sabirači očevidno su smatrali – a to su i priznavali u popratnim pismima – da se ikavske pjesme moraju obratiti u „literaturnu” ijekavicu, pa bi se njihovi haremski prilozi lako dali obratiti u autohtono ikavsko narečje, ali se u taj posao Matičini urednici nisu upuštali, nego su radije takve zbirke sasvim zabacivali...”.⁶⁹⁵ Andrić kritikuje jednog od najvećih izdavača narodnih pesama da ih je jezički preopravljao i doterivao, pa one s toga nisu autentične, niti vredne.

Groktalice koje su u najvećem delu zabeležene u ikavci, nalazimo i u ijekavskom obliku, što upućuje ne da su one nemarno beležene, već da su nastale u sredini u kojoj su se i jezički usticaji mešali. Ovu pojavu objašnjava Erdeljanović: „Тaj појав смо већ видели и у песмама далматинских Буњеваца: већ су у песми о Асанагиници, коју је забележио Фортис, јако измешани јекавски и икавски облици), па је много јекавизама и у буњевачким песмама Вукове збирке...”⁶⁹⁶

Ovakvih primera Erdeljanović će navesti još dosta, iz okoline Sinja, u zapadnoj Bosni kod Travnika i Jajca, zapadne Bosne i zapadne Hercegovine i na kraju zaključuje: „Овакве примесе јекавизама несумњив су дакле доказ, да су и ове песме подунавских Буњеваца морале бити донете из предела у којима су икавци били у тесном додиру са јекавцима.”⁶⁹⁷ Treba naglasiti i to da red reči u pesamama nije isti kao u svakodnevnom govoru. Jezik se u pesmama ponaša drugačije, premeštanjem reda reči pesnike želi izazvati određeni efekat, zato se jezičke karakteristike ne mogu tražiti u potpunosti preslikane iz svakidašnjeg jezika u jeziku pesme. „Razlike u dijalektu i rečniku, u jezičkoj, socijalnoj i političkoj istoriji odražavaće se na tematsku građu i na formule. Pesme hrišćanskih grupa imaće teme i formule različite od muslimanskih grupa.”⁶⁹⁸ Ovakve forme izražavanja veoma su važne za postupak izvođenja usmene književnosti, jer se na taj način olakšava nastajanje i prenošenje narodnih pesama.⁶⁹⁹

Kada su groktalice u pitanju valja navesti i bogatu bunjevačku leksiku koja se u njima javlja, s tim da neke od reči danas i ne možemo odgonetnuti šta znače, a neke su pozajmice od drugih naroda, gde su turcizmi najčešći.

⁶⁹⁵ Andrić Nikola: *Hrvatske narodne pjesme: ženske pjesme: haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, str. 7.

⁶⁹⁶ Erdeljanović, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 285.

⁶⁹⁷ Isto, стр. 285.

⁶⁹⁸ Lord B, Albert: *Pevač priča*, 71/1, str. 98.

⁶⁹⁹ Lord B, Albert: *Pevač priča*, 71/2, str. 7.

C. Varijabilnost groktalica - Isto to samo malo drugačije

Fenomen narodne književnosti, nazvan po analizi epskih i lirskih pesama, koju je dao Vuk Karadžić – „isto to samo malo drugačije” pojavljuje se i u bunjevačkim groktalicama.

Nastanak groktalica, ma koliko se to tako činilo, ipak nije bio nasumičan. Nisu sve teme bile pogodne, pa ni zanimljive za ispevavanje. „Neke značajne povijesne, teme, kao npr. dolazak Turaka i borba sa njima, pojava hajdučije, narodno oslobodilačke borbe, našle su posebno mjesto u epskim pjesmama. Mnoga životna iskustva i pogledi na društvo i svijet sažeto su izraženi u narodni.”⁷⁰⁰ Prema Albertu B. Lordu varijante pesama nastajale su usled dva razloga: „omaškom pamćenja ili voljnom izmenom.”⁷⁰¹

Narodni pevač je kroz pesmu iznosio stav sredine o određenom događaju, ili životnu filozofiju o određenoj temi.

„U životu epske narodne pjesme, na taj način, pretpostavljamo i određujemo slijedeće etape: nastajanje i oblikovanje pjesme, gubljenje ili propadanje pjesama, varijante i kontaminacije, uopćavanje i tipiziranje, bilježenje. Iz svega ovog možemo zaključiti da pjesme koje danas nalazimo u našim knjigama predstavljaju: pjesme koje su nastajale u različito vrijeme, pjesme u kojima se mogu pokazati različiti slojevi s obzirom na pojedinosti u njima, na motive, na jezik, na materijalne podatke, pjesme koje su dotjerivali ili kvarili različiti narodni pjesnici i pjevači”.⁷⁰²

Ono što je Vuk Karadžić uveo kao pojam razvrstavanja narodne poezije „isto to samo malo drugačije” nalazimo i u bunjevačkim groktalicama. Mnogo je onih groktalica koje imaju svoje varijante, s tim da postoji nekoliko paralela koje kod identifikacije ovih pesama treba pratiti. Sličnost groktalica samih među sobom, dakle varijate koje su nastale od pesama koje su pevali Bunjevci, koje su nastale ili na prostoru odakle su ih doneli, ili kasnije pevanjem i izvođenjem, jer je izvođača ovih pesama bilo podosta, ako

⁷⁰⁰ Čubelić, Tvrtko: *Na stazama narodnog stvaralaštva*, str. 9.

⁷⁰¹ Lord B, Albert: *Pevač priča*, 71/1, str. 35.

⁷⁰² Čubelić, Tvrtko: *Na stazama narodnog stvaralaštva*, str. 149.

imamo u vidu samo imena koja su zapisana njih kao izvođača. Ive Prčić je u svojoj knjizi „Bunjevačke narodne pisme” iz 1939. godine sam obeležavao kao varijante – „ista pisma malo drugčije”. Tako je izdvojio: „Ohola divojka”⁷⁰³ sa „Motrila je al poznala nije”.⁷⁰⁴ Prva pesma zabeležena je 1908. godine u Subotici, a druga varijanta zabeležena je ranije 1884. godine u Gari (južna Ugarska). U prvoj pesmi Mandalina i Ive Senjanin se odmah sreću i ona se hvali da je on obljubio nije, a u drugoj Ivina sestra Katarina je čula da se Madalina hvali da je Ive obljubio nije. U obe varijante Ive se oblači u žensko „ruvo”, prevari devojkicu tako što kaže da je došla učiti vez i na kraju ostvaruje svoju nameru.

Groktalica „Smrt nesuđenih dragih”⁷⁰⁵ slična je sa „Prkosna majka”⁷⁰⁶. Prva pesma zabeležena je u Subotici 1908. godine a druga iste godine ali u Somboru. Obe pesme govore o udaji Mandaline, za Ivu Senjanina, on je prosi tri godine al je majka ne daje, pa ga ona upućuje na drugaricu Šatro Katarinu u varijanti iz Subotice, a u drugoj Anki Pomoranki. Kada Ive isprosi devojkicu i krenu svatovi, Mandalina odlazi u zelenu goricu i veša se na jelu u prvoj varijanti, a u drugoj koja je razvijenija i lepše opisana Mandalina veze gajtan pa s njim odlazi:

*Pa se šeće u zelenu bašču,
U zelenu bašču po narandžu,
Pod narandžu, voćku plemenitu.*⁷⁰⁷

Devojkica se obraća narandži, pa se izvezenim gajtanom obesi o nju. To vide „dva sokola siva” koja javljaju Mandalininoj majci. Sahranjuju je braća i pored njenog groba stavljaju stolicu, sade ružu i vodu koja teče, da se putnik odmori. Ali ni Ivino venčanje se ne odvije do kraja, on kad čuje za devojkicu smrt, i sam od tige umire, i traži da budu sahranjeni zajedno. Svatovi sahraniše i njega:

*Pokraj lipe Mande pokopali,
Kroz zemlju njim ruke sastavili,
A u ruke zelene jabuke.*⁷⁰⁸

⁷⁰³ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 69, *Ohola divojka*, str. 223–225.

⁷⁰⁴ Isto, br. 70, *Motrila je al poznala nije*, str. 225–227.

⁷⁰⁵ Isto, br. 77, *Smrt nesuđenih dragih*, str. 246–248.

⁷⁰⁶ Isto, br. 78, *Prkosna majka*, str. 248–250.

⁷⁰⁷ Isto, br. 78, *Prkosna majka*, str. 248–250.

U dve knjige Blaška Rajića postoje takođe varijante groktalica, navešćemo neke od njih: „Ujak i nećak”⁷⁰⁹, „Majka i sestra”⁷¹⁰. Ako i nisu pesme slične, tada se obrauju slične teme.

Ovim primerima se može potvrditi pretpostavka, da varijantnost groktalica potiče od broja pevača koji su ih izvodili, kako i od udaljenosti mesta na kojoj one nastaju.

Ovakvih pesama ima mnogo među groktalicama.

Sličnosti sa:

„Marula divojka” u knjizi Blaška Rajića⁷¹¹, slična je sa pesmom „Vjerenica Hercega Stipana” koju je zabeležio Vuk Stefanović Karadžić.⁷¹²

Osim ove, u Vukovoj knjizi nalazimo još tri varijante iste pesme. U Rajićevoj groktalici majka na silu udaje ćerku Maru u Hercegovinu, ona kune oca, majku, jetrvu Janju i brata zbog darova koje su primili za njenu udaju, traži od majke da joj pomogne da se pravi mrtva, ali je đuvegija iskušava stavljajući je na muke, od zmije oko vrata i žeravice na grudima. Devojka je istrajala, a svatovi se vratili neveseli. U varijantama koje nalazimo u pesmama koje je zabeležio Vuk Karadžić ima 80 stihova, devojka ima isto ime, trostrukom gradacijom su poreane muke na koje je đuvegija stavlja, devojka odoleva, a svatovi odlaze neveseli. Ma kraju pesme, kao i kod Rajića majka razgovara sa ćerkom šta joj je najteže bilo, Mara u groktalici nosi se junački zamalo nasmije se na žeravu, a u ostalim varijantama na bradu Erceg Stipana kojom joj je prelazio preko obraza.

Pesme koje govore o Herceg Stipanu, nalazimo u još nekoliko varijanti kod Blaška Rajića i Vuka Karadžića. „Privareni paša Erceglija” slična je sa „Zaručnica Ercega Stjepana”⁷¹³

Groktalica „Dva brata” iz knjige Blaška Rajića,⁷¹⁴ slična je sa pesmom – „Jakšići kušaju ljube”, koju je zabeležio Vuk Stefanović Karadžić.⁷¹⁵

⁷⁰⁸ Isto, str. 248-250.

⁷⁰⁹ Blaž, Rajić: *Narodno blago, narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 8, *Ujak i nećak*, str. 23–24.

⁷¹⁰ Isto, br. 37, *Majka i sestra*, str. 104–107.

⁷¹¹ Isto, br. 7, *Marula divojka*, str. 21–22.

⁷¹² Стефановић Караџић, Вук: *Српске народне пјесме*, књига 1, бр. 727. *Вјереница Херцег Стипана*, бр. 727, 1845, у Просвета, Београд, 1988, стр. 476–477.

⁷¹³ Isto, br. 727, *Zaručnica Ercega Stjepana*, 1845, у Просвета, Београд, 1988, стр. 476–477.

⁷¹⁴ Raić, Blaž: *Narodno blago, narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 1, *Dva brata*, str. 5–6.

⁷¹⁵ Стефановић Караџић, Вук: *Српске народне пјесме*, књига 2, бр. 100, *Јакшићи кушају љубе*, 1845, у Просвета, Београд, 1988, стр. 453–455.

Groktalica je sažetija (42 stiha) u odnosu na pesmu koju je zapisao Vuk Karadžić (102 stiha). U obe pesme ista su imena braće, Jakšić Mitar i Bogdan, ali u groktalici su izostavljeni srpski vladari, sremski knezovi, već kreće direktno radnja „kušanje ljube”. U obe pesme brat traži od žene da za devera da pripravu za svatove u „kralju budimskom”. U groktalici se traži oružje i konj, a u srpskoj narodnoj pesmi traži se i tursko odelo. U obe pesme Bogdan ne ubija svoju nevernu ženu jer neće naći bolju majku svojoj deci.

Balada „Gradnja Beograda”, kod Blaška Rajića u prvoj knjizi⁷¹⁶, a kod Ive Prčića u I knjizi „Gradnja Biograda”⁷¹⁷, slična je pesmi „Zidanje Skadra”.⁷¹⁸ Pesma „Zidanje Skadra” ima 242 stiha, dok groktalica ima 68, njena radnja je sažetija, nema nabiranja imena vladara, snaha, niti sinova. Biograd/Beograd se u groktalici gradi dva dana, a Skadar tri godine, u Biograd neko biće progovara da treba uzidati živo biće, dok u pesmi prvo traži brata i sestru istih imena, a onda na red dolaze žene. Braća su neiskrena prema najmlađem bratu kod Vuka, a u groktalici svekrva bira snahu koju će odvesti da bude uzidana. U Vukovoj varijanti pesma ima veoma dirljiv opis uzidane mlade majke koja kroz otvore doji dete, dok ovog opisa u groktalici nema. Radnja se završava neveselim najmlađim bratom koji se za večerom bavi sa „siroticama” – svojom decom. Slavica Garonja Radovanac ukazuje i na motiv uzidivanja ljudske žrtve kao jedna od čistih na prostoru Vojne krajine.⁷¹⁹

Groktalica „Ljubino oko” iz knjige Blaška Rajića,⁷²⁰ slična je sa „Ropstvo Janković Stojana”,⁷²¹ epskom pesmom koja ima u sebi sadržanu jaku istorijsku podlogu jer govori o uskočkom vođi Janković Stojanu. Priča o istorijskom događaju je u pesmi daleko jasnije iznesena i razvijena, dok je u groktalici ona samo iskorišćena kao motiv kada se Janko već vraća nazad iz boja od cara, gde je bio devet godina i vraća se kući kao Odisej. U groktalici nalazimo lirske opise njegovih koji žale za njim, sestre, majke i oca:

Božja pomoć ostario stari,

⁷¹⁶ Blaž, Rajić: *Narodno blago, narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. broj 6. *Gradnja Beograda*, str. 19–20.

⁷¹⁷ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 38. *Gradnja Biograda*, str. 189–191.

⁷¹⁸ Стефановић Карацић, Вук: *Српске народне пјесме, књига 2*, 1845, бр. *Зидање скадра*, у Просвета, Београд, 1988, стр. 94–101.

⁷¹⁹ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Војне крајине*, стр. 427.

⁷²⁰ Blaž, Rajić: *Narodno blago, narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 31. *Ljubino oko*, str. 87–90.

⁷²¹ Стефановић Карацић, Вук: *Српске народне пјесме, књига 2*, 1845, бр. *Зидање скадра*, у Просвета, Београд,

*Kaka te je nevolja izbila,
Bradu režeš pa vinograd vežeš,
Suze roniš pa čokot zalivaš?*⁷²²

„Snaja i zaova” iz prve knjige Blaška Rajića, slična je sa pesmom „Bog nikom dužan ne ostaje” iz knjige Vuka Stefanovića Karadžića. Iako postoji velika sličnost između ove dve pesme, one su ipak, svaka za sebe, posebne i lepe. Razvijenost radnje je podjednaka, u prvoj ima 100 stihova, a u drugoj 123. Radnja je ista, imena junaka ista, osim što u groktalici ne saznajemo imena dva brata koji vole i paze svoju „selu”. Groktalica ima nešto drugačiji završeta, odnosno dodatak onom koji se nalazi u Vukovoj pesmi, mlada Pavlovica boluje jer okajava svoje grehe:

*Oni crkvi, crkva od njih dalje,
Kad već crkva do vode dobiže,
A vrata se sama otvoriše,
Pak iz crkve nešto progovara:
-Bolovala, mlada Pavlovice,
Bolovala još devet godina!
Iz kostiju trava iznicala,
A iz zubih otrov čemerika.
Iz grla ti jezer-voda tekla,
I na vodi čedo u kolievki.
I pod glavom selini noževi,
A na prsi ruke materine...*⁷²³

„Omer i Merima” – Blaško Rajić,⁷²⁴ slična je sa „Smrt Omera i Merime”⁷²⁵, kao i ostale tri varijante koje idu posle ove. Iako postoji sličnost sa ovim pesmama, groktalica ima svoju posebnost opisa i pričanja radnje. Još jednu varijantu pod nazivom „Omerka đevojka” nalazimo u zbirci „Čobanske pjesme” iz Ravnih Kotara, koje je pokupio Danonnini 1913. godine, koja je takođe varijanta pesma koje su navedene, iste

⁷²²

⁷²³ Rajić, Blaž: Narodno blago, *Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 31. *Snaja i zaova*, str. 87–90.

⁷²⁴ Isto, br. 17, *Ljubino oko*, str. 46–50.

⁷²⁵ Стефановић Карацић, Вук: Српске народне пјесме, књига 1, бр. 343, *Смрт Омера и Мериме*, 1845, у Просвета, Београд, 1988, стр. 244–247.

radnje, ali je tragičnost događaja umanjena, a nesrećan kraj se samo naslućuje kroz zadnje stihove.

Istu pesmu nalazimo i u I knjizi Ive Prčića, pod nazivom „Omer i Omerka”⁷²⁶ koja je opet posebna varijanta od svih koje smo ovde naveli, sa poesbo lepim i razvijenim lirskim opisima privrženosti dvoje mladih, odluka Omera da umre bez ljubavi drage :

*Obuc te mi vezenu košulju,
Štoj' Omerka u radosti vezla,
Vežite mi vezenu maramu,
Što j' Omerka u mladosti vezla,
Kitite me cvičom karamfiljom,
Čime j, mene Omerka kitila.
Nek me nose momci neženjeni,
Nek me prate divojke neudate,
Nek me nose šefteli sokakom
Pokraji bila Omerkina dvora,
Nek me vidi Omerka divojka,
Nek me vidi i nek me celiva,
Kad me nije živog celivala...*⁷²⁷

„Sirotan Mirko”⁷²⁸– „Jetrvica, adamsko koleno”.⁷²⁹ Ovo je jedna od retkih narodnih pesama koju nije zabeležio Vuk Karadžić. Baladu o izrazito moralnom činu strine Koviljke ispevala je slepa Joka Jezdimirović iz okoline Vukovara.⁷³⁰ Pesa je zabeležena i objavljena prvi put u novosadskoj „Danici“ 1865. godine, broj 16, na stranama 450-451.⁷³¹

„Jetrvica, adamsko koleno“ u groktalice je ušla pod nazivom „Sirotan Mirko“, a u varijanti koju donosi Ive Prčić je dosledno je na ikavici, takođe saznajemo da je zabeležena u Vancagi 1873. godine.

⁷²⁶ Ive Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 24. *Omer i Omerka*, str. 153–156.

⁷²⁷ Isto, br. 24, *Omer i Omerka*, str. 153–156.

⁷²⁸ Rajić, Blaž: *Narodno blago, narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 14, *Sirotan Mirko*, str. 35-38. i Nikola, Andrić: *Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, 1941, br. 6, str. 147-153.

⁷³⁰ Krnjević, Hatidža: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Nolit, Beograd, 1980, str. 136.

⁷³¹ Isto, str. 137.

Ova groktalica je jedina koja se nalazi u sve tri zbirke, obe Blaška Rajića i kod Ive Prčića, gde možemo pratiti i razlike koje mogu nastati u tim varijantama. Jedino što je promenjeno od prve do druge knjige Rajića jesu očigledne jezičke intervencije, pa je pesma prepevana na ikavicu, sve drugo u njoj je ostalo isto.

„Žena izbavi muža”⁷³² – „Ljuba hajduka Vukosava” koju je zabeležio Vuk Stefanović Karadžić.⁷³³ Sličnost između ove dve pesme je samo u motivu gde se žena prerušava u junaka i ide da izbavi muža, svi ostali junaci, imena, detalji, toponimi su sasvim drugačiji do te mere da se ne može naći druga sličnost između njih.

„Snaja i diver”⁷³⁴ „Milan - beg i Dragutin - beg”.⁷³⁵ U obe pesme imaju isti motiv, zavada braće zbog žena, ali ostali detalji nemaju sličnosti.

Sličnosti među groktalicama ili varijabilnost možemo pretpostaviti da je nastala i iz razloga što je izvođača bilo više, pa samim tim i više varijanti jedne pesme. Pošto su to bile pesme sa manjim brojem stihova njih je lakše bilo i pamtiti, pa je svaki pevač prenosio svoju varijantu. Postoji naravno mogućnost da su se te varijante i preplitale i da su iz njih opet nastajale nove varijante.

Imajući u vidu sve sličnosti među pesmama i groktalicama, možemo se složiti sa Milanom S. Kneževićem koji smatra da se i pored brojnih varijanti koje se nalaze u bunjevačkim groktalicama njihova originalnost ne može dovoditi u pitanje, jer se u mnogima od njih nalaze lirski i epski opisi karakteristični samo za groktalice koje su ispevali Bunjevci, čime su im dali poseban pečat autohtonosti.

D. Topografija koja se javlja u groktalicama

O poreklu i topografiji bunjevačkih groktalica Milivoje V. Knežević kaže: „Svi su izgledi, da su one, sa drugim predanjima, donete, ovamo iz njihove stare postojbine, i to kao pesme njihovog zavičaja. Ovo naročito svedoče pesme u kojima su još očuvana istorijski poznata lica, kao i lokalni podaci njihove uže domovine. Naravno da one nisu

⁷³² Rajić, Blaž: Narodno blago, narodne pjesme i poslovice, 1910, br. 42, Žena izbavi muža, str. 120-122.

⁷³³ Стефановић Караџић, Вук: бр. 49, Српске народне пјесме, књига III, 1864, Љуба хајдук Вукосава, Просвета, Београд, 1988, стр. 256–260.

⁷³⁴ Rajić, Blaž: Narodno blago, narodne pjesme i poslovice, 1910, br. 2, str. 7–9.

⁷³⁵ Вук Стефановић Караџић, бр. 10, Српске народне пјесме, књига II, 1864, Милутин –бег и Даргутин –бег, Просвета, Београд, 1988, стр. 44–48.

očuvane u svom prvobitnom obliku, već su često preuđesavane prema novima prilikama, gubeći tako od starine, originalnosti i lepote”.⁷³⁶

U brojnim bunjevačkim grokltalicama ostala je zapisana, a pre toga zapamćena topografija koja je ovom narodu u Bačkoj bila daleko i nepoznata. Stoga dolazimo do zaključka da su to pesme koje su oni doneli sa sobom i svojih starih krajeva. Čuvali su kroz pevanje pesama i njihovo pamćenje i sećanje na stare krajeve i događaje. Epske pesme najbolje čuvaju topografju, gradova i mesta, dok je u drugim vrstama narodne književnosti pojam grada veoma apstraktan (vilin grad, čudno mesto...).

U epici je grad predstavljen kao centar vlasti, nekada se on izjednačava sa državom, iz njega se kreće u boj ili se iz njega vraća.

„Zahvaljujući atipičnim istorijskim okolnostima, na području koje pokriva region Hrvatska – Bosna – Hercegovina – Crna Gora – Srbija, formirale su se dve epske poezije (hrišćanska i muslimanska) sa zajedničkom poetikom, istom književnom formom i jednakom ideologiom. Ovaj u svetskim razmerama jedinstven slučaj dao je i dva epska modela grada, različita ali komplementna. Budući da su u početku svoje vladavine na Balkanu Turci bili izrazito gradsko stanovništvo, slika grada u muslimanskoj epici formirana je iznutra, od ljudi koji žive u njemu. Naprotiv, hrišćani – nekada i seosko i gradsko, a posle uspostavljanja turske vlasti pretežno i, ponegde, isključivo seosko stanovništvo – nužno svoju sliku grada formiraju spolja, kao ljudi koji u gradu ne žive. Etimologija današnjeg antagonističkog i ambivalentnog odnosa prema gradu, koji je odavno postao sastavni deo socijalne patologije u većini balkanskih država, dobrim delom se može rekonstruisati na osnovu epike, jer je ona imala sve uslove da prvobitni sukob zabeleži i čuva bez promena.”⁷³⁷

U doba nemira, u ratno doba i u slučaju neke druge opasnosti, stanovništvo podgrađa imalo je pravo da se skloni u grad na brdu, iza njegovih zaštitnih zidina, poput Klisa ili Senja.⁷³⁸ U tom međuprostoru, srpskog, hrvatskog i muslimanskog epskog i lirskog stvaralaštva svoje mesto je našlo i bunjevačko. Specifično za sebe, ali i integralno od sva tri naroda pored kojih su Bunjevci živeli.

U pesmama je opisana brojna topografija, koja se mahom nalazi u Dalmatinskoj zagori, Bosni i Hercegovini, manji deo iz Dalmacije, što može uputiti gde su pesme

⁷³⁶ Knežević, V. Milivoj: *Narodna književnost*, Književni sever, 1930, str. 96.

⁷³⁷ Detelić, Mirjana: *Epski gradovi: leksikon*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, Beograd, 2007, str. 9.

⁷³⁸ Detelić, Mirjana: *Epski gradovi: leksikon*, str. 9.

nastale i o čemu Bunjevci pevali. Važno je i to da je ova sačuvana topografija, kasnijim generacijama, koje su pevale o njoj sasvim nepoznata. Znači, znali su ih samo iz pesama. U drugoj proširenoj knjizi Blaška Rajića, „Narodno blago” (1923) u groktalici „Marula divojka“ prvi stihovi kažu:

*Majka Maru za Krajinu dala,
Na Krajinu za Hercegovinu.*⁷³⁹

U „Primjedbama k pjesmama” Rajić za ove stihove kaže: „Неписмене i stare Bunjevke govore o Kraјini, za Hercegovinom.” Erdelјanović primećuje:” Очигледно се ту мисли на Босанску Крајину, а за њу је могао рећи да је „за Херцеговином” само народ у средњем делу Далмације, коме је заиста најпре у суседству Херцеговина, па тек иза ње Босна са Босанском Крајином”.⁷⁴⁰

Lucina jedinica

*Zaigralo kolo pod nerandžom,
Pod nerandžom, u zelenoj bašči...*⁷⁴¹

Navedeni stihovi su primer opisivanja uopštenog prostora, ali svakako nesvakidašnjeg za život Bunjevaca u Bačkoj, jer se opisuje narandža, koja u tim krajevima ne raste, jer nema klimatskih uslova. Te se može smatrati da je ovaj motiv u pesmi ostao sa prostora gde je ona i nastala.

S galije delija

*Vozila se po moru galija,
U galiji neznani delija.*⁷⁴²

⁷³⁹ Raić, Blaž: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br.7, *Marula divojka*, str. 21–22.

⁷⁴⁰ Erdelјanović, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 282.

⁷⁴¹ Raić, Blaž: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 9. *Lucina jedinica*, str. 19-20.

⁷⁴² Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 45. *S galije delija*, str. 195–196.

Opisivanje detalja, galije, koji su vezani za primorje, skoro sa sigurnošću možemo reći i da je ta pesma nastala na tim prostorima. Opisuje način prevoza koji nije čak ni moguće koristiti u ravnici.

Srce divojačko

*Igra kolo pod dva grada,
Pod Bunićom i pod Rdunićom.*⁷⁴³

Srednjovekovni grad – tvrđava Bunić, nalazimo podatke kod Mirjane Detelić „Epski gradovi”. U tursko doba Bunić je bio značajno utvrenje, a posle odlaska Turaka 1689. postao je sedište kapetanije Vojne krajine.

Njegovo ime nastalo je od prezimena starinskog tipa, Bunići, koje potiče od vlašskog (rum.) ličnog imena Bun što na latinskom znači dobar.

Bunić je selo u Lici, Zadarsko-kninske županije u Hrvatskoj. Udaljen je 23 km od Udbine, koja se takođe pominje u grokalicama epske sadržine, kao i u hrišćanskim narodnim pesmama, a i muslimanskim.

Zanimljivo je da pesnik pored grada Bunića, koji se nalazi u Lici pominje Radunić u srednjoj Dalmaciji, selo koje pripada župi Zlopolje kod Muća, rodno mesto fra Stjepana Grčića, koji je takođe skupljao narodne pesme, ponajviše o Senjaninu Ivanu.

Brat izbavlja sestru

*Kad su Turci Kotar porobili*⁷⁴⁴

Dva Latinovića i Šuićkinja Mara

Već stanite po dno Molovana,

⁷⁴³ Raić, Blaž: *Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice*, br. 29. *Srce divojačko*, 1923, str. 69-70.

⁷⁴⁴ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 10, *Brat izbavlja sestru* str. 115–117.

*Ja ću stati na vr Molovana.*⁷⁴⁵

Pesme o Senju, njegovoj kuli, junacima – uskocima, brojne su, čak ih je više nego onih koje pevaju o junaštvu Kraljevića Marka. Senj se spominje uvek u prvom padežu jednine Senje. Nema sumnje da mnoge od ovih groktalica pamte stare predele u kojima su nastajale a Bunjevci ih sa sobom doneli u nove krajeve.

Junak Turčin

*Vino pili Senjani junaci,
Vino pilo dvanaest Senjana.*⁷⁴⁶

Senj je grad i luka u Hrvatskoj, u podnožju Velebita. U rimsko doba bio je trgovačka luka pod ilirskim imenom *Senia* i vojna baza u pohodu protivilirskog plemena Japoda u I v. pre n.e. Možda otuda i potiče etimologija njegovog imena – *Senia* – stari. Neko vreme bio pod vlašću Vizantije ušao je usastav hrvatske države kao središte Senjske županije.⁷⁴⁷

Početakom XIII veku u njemu postoji templarska opatija sv. Jurja koja 1219. dobija od kralja Gatsku župu. Na taj način templari ulaze u sukob sa knezovima Krčkim

Frankopanima koje Senjani, posle odlaska templara, prihvataju 1271. za svoje „vječite potestate”.⁷⁴⁸ Krajem XIV veka (1388) dobio je gradski statut po kome se sudilo i upravljalo.⁷⁴⁹

Grad Senj javlja se u groktalicam veoma često. Moguće da je on postao pojmom o kome se peva na osnovu toga što ga Turci nikada nisu osvojili. Nekoliko puta su bili pod kapijama grada, ali u njega nikada nisu ušli.⁷⁵⁰ Ipak, Senj je osvojio ugarski kralj Matijaš Korvin 1469, godine, koji nakon što ga je osvojio od Frankopana, proglasi ga slobodnim gradom i uvede kapetaniju.⁷⁵¹ Grad Senj krajem XV veka dobija i štampariju, u kojoj su štampane knjige na narodnom jeziku glagoljskog pisma. U gradu nakon

⁷⁴⁵ Isto, br. 36, *Dva Latinovića i Šuićkinja Mara*, str. 184– 186 .

⁷⁴⁶ Raić, Blaž: *Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice*, 1923, br. 23. *Junak Turčin*, str. 5.

⁷⁴⁷ Moguš, Milan: *Povijesni pregled*, Senjski zbornik II, God. II, 1966, str. 16.

⁷⁴⁸ Detelić Mirjana: *Epski gradovi: leksikon*, str. 377.

⁷⁴⁹ Moguš, Milan: *Povijesni pregled*, Senjski zbornik II, str. 13–14.

⁷⁵⁰ Moguš, Milan: *Senjski zbornik II*, Gradski muzej, Senj, 1976, str. 16.

⁷⁵¹ Isto, str. 16.

dolaska i prvog kralja, pa i svakog drugog, ko i kapetana, prava za narod nije bilo, o narodu nije mnogo vodio računa skoro niko. Do skora tgovački, sada postaje vojni grad. Najezde Turaka su sve jače i češće pa se grad još više utvrđuje. U Senja, osim starosedelačkog stanovništva, dolazi i mnogo prebega – uskoka, sa prostora Dinare, a od 1537. i iz Klisa, nakon njegovog pada. Uskoci dobijaju ime po „uskakanju” naroda na katolčko tlo, koje se nalazilo u bližoj ili daljoj sredini, od njih.⁷⁵² Odlazak u hajduke ili uskoke Nedeljковиć tumači kao: „neprihvatanje vladajućih društvenih normi, odnosno življenje van zakona ili življenje iznad zakona.”⁷⁵³

„Senjski su uskoci u dodiru sa morem naučili i nov zanat; dojučerašnji obični gorštaci i stočari postadoše ubrzo dobri pomorci”.⁷⁵⁴ Tako su sada senjski uskoci, kao habsburški plemići imali zadatak da zaustave turske najezde i na kopnu i na moru. Braniti Senj je bilo lakše, zbog njegovog pogodnog geografskog položaja. Okružen s jedne strane ostrvima, sa druge planinom Velebit, a ostale strane štitile su visoke zidine. Uskoci su imali i svoju flotu, male i vrlo brze lađe, kojima su stizali do turskih ostrva gde su ih napadali i otimali robu. Mletačka republika nije blagonaklono gledala na ovakve pohode uskoka, smatrajući ih pretnjom po slobodnu plovidbu.⁷⁵⁵

Došlo je i do višegodišnjih sukoba između Mlečana i uskoka, pogotovo, kada su Mlečani prevozili tursku robu, kako bi bila sigurnija za plovidbu. Brodovi sa zaštitnim znakom Svetog Marka, za uskoke bio je poziv na napad i pljačku. Kako ovim napadima nisu vojno uspeli da onemoguće uskoke, oni pokušavaju kod kralja i nadvojvode izdejstvovati smirivanje uskoka. Ali, uspeha nije bilo. Poverenstvo kralja bi došlo u Senj, uskoci bi se za to vreme razbežali iz grada, a kad odu oni se opet vrata. Svađe oko zaliva i postavljanje zabrana uskocima smetali su Dubrovniku, Rijeci i Trstu, a sukob je prerastao u rat između Venecije i Napulja i Habsburgovaca. Tokom dve godine ratovanja (1615–1617), mir je potpisan u Madridu, odluka je pala da se uskoci imaju povući na kopno, lađe da im se spale, a umesto uskoka koji su čuvali Senj, od sad to da rade nemački vojnici.⁷⁵⁶

Vojna krajina nastaje 1530. godine, o njenoj funkciji Vojin S. Dabić kaže: ”Војну крајину, која је представљала војну институцију *sui generis*, стварала је

⁷⁵² Mogaš, Milan: *Senjski zbornik II*, str. 18.

⁷⁵³ Nedeljковиć, Saša: *Čast, krv i suze*, str. 137.

⁷⁵⁴ Mogaš, Milan: *Senjski zbornik II*, str. 18.

⁷⁵⁵ Isto, str. 18.

⁷⁵⁶ Isto, str. 18.

Хабсбуршка монархија у XVI веку ради одбране својих граница од Турака, а осетно се проширила и уредила на новим основама крајем XVII и у XVIII веку. Њено стварање започето је досељавањем српског становништва у околини Жумберка (Унутрашња Аустрија) 1530. године, а на каснији развој пресудно је утицало насељавање Срба у потпуно опустошеним пограничним деловима Краљевине Хрватске и Славоније крајем XVI и у XVII веку. Тада су створени Карловачки (Хрватска и Приморска крајина) и Вараждински генералат (Славонска крајина).⁷⁵⁷

Iako su iz Senja početkom XVII veka otišli uskoci, on i dalje ima kategoriju vojnog grada. Plemstvo se bunilo i tražilo povlastice koje su imali dok su bili deo banovine, ali gradski kapetani nisu bili umoljivi.⁷⁵⁸ Dva veka, XVII i XVIII potrošeni su za ponovno traženja onih prava koje je imao Senj, ali pomaka nije bilo. Krajem XVIII veka i dolaskom Josipa II, gradnjom puteva i povezivanjem sa zaleđinom grada, on se ponovo vraća trgovini. Proširuje se luka, napreduje brodogradnja. Napredak stagnira tokom Napoleonovih ratova, a tek Franjo Josip I će ga ponovo proglasiti slobodnim kraljevskim gradom 1869. godine.⁷⁵⁹

U toku ovih nekoliko burnih vekova mnogi žitelji senjske okoline bežali su u zidine grada, ali pošto je to mali prostor, većina njih živela je u senjskom zaleđu. Ovde su se doseljavali iz prostora Like iz zapadne Bosne, okoline Velebita. O ovim doseljavanjima nalazimo izvode iz zapisa (1650) koje prenosi „Senjski zbornik II” iz 1966. godine, u kome se spominju prezimena pridošlih porodica, među njima i onih koja se i danas smatraju bunjevačkim: Babić, Bašić, Dujmović, Ivković, Krmpotić, Rukavina, Sučić...⁷⁶⁰

Da se pretpostaviti da je ovakvih doseljavanja bilo i ranije, ali o njima ne postoje izvesne beleške.

Privareno Ture

Na Senju se otvoriše vrata,

Pa izađe šereg divojaka...⁷⁶¹

⁷⁵⁷ Дабић, С. Војин: *Војна крајина*, Карловачки генералат (1530–1746), Издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд, 2000, стр. 13.

⁷⁵⁸ Могош, Милан: *Senjski zbornik II*, стр. 19.

⁷⁵⁹ Исто, стр. 19.

⁷⁶⁰ Исто, стр. 22.

⁷⁶¹ Раић, Блаж: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 12, *Privareno Ture*, стр. 30–32.

Udovica Janja

*Žito želi primudri Latini,
Žitelice primudre Latinke.*⁷⁶²

Ohola divojka

*Hvalila se lipa Mandalina,
Sve je Ive obljudio Senje.*⁷⁶³

Ovo su neki od motiva toponima u groktalicama koji su vezani za Bosnu, kao deo usmene tradicije i sećanja na ove prostore.

Dvi sestre,

*Rano rane bosanke divojke
Rano rane pod Glamoč na vodu.*⁷⁶⁴

„Glamoč je grad u Glamočkom polju u Bosni i Hercegovini. Udaljen je oko 40 km južno od Mrkonjić Grada i isto toliko od Livna. Iznad današnjeg Glamoča vidi se stari grad, prilično ruševan. Po položaju liči na Travnik. Glamoč su izgradili Turci (ne zna se koje godine), ali je na tom mestu i ranije postojao grad koji je nestao još u srednjem veku. On se pominje 1078. godine kao međa Splitske nadbiskupije, grad u istoimenoj župi. Župa je prvo bila u okviru hrvatske države, pa je posle toga prešla u posed bosanskih vladara. U buli pape Eugena iz 1446. pominje se u Glamoču Ckva Sv. Marije. Kao što je u Livnu ime župe prešlo na podgrađe, tako se desilo i sa Glamočem, ali je ovde ime grada sačuvano i živelo je dok grad nije napušten. Turski izvori često uz ime Glamoč navode i naziv *Belgrad*, a ponekad i *Belgradčik*”.⁷⁶⁵

⁷⁶² Isto, br. 21, *Udovica Janja*, str. 59 – 60.

⁷⁶³ Isto, br. 23, *Ohola divojka*, str. 65–67.

⁷⁶⁴ Raić, Blaž: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 22, *Dvi sestre*, str. 61–64.

⁷⁶⁵ Detelić, Mirjana: *Epski gradovi: leksikon*, str. 44-45.

Groktalica koja ima dve varijante naslova „Gradnja Beograda” kod Rajića, u obe knjige i druga verzija „Gradnja Biograda”, kod Ive Prčića, koji je bio daleko revnosniji u beleženju ikavice, ali i detalja, razjašnjava i o kom gradu se govori u sledećim stihovima.

Gradnja Beograda,⁷⁶⁶ a u drugoj i kasnijoj verziji pesme kod Ivana Prčića, *Gradnja Biograda*.

*Tri su brata Biograd gradili,
Pokraj mora, mista strašivoga.*⁷⁶⁷

„Biograd kod Glamoča pao je u zaborav napuštanjem grada posle 1838. Te godine je još bio u dobrom stanju i ubrajan je u gradove koji se ne napuštaju. Pominje se u kontekstu turskog osvajanja Bihaća 1592. pogibije ličkog Mustaj-bega 1676. (MH IV, 35), boja kod Drežnika 1788. i bune hercegovačkih Turaka 1831. godine”.⁷⁶⁸

Kumovanje Senjanina Ive

*Kad se ženi od Senja Ivane,
Pa on prosi Maricu divojku;
Maru prosi Maru neda majka,
Majka j' daje Emi od Poljica.*⁷⁶⁹

„Poljice – deminutiv od imenice polje, selo u Hercegovini, na severnom delu Popovog polja, na levoj obali Trebišnjice kod Trebinja. Pominje se nekoliko puta ali krozi ime turskog junaka Emina od Poljica. U blizini ovog sela nađena je srednjovekovna nekropola sa velikim brojem stećaka, a u istom mestu bila je jedna katolička crkva, na čijim je temeljima sagrađena nova, delimično i od starih stećaka, kao i dve pravoslavne (Sv. Nikole i Sv. Jovana Krstitelja). Turci su zauzeli Poljice 1466

⁷⁶⁶ Raić, Blaž: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 6. *Gradnja Beograda*, str. 19–20.

⁷⁶⁷ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br.38, *Gradnja Biograda*, str. 189–19.

⁷⁶⁸ Isto, 43–45.

⁷⁶⁹ Raić, Blaž: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 40, *Kumovanje Senjanina Ive*, str. 114–116.

godine, kad i Trebinje. Pjesma ih pominje kao mesto iz kojeg kreće Mehmet-pašina vojska u kontekstu bitke na Zupcima 1862”.⁷⁷⁰

Marica nevesta

Išetala Marica nevesta,

*Išetala u zelenu bašču.*⁷⁷¹

Još jedan uopšteni prostor, „zelena bašča”, koja bi mogla biti opis i nekog predela iz pradomovine, ali i nekog iz Bačke, što je veća verovatnoća. To upućuje da su u nekim pjesama polako počeli da se pojavljuju i novi, aktuelni toponimi za pevače pjesama i njihovu publiku.

Damjanova Ljuba

U Omera više Sarajeva,

*Zelena mu gora oko dvora.*⁷⁷²

Brojni su primeri opisa Ugarske, grada Budima, budimske ravnice, sve predeli u kojima su takođe živeli Bunjevci nakon selidbe u bačku ravnicu i gore prema južnoj maarskoj.

Ustriljena divojka

Ja se popo na budimsku planinu,

*Pa pogleda nuz peštansku ravnicu.*⁷⁷³

Sokol Marka Kraljevića

*Sokol leti priko Budim grada,*⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ Detelić, Mirjana: *Epski gradovi: leksikon*, str. 336.

⁷⁷¹ Raić, Blaž: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 33, *Marica nevesta*, str. 94–95.

⁷⁷² Raić, Blaž: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br. 11, *Damjanova ljuba*, str. 29.

⁷⁷³ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br.49, *Ustriljena divojka*, str. 198–199.

Zarobljena dica budinskoga kralja

*Kad su Turci Budim porobili,
Svitlom kralju ocikli su glavu.*⁷⁷⁵

Analiza toponima koji se javljaju u bunjevačkim groktalicama nedvosmisleno je pokazala da su te pesme nastale u predelima koji su daleko od Bačke, u kojoj podunavski Bunjevci žive već tri veka. Toliko dugo se i čuva sećanje na davna mesta i podneblja sa kojih su se doseljavali u sadašnje stanište.

⁷⁷⁴ Isto, br. 56, *Sokol Kraljevića Marka*, str. 204–205.

⁷⁷⁵ Isto, br. 13, *Zarobljena dica budinskog kralja*, str. 125–117.

E. Verska sinkretičnost u groktalicama

Religija, odnosno vera i katolička crkva su za Bunjevce, njihov razvoj, ali i očuvanje, bili veoma bitni. Zato ne čude brojne pesme u kojima se spominje religija i njeno sprovođenje u životu. U vreme kada groktalice obavljaju svoju funkciju u životima Bunjevaca u Bačkoj, religija više nije prinuda, kako je to ranije bila, već vaspitno sredstvo. „Kako religija treba da deluje na karakter, nju mora pratiti unutrašnje ubeđenje.⁷⁷⁶ Nedeljković ističe:“ Religiozni identitet, je pored jezičkog , najvažniji segment, aspekt i/ili pokazatelj etničkog/nacionalnog identiteta.“⁷⁷⁷

U malim društvima religija je usko vezana za kulturu, ali je i daleko manje misaona, u odnosu na veća društva.⁷⁷⁸ Religija čini duhovnu prirodu čoveka i to njegovu suštinu. Uz pomoć duha on može stvoriti ideju, ideale, nezavisnost i slobodu. Zadatak uma je da sumerava, u njemu počiva istinska sreća, jer bira svrhu i sredstva. „Sva religija, kažem, počiva na potrebi duše. Nadamo se, slutimo, jer želimo. Tamo gde ne postoji nikakav trag, duhovne kulture tu je i potreba samo čulna ... Ovako je religija potpuno subjektivna, počiva samo na osobenosti predstave čoveka“.⁷⁷⁹

Kako posmatrati versku sinkretičnost u groktalicama, kada vidimo da su one veoma bitne za specifično društvo u kome su nastale i izvodile se. Odgovor možemo pronaći u rečima Tvrтка Čublića: „Jedna od najvećih pomutnji u nauci o usmenoj književnosti javljala se onda, kada se povela riječ o njenom nacionalnom karakteru.“⁷⁸⁰

Razumevanje verskog preplitanja koje nalazimo u groktalicama pomaže i sagledavanje prostora na kome su nastale – Vojne krajine, kao i stanovništva koje je tu živelo. Nazivani su zajedničkim imenom Slovenima, za koje Slavica Garonja Radovanić kaže, kako je to isti narod, koji se razlikuje samo po veri (pravoslavni i katolici), koja ih jednino razdvaja.⁷⁸¹

Jovan Erdeljanović se takođe dotakao i verskog oblika u groktalicama „...opevaju se i događaji kod muslimanima iz zapadnih krajeva; što se u tim pesmama nigde ne zapaža katoličko versko obeležje, nego naprotiv sve one imaju karakter

⁷⁷⁶ Humbolt, fon Vilhelm: *Spisi iz antropologije*, str. 7.

⁷⁷⁷ Nedeljković, Saša: *Ćast, krv i suze*, str. 255.

⁷⁷⁸ Hač, Elvin: *Antropološke teorije 1*, str. 37.

⁷⁷⁹ Isto, str. 17.

⁷⁸⁰ Čubelić, Tvrtko: *Na stazama narodnog stvaralaštva*, str. 27.

⁷⁸¹ Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Војне крајине*, стр. 27.

opštenarodnih pesama – osobina koja ukazuje na one naše krajeve, u kojima se zaista stvaraju i pevaju takve pesme, više ili manje zajedničke za sve tri naše veroispovesti (šta više se u mnogim od tih pesama mešaju elementi od sve tri vere); najzad što i u jeziku ovih pesama ima ponegde i jekavskih oblika kao što su – delom još i više – slučaj u pesmama dalamatinskih Bunjevaca i u pesamama kod katolika zapadne Bosne i zapadne Hercegovine”.⁷⁸²

Versko, ali sinkretično, obeležje u bunjevačkim groktalicama postoji u mnogim primerima. Opisuje se kroz termine i običaje, kako katoličke i pravoslavne vere, tako i muslimanske.

„Markova molitva” opisuje ovog junaka koji „moli litanije”, vrsta molitve koja traži oprost i poseban blagoslov od Boga, a nalazi se kod hrišćana, katolika i pravoslavaca.

Kleče Marko na gola kolina

*Pa izmoli troje litanije.*⁷⁸³

U pesmi *Junačka oklada* Kaica Radoja se okladio sa janičarima Turcima koliko dana hoda ima do Krakova. Radoja, koga pesma prikazuje kao hitrog junaka, tvrdi da mu je dovoljan jedan dan, a njega prati ljuba Anđelija na put. Na tom putu kroz „zelenu goru” a prema Krakovu, konj mu se premori i „bila ga pina poduzela”, on susreće „mlade parijare” od kojih traži savet kako da izleči konja. Odakle patrijarsi, o kojima peva pesma? Patrijarh, kao najviša titula za verskog poglavara pravoslavne crkve, u ovom slučaju nekoliko njih i to mladih sreće junak. Svakako se može zaključiti da Bunjevcima ovaj stih nije bio neobičan, čim je sačuvan u pesmi i pevan. Možda bi rešenje bilo i u tome što je ova vrsta tilule postojala i pre Velikog raskola (1054), ali bi onda ovo upućivalo na izuzetnu starost pesme, što je ipak malo verovatno.

U pesmi „Milostivi diver” opevano je venčanje Dunerić Alije i mlade, koja pripada hrišćanskoj veri:

Kad se ženi Dunerić Alija,

Iz daleka isprosi divojku,

⁷⁸² Ердељановић, Јован: *О Буњевцима*, Књижевни север, 1930, стр. 16.

⁷⁸³ Raić, Blaž: *Narodno blago, Narodne pjesme i poslovice*, 1910, br.18, *Markova molitva*, str. 61–62.

*Iz daleka iz Bosne ponosne,
Kada su se natrag vratili,
Podvikiva lipota divojka:
- Zbogom ostaj, rosna Bosno ravna!
I po Bosni svi moji hajduci.⁷⁸⁴*

Zatim Mezirović Joso prosi Mandalinu u pesmi „*Mezirović Joso i vila Mandalina*”.⁷⁸⁵

Lirska pesma „*Bulino kajanje*”⁷⁸⁶ opisuje tugu mlade begovice, za alaj begom, koja je očito bila bliska i interesantna Bunjevcima, i ostala zapamćena.

„*Senjani junaci*” groktalica je koja opisuje uskoke koji kreću u pohode na Turke:

*Boga mole Senjani junaci:
Daj nam Bože lito dočekati,
I u litu Đurđevoga dana.⁷⁸⁷*

Određivanje pripadnosti jednoj naciji na osnovu ličnog imena nije jak dokaz, ali napomenućemo niz ličnih imena koja se nalaze u groktalicama, a koja se tokom početka XX veka, kada su beležene groktalice, nisu poznata kod Bunjevaca: Tatomir, Ljubomir, Miloš, Mirko, Radovan, Ranko, Rojlo, Radojlo, Milanko, Vaistina, Ljubomir, Vuk, Vid, Koviljka Vida...⁷⁸⁸

Majka dovodi devojke da ih sa sinovima žene u pesmi „*Sirotan Mirko*”⁷⁸⁹: *Vidu Vinku, a Davidu Koviljku*.

Bunjevačke groktalice u verskom pogledu imaju karakter opštenarodnih pesama, što ukazuje na to da su one mogle nastati i biti pevane u pravoslavnoj, muslimanskoj ili katoličkoj sredini. Ima pesama u kojima se mešaju elementi sve tri vere. Omer Dželebija prosi Anku Smederevku, Mujo kapetan ima ljubav Anđeliju, Ive i njegov brat uzimaju Fatimu i Merimu, Lazar se ženi Fatom, Bogdanova sestra Jula udaje se za Alajbega,

⁷⁸⁴ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br.31 „*Milostivi diver*”, str. 170–171.

⁷⁸⁵ Isto, br. 35, *Mezirović Joso*, str. 183–184.

⁷⁸⁶ Isto, br. 41, *Bulino kajanje*, str. 192–193.

⁷⁸⁷ Isto, br. 65, *Senjani junaci*, str. 216–218.

⁷⁸⁸ Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, str. 173–174.

⁷⁸⁹ Raić, Blaž: *Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice*, 1923, br. 4, *Sirotan Mirko*, str. 48–50.

Senjani hajduci čekaju urev dan da odu u goru. Posmatrajući samo imena koja se pojavljuju ona zaokružuju prostor od Vardara do Like, izlaska na more Primorje, Dalmaciju, Bosnu i Krbavu.

Mnoge pesme pak u svojim stihovima opisuju verske obrede, pravila. Takva je i „Marko Kraljević ulovio zmiju”, koji lovi u nedelju, pre rane mise – bogoslužjenja. Kod hrišćana, nedelja se obavezno svetkuje, jer se veruje da tog sedmog dana u nedelji Bog završio sa stvaranjem zemlje, i odmarao, što je obaveza i ljudskog roda koga je on stvorio. Onaj ko se ovog zakona ne pridržava stići će ga kazna, kao što je i Marko Kraljević ulovio zmiju.

*Lov lovio Kraljeviću Marko,
Lov lovio u nedilju mladu,
U nedilju prija mise rane.
Ulovio zmiju šarovitu
Šarovitu, vrlo vilovitu.⁷⁹⁰*

Markova molitva

*Sinoć kasno Kraljeviću Marko
Sinoć kasno iz mijane krenu.
Kad je došo do čajera carskog
Carski konji po čajeru pasu
I med njima carevi žerave.
Na svakome jedne bukagije
Na žeravu troje bukagije.
Kad to vidi Kraljeviću Marko
Kleče Marko na gola kolina
Pa izmoli troje litanije
Da s otvore troje bukagije.
Otvore se troje bukagije
Uzjah Marko careva žerava
Tu noć minu trideset konaka*

⁷⁹⁰ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 55, *Marko Kraljević ulovio zmiju*, str. 202– 204.

*i proda ga za trista dukata
Samo sedlo trideset i četri.
To dočuo care počime
Da je Marko ukro mu žerava
I da j prodo njegovog žerava.
On doziva Kraljevića Marka,
Kad je došo Kraljeviću Marko
Kapu skida do zemlje se sviija
Progovara care poočime:
Jel istina moj posinko Marko
Da si ukro moga žerava?
Odgovara Kraljeviću Marko:
Istina je care poočime
Da sam ukro ja tvoja žerava.
Ja se kasni iz mijane krenu
Pa kad dođo do tvoga čajera
Tvoji konji po čajeru pasu
Na svakome jedne bukagije
Na žerevu troje bukagije
A ja kleče na gola kolina
I izmoli troje litanije
Otvore se troje bukagije
A ja uzjah na tvoga žerava
I prominu ja onu noć, care,
Onu noćcu trideset konaka
I proda ga trista dukata
Samo sedlo za trideset i četri.
Ak t' žao tvojega žerava
Veži meni ruke naopako
I daj meni konja najgorega
I daj meni sablju zahranu
I daj care trista janjičara
Nek me prate do sinjega mora*

*Nek mi tamo siku glavu.
Kad to čuo care počime
Veže njemu ruke naopako
I daje njemu konja najgorega
I daje mu sablju zahrgjanu
I još daje trista janjičara
Da ga prate do sinjega mora
Pa da tamo osiku mu glavu.
Moli Marko svete litanije:
Petak mu je odrišio ruke
A Subota sablju osvitlala
A Nedilja konja razigrala:
On pogubi trista janjičara.
Koje nije sabljom dovatio
Te j' u sinje more utirao
A tri age živa uvatio
Svas trojici oči izvadio
I poslao ih caru čestitome.⁷⁹¹*

„Litanije” koje na „kolinima moli” Kraljević Marko su vrsta hrišćanske molitve, koja se nalazi u katoličkoj i pravoslavnoj crkvi, mole se radi ispovedanja Bogu i traženja posebne milosti.

Isti epski junak hvata vilu Zagorkinju i pre nego što će se oženiti s njom, on je krštava, gde se jasno daje do važnosti hrišćanskog čina krštenja:

*Marko Kraljević oženio vilu

Pa on vaća vilu Zagorkinju,
Pa je vodi svome dvoru bilom,
Najpre krsti, p' onda vinča za se.⁷⁹²*

⁷⁹¹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 57, olitva Kraljevića Marka, str.

⁷⁹² Isto, br. 54, *Marko Kraljević oženio vilu*, str. 201-202.

Pesma „Boljan Nikola” opisuje opraštanje od junaka, a u drugoj pesmi spremanje junaka za boj:

*Kad se Niko na vojsku spravljjo,
Sidi majka, pa ga blagosiva;
Al s' Niku blagoslov ne prima.*⁷⁹³

„Senjanova sestra”

*Hajte braćo, da se pomolimo,
Da molimo po tri litanje.*⁷⁹⁴

Isti motiv molitve nalazimo i u groktalici „Junaštvo Senjana”⁷⁹⁵

*Kleko Rade na gola kolina,
Izmolio troje litanije:*

O litanijama i svetoj misi (bogoslužnju) se govori i u groktalici „Ženidba Vidak kapetana”⁷⁹⁶

*Fra Anelko svetu misu reče.
Kada reče, na kolina kleče
I dragom se Bogu zafališe,*

U istoj groktalici imamo i motiv zajedničke molitve:

*Svi klekoše na gola kolina,
Pa se dragom Bogu pomoliše,
Da im Bog da sretno putovati.*

⁷⁹³ Raić, Blaž: *Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice*, 1923, br. 2, Boljan Nikola, str. 42–43.

⁷⁹⁴ Isto, br. 2, *Senjanova sestra*, str.6.

⁷⁹⁵ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 76. *Junaštvo Senjana*, str. 241–246.

⁷⁹⁶ Andrić, Nikola: *Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, br. 26, *Ženidba Vidak kapetana*, str. 181.

Likovi iz groktalica kada se sretnu pozdravljaju se nazivajući Boga, jedni drugima „Junakča nevijesta”

*Kad je došla Marica divojka,
Božju mu pomoć nazovala,
Božju joj pomoć privatio:
Božja pomoć, neznani junače!*⁷⁹⁷

Uloga groktalica u bunjevačkoj zajednici bila je poučiti narod kako da se ponaša u zajednici prema drugima. Za one koji se o te savete ogluše sledi posle smrti odlazak u pakao, kao najstrašnija kazna za ovozemaljske grehe, pri čemu su primeri iz groktalica opisani veoma slikovito i jezivo.

Pesma „Okrutna maćuha” u knjizi Ive Prčića govori o takvim gresima. Sveti Nikola na raj naslonjen gleda u pakao gde vidi „mladu mučenicu” kako joj ruke gore do lakata i noge do kolena, pa je pita šta je zgrešila da bi dobila takvu kaznu.

Ona kaže da je bila okrutna maćeha, jedno dete opasala zmijom, drugom dala mesto hleba kamenja a trećem mesto vode „jida i čemera”. Kada to čuje iz raja Nikola joj kaže:

*Gor -gorila mlada mučenica,
Gor- gorila kol' ko s' izgorila,
Kad si sirote tako vriala.*⁷⁹⁸

Slavica Radovanac Garonja ukazuje da je tema maćeha u paklu veoma česta i popularna u Vojnoj krajini, kao i postojanje brojnih varijanti ove pesme.⁷⁹⁹

U groktalicama nalazimo i biblijske teme. Tako se motiv o Abrahamu i Isaku našao u pesmi „Bog kuša Tošu“. Toši se javlja Isus, kaže da će doći navečeru, pa da zakolje nekog Stipana, svojeg sina. Toša je zahtev Isusa spreman učiniti, ali mu se javlja anđeo sa neba i govori da je bio u iskušenju.

*Piše knjigu Isus sa nebesa,
Piše knjigu Prikomorcu Toši,*

⁷⁹⁷ Andrić, Nikola: *Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, br. 5, *Junačka nevijesta*, str. 146.

⁷⁹⁸ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 2, *Okrutna maćuha*, str. 100.

⁷⁹⁹ Радованац Гароња, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Бојне крајине*, стр. 243.

*Da zakolje nejakoga Stipana,
Isus će mu na večeru doći.
Knjigu štije prikomorac Tošo,
Knjigu štije, grozne suze lije,
Al besidi morkinja gospoja:
I do sad si crne knjige štio,
Ali nisi grozne suze lio. –
Al besidi Prikomorac Tošo:
Kako ne bih grozne suze lio,
Poslo mi je Isus sa nebesa,
Da zakoljem nekajog Stipana,
Isus će mi na večeru doći. –
Al besidi morkinja gospoja:
Kad će Isus na večeru doći,
Ti zakolji nejakog Stipana. –
i on tide da zakolje Stipu,
Al se mole nejaki Stipane:
Nemoj mene slatki roditelju,
Već mi veži moje bile ruke
I veži jih svilenim gajtanom,
Da s' ne mašim da ti ne sagrišim.-
Pa on veže Stipi bile ruke
I on tide da zakolje Stipu.
Al se moli nejaki Stipane:
Nemoj mene tako udarati,
Već ti uzmi svilenu maramu
Pa mi veži moje oči čarne,
Da ne vidim da ti ne sagrišim.
Opet tide da zakolje Stipu.
Progovara nešto iz nebesa:
Bogat tebi primorac Tošo!
Ti ne kolji nejaka Stipana,
Ne ć' ti Isus na večeru doći,*

Već te kuša, jesi l' Božiji čovik,

*O š' Isusu pokloniti Stipu.*⁸⁰⁰

O verskom obeležju groktalica Erdeljanović kaže da nema jasnih tragova koji bi upućivali samo na katoličku veru, kojoj Bunjevci pripadaju. Prema primerima iz pesama, imenima koja se nalaze u njima, može se zaključiti da su pesme nastale u onim krajevima gde su živele sve tri vere, pa se one mogu izvoditi u svim tim sredinama i da bi ih narod doživeo kao svoje.⁸⁰¹

Jasne verske podele kakve danas postoje i koje poprimaju veoma važnu ulogu u društvu, nekada nisu postojale. Zato je u groktalicama koje su nastajale u prošlosti, a sigurno pre XVII veka, nemaju jasno izražene verske podele.

O tome Tvrтко Čubelić kaže „...kako su pojave u usmenom narodnom stvaralaštvu, međusobno povezane isprepletane i da se razmeđa rijeka, planina, i granica ne mogu bukvalno primjenjivati u nacionalnim razgraničavanjima usmene narodne književnosti.”⁸⁰² Jovan Erdeljanović ukazuje na opšti karakter ovih pesama, jer se u mnogima od njih „опевају догађаји код муслимана наших западних крајева; што се у тим песмама нигде не запажа католичко верско обележје, него напротив све оне имају карактер општенародних песама - особина која указује на оне наше крајеве, у којима се заиста стварају и певају таке песме, више или мање заједничке за све три наше вероисповести....што у језику ових песама има понегде и јекавских облика...”⁸⁰³

Versko obeležje groktalica je pre svega hrišćanskog karaktera, u nekim, ali ređim primerima, ono naginje ka katoličkom obeležju. Može se postaviti i pitanje nisu li ti primeri dodati ili nastali u pesmama nakon selidbe Bunjevaca u Bačku.

⁸⁰⁰ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 1, *Bog kuša Tošu*, str. 99–100.

⁸⁰¹ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 285.

⁸⁰² Čubelić, Tvrтко: *Na stazama narodnog stvaralaštva*, str. 27.

⁸⁰³ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 372.

F. Narodni motivi u groktalicama

U groktalicama je daleko zastupljenija tužna tematika nego tematika radosnih pesama. Ali to ima svoj razlog, jer Čubelić analizirajući motive za narodu usmenu književnost, kaže, kako su tuga i bol daleko jača osećanja koja protresu ljudski život, nego neke druge pojave u čovekovom životu. Pesme se moraju i pevati po određenim pravilima, kao što i običaji imaju svoj zakon po kome se sprovodi, izvršavanje radnje ima tačan sled.

Pošto groktalice u sebi čuvaju mnogo motiva koji pominju Senj i njegovu okolinu, bilo bi zanimljivo pogledati kako o narodnim pesmama govore autori koji se bave i sakupljaju narodnu književnost sa ovih prostora, ali u nešto kasnijem periodu, sa samog početka XX veka. Jedan od takvih autora je Stjepan Grčić: „Narodna pjesma, u koliko je putokaz do narodne duše, od neprocenjive je vrijednosti za svakoga učenjaka, koji želi dublje spoznati narod svoj. Bogoslov, mudroznanac, povjesničar, jezikoslovac, pjesnik, istraživaoc narodnih običaja i nošnje i t d, svi ti naći će u narodnoj pjesmi tvrdi temelj, na kojem će svoja učena razmatranaj razvijati. Narodna dakle pjesma, uzeli je kao samoris duše ili putokaz do iste, ostaje vazda i za svakoga neprocenjivo i neiscrпно blago”.⁸⁰⁴

Autor napominje da narodnu pesmu voli jer je ponikao iz naroda i rodom je iz senjske krajine, te otuda i skuplja pesme, koje i on, konstatuje da lagano nestaju i gube se. Pokušavajući naći ključ za razumevanje motiva u narodnim pesmama, Grčić smatra da se narodni motivi u pesmi ne mogu posmatrati doslovno, nego preneseno, i da tek tada pesme imaju potpuni smisao i mogu preneti poruku. Ta poruka, po mišljenju Grčića, sakrivena je u pesmi, jer narodni pevači nisu hteli da Turci u ono vreme, kada su pesme nastajale, sve što narod peva otkriju. Nabrajajući junake koji predstavljaju određene države i narode, te neriprijatelje Turke, on daje još 25 tačaka po kojima se mogu razumeti i tumačiti narodne pesme.⁸⁰⁵

Iako se sve ove tačke, koje on navodi ne mogu doslovno razumeti, ipak, ima opštih motiva na koje ukazuje, a oni se pojavljuju i kod bunjevačkih groktalica.

Motiv želje za devojkom, koju ili treba oteti, oženiti, dovesti u dvore javljaju se i u groktalicama. Za Grčića, ovaj motiv znači želju za pobedom nad neprijateljem, i

⁸⁰⁴ Grčić, Stjepan: *Neke misli o narodnim pjesmama*, Split, 1917, str. 4.

⁸⁰⁵ Isto, str. 6.

analizu kako do pobjede doći. Pri tome opis količine devojačkog miraza, zatim reči neborojeno blago predstavlja osvojen plen u ratovanju, a pokrštavanje Turkinje pobjeda hrišćanstva. Piti vino ili rakiju znači planirati boj, opis nakita junaka je opis njegove ratne opreme, igranje kola pravljenje strategije; dorat, đogo označava pešaka, konjanika ako se opisuje koplje; ako se uz pušku nalazi i pridev onda on ukazuje gde je ona sačinjena; pridev uz uzde objašnjava čija je vlast nad junakom i narodom; vila označava misao ili nameru; smrt junaka označava poraz vojske; udovica predstavlja prijašnju vlast a ljubica sadašnju vlast; majka je stara domovina a sin ili kćer buduću vlast; broj svatova je broj vojske; kula je tvrđava; prevarom otimanje ljubica znači tako doći na vlast; zmija je lukavi čovek, a govoriti strani jezik znači lagati. Iako se sva ova tumačenja ne mogu primeniti u potpunosti, vredni ih razmotriti. Grčić je takođe svestan da ovaj način analize nije najbolji i najobuhvatniji, pa kaže kako je istorija, odnosno istorijski događaji prava podloga za razumevanje epskih pesama.⁸⁰⁶

U njima, kaže autor, ima i mnogo toga što nije vezano za realne uslove, sa jednog na drugi teren prenose se brda i planine, razni predeli se razmiču i primiču bez obzira na realnu udaljenost, oživljuju se junaci koji su davno umrli i smeštaju u neki drugi vremenski okvir. Sve ovo, ako bi se razumevalo doslovno, dovelo bi do potpunog nerazumevanja epike uopšte.⁸⁰⁷ Ovakvo tumačenje junačkih pesama Grčića je stajalo mnogo kritika, mada je bilo i onih koji su ga u tome podržavali i smatrali, poput njega, da je to ključ za razumevanje narodne epike. Motivi koje možemo pronaći u groktalicama su brojni, jer njihov skup i čini okosnicu ove narodne poezije.

Brojni su motivi devojačke ljubavi, zanesenosti, ali i straha od ugovorenog braka od koga ne može da odustane jer je „babo” – otac dao reč:

Marula divojka

*Krajina je i slatka i gorka*⁸⁰⁸

U groktalici „Ohola divojka”⁸⁰⁹ divojka se poredi sa ružom i da treba tako i da uvene kao ovaj cvet.

⁸⁰⁶ Isto, str. 23.

⁸⁰⁷ Grčić, Stjepan: *Neke misli o narodnim pjesmama*, str. 23.

⁸⁰⁸ Raić, Blaž: *Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice*, 1923, br. 1, *Marula divojka*, str. 5.

⁸⁰⁹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 69, *Ohola divojka*, str. 224.

Veni, veni moja lipa ružo

Damjanova ljuba”

*Ljubo moja, pitoma ružice.*⁸¹⁰

Ruža je kod Bunjevaca, kao i kod drugih naroda, cvet ljubavi. Sa njenom lepotom i mirisom porede se devojke. U narodnim pesmama, kaže Čajkanović,⁸¹¹ ruža može biti i senovita biljka, kada ona ili loza raste iz grobova dvoje nesrećno zaljubljenih ili kada duša momka ili devojke miriše na ovaj cvet.

Cvet peruniku nalazimo u groktalici „Zla majka“, majka ženi sina deseti put jer mu je svaku ženu do sada otrovala. Svatovi sa desetom mladom idu ka Vidakovim dvorima tri dana kroz goru zelenu i tu nuz put vide peruniku.

Pokraj puta perunika cvala,

*Svi svatovi peruniku brali.*⁸¹²

Cvet peruniku, bogiša ili kaluder, ima ime koje je u vezi sa bogom gromovnikom Perunom. Peruniku su Bunjevci često sadili oko salaša, gde se verovalo da ga čuva od groma. U raznim receptima perunikom je lečeno grlo i žutica.⁸¹³

„Ohola divojka“, čednost devojaka je vrlina, ali ako se time devojka hvališe, pa još ako to dočuje momak, pogotovo junak, poput Ive Senjanina, devojka mora „platiti” svoju oholost.

Veni, veni moja lipa ružo

Na sramotu Senjanina Ive,

*Što mi nije obljudio lice.*⁸¹⁴

⁸¹⁰ Raić, Blaž: *Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice*, 1923, br. 11, *Ohola divojka*, str. 29.

⁸¹¹ Чажкановић, Беселин: *Речник српских веровања о биљкама*, стр. 103

⁸¹² Прчић, Иве: *Бунјевачке народне писме*, 1939, бр. 4, *Зла мајка*, стр. 102.

⁸¹³ Чажкановић, Беселин: *Речник српских веровања о биљкама*, стр. 9.

⁸¹⁴ Raić, Blaž: *Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice*, 1923, br. 5, *Ohola divojka*, str. 7–8.

Ljubav i dužnost

Motiv „*žutih tunja*” – žutih dunja javlja se u nekoliko pesama. U ovoj one su uvod u tragičnu ljubav Marice pre Latinović Andri. On se razboleo i ona mu nosi darove:

*Žutih tunja u medu kuvanih
I jabuka šećerom posutih.*⁸¹⁵

Značenje biljke dunje u narodnoj književnosti Čajkanović tumači tako što objašnjava da je ona poznata kod svih Slovena, a često se poistovećuje u ulozi i važnosti kao i jabuka.⁸¹⁶ Dunja ima erotički značaj, pa se koristi u ljubavnim vradžbinama, ako se medom namaže njen list koji devojka nosi uza sebe voleće je momci. Zato se dunja često metaforički spominje u ljubavnim i svadbenim pesmama, kakve su i groktalice.

Dunja se koristi i u narodnom medicini, pa i devojka Mara iz pesme, pokušava lečiti svoga dragog sa dunjama u šećeru kuvanim, što je bio lek za astmu. Dunja se nosi kao „milošća” - ponuda bolesnicima.⁸¹⁷

Dunja kao metafora javlja se i upesmi „Bogati dari”. Siromašna snaha donosi darove u buduću porodicu, a svekrva se brine za vrednost tih darova. Ali snaha donosi dareove čija vrednost je neprocenjiva.

*A svekrvi tunju od sto listi,
Od sto listi, od devet vrhova.*⁸¹⁸

Donosi sreću koju simboliše magijski broj devet i dunju koja rađa nove vrhove – nosi budućnost i novi porod u buduću porodicu.

U groktalici „Smrt bolanog Ive” nalazimo motiv ponuda koje majka nosi bolesnom sinu:

*Ona spravlja Ivanu ponude:
S mora smokve, a iz Bosne alve.
Žute tunje u medu kuvane*

⁸¹⁵ Isto, br. 3, *Ljubav i dužnost*, str. 16–17.

⁸¹⁶ Чажкановић, Веселин: *Речник српских веровања о биљкама*, стр. 36.

⁸¹⁷ Isto, str. 36.

⁸¹⁸ Raić, Blaž: *Narodno blago, Zbirka narodnih pjesama i poslovice*, 1923, br. 9, *Bogati dari*, str. 53–54.

*I jabuke iza rose brane.*⁸¹⁹

Nošenje smokve u ponude bolesniku nije slučajno, to je biljka koja ima spanosno dejstvo. Veruje se da ona štiti od grada, ako je sačuvana sa večere za Badnji dan ima jako dejstvo lečenja. U narodnoj medicini ona leči kašalj, nazeb, gušobolju, kraste i rane.⁸²⁰

U groktalicama nailazimo i na narandžu, biljku koja uspeva samo u primorskim mestima i njihovoj klimi. Takva je pesma „Prkosna majka” iz knjige Ive Prčića.

*U zelenu bašču pod narandžu,
Pod narandžu, voćku plemenitu.*⁸²¹

Prema Čajkanoviću, narandža u domaćem kultu zamenjuje jabuku, odnosno ima isti zadatak u pesmama. Kao i jabuka i ona se nosi bolesnima. Zanimljivo je pogledati i odakle potiče reč bašču, u kojoj često borave likovi iz groktalice. Abdulah Škaljić u svom *Rečniku turcizama* ukazuje da se sve reči poreklom iz turskog nazivaju turcizmima, ali on smatra da je to pogrešno. Autor ukazuje da u turskom jeziku ima dosta reči koje opet potiču iz drugih jezika, takva je i reč bašta – bašču, za koju smatra da je persijskog porekla.⁸²² Bunjevci su je svakako ovu reč preuzeli iz turskog jezika, a pretpostavka je i da se bašta pojavljuje kao enterijer tek doseljavanjem u Bačku.

Motiv porodice često srećemo u groktalicama. One govore o odnosima među najbližim srođnicima, dve sestre „Dva brata“ (BR, II, br. 1, str. 15, „Dvi sestre“, BR, br. 4, str. 17–18), snaha i svekrva („Virna ljuba“, BR, II, br. 5, str. 18–19; „Zla i dobra sestra“ (BR, II, br.), „Žena izbavi muža“ (BR, II, br. 13, str. 28–29); „Sestra ubojica“ (BR, II, br. 11. Str. 56–57), „Snaja i diver“ (BR I, br. 16, str. 32–33), „Snaja i zaova“ (BR, II, br. 17, str. 33–34). Poslednja ima za motiv nesloge u porodici i mešanje majke u odnose sina i snahe. Pesma se završava tragično, kao nauk šta se sve može biti rezultat takvih odnosa. Sin Ivan poveruje majci da ga žena pokušava prvo zapaliti „lučom”, muž udara ženu i izbija joj zube, ona odlazi u „čardak” na ogledalo žali za licem, to majka čuje kako je snaha kune, prenosi to sinu, on uizma sablju i suprugu po struku:

⁸¹⁹ Andrić, Nikola: *Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, br. 14, *Smrt bolanog Ive*, str. 160.

⁸²⁰ Чажкановић Беселин, *Речник српских веровања о биљкама*, стр. 36.

⁸²¹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 78, *Prkosna majka*, str. 248–250.

⁸²² Škaljić, Abdulah: *Rečnik turcizama*, Izdavačko preduzeće Svijetlost, Sarajevo, 1966, str. 123.

Kako ju je lako udario, na sablji joj čedo iznjio. Kada uviđa posledice i strahotu svog postupka i sam se ubija, a majci upućuje reči:

*Evo majko, zelen jabuke,
Uzabrane, a nesazrijane,
Zagrižene, a nepojidene,
Kad joj nisi dozrijati dala.
A kad nema Angjelije ljube
I kad nema zelene jabuke,
Neka nema ni neme jadnika.
Trže nože od svilen – pojasa,
Pa udari sebe u srdašce.⁸²³*

Ovde je jabuka simbol tek rođenog deteta, ali i braka koji je započet ali nije dovršen.

Pesma “Ujak i nećak” govori o starom motivu koji nalazimo u narodnoj književnosti odnos majke prema sinovima i rođenom bratu. Kroz taj motiv prelama se težina njenog izbora, biti sestra – ono što je bila pre inicijacije – prelaska u brak, i čuvanje svog poroda. Pesme sa ovim motivom imaju uvek jak razlog zašto sestra mora pomoći bratu, ovde je njen brat u pijastvu ubio Turčina, car traži zamenu glavu za glavu, pa brat od sestre traži da žrtvuje jednog od njena tri sina, za njega. Ona odabira najmlađeg sina, šalje ga ujaku u svatove, na šta sin veli da je snio čudan san, u kome predoseća kob, odlazi u svatove gde nema muzike, ni barjaka. Kad ga ugledaju dželati, oni govore o lepoti junaka i da ga je šteta ubiti, ali se i pitaju: *Kako će ga prigoriti majka?*, mrtva glava sina progovara: *Bog ubio svaku onu majku, koja oće bratu, neg ditetu.*⁸²⁴

Motiv poštovanja majke/svekrve u patrijarhalnom društvu takođe nalazimo u groktalicama. Jedan od najzanimljivijih je u pesmi “Nezahvalna dica”. Majka, koja je rodila i othranila devetoro sinova, sve ih poženila i svatove napravila, nedelju dana posle svadbe najmlađeg sina snaha isteruje iz kuće. Ona odlazi u zelenu goru, luta, gladuje, sedam godina, sve dok ne sretne deliju koji je savetuje da se vrati kući. Ali, kada doe

⁸²³ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 3, *Ujak i nećak*, str. 101.

⁸²⁴ Pandurević, Jelenka: *Narodne pjesme o ženi koja žrtvuje sina da bi sačuvala brata*, Zbornika Matice srpske za književnost i jezik, knj. 53, sv. 1–3, Novi Sad, 2005, str. 89 .

kući, oni su svi u kamen pretvoreni, pa ih ona svojim štapom opet oživljava na šta je svi sa zahvalnošću i poštovanjem ljube u ruku. Pesa je bila zadužena da prenese poruku šta se dešava nezahvalnoj deci i snahama, i kakav odnos je potreban prema starijim članovima zajednice.

Motiv planine kao „zelene gore” čest je i u bunjevačkim groktalicama. Junaci u nju odlaze i tamo dolazi do njihove smrti, koja nikada nije prirodna.

Često svatovi prolaze kroz goru, devojka se plaši da muzikom ne naruše tišinu tog prostora, koga očigledno smatra magijskim. Ovakvi motivi ukazuju na to da su to noviji nanosi u mitološkim pesmama, gde su umetnuti istorijski detalji tipa „zelene gore”, a Turci kao neprijatelji hajaduka i uskoka prikazani su i sa demnskim osobinama. Izlaskom iz gore, radnja se dešava u “polju širokom” .

U groktalicama se često pojavljuje i zelena boja, u nju je obojena čoja koju oblači junak, ili boja zastave koju nosi, zeleni se gora u koju ulazi.

Stih u groktalicama je deseterački, a najdosledniji je kod Ive Prčića, u onim pesmama koje je predao u Maticu hrvatsku.

Sidi mlada usrid vinograda /

Mlada piva, a tica otpiva.

Groktalice su građene ustaljenim stilskim figurama uz pomoć stalnih epiteta: *gora zelena, ravno polje, bijela knjiga, bili dvori, bilo lice, bili danak, grozne suze, suvo zlato, rujno vino, zelen barja, plavo nebo, bile ruke*. U pesmama se često pominje „zeleni barjak”, njega nose svatovi, sa njim se kreće u boj, ali je teško dati odgovor zašto je odabrana baš zelena boja, za ovaj simbol. U Enciklopedijskom rečniku „Slovenska mitologija” o važnosti boje se kaže: „У народној култури један од основних елемената, који карактерише читав низ обредних елемената, који какаактерише читав низ обредних симбола и митолошких ликова.”⁸²⁵ U knjizi „Moć boja” saznajemo: „Zelena je boja biljnog carstva i iskonskih voda”.⁸²⁶

Groktalice, kao i druge lirske i epske narodne pesme, grade se standardnim stilskim figurama. Klasičnu, obično trostruku gradaciju često nalazimo:

⁸²⁵ Толстој, М. Светлана: *Словенска митологија*, енциклопедијски речник, Боја, Zepter book world, Београд, 2011, стр. 46.

⁸²⁶ Brenko, Aida: *Moć boja, Zelena*, Etnografski muzej, Zagreb, 2009, str. 69.

Smrt boljanog Ive

*Sve se jele na jele navile,
Svile grane do zemljice crne,
Da mu tice ne grde lice,
Da mu vrane ne nagrde rane,
Da mu soko ne izvadi oko.⁸²⁷*

Janjina sirotica

*Žito želi primudri Latini,
Žetelice primudre Latinke.
Kose su im od srebra skovane,
A vondiri od suvog zlata,
Gladalice od dragog kamena.⁸²⁸*

Često je upotrebljavana i slovenska antiteza:

Bogati dari

*Ili grmi, il se zemlja trese,
Ili more bije o brigove?
Niti grmi, nit se zemlja trese
Niti more bije o brigove.⁸²⁹*

Brižna majka

*Malo selo al je neveselo.
Ili gori, il ga kuga mori?
Niti gori, nit ga kuga mori,*

⁸²⁷ Andrić, Nikola: *Hrvatske narodne pjesme: ženske pjesme: haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, str. 151.

⁸²⁸ Isto, br. 3, *Janjina sirotica*, str. 142.

⁸²⁹ Raić, Blaž: *Narodno blago : narodne pjesme i poslovice*, str. 71.

*Već umire kneže Radojica.*⁸³⁰

Primere palilogije nalazimo u sledećim primerima:

Mako Kraljević ulovio zmiju

Lov lovio Kraljeviću Marko,

Lov lovio u nedilju mladu,

U nedilju prija mise rane.

Ulovio zmiju šarovitu

*Šarovitu, vrlo vilovitu.*⁸³¹

Junačka oklada

Vino pio Kajica Radoja,

Vino pio s janičari Turci,

Vino pio za nedilju dana.

U vinu se Kajo okladio,

Okladio u janičari Turci,

*Okladio, viru uvatio.*⁸³²

U narodnoj književnosti stalna mesta su obavezni deo svake pesme, njih nalazimo i u groktalicama:

Sestra nevjera

Tako ga je lako udario

*S crnom ga je zemljom sastavio.*⁸³³

⁸³⁰ Isto, str. 96.

⁸³¹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br 55, *Marko Kraljević ulovio zmiju*, str. 202–204.

⁸³² Isto, br. 18, *Junačka oklada*, str. 138–141.

⁸³³ Raić, Blaž: *Narodno blago : narodne pjesme i poslovice*, str. 101.

Ova stalna mesta pomažu pevaču da zapamti pesmu, ali i kasnije dok je peva, ako zatreba i da može lako da je promeni, smanji, produži ili nakiti. Albert B. Lord ovaj vid pevanja naziva formula – „grupa reči koja se redovno upotrebljava.“⁸³⁴

Janjina sirotica

*Pa uvati udovicu Janju,
Pa on biži u goru zelenu.*⁸³⁵

Prkosna majka

*U zelenu bašču pod narandžu,
Pod narandžu, vočku plenetinu.*⁸³⁶

Izbavljena divojka

*Knjigu štije, grozne suze lije.*⁸³⁷

Junaci piju vino, jašu konje, devojke su smerne i vredne, uglavnom vezu, ali se pominje i košenje žita, kao jedan od češćih poslova, za koje znamo da su se radili, kako u starim krajevima odakle su Bunjevci, tako i posle njihovog doseljavanja u Bačku, što im postaje glavno zanimanje. Crni gavrani nose vesti, radnje se dešavaju u „zelenoj gori” ili „bašči”.

Na dužinu pesama, osim motiva o kojima smo pisali, utiče i publika, odnosno njeno strpljenje da sluša duže ili kraće pesme.⁸³⁸ Svadbena veselja, smatra Albert B. Lord, bila su najpodesnija za izvođenje narodne poezije, kada ima najviše publike koja

⁸³⁴ Lord B, Albert: *Pevač priča*, 71/1, str. 66.

⁸³⁵ Andrić, Nikola: *Hrvatske narodne pjesme: ženske pjesme: haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, br. 3, *Janjina sirotica*, str. 142.

⁸³⁶ Isto, br. 78, *Prkosna majka*, str. 248.

⁸³⁷ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 71, *Izbavljena divojka*, str. 227.

⁸³⁸ Lord B, Albert: *Pevač priča*, 71/1, str. 43.

prati izvođača.⁸³⁹ U zavisnosti od zainteresovanosti publike pesma bi se proširivala dodatnim delovima, radnjama, motivima, ukrasima.⁸⁴⁰

Po motivima, koji se javljaju u groktalicama možemo zaključiti da se one ni po čemu ne razlikuju od ostalih srpskih ili hrvatskih narodnih pesama. Ali se lako uočavaju motivi i detalji u pesmama koje nisu karakteristični za predele u kojima su pevani, što jasno ukazuje da su pesme morale nastati na drugom mestu – odnosno da su ih Bunjevci sa sobom doneli sa svojih starih prostora.

G. Narodni junaci u groktalicama

Kada se formira lik epskog junaka, princip kod narodnog pevača je jednostavan. Junak mora biti opisan kao izgrađena ličnost, megdandžija. U fizičkom smislu ličnost koju ćemo odmah opaziti, pa se za opis koriste krajnosti – ili je prevelik ili premali, bogat ili siromašan, obučen kontrastno od situacije u kojoj se nalazi ili uloge u društvu. Oružje junaka dopunjuje njegovu sliku i mora biti celina. Kada pesma ima složeniju radnju, junaku se uvode i pomoćnici. Oni mogu biti aktivni (pomažu junaku, govore u pesmi) ili neaktivni (služe samo kao epski dekor). Protivnik epskog junaka mora biti beznačajan nad kojim će junak pokazati samo jedan od svojih brojnih pobeda i podviga. Ali, može biti i po jačini ravan epskom junaku.⁸⁴¹

Pored pratilaca junak pokatkad ima i dobročinitelje, koji su povremeni pomagači, i to su u pesmi obično likovi vila, ali mogu biti i drugi likovi poput devojaka, straca, nekoga iz porodice... Pomagača može imati i protivnik. U epskoj pesmi obavezan je i megdan, koji simbolizuje večnu borbu između dobra i zla. Junak u epskoj pesmi živi realan život, za razliku lika iz bajke, jer junak može i poginuti u pesmi. Građenje likova u pesmama je takvo da se lik junaka i lik protivnika lako mogu obrnuti i tada, u zavisnosti kome se pesma peva, ona može imati sasvim drugo značenje (borba hrišćana sa muslimanima ili obrnuto).⁸⁴²

⁸³⁹ Isto, str. 41.

⁸⁴⁰ Isto, str. 44.

⁸⁴¹ Љубинковић, Ненад: *Модели епских јунака и њихови модели противника у српскохрватској десетерачкој песми, Трагања и одговори*, у: Студије из народне књижевности и фолклора, I, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 225.

⁸⁴² Isto, str.

Imena junaka ili njihovih pratilaca pevač nije uvodio bez određenog pravila, a ono je bilo da čim se pomenu njihova imena zainteresuju publiku, kojoj su oni poznati, da li iz njihove ili susedne okoline. Ovim bi se mogla objasniti brojna imena koja se nalaze u bunjevačkim grokalicama, a da nisu prisutna u njihovoj zajednici kao takva.⁸⁴³

Marko Kraljević, sin kralja Vukašina Mrnjavčevića, rodio se najverovatnije u sedmoj deceniji XIV veka. Bila su to teška vremena, kada je posle cara Stefana Dušana (1355) posle njegove nagle smrti na vlast došao njegov sin Uroš. Njegovu mladost (imao je samo osamnaest godina kada je došao na vlast) koristili su mnogi da si be osilili i uzurpirali vlast. Da bi se lakše izborio Uroš predaje krunu i vlast u savladarstvo Vukašinu Mrnjavčeviću. Vlast su to vreme priznavali samo kada im je to odgovaralo, a kada nije bilo je bezvlašće. Prvi put o Marku Kraljeviću, bez sumnje da li je to on, piše se u spisima Dubrovačke republike 1361. godine, kada je došao kao predstavnik srpskog poslanstva u pregovore oko prestanka sukoba koji je trajao dve godine. Beleške iz tog vremena pokazuju da je bio otresit čovek autoritativnog stava i da je uspeo izdejstvovati određene usluge za trgovce iz Prilepa, kao i da je bio čovek od poverenja vladaru Urošu. On ga je i imenovao za mladog kralja, kao vladara i naslednika, što saznajemo iz jednog zapisa slučajno nađenog 1966. godine, u natpisu crkve Svete Nedelje u Prizrenu.⁸⁴⁴ O kraljevanju Marka malo se zna, posle bitke na Marici, gde je poginuo kralj Vukašin a iste, 1371. godine, umro i car Uroš. Države koje je nasledio Marko, bile su opustošene i pokradene. Ubrzo Marko gubi grad Skoplje i Prizren.⁸⁴⁵

Stalna pretnja carstvu bio je Vuk Branković, veoma ambiciozan, ali ne u korist Dušanovog ili Uroševog carstva, koje je neštedimice rastakao. U takvim uslovima, iste godine, Marko priznaje vlast turskog sultana. Prema podacima koji postoje, smatra se da Marko Kraljević nije učestvovao u Kosovskom boju. Podataka o Markovom životu ima malo, nešto se saznaje iz posrednih izvora, Stefanov biograf Konstanstin filozof zapisao je Markove reči pred bitku na Rovinama, u kojoj je učestvovao protiv svoje volje na turskoj strani. Pred Bitku Marko je rekao Konstantinu „...молим Господа да буде хришћанима помоћник, а ја нека будем први међу мртвима у овом рату.”⁸⁴⁶ Marku

⁸⁴³ Љубинковић, Ненад: *Модели еписких јунака и њихови модели противника у српскохрватској десетерачкој песми*, стр. 226.

⁸⁴⁴ Љубинковић, Ненад : *Краљевић Марко – историја, мит, легенда*, стр. 248.

⁸⁴⁵ Isto, str. 249.

⁸⁴⁶ Isto, str. 250.

se želja ispunila, pobedili su hrišćani, a on je zaista bio među prvima koji su poginuli, 17. maja 1395. godine, zajedno sa Konstantinom Dragašem (Dejanovićem).

Epska legenda o Marku Kraljeviću je najsloženija i najrasprostranjenija kod balkanskih naroda. Mnogi su istraživali razloge, poput tih da je na dvoru imao najbolje pevače, da ih je štitio, da je sebe žrtvovao na Rovinama, zato što je bio izuzetan junak, ili zato što je bio turski vazal.⁸⁴⁷ Marko Aleksić o popularnosti lika i pesama o Marku Kraljeviću kaže: „Оно што Марка издваја од других националних јунака није само величанствена слика коју је створио народни геније, већ и чињеница да се ради о човеку који је заиста постојао. Често се заборавља да је Марко био стварна историјска личност, човек који је својим животом и поступцима заслужио поштовање савременика и потомака”.⁸⁴⁸

Ali posmatranje Marka kao mitskog boga, pošlo je za rukom da objasne: Veselinu Čajkanoviću, Milenku S. Filipoviću i Dragoslavu Srejiću.

Lik Marka Kraljevića je jedan od najrazgranatijih, najsloženijih i razgranatijih epskih likova u svetskoj epskoj poeziji. On je hrabar, ponaša se viteški, ali ako vidi da je potrebno pribeće i lukavstvu, u nekim varijantama čuva nacionalni identitet, pamti one koji su mu pomogli, ali nekada je veoma nezahvalan, i sve ovo je utisak koji se stiče na prvi pogled pesama o njemu. Pesme o Marku Kraljeviću su slojevite, a celokupno stvaralaštvo nije jedinstveno.⁸⁴⁹

Možemo pesme posmatrati kroz prizmu ritterskih epika, poput francuskih ili vizantijskih epskih pesama. Zatim, kroz prizmu legende, gde se Marko ponaša poput slovenskih ili praslovenskih bogova, nekada kao zaštitnik, a nekada kao zao.⁸⁵⁰

I poslednji, limitrofni oblik, gde se sučeljavaju ljudi različite vere, tu nastaju dve epske legende o Marku. Jedna ga uzdiže i veliča, a druga unižava, jer je on za njih simbol nacionalnog i verskog.⁸⁵¹

Marko kao državotvorni lik i donosilac slobode, opisan je u najmlađim pesmama o njemu, nastalih ponajviše u vreme Srpske revolucije (1804–1815), gde se on bori

⁸⁴⁷ Љубинковић, Ненад: *Модели епских јунака и њихови модели противника у српскохрватској десетерачкој песми*, стр. 250.

⁸⁴⁸ Алексић, Марко: *Краљевић Марко, Човек који је постао легенда*, Лагуна, Београд, 2015.

⁸⁴⁹ Љубинковић, Ненад: *Модели епских јунака и њихови модели противника у српскохрватској десетерачкој песми*, стр. 251.

⁸⁵⁰ Isto, str. 252–254.

⁸⁵¹ Isto, str. 255.

frontalno, sa velikim bojem pomagača i uspeva u pobedama, a po toj matrici o njemu stvaraju se pesme sve do danas.⁸⁵²

Marko se ponaša kao vitez, poput *Pesme o Rolanu*, on oslobađa roblje, prijatelje, vitezove i dame, ali je prikazan i kao vazal – sultanov sluga. Mnogo pije i jede, kako i dolikuje zamisli o srednjovekovnom vitez. Pesme o Marku su najpopularnije na krajnjem jugu Srbije, Makedonije, pa i najzapadnijim delovima Bugarske, jer su to i zemlje gde je on vladao, ali u tim krajevima bila je veoma živa i mitska tradicija.⁸⁵³

Marko je poslednji zakoniti naslednik države Nemanjića, u pesmama koje opisuju ovakvo stanje on postaje mitski junak i ponaša se kao božansko stvorenje. Poput Svetog ora, spacioca na belom konju a kada silazi u podzemni svet on podkiva konja srebrnim podkovicama, od oružja ima buzdovan što je oružje boga gromovnika, ima pomagača vilu oblakinju, on je kavgađžija i pijanica po ugledu na bogove plodnosti.⁸⁵⁴

U graničnim područjima, na sučeljavanju dve vere ili kulture začeo se negativni lik Marka Kraljevića, gde je on ponizan i poslušan vladaru, ponekad i kukavica, zbog e tim pesmama oslikan jkao zlikovac. Ubija rođenu majku i sestru, a takve pesme nastaju u Hrvatskom zagorju. U takvim pesmama insistira se na i na nacionalnom obeležju Marka, kako bi se znalo čijem narodu pripada i protiv koga su ove osobine epskog junaka i podabrane. Ali tokom XIX veka, kada nastaju ideje o ujedinjenju i nacionalnom oslobađanju, on postaje simbol za oslobađanje nacionalnog, verskog i ljudskog u čoveku. Istorijski podaci, iako malobrojni, bili među glavnim razlozima da Marko postane epska legenda, poverljiv čovek Uroša, brani ga od Vukašina, ali i ostalih oblasnih vladara, on je poslednji pravosnažni naslednik Nemanjića, sve to uticalo je na brojne ispevane pesme i legendu o njemu.⁸⁵⁵

Marko Kraljević, kao najpopularniji narodni junak srpskih i hrvatskih narodnih pesama, javlja se često i u bunjevačkim groktalicama. Prema Nikoli Banaševiću, Marko Kraljević zauzima „odvojeno mjesto” u jugoslovenskoj epici... i po broju pjesama i motiva, i po njihovoj teritorijalnoj rasprostranjenosti, i po vanrednom reljefu koji dobija ličnost glavnog junaka, kao i po ogromnom razilaženju pesničke fikcije i stvarnosti.”⁸⁵⁶

⁸⁵² Љубинковић, Ненад: *Модели епских јунака и њихови модели противника у српскохрватској десетерачкој песми*, стр. 252.

⁸⁵³ Исто, стр. 252.

⁸⁵⁴ Исто, стр. 253.

⁸⁵⁵ Исто, стр. 256.

⁸⁵⁶ Банашевић, Никола: *Циклус Марка Краљевића и одједи француско-талијанске витешке књижевности*, Скопско научно друштво, Скопље, 1935, стр. 15.

Stoga, prema Banaševiću, epika južnih Slovena, pogotovo ona koja opisuje Marka Kraljevića, bez obzira na kom jeziku ili dijalektu nastala, čini jednu celinu, i ima je smisla samo kao takvu i posmatrati. S tim što treba imati na umu da u okviru te celine ima svakako i posebnosti.

Pesme o Kraljeviću Marku: Virna ljuba (BR, I, br. 29, str. 81–83), Markova molitva (BR, I, br. 18, str. 61–62), Virna Ljuba (I.P. I, br. 20, str. 145–147), Marko Kraljević oženio vilu (I.P. I, br. 54, str. 201–202), Marko Kraljević ulovio zmiju (IP, I, br. 55, str. 202–204), Sokol Kraljevića Marka (IP, I, br. 56, str. 204), Molitva Marka Kraljevića (IP, I, br. 57, str. 204–206), Marko Kraljević i vila brodarica (IP, I, br. 58, str. 206–207), Marko Kraljević i vlajkinja divojka (IP, I, br. 59, str. 207–208), Marko Kraljević i Musa Arbamusa (IP, I, br. 60, str. 208–209), Marko Kraljević i virna ljuba (IP, I, br. 61, str. 209–210), Marko Kraljević i nevirna ljuba, (IP, I, br. 62, str. 210–214), Marko Kraljević pogubi nećaka (IP, I, br. 63, str. 214–215), Pogibija Marka Kraljevića (IP, I, br. 64, str. 215–216).

Imajući u vidu Ljubinkovićevu podelu pesama o Marku Kraljeviću, one koje su zapisane u groktalicama nastale su u graničnom području. U njima je Marko pretežno junak o kome se priča sa neutralnim ili negativnim stavom. Samo jedna pesma „Sokol Marka Kraljevića” sokol o njemu govori kao pozitivnom junaku, zabeležena u Čavolju.

Sokol Marka Kraljevića leti iznad Budima, koga vide budinske devojke i pitaju odakle su mu noge i krila pozlačeni i perjanica. On ima odgovara:

*- O tako vam budinske divojke!
Služio sam dobra gospodara,
Gospodara, Kraljevića Marka
U Marka su dve sestrice mlade.
Jedna mi je noge požutila,
Druga mi je krila pozlatila,
Marko mi je perjanicu davo.⁸⁵⁷*

Epska pesma „Marko Kraljević i Musa Arbamusa” govori o boju dva junaka, podjednakih snaga. Marko ipak pobeđuje Musu, uz pomoć prevare, traži od njega da

⁸⁵⁷ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 56, *Soko Kraljevića Marka*, str. 204.

pogleda u sunce, koje igra kao oči u devojke. Musa se prevario i pogleda, Marko ga sabljom rasporio, da bi video u njemu tri srca junačka. Mrtvi Musa progovara:

*Ne poginu Musa od junaštva,
Od junaštva Kraljevića Marka,
Već poginu Musa od vištine.
Od vištine Kraljevića Marka.⁸⁵⁸*

U pesmama „Marko Kraljević oženio vilu” i „Marko Kraljević i vila brodarica” on nema osobine junaka. U prvoj pesmi oženio je vilu Zagorkinju, koja traži nazad svoja krila, a se Marko smiluje i da joj ona odleće iz svadbenog kola. On ostavljen u kolu razgovara sa njom i pita je da li joj nije žao njega i čeda u koje nosi, na šta vila odgovara da joj nije žao ni njega ni čeda, jer ono će kad poraste ako bude na njega i samo njemu doći. U drugoj pesmi vila brodarica pokazuje gde u gori ima bunar, da napoji Šarca, ali ona za uslugu traži sve četiri noge konja i Markove oči. On je vara, da pogleda u jarko sunce, baš kao i u pesmi gde se bori sa Musom.

*Tako j' Marko lako udario,
Sve joj zube iz glave izbio.
Ode Marko gorom pivajući,
Osta vila u gori plačući.⁸⁵⁹*

„Marko Kraljević pogubi nećaka” pesma je u kojoj je Marko prikazan kao krvnik bez razloga. On ima novu sablju „biserkinju” koju ima devet godina i još je nije „krvljom ponapio”:

Al te sada mislim ponapiti:
Je l' Turčina, je li kaurina,
Je l' po grijju, baš od roda moga.⁸⁶⁰

⁸⁵⁸ Isto, br. 60, Marko Kraljević i Musa Arbamusa, str. 208-209.

⁸⁵⁹ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 58, *Marko Kraljević i vila brodarica*, str. 206-207.

⁸⁶⁰ Isto, br. 63, *Marko Kraljević pogubi nećaka*, str. 214-215.

Već ovim stihovima najavljuje se strašan događaj, dolazi mlad junak koga Marko ipak upozorava da mu je konj umoran a on „sridit” pa će ga udariti, ali neznani delija neće da osutane. Zakažu dvoboj oko dva tri sata, kad sunce jarko sija, sabljom mane i glavu odseče mladom junaku.

*Leteć mu je govorila glava:
Bog ubio Kraljevića Marka,
Što uradi od svoga nećaka!-
Kad to čuje Kraljeviću Marko,
Plesne s ' Marko po desnom kolinu,
Na kolinu nova čoja pukne.
Alaj meni, do Boga miloga,
Šta uradi od nećaka svoga!⁸⁶¹*

U groktalici „Marko Kraljević i vlajkinja divojka” junak se ponaša kao racionalan i pravedan, ali i kao kukavica. Marko u gori boravi sa dve Vlajkinje. Dok jedna spava, druga pokušava da ga nagovori da je oženi. On joj kaže kako ne sme od njene braće koji su „kavgadžije ljute” pa im ne sme na megdan izaći.

Vlajkinja zaljubljena u Marka odlazi u goru, hvata zmiju, uzima otvorv od nje i otruje rođenog brata, kako ne bi gonio Marka, i njenu to saopštava. Ali, Marko joj na to saopštava:

*Ne ću tebe, Vlajkinjo divojko,
Kad ti truješ brata rođenoga
I mene ćeš tuega junaka.⁸⁶²*

U bunjevačkim groktalicama po popularnosti junaka, posle Marka Kraljevića sledi Ivo Senjanin, mada fratar Šimčić smatra da je ovaj drugi i popularniji, a svakao je i zastupljeniji po broju groktalica o njemu.⁸⁶³

Ivo Senjanin je epski junak koji se u bunjevačkim groktalicama veoma često nalazi:

⁸⁶¹ Isto, str. 214-215.

⁸⁶² Isto, br. 59, *Marko Kraljević i vlajkinja divojka*, str. 207-208.

⁸⁶³ Šimčik, Antun: *Hrvatska narodna pjesma*, str. 43.

Ivanova sestra (BR, knjiga I, br. 5, str. 17–18), *Privareno Ture* (BR, knjiga I, br. 12, str. 30–32), *Žalosni svatovi* (BR, knjiga I, br.16, str. 42–45), *Ivanova sestra* (BR, I knjiga, str. 17–18), *Snaja i svekrva* (BR, knjiga I, br.20, str. 57–58), *Ohola divojka* (BR, knjiga I, br. 23, str. 65–67), *Zla i dobra svekrva* (BR, knjiga I, br. 26, str. 73–75), *Smrt Senjanina Ive* (BR, knjiga I, br. 30, str. 84–86), *Kumovanje Senjanina Ive* (BR, knjiga I, br. 40, str. 114–116), *Izbavljena divojka* (BR, knjiga I, br. 43, str. 123–126), *Sestra ubojica* (BR, knjiga II, br. 11, str. 56–57), *Junak Turčin* (?), *San Budimske kraljice* (I.P. knjiga I, br. 12, str. 120–123), *Divojačke kletve* (BR, knjiga II, br. 51, str. 200), *Janjica divojka privarila Ivu Senjanina* (I.P. knjiga I, br. 68, str. 221–223), *Motrila je al poznala nije* (I.P. knjiga I, br. 70, 225–223), *Ne da Ive ljube Mandaline* (I.P. knjiga I, br. 74, str. 234–237), *Nevesela strina* (I.P. knjiga I, br. 75, str. 237–241), *Junašvo Senjana* (I.P. knjiga I, br. 76, str. 241–246), *Smrt nesuđenih dragih* (I.P. knjiga I, br.77, str. 246–248), *Prkosna majka* (I.P. knjiga I, br. 78, str. 248–250), *Senjani hajduci i Šandlija Puškaš* (I.P. knjiga I, br. 80, str. 252–253), *Smrt bolanog Ive*, *Uzidana ručkonoša* (H.P.G, 42, br. 16, str. 164–166).

Kao jedna od najlesih zapisanih groktalica je „Smrt bolanog Ive“, lirske sadržine, od 65 stihova, zabeležena u Čonoplji.

Bolan Ivo po gori hodio,
Bolan hodi, dobra konja vodi;
Veže konja za zelenu goru,
A on leže pod jelu zelenu.⁸⁶⁴

Kada su Turci osvojili Bosnu i Sinj, dosta naroda je „uskočilo” u Klis, zbog čega su kasnije prozvani uskocima. Kada je 1537. godine osvojen i Klis junaci koji su ga branili uskočili su u Senj. Odatle su se borili protiv Turaka i nanosli im velike šete u trgovini, pogotovo pomorskoj. Pošto su Venecijanci često imali tajne dogovore sa Tucima, uskoci su i njihove brodove napadali. Oslobođanje Klisa od Turaka, makar na kratko, uskoci su uspeli izvojevati 1595. godine. Turci potpomognuti Venecijancima uspeli su ga vrlo brzo vratiti, da bi se osvetili navalili su na mletački Rovinj. Rasprava oko uskoka i Venecije stigla je i do pape, a ceo slučaj završio se tako što je uskoke

⁸⁶⁴ Nikola, Andrić: Haremske pričalice i bunjevačke groktalice, br. 42, *Smrt bolanog Ive*, str. 160–161.

Austrija proterala iz Senja. No, oni su se 1602. godine uspjeli vratiti i opet gospodariti svojim gardom. U tim borbama za Klis istakao se i epski junak Ivo Senjanin.⁸⁶⁵

Iako ga pesma pamti kao Senjanim Ivana, njegovo pravo ime je Ivan Vlatković. Poreklom je iz Hercegovine, od oca Novaka. Njegovo prezime pisano je u raznim dokumentima na nekoliko načina Vlatko, Vlatcovi, Vlacov, Ladko ili Latko.⁸⁶⁶

Po majci potiče iz porodice Domazetovića. Prve podatke o Ivi Senjaninu i nalazimo iz 1596. godine, kada je zauzet Klis, junak nagrađen od najvojvode Ferdinanda. On vodi uskoke, sve uspješnije iz godine u godinu, 1603. u je okolini Primoštena, zatim po Zadru, Šibeniku i Splitu 1603. godine već vodio oko šestso uskoka.⁸⁶⁷ Ponovo kreće na Klis 1606. godine, a iduće mu Mleci ucenjuju glavu na 5.000 dukata. Biva nekoliko puta zatvoren, ali je svaki put uspeo pobeći. Te 1603. godine doseljavaju se i Vlasi u Lič, a dve godine kasnije spominju se u spisima i prve vojvode Vlasi koji ratuju zajedno sa Ivom Senjaninom, čak se i on u to vreme spominje kao kapatan Vlaha Krmpota. Iz ovoga se može zaključiti da je bilo veza između Vlaha i senjskih uskoka, i da su učestvovali u nekim zajedničkim pohodina na Turke.⁸⁶⁸

Knez Nikola Zrinjski 1609. o Vlatkoviću kaže da je to čovek koji se ne boji ni Boga ni vlasti. Ponovo biva uhvaćen 1612. godine i za primer drugim uskocima pogubljen u Karlovcu, iako su mnogi na suđenju govorili o njegovoj nevinosti. Sahranjen je najverovatnije u crkvi Sv. Franje u Senju.⁸⁶⁹

Smatran je opasnom osobom jer je održavao bliske veze sa španskim kraljem, zbog iskazanog junaštva i ljubavi prema svom narodu i odbrani teritorija nije bio omiljen ni Habsburgovcima.

Grčić smatra da je Ivo mogao živeti prema dostupnim podacima 1520–1600, od porodice Senjanin, starosedeoci iz Senja. Dok Marija Kleut smatra da je Ivo mogao rbiti ođen između 1570. i 1575. godine. O njegovoj borbi sa Turcima govori zapis iz samostana u Zaostrogu: „U ime Boga, 1570. na 15 miseca juna. Ostavljam uspomenu ovu upisanu neka se zna događaj, koji se zgodi u ovi dan; zašto u isti dan upališe Turci samostan sv. Luke i Mrkana Osinju. I ovom nesretnom događaju bi uzrok megdan, koji se u zao časza nas dogodi ovđe; zašto vojvodu Ivana Senjanina zazva na megdan Ramo

⁸⁶⁵ Grčić, Stejepan: *Senjanin Ivan*, narodne pjesme, Jeronimska knjižnica, Zagreb, 1943, str. 3.

⁸⁶⁶ Клеут, Марија: *Иван Сењанин у српскохрватским песмама*, Матица српска, Нови Сад, 1987, стр. 11.

⁸⁶⁷ Isto, str. 15–35.

⁸⁶⁸ Isto, str. 44.

⁸⁶⁹ Grčić, O. Stejepan: *Senjanin Ivan: narodne pjesme*, str. 7.

Kovačević iz Gabele, jer mu bijaše ugrabio sestru Fatimu i pokrstio. Izazvavši na megdan rečeni Senjanin odsiće mu ruku i odnese u Senj. Na ovo se Turci veoma razsrdiše i navrgoše mušavedu na siromahe redovnike govoreći da su oni svemu tomu krivi, bivši dali moći rečenom vojvodi Ivanu, da ga ne može sablja sići. Poradi toga skupi se i doe na manastir više od tri stotine Turaka, koji ga porobiše, upališe i orobiše; pogubiše eksedefinitora (bivšega definitora) o. fra Petra Grabkovića, zatim jednog laika i remetu odvedoše u roblju, raniše o. fra Nikolu Kevića, vikara samostana... Siromasi redovnici pridvijaajući zlo bijahu uklonili svu sakristiju sa Sućura, koja posli bi premeštena za Zaostrog. Pisac fra Grgur Bukovac, budući gvardijan, a ministar O.M.P. fra Marijan Kosančić iz Zaostroga”.⁸⁷⁰

Ovo junaštvo se i slavilo u Senju, a kad je Klis osvojen od Turaka 1596. godine i tu je bio Ivan Senjanin. Iako se Ivan Senjanin u narodnim pesmama bezbroj puta ženio, u istorijskim podacima o tome nema traga, niti njegovom porodu. Takođe, pesma pamti da je imao sinovca Tadiju i nećaka Luku Barjaktara.⁸⁷¹

Ivan Senjanin iliti Ivan Vlatković u narodnim pesmama naziva se sa nekoliko sličnih imena: Nemoćan Dojčin, Ivan Kapetan, Senjković Ivan, od Sibirja Janko...⁸⁷²

Groktalica *Senjani junaci*, epskog sadržaja, zabeležena je u Subotici, a ispevala Teza Crnković, govori o Ivi Senjaninu i uskocima koji dele plen posle napada na Turke.

*Boga mole Senjani junaci:
-Daj nam Bože lito dočekati
I u litu urevoga dana,
Da s grica listom zaodijene,
A drumovi zelenom travom,
Da iemo u zelenu goru,
Prigledamo careve drumove.
Bog njim dao lito dočekali
I u litu urevoga dana.
Skupiše se Senjani junaci
I odoše u zelenu goru.*

⁸⁷⁰ Isto, str. 5.

⁸⁷¹ Isto, str. 6.

⁸⁷² Isto, str. 7.

*Kad su očli u zelenu goru,
Al besidi od Senja Ivane:
Draga braćo, Senjani junaci!
Vi poite po carski drumovi,
Prigledajte careve drumove,
Vidi li se čapeš od Turaka,
Jesu l skoro prolazili Turci.
Razišli se Senjani junaci.
Ali nigdi traga od Turaka.
Svu je Ive braću razdielio,
A sam side na carske drumove,
Pa on čeka janjičare Turke.
Al eto ti janjičari Turci,
Naprid ie Adnadare.
A za njima care Vojinare,
A za njima nebrojeni Turci.
Kad vidili na drumovi Ivu,
Puškom puca care Adnadare,
Al mu neće da uvati pusta,
Ko što će mu i ostati pusta.
Puškom puca care Vojinare,
Puškom puca, al mu pusta ne će.
A kad Ive svojoj oganj dade,
Dva su grla a četiri zrna.
Kud pogleda promašiti neće,
A di pane , melem tribat ne će,
Pa pogodi cara Adnadara
I pogodi cara Vojinara.
Skupiše se Senjani junaci,
Tute silne Turke pogubiše
I silnoga se blaga zadobiše.
Ne dile ga brojom ni jesapom,
Već junaci raznose s kalpaci,*

*Ne dile ga rivom ni aršinom,
Već junaci raznose naramci.
Kad su stali skelet da podile,
Ne dile ga rivom ni aršinom,
Već junaci raznose naramci,
Pa ga steru od jele do jele.⁸⁷³*

U pesmi je vrlo živo sećanje na Ivu Senjanina, sa istorijskom podlogom na njegovo junaštvo i borbu sa Turcima. Očekivanje Đurđevdana za sakup uskoka, koje u pesmi ovde imenuju sa „braćom”, kako bi se što bolje pokazao njihov bliski odnos. Napadanje tuskih jedinica, otimanje blaga, u ovom slučaju skerleta, koga posle uspešnog boja međusobno dele.

Jedna od najlepših, po broju stihova i najduža groktalica (195 stihova) „Ženidba Vidak Kapetana” je lirsko-epska groktalica i u njoj je najbolje sačuvana jasna istorijska podloga o borbi Bunjevaca protiv Turaka.

Ženidba Vidak Kapetana

Dolazeći s Bune osvajaju Bunjevci kulu subotičku

⁸⁷³ Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 64, *Senjani junaci*, str. 216–218.

*Lipa ti je Sučićeva Mara,
Te lipote u svoj Bosni nema,
U svoj Bosni i Hercegovini:
Kako šeće, kako stidno kreće,
Nema momka, tko je uzet ne će.
To se čudo nadaleko čulo,
Prosci prose na sve četiri strane,
Al divojka ni jednoga ne će.
Besidili Mari roditelji:
“Udaji se, ćeri naša mila!
Prosci su nam tvoji dodijali,
Svu ledinu našu iskopali;
Jablan-drvo konji prižuljali”.
Al im Mara lipo odgovara:
“Kako ću se tužna udavati,
Kad sam mlada tvrdu viru dala,
Viru dala Vidak harambaši,
Još sam mlada za ovcama bila.
Evo danas sedam godinica,
Kako 'e ot'šo u zemlju Ugarsku,
I tamo je Vidak kapetane,
Pa od njega ni habera nema.
Ne daj, Bože, da je privario,
Već ako je glavu izgubio.
A ja neću viru pogaziti,
Makar jadna sidu kosu plela”.
Istom oni u riči su bili,
Al evo ti prosci Vidakovi.
Lipo su ih oni dočekali,
Za junačko zdravlje upitali;
Uvode jih prid sobom u sobu,
Za pune ih posidaju stole.*

*Isprosiše Maricu divojku
Za junaka Vidak kapetana.
A govore prosci Vidakovi:
Svadba naša za godinu dana;
Daleko je s mora do Dunava,
Pa da bile subotičke kule:
Sedamdeset i sedam konaka,
Još toliko turskih je čardaka,
Valja skupit poizbor junake,
Da nam Turci ne otmu divojku”.*

*Tu se oni lipo oprostiše,
U junačko lice izljubiše,
I darove rodu otpremiše.
Nije dugo potrajalo vrime,
Kad Vidaku bila knjiga stigla,
Knjigu štije, grozne suze lije.
Gledala ga njegova družina,
Gledala ga pa je besidila:
Oj Vidače, naša poglavico!
I dosad si bile knjige štio,
Ali nisi grozne suze lio.
Otklem knjiga, od kojega grada,
Otklem knjiga, ognjem izgorila?”*

*Al besidi Vidak kapetane:
Braćo moja i družbino moja,
Što su dosad knjige dolazile,
Nisu bile krvljom napisane,
A ova je krvljom od obraza.
Pisala je Marica divojka,
Da im Turčin krvav harač sprema,
Već da idem što god brže znadem,
Da ne vodim kićene svatove,*

*Već poizbor nekoliko druga,
Koji znadu klance jadicovce
I poznadu careve drumove
I skrivene hajdučke putove,
Kudan triba provoditi društvo,
Da ga ne bi opazili Turci,
Da uludi ne gubimo glave.
Turski im je zulum dojadio,
Pa ga više podnositi ne mogu”.*
*Svu noć Vidak misli primislio,
Primislio, na jedno smislio.
Još ni zora nije zabilila,
A od dana ni spomena nema,
Opravlja se Vidak kapetane,
Opravlja se u tursko odilo
I uzima dva najbolja druga.
Posidaše konje od mejdana,
Pa krenuše s Bogom putovati;
Gone konja i danju i noću,
Da što prije do Neretve dođu.
Kad su došli na domak Neretve,
Al se ništa u daljini bili,
Pa beside dva njegova druga:
“Oj Vidače, naša poglavico!
Šta se ono u daljini bili:
Il su bile na plandištu ovce
Il na vodi bili labudovi,
Il su cure razastrle platno?”
Al besidi Vidak kapetane:
“Nit su bile na plandištu ovce,
Nit na vodi bili labudovi,
Nit su cure razastrle platno,*

*Već su kule naše bile Bune!
Vidite li ponajvišlju kulu?
To je kula Sučića župana.
Još dan hoda, i mi smo kod roda”.*

*Kad su stigli Sučićevom dvoru,
Al u dvoru sitna družba stoji:
Opremljeno malo i veliko,
Sam' da krenu s Bogom putovati.
Jedva su ih oni dočekali:
Ruke šire, u lice se ljube,
Za junačko pitaju se zdravlje.
Konje vode u podrume dolnje,
A junake na visoku kulu.
Još se pravo odmorili nisu,
Al eto ti fra Anelka fratra,
Pa besidi fratar franciškane:
“Braćo moja i družbino moja!
Nije doba da se odmaramo,
Nit je doba da razgovaramo,
Već je doba da s' na put spremamo,
Da nas ne će iznebušit Turci”
Al podviknu Sučiću župane:
“Braćo moja i družbino moja!
Došlo doba pa da putujemo!
Turski nam je zulum dojadio,
Da ga više podnet ne možemo.
Zalud puška, zalud desna ruka,
Kad nam Turčin polja popalio,
S plandišta ovce odagnao,
Pa od glada izginit moramo.
Već na noge, braćo moja mila!
Tko je konjik, nek steže kolane,*

*Tko je pišak, na noge opanke,
Pa što Bog da i srića junačaka!”*

*Konji hržu, a junaci viču,
Dica plaču, a žene jauču,
I studen bi kamen proplakao.
Al besidi Vidak kapetane:
“Braćo moja i družbino moja!”*

*Ne plačite, glave ne gubite!
Što da ovdi uzalud ginete
I od pusta glada umirete,
Kad vas tamo bolja srića čeka:
Ravna polja, zelene livade,
Guste šume, bratski zagrljaji?
Vež'te glave svilenom maramom
A srdašca zlačanim pojasom,
Pa ne dajte, da vas tuga svlada!*

*Svi klekoše na gola kolina,
Pa se dragom Bogu pomoliše,
Da im Bog da sretno putovati.
Pa se krene sva družbina listom.
Često su se natrag obzirali.
Naprid jezde dva Vidina druga,
A za njima Vidak kapetane,
S njim pored Sučiću župane,
A izmed njih Marica divojka,
A za njima fra Anelko fratre
I s njimekar ostala družbina:
To su svati Vidak kapetana.
Ne čuju se bubnji ni svirali,
Nit se čuju glasi, ni uzdasi,
Nit se viju svileni barjaci.
Ta ne bi jih vile opazile,*

*A kamoli Turci krajišnici.
Sritno dođu do vode Dunava.
Kad su Dunav vodu priplivali,
Lipo su ih braća dočekali
I u bilo lice izljubili,
Za junačko zdravlje upitali.
Istom oni riči razdilili,
Kad iz kule hitar glasnik doe:
“Što imade od boja junaka,
Nek što brže biloj kuli dou,
Da gonimo janičare Turke,
Da jim pustim ne ostane traga!”
Nabrzo se četa opremila,
Dvi hiljade poizbor junaka,
A prid njima Sučiću župane
I barjaktar Vidak kapetane.
Još do zore biloj kuli dou,
Iznenada udare na Turke
I do sunca kulu osvojiše.
Biže Turci glavom brez obzira,
Al jih siku Bunjevci junaci:
Pet stotina glava odsikoše.
Koje nisu sabljom pogubili,
U Tisu su vodu utirali,
A tri bega živa uvatili,
Tri stotine oslobode roblja
Pa se vrate subotičkoj kuli.
Tu veliko veselje činiše,
Fra Anelko svetu misu reče.
Kada reče, na kolina kleče
I dragom se bogu zafališe,
Pa divojku Maricu vinčaše*

*Sa junakom Vidak kapetanom.
On je vodi svomu dvoru bilom;
Lip je porod s njome izrodio:
Dvi divojke i sedam momaka
Ko dvi vile uz sedam junaka.
Onda bilo, sad se spominjalo!*⁸⁷⁴

Pesmu je u Subotici zapisao Ilija Kujundžić od franjevačkog pojca sljepog Stipe.

Iz ove groktalice možemo na posredan ili direktan način saznati mnogo podataka, na osnovu kojih možemo vršiti i njenu analizu. Krenućemo od izvođača i zapisivača. Saznajemo da je pesmu izveo franjevački crkveni pevač (kantor) poznati kao slipi Stipe, a zabeležio je sveštenik iz Subotice Ilija Kujundžić. To nam ukazuje da je i Ivan Prčić imao, iako malo, saradnika, koji su mu donosili pesme. Gde je pesma koja je zapisana izvođena, teško je zaključiti. Daljom analizom pesme i toponima koji se u njoj nalaze nema sumnje da je ona nastala na tlu Subotice, sećajući se seobe Bunjevaca, ali sa očiglednom namerom da se to sećanje produži na mlade naraštaje, što znači i da je među najmlađe nastalim zabeleženim pesmama. Pesma obiluje likovima i detaljima koji su smešteni u lirsko-epsku pesmu koja govori o Sučićevoj ćerki Mari, iz Bosne i Hercegovine, čijoj lepoti i smernosti nema ravne u celoj Bosni. Ko je Sučićeva Mara o kojoj govori pesma? Možemo pretpostaviti da je ona iz roda kapetana Sučića, rodom iz Livna, koji je i predvodio seobu Bunjevaca u Bačku (1687– 88)⁸⁷⁵. Sučići su stara plemićka porodica iz livanjskog kraja i Bosanskog kraljevstva, tokom XVI veka nalaze se u Poljičkoj kneževini. Po Sučićevu Maru iz Ugarske dolazi njen prosac Vidak Kapetan, koga ona verno čeka. Kada krene nazad u Ugarsku, Vidak će nagovarati narod da krene za njim. Povorka pre kretanja kleči i moli Boga za sretan put. Sa Vidak kapetanom putuje, osim drugova, i fratar Anđelko, koji je istorijska ličnost i pominje se

⁸⁷⁴ Andrić, Nikola: *Hrvatske narodne pjesme: ženske pjesme: haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, br. 26, *Ženidba Vidak kapetana*, str. 176–182.

⁸⁷⁵ Гавриловић Славко; Тубић Драган; Стантић Звонко: *Буњевци у Суботици током граничарског и комрског периода*, у : *Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 25. oktobra 2008. godine u Subotici*, str.

pri seobi Bunjevaca.⁸⁷⁶ Nakon sretnog povratka, sledi svadba i sretan dugovečan život. Pesma završava običnim krajem: „Nekad bilo, sad se spominjalo.”

Tema seobe svakako je bila među Bunjevcima česta i valjalo je sačuvati, a to se najbolje moglo preko pesme, koja je ispevana i prenošena s kolena na koleno, kakva je i bila uloga groktalica.

U groktalicama srećemo i sledeće junake: Braća Jakšići, Kajica Radoja, Kralj Matija, Jakšić Mirat i Bogdan” (BR, I pisma br. 1, *Dva brata*), Tatomir i Grujo (BR, I pisma 2, *Snaja i diver*, str. 7); zatim, Lazar i Fata (BR, I, *Jedinak Lazare*, str. 14–16) Rojla i Manojla (BR, I, *Gradnja Beograda*, str. 19–20) *Marula divojka*, (br, I, br. 7, 21–22) divojka Mara.

Pletikosa Marko – poznati dalmatinski junak iz porodice Pletikosića, što je često prezime i danas kod bačkih Bunjevaca.⁸⁷⁷

Ime ovog junaka nalazimo u Kačićевой pesmarici „Razgovori ugodni...” pod brojem 88, *Kotarski vitezovi za Bečkog rata (1683–1699)*

*Ej Kotaru, viteška državo,
od starine gnizdo sokolovo,
ti si majlca silenih junaka,
koji brane krunu od Mletaka.*

.....

*Ej viteže Pletikosa Marko
od Pašmana, naše sunce žarko
vele ti si glava odsikao,
ormanica turskih potopio!*⁸⁷⁸

Junak Šestokrilović, lik iz groktalice je plemićke porodice od Šestokrilovića Hercegovini, pominje se u groktalici „Pamet i sila”.

U grbovniku iz samostana u Fojnicama, koji potiče iz XIV veka pominje se pod brojem 29. „Šestokrilović str. 67 za ovu plemićku obitelj stoji u Korjenić-Neorićevu

⁸⁷⁶ Kostalić Janko: *Pabirci iz prošlosti bačvanski Bunjevaca od njegovog dolazka do raspusta milicije (1686–1745)*, Subotička Danica, 1890.

⁸⁷⁷ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 283.

⁸⁷⁸ <http://www.sss-makarska.hr/spisi/velikani/kacic/razgovor/88.htm>

grbovniku da je iz Perasta (Boka Kotorska). U gradu Herceg Novom, što ga je podigao bosanski kralj Tvrtko, živjeli su neki bosanski plemići i odatle su se raseljavali po okolini. Vjerojatno su to učinili i Šestokrilovići.⁸⁷⁹

Junačka neviјesta

*Kad se ženi Šestokriloviću,
On zaprosi Maricu divojku,
Maru prosi, Maru ne da majka,
Već je daje Budimliji Jovi.
Kad je bilo vrime od vinčanja,
Kupi Jovo kićene svatove,
Pa on ode Marici divojki.
Zdravo ot'šli i natrag s' vratili
I povelu Maricu divojku.
Kad su došli u goru zelenu,
Dunu vitar iz gore zelene,
Pa im zavi barjak naopako.
Od svatova nitko to ne vidi,
Neg' vidila marica divojka,
Pa besidi Marica divojka:
„Stan'te malo, kićeni svatovi,
Stan'te malo, da vam nešto kažem:
Dunu vitar iz gore zelene:
Pa nam zavi barjak naopako,
Sam Bog znade, dobro biti ne će.
Već dajte mi junačko odilo,
Dajte meni mrku sablju jemenliju,
I dajte mi sablju dimiskinju,
I dajte mi tešku topuzinu,*

⁸⁷⁹ www.fojnica-samostan.com/grbovnik/files/search/searchtext.xml

*I dajte mi konja od mejdana,
Da ja iem provesti svatove,
Na drumu Šestokriloviću,
Pa on čeka Jovine svatove.”*
Dadoše joj, što je zaiskala.
Ode Mara naprid prid svatovi.
Kad je došla na crske drumove,
Tamo stoji Šestokriloviću,
Golu sablju vedrom nebu baca
I u gole dočekuje ruke.
Kad je došla Marica divojka,
Božiju mu pomoć nazivala,
Božiju joj pomoć privatio:
„Božja pomoć, neznani junače!
Jes' vidio Jovine svatove,
Ie l' Jovo i vodi svatove,
Ie l' Jovo i vodi l' divojku?”
Odgovara Marica divojka:
„Vidio sam Jovine svatove,
Ie Jovo, ne vodi divojku,
Ostala mu bolesna kod majke.
Malo Jovo ostavi joj roka
Malo roka, tri nedilje dana:
Je l' joj život, je l' joj je umrti?
On će onda sa svatovi doći.”
Razljuti se Šestokriloviću,
Pr'nu krili, ode dvoru bilom.
Ode Mara kroz goru zelenu.
Kad je Mara goru prijezdila,
Stigo je Jovo sa svatovi.
Al besidi Marica divojka:
„Dodajte mi divit i hartiju,

*Da napišem jednu knjigu malu,
Da pošaljem Šestokriloviću!”
Dadoše joj divit i hartiju,
Knjigu piše Marica divojka.
Kad je Mara knjigu nakitila,
Knjigu štije, pa se na nju smije:
„Zdravo da si Šestokriloviću!
Alaj si se bolan, privario,
Jer si lipu ticu uvatio,
Al je nisi čerupati znao!
Ja ti nisam neznani junače,
Već ja jesam Marica divojka.”
Knjigu meće sokolu pod krilo,
Pa besidi sivome sokolu:
„Nosi knjigu Šestokriloviću!”
Ode soko Šestokriloviću,
A Marica s Jovom u svatovi.⁸⁸⁰*

U groktalicama se pominju još Herceg Stipan, rođen u Foči 1405. godine, od oca Vukca i majke Katarine, poreklom iz Italije. Njegova sestra Teodora, u nekim spisima Doroteja, bila je udata za Radoslava Pavlovića. Kada se 1448. godine priklonio Osmanlijama i despotu Đurađu Brankoviću za napad na bosanskog kralja, dobio je tituli hercega. Teritorija pod njegovom vlašću je bila od Lima, Cetine, Rame i Kotorskog zaliva, i na ovom prostoru on je bio samostalni vladar. Ženio se tri puta, prvi za vojvotkinju Jelenu, posle njene smrti (1453) oženio se vojvotkinjom Barbarom, a njegova treća žena bila je princeza Cecilija. Imao je troje dece, dva sina Stjepana, Ahmeta. Njegova kćerka Mara bila je udata za Ivana Crnijievića. Teritorija koju je nekada posedovao Herceg Stipan, a kasnije su je osvojile osmanlije, nazvana je po njemu Hercegovina.⁸⁸¹ Sima Ćirković pišući o srednjevekovnoj istoriji Bosne kaže kako je na tom području, za vreme vladavine kralja Tomaša, sredinom XV veka, svi bosanski

⁸⁸⁰ Raić, Blaž: Raić, Blaž: *Narodno blago : narodne pjesme i poslovice*, br. 27, *Pamet i sila*, str. 68–69.

⁸⁸¹ <http://www.bosnaonline.org/stjepan-vukcic-kosaca-i-pataren-i-katolik-i-pravoslavac/>

velikaši su se držali kao katolici ali u samoj državi katoličanstvu nije bilo ni straga. Tako se Herceg Stipan, držao i kao katolik, i kao pravoslavac ali i kao pataren, jer je za svog savetnika na dvoru imao Radina patarena.⁸⁸²

Daničić Mate – poznati senjski uskok i junak iz XVI veka, u istoriji Klisa spominje se Mate Daničić, ali iz XVII veka, koji se istakao u borbama i sa više od sto brodova i uz pomoć Hreljanovića napadao Mletačke brodove.

Sve ovo upućuje na brojne junake koji su svojim imenima i događajima, bili oni izmišljeni ili istorijski upotpunjavali usmenu lisko-epsku narodnu poeziju bačkih Bunjevaca, koji su sve ovo nasleđe vekovima čuvali i prenosili sa kolena na koleno.

Iz groktalica saznajemo i o brojim drugim imenima: Vlaški car Stipan, od Kostura Jovo, od Kosova Rade (sa dalamatinskog Kosova). Bosanska gospoda i bosanke divojke, Zaviša Vojvoda, Latini i zemlja latinska, Latinović Pere pominje se kao senjski hajduk koji udara na Glamoč.⁸⁸³

Kada su u pitanju turski junaci, koji u većini groktalica predstavljaju anti junake, javljaju se poznate begovske porodice Atlagića iz Livna, zatim; Emin od Poljica, Brdarić Merdžan, Hojradin vojvoda, Omer dželebija, Alija, Musa, Crni Arapin, od ženskih likova Fata, Merina.⁸⁸⁴

Neke od ovih junaka nalazimo i u Erlangenskom rukopisu i kod Vuka Karadžića, kao što su Mezirović Joso – Nesihović Ivo.⁸⁸⁵

Šarolikost imena i toponima junaka iz groktalica upućuje na činjenicu da su one bile nastale i pevane na širokom geografskom prostoru. Junaci koje je pesma sačuvala govore i o nacionalnoj šarolikosti i širini koje u sebi čuvaju bunjevačke groktalice.

⁸⁸² Ћирковић, Сима: *Историја средовековне Босне*, СКЗ, Београд, 1964, стр. 287.

⁸⁸³ Ердељановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, стр. 282–284.

⁸⁸⁴ Šimčik, Antun: *Hrvatska narodna pjesma*, str. 43.

⁸⁸⁵ Isto, str. 43.

V Uporedna metoda posmatranja iste pojave različitim društvima i vremenskim uslovima

A. Groktalice u dinarskom području – preplitanje uticaja, funkcije i načina izvođenja

Groktalice koje nalazimo kod bačkih Bunjevaca, nalazimo i kod drugih naroda koji su sa istih prostora odakle su se Bunjevci doselili. Dakle, Srbi sa područja Dalmatinske Zagore, Like, Banije, Korduna imaju specifičan način vokalnog izvođenja narodne usmene poezije, pod najčešćim nazivom ojkanje, i njemu slični oblici pevanja groktanje i rozganje. Ojkanje pripada jednom od najstarijih načina pevanja dvostih, ⁸⁸⁶ a prvi put se u literaturi spominje sredinom XVIII veka kod Alerta Fortisa ⁸⁸⁷ u njegovim „Putopisima po Dalmaciji”. On opisuje da Morlaci, kako on naziva sve stanovnike Dalmacije, noću kad idu sami po vrljetima i putevima pevaju, a ako koji i naie na drugoga odgovara mu istom pesmom, pritom opisujući tačno izvođenje ojkanja, sa pripevom –oj na kraju, a reči pesme se izgovaraju brzo. Nekada je ojkan bila pesma koja se izvodila na otvorenom prostoru, danas je to pesma zatvorenog prostora, koja se peva u višeglasju, najmanje tri pevača.

O groktalicama, kao vokalnoj formi, krajiških Srba pisala je i Sanja Ranković koja konstatuje da je ovakvo pevanje sa tremolom tokom vremena menjalo i svoj oblik, broj učesnika u izvođenju ali i tonalitet. Ona proučava i promene koje su u ovim pesmama i načinu izvođenja nastale kod Srba doseljenika u Vojvodinu. ⁸⁸⁸

Pri istraživanju Ljudevita Kube, ⁸⁸⁹ s početka XX veka, stanovništvo kod Knina ovakvo pevanje naziva „grohotanje”, a po istraživanju Dušana Umićevića nekoliko decenija kasnije, kaže da se ono javlja i u Bosanskoj Krajini, te da ga je ovde izvodio samo srpski živalj, vezujući ove pesme za starije ljude i domaćine. ⁸⁹⁰

⁸⁸⁶ Грујићић, Ненад: *Ојкача*, Музеј Козаре, Приједор, 2000, стр. 5.

⁸⁸⁷ Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji*, Globus, ČGP Delo i Globus, Ljubljana, 1984.

⁸⁸⁸ Ранковић, Сања: *Гроктalice – вокална форма крајишких Срба из Војводине*, Академија умјетности Универзитета, Академија наука и умјетности Републике Српске, Музиколошко друштво Републике Српске, Бања Лука, 2014.

⁸⁸⁹ Kuba, Ludvik: *Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji*, str. 167.

⁸⁹⁰ Umićević, Dušan: *Ojkanje u Bosanskoj Krajini*, Razvitak, br. 3–4 Banja Luka, 1939, str. 89.

O višeglasnom pevanju u Bosni i Hercegovini pisao je i Cvjetko Rihtman,⁸⁹¹ sredinom prošlog veka, kada skreće pažnju na višeglasno pevanje „otezalicu” – koje je karakteristično samo za srpski živalj. Ukazuje i na „potresalice” što je drugo ime za „grohotanje” i „ustresanje” ukazujući da je reka Vrbas istočna granica prstora gde se ono peva, da u jajičkom kraju groktalice pevaju samo Srbi, a u oblasti Livna i Duvna pevaju i Hrvati. Takođe, on naglašava da su groktalice pevali samo muškarci, a ne žene, a pesme su se izvodile u okviru svadbenih običaja.

Sa područja Sinjske Krajine iz polovine XX veka imamo istraživanje Jerka Bezića, koji govori o „treskavici”, vrsti pesme koju pevaju muškarci u desetrecu a žene u osmercu. Pri tome se peva rimovani dvostih poput bećarca, u ranija vremena rima nije bila obavezna.⁸⁹²

Pošto je bilo nekoliko većih migracija stanovništva sa tog područja u Vojvodinu, ovu vrstu vokalnog izvođenja nalazimo i kod Srba u Vojvodini.⁸⁹³

Vesna Ivkov, pišući o ojkanju u Vojvodini omeđila je prostor na kome se javljaju ova vrste pesama na Odžake, Sombor i Apatin. Njeno fokusiranje istraživanja bilo je na ona naselja u ovim mestima gde je doseljenika bilo najviše. „Srbi sa područja Like su nastanjeni u Bačkom Gračacu, sa Banije u Prigrevici, sa područja Korduna u Čonoplji, a iz Dalmatinske Zagore Riici.”⁸⁹⁴ Ovaj vid izvođenja pesama neguje se u KUD-ovima, s tim što mladi najviše vole igre, a stariji pesme, koje nazivaju i pevanje „na glas” ili „na bas”.⁸⁹⁵

Govoreći o stanovništvu sa prostora Banije, Korduna, Like i Dalmatinske Zagore, Vesna Ilić skreće pažnju na tip i karakter ljudi sa tih područja, da pripadaju dinarskom tipu, veoma patrijarhalnom društvenom uređenju. Navodeći i Cvijića, koji za stanovnike ovih područja govori da su ljudi žive inteligencije, bogate mašte, jakim impulsom i kada su u pitanju prijatna i negativna osećanja, sa jakim osećajem za individualnost i nacionalni ponos.⁸⁹⁶

⁸⁹¹ Rihtman, Cvjetko: *Narodna muzika jajačkog sreza*, Bilten instituta za proučavanje folklor Bosne i Hercegovine, sveska II, Institut za proučavanje folklor, Sarajevo, 1953 .

⁸⁹² Bezić, Jerko: *Muzički folklor Sinjske Krajine, Narodna umjetnost*, Godišnjak Instituta za narodnu umjetnost, knjiga 5–6. Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zavod za izučavanje folklor, 1968.

⁸⁹³ Ivkov, Vesna : *Oj, ojkane, pesmo moja mila*, Gradski muzej Sombor, Sombor, 2009, str. 5.

⁸⁹⁴ Isto, str. 5.

⁸⁹⁵ Isto, str. 5.

⁸⁹⁶ Isto, str. 7.

U razuđenim kršnim predelima muškarci su se bavili stočarstvom a žene domaćinstvom. U ovakvom uređenju života, mesta za pesmu je bilo prilikom običaja koji prate životni ciklus, od rođenja, sklapanja braka, smrti, ili nekih većih svetkovina, poput Božića, Krsne slave. Treba posebno istaći da se ovakav opis i života i običaja odnosi na seosko stanovništvo, čiji običaji su se duže sačuvali i negovali, ali i razlikovali dugo u nazad od običaja u gradovima. Na to upozorava i Antun Dobronić još 1915. godine, kada piše o ojkanju u okviru pučkih popijevki. On takođe navodi i vrste pevanja koje se nalaze na selu, „solo pjevanje, dvopjevi, bilo muški ili ženski” navodeći dalje i sledeće detalje „koloraturnost, veća ili manja jasnoća intervala, ritam periodičnost, triler, pa mogućnost ili nemogućnost bilježenja modernom notacijom”.⁸⁹⁷

Ovako Dobronić opisuje pesme koje su je narod sa selja iz primorskih krajeva izvodio početkom XX veka, ali ističe da je postojalo i pevanje uz gusle, a da je pevanje u dva glasa bilo najčešće.⁸⁹⁸

Zadarski etnomuzikolog Ivo Brkić, govoreći o imenima pesama nabraja: „groktalica, rozgalica, u Kotarima se često upotrebljava orzalica ili orcalica, u nekim selima zove se kocalica, kao kvočka, to je takozvani triler koji je teško otpjevati.”⁸⁹⁹

O tome kom narodu pripadaju ojkanji, groktalice, potresalice i ostali nazivi, pod kojima se podrazumevaju ove narodne pesme, etnomuzikog iz Zadra Ivo Brkić i Sanja Ranković iz Beograda, smatraju da ove pesme pripadaju svim narodima koji ih izvode. Melodija je zajednička, smatra Brkić, ali tekst je taj kod koga se može govoriti kom narodu pripada.⁹⁰⁰

B. Obnavljanje izvođenja groktalica u savremenom društvu

Posle velike i slavne prošlosti, groktalice su kod Bunjevaca pogotovo posle Drugog svetskog rata polako, ali sigurno pale u zaborav. To se desilo i sa mnogim drugim običajima, poput kraljica, polivača, održavanje dužijance. Novi komunistički poredak za sve ove, vekovima stare običaje, kod Bunjevaca, kako i kod drugih naroda

⁸⁹⁷ Dobronić, Antun: *Ojkanje*, u: Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, knjiga XX, str. 1.

⁸⁹⁸ Isto, str. 2–3.

⁸⁹⁹ <http://www.funkhauseuropa.de/sendungen/corso/ojkanje102.html>

⁹⁰⁰ Isto

tadašnje Jugoslavije, nema razumevanja, to se smatra retrogradnom zaostavštinom nekih vremena koja više nisu poželjna.

Srećom, sačuvan je jedan muzički zapis Marije Vuković iz 1951. godine iz Subotice, na kome peva groktalicu „Ohola divojka”.⁹⁰¹ Ovaj zapis našla je Kata Kuntić, predsednica KUD-a „Bunjevka” i po njegovom muzičkom obliku obučila Tijanu Stanković da ponovo izvede ovu pesmu, posle više od 50 godina na Festivalu narodnog stvaralaštva Bunjevaca 2001. godine.⁹⁰² Izvođačica je prenela groktalicu u originalu, trudeći se da u potpunosti ponovi muzički deo, kao i zapisani tekst pesme. Tadašnje stanje zajednice po pitanju naučnog istraživanja ovog izvođenja nije bilo na svesnom nivou važnosti ovog događaja, pa je propuštena prilika za ispitivanje utisaka publike nakon izvedene groktalice, kao i izvođačice pesme. Ipak, neke zaključke po ponašanju publike nakon izvedene groktalice možemo doneti. Naime, na njih upućuje Dragana Antonijević, način prihvatanja publike kada je u pitanju izvođenje „licem- u -lice“, kao bazičnog karakteristika međuljudskih kontakata.⁹⁰³ Nakon izvedbe publika je izvođačicu pozdravila burnim aplauzom, a mnogi od njih su ustali u znak poštovanja i oduševljenja. Mlada izvođačica je nastavila školovanje glasa na Akademiji umetnosti u Novom Sadu.

Ovim javnim izvođenjem ponovo počinje život groktalice među Bunjevcima. U okviru istog Festivala održano je i predavanje o bunjevačkim groktalicama, a tadašnji predavač napisao je i ovaj naučni rad o groktalicama. Dakle, bio je to plodan početak bavljenja muzičkom i književnom zaostavštinom Bunjevaca.

Ohola divojka

Hvalila se lipa Mandalina:

Sve je Ive obljudio Senje,

Samo nije mene Mandalinu,

I njegovu sestru Katarinu.

⁹⁰¹ Prilog br. 2. Zvučni zapis groktalice „Ohola divojka“ koju peva Marija Vuković, snimljeno 1951. godine u Subotici.

⁹⁰² Prilog, br. 3. Zvučni zapis groktalice „Ohola divojka“ iz 2001. godine, peva Tijana Stanković, na „Festivalu narodnog stvaralaštva Bunjevaca“ 2001. godine u Subotici.

⁹⁰³ Antonijević, Dragana: *Ogledi iz antropologije i semiotike folkloru*, Etnološka biblioteka, knj. 51. Beograd, 2010.

*To dočuo od Senja Ivane
Pa je Ivi vrlo mučno bilo.
Goji kosu Senjaninu Ive,
Goji kosu za godinu dana,
Pa se plete sitno divojački
I oblači ruvo divojačko
Pa on ide lipe Mande majki:
„Božja pomoć lipe Mande majko!”
„Bog pomogo sirota divojko.”
Al besidi sirota divojka:
„Nebil znala lipe Mande majko,
Nebil znala za kaku vezilju
Koja bi me naučila veziti?”
Al besidi lipe Mande majka:
„Stani malo sirota divojko
Stani malo dok se ja ne vratim
Idem pitat moje Mandaline,
Oće li te naučiti veziti.”
Ode majka pitat Mandaline:
„Alaj Mande moje dite drago,
Došla jedna sirota divojka:
Oćeš li ju naučiti veziti ?”
Naljuti se na nju Mandalina:
„Gdigod ima koja sirotica,
Da ja svaku teb' naučim veziti!”
Al besidi lipoj Mandi majka:
„Nemoj Mande moje dite drago...
Starom babi nek ide za dušu,
Staroj majki nek ide za zdravlje
Tebi mladoj nek bude za sriću.”
Al besidi lipa Mandalina:
„Pošalji mi sirotu divojku*

Još ću i nju naučiti veziti”.
Ode majka kazat sirotici:
„Idi tamo sirota divojko
Manda će te naučiti veziti.”
Učila je lipa Mandalina,
Učila je litni dan do podne,
Kad je sunce već na podne bilo,
Al besidi lipa Manda majki:
„Kaka je to sirota divojka ?
Ni ne gleda u vezove bile
Samo u me i u moje oke.”
Al je majka Manda besidila:
„Mlado, rano, ni vidilo nije,
Ni vidilo nije bilih veza.”
Sotim odu u zelenu bašču.
Čupa Manda rumenu ružicu
Pa je meće na istok na sunce
Pa besidi lipa Mandalina:
„Veni, veni moja lipa ružo
Na sramotu Senjanina Ive,
Što mi nije obljubio lice.”
Al besidi sirota divojka:
„Šta b’ radila lipa Mandalina
Šta b’ radila da ti doe Ive?”
Al besidi lipa Mandalina:
„Ja bi moje lice nagrdila
I oči bi moje izvadila.”
Onda drugu ružu uzčupala
I metnila na istok na sunce:
„Veni, veni moja lipa ružo
Na sramotu Senjanina Ive,
Što mi nije obljubio lice.”

*To je malo vrime postojato.
Opet Manda ružu uzčupala
I metnila na istok na sunce:
„Veni, veni moja lipa ružo
Na sramotu Senjanina Ive,
Što mi nije obljubio lice.”
Al besidi sirota divojka:
„Vadi oke lipa Mandalina,
Vadi oke i nagrđuj lice;
Ja ti nisam sirota divojka:
ja sam glavom od Senja Ivane!”
Tu joj Ive obljubio lice.
Ive ode gorom pivajući,
Manda ode u dvor jadikući.⁹⁰⁴*

Nekako u isto vreme sprovedeno je i naučno istraživanje u okviru projekta „Poštovanje različitosti” , Centar za istraživanje muzike Balkana 2001. godine. Njime je bilo obuhvaćeno područje Subotice i njene okoline, di je bilo istraživano pamte li ljudi još groktalice. Pokazalo se da ih pamte ljudi stariji od 60 godina. S obzirom na to da je od ovog istraživanja prošlo više od deset godina, broj onih koji su čuli groktalice nekada kao deca sad je sveden na vrlo malo lica.

Imajući u vidu ove podatke u Nacionalnom savetu bunjevačke nacionalne manjine, kao i kulturnim društvima ove nacionalne zajednice, pokušavaju oživeti svoje narodno blago – groktalice i preneti ih na mlade naraštaje.

O groktalicama uče đaci u okviru nastavnog Plana i programa u osnovnim školama, koja uče izborni predmet Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture.

Nastavljen je i rad na njihovom naučnom izučavanju, tako je Aleksandra Marković 2005. godine magistrirala na temu „Naše narodne pesme”.⁹⁰⁵ Autorka zaključuje u svom radu na osnovu terenskog istraživanja da groktalice nisu nestale

⁹⁰⁴Groktalica izvedena 2003. godine na Festivalu bunjevačkog narodnog stvaralaštva u Subotici iz knjige Prčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, 1939, br. 69, *Ohola divojka*, str. 223–225.

⁹⁰⁵Marković, Aleksandra, *Our Genuine Songs music role in representation*, mentori prof dr Rokus de Groot i dr Wim van der Meer, University of Amsterdam , 2005.

svuda u isto vreme, već je taj proces gubljenja bio specifičan za svako selo i svaku sredinu. „Pokazalo se da za njih znaju u Gornjem Tavankutu, dok u Žedniku, Đurinu i Subotici nisu čuli za njih. Pamte ih uglavnom stariji ljudi od 60 godina pa na više”.⁹⁰⁶

Ovaj oblik epsko-lirske poezije polako ali sigurno više nije nepoznat među Bunjevcima, groktalice se izvode za proslave bunjevačkih nacionalnih praznika: za Dan Dužijance, Dan kada je 1918. godine u Novom Sadu održana Velika narodna skupština, Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena, za prelo i druge svečane prilike. Nekada su groktalice bile izvođene kao folklorna građa samo uživo, danas napretkom tehnologije modernizovalo se i praćenje ovih sadržaja, putem televizije, radija, interneta, cd-a.⁹⁰⁷

Na naučnom simpozijumu „Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima”, koji je održan 28. oktobra 2008. godine u Subotici u saradnji sa Maticom srpskom takođe je objavljen rad o bunjevačkim groktalicama pod nazivom: „Funkcija, značenje i lingvistika groktalice”.⁹⁰⁸

U okviru pokrenute akcije na državnom nivou za zaštitu kulturne i nematerijalne baštine kod Bunjevaca našle su se i groktalice. O njima je govoreno u dva navrata, 2014. i 2015. godine na Panel konferenciji pod nazivom „Usmeno blago, običaji i tradicija bački Bunjevaca”,⁹⁰⁹ a sve kao inicijativa za upis elemenata u Nacionalni registar i prilozi za upis na Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva UNESCO.⁹¹⁰

Savremeni odnos prema kulturnoj baštini aktivan je kod Srba i Hrvata, kod kojih takođe nalazimo groktalice – ojkane. Oni su anagažovani povodom očuvanja i širenja ovog vida tradicije na mlade. U Beogradu je 2013. godine je organizovana stručna muzička radionica „Bogatstvo kulturne baštine Srbije i Balkana” za srednjoškolce gde su mogli naučiti sve o ovoj vrsti pesama, kao i to da ih izvode. Radionicu je vodila

⁹⁰⁶ Petrović Dragoljub; Kujundžić-Ostojić Suzana: *Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima*: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 25. oktobra 2008. godine u Subotici str. 47.

⁹⁰⁷ Антонијевић, Драгана: *Антропологија фолклора-перспективе истраживања*, Зборник етнографског института, САНУ, бр. 21, Београд, 2005, стр. 249.

⁹⁰⁸ Isto, str. 37–48.

⁹⁰⁹ Panel konferencija pod nazivom „Usmeno blago, običaji i tradicija bački Bunjevaca”, Inicijativa za upis elemenata u Nacionalni registar i prilozi za upis na reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva UNESCO-a, Asocijacija naivnih umetnosti, KUD „Bunjevka” i Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine 2013/14.

⁹¹⁰ *Usmeno narodno blago, običaji i tradicija kod bački Bunjevaca*, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine; KUD „Bunjevka”, Subotica 2014/15. godina.

Bojana Nikolić, etnomuzikolog sa Fakulteta muzičkih umetnosti u Beogradu.⁹¹¹ U Hrvatskoj, u Kuli Jankovića u Islamu Grčkom, 2015. godine održana je druga radionica ojkanja, koju su vodili dr Joška Čaleta, pedagog i dirigent iz Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, dr Sanja Ranković etnomuzikog iz Beograda i Ivo Brkić, takođe etnomuzikolog iz Zadra. Važnost koju ova vrsta pevanja ima u Republici Srbiji i Hrvatskoj svedoči činjenica da je ono prijavljeno u Registar kulturnih dobara obe države (2010. godine u Hrvatskoj i Srbiji), zatim da je na listi UNESCO nematerijalne kulturne baštine, ali i kojoj je potrebna hitna zaštita. Prvi koraci ka očuvanju u Hrvatskoj jesu prenošenje ovih pesama na mlade, jer je njihovom gašenju najviše doprinelo stalno seljenje seoskog stanovništva iz Zadarskog zaleđa u gradove.

Potrebno je i dalje istraživanje o ovoj vrsti pevanja, dokumentovanje građe, ali i razmena znanja susednih država u kojima se takođe nalaze groktalice, kao isti ili slični vid pevanja. Tako je 2015. godine održana i zajednička radionica u Hrvatskoj, Srba i Hrvata sa već pominjanih prostora, koji neguju ojkanje, da se ono očuva bilo gde da se danas peva. Pre svega se misli na srpsko izbeglo stanovništvo iz Hrvatske u Vojvodinu, tokom devedesetih godina prošlog veka.

⁹¹¹<http://www.mjuznews.com/nasa-preporuka/ovog-vikenda-besplatna-muzicka-radionica-za-sve-srednjoskolce>

C. Notni zapis muzičkog izvođenja groktalice

Example 32

Source: Field recording, 9.9.2002.

Fa - li - la se li - pa Man - da - li - na,
 fa - li - la se li - pa Man - da - li - na:
 Sve je I - ve ob - lju - bi - o Se - njem,
 sve je I - ve ob - lju - bi - o Se - njem.

Falila se lipa Mandalina:
 Sve je Ive obljubio Senjem,
 Samo nije mene Mandalinu
 I njegovu sestru Katarinu.
 To dočuo Senjanin Ivane,
 Pa je Ivi vrlo mučno bilo.
 Goji kosu Senjaninu Ive,
 Goji kosu za godinu dana,
 Pa se plete sitno divojački
 I oblači ruvo divojačko.
 Pa on ide lipe Mande majki:
 Božja pomoć, lipe Mande majko!
 Bog pomogo, sirota divojko!
 Al bisidi sirota divojka:
 Ne bi l' znala, lipe Mande majko
 Ne bi l' znala za kakvu vezilju
 Koja bi me naučila vesti?
 Al bisidi lipe Mande majka:
 Stani malo, sirota divojko,
 Idem pitat moje Mandaline
 Oće li te naučiti vesti.

The beautiful Mandalina bragged:
 Ive kissed every girl in Senje,
 Except for me, Mandalina,
 And his sister Katarina.
 Ive of Senje heard about it,
 And it hurt his feelings.
 Ive of Senje is growing his hair,
 Growing his hear for one year,
 And he is dressing his hair in small plates, like a girl,
 And he is wearing girls' clothes.
 He is going to visit the mother of the beautiful Manda:
 God helps, the mother of the beautiful Manda!
 God helps you, poor girl!
 But the poor girls is saying:
 Would you know, the mother of the beautiful Manda,
 Would you know of a embroiderer
 Who could teach me how to embroider?
 The mother of the beautiful Manda is speaking:
 Hold on, poor girl,
 I am going to ask my Mandalina
 If she would teach you how to embroider.

⁹¹² Marković Aleksandra: "Our Genuine Songs" music role in representation, mentori prof dr Rokus de Groot i dr Wim van der Meer, University of Amsterdam, 2005, str. 111.

Zaključak

Metodom uporednog istraživanja, a zatim analize lirskih i epsko-lirskih bunjevačkih pesama – groktalica, došli smo do zaključaka, da su one vid kulturnog nasleđa Bunjevaca. Groktalice su, smatra se u narodu, a i u naučnoj literaturi, Bunjevci doneli sa sobom iz predela u kojima su živeli pre njihove najveće seobe: Bosne, Hercegovine i Dalmacije. O ovim predelima svedoče brojni stihovi u groktalicama, te junaci, tematika, simboli i motivi koji potiču sa tih prostora, a nema ih u onim na kojima danas žive. Doseljavanjem Bunjevaca u Bačku, zauzetošću muškaraca sa ratovanjem, a kasnije obradom zemlje, prenošenje ovog vida narodne tradicije preuzimaju žene. Izostankom muškaraca, kao prenosioca ovih pesama gube se i gusle, kao muzička pratnja ovim pesmama. Nadalje ih pevaju starije žene, bez muzičke pratnje, uzimanjem dubokog glasa iz grla – groktenjem.

Bunjevačke groktalice su nekada bile deo života Bunjevaca, nakon njihove obnove krajem početkom XXI veka one su sekundarno i svesno izvođenje narodne tradicije radi njenog očuvanja. Zbog te činjenice moraju se posmatrati najviše kroz istorijsko – književni pristup, kao vid sekundarnog folklora.

Zbog malobrojnih podataka koje imamo uz zabeležene pesme, ime izvođača, godina i mesto beleženja, a ponegde nema ni ovih podataka, nismo u mogućnosti odgonetnuti da li su tokom zapisivanja pesme kazivane ili pevane. Nemamo podatke u kojoj prilici su pevane dok su beležene; da li su izvedne pesme stvarane u toku izvođenja ili su su reprodukovane od reči do reči kako su naučene iz pesmarica ili od nekog drugog pevača.

Groktalice su se izvodile najviše u svatovima, pa ih zato njihovi zapisivači Blaško Rajić i Ive Prčić zovu „svatovskim pesmama“, ali su ih pri tome razlikovali od pravih svatovskih pesama, koje se izvode kao običajne pesme. O groktalicama, svatovskim pesmama, pisali su Milivoj V. Knežević, Jovan Erdeljanović, Nikola Andrić.

Za izvođenje groktalica, kao i svih ostalih vidova narodne umetnosti, bitna je publika kojoj su one izvođene. Groktilo se na prelima, divanima, babinama, i svatovima kao vid moralne pouke mladim supružnicima kako da se ponašaju u braku i daljem životu.

Iz starih časopisa s kraja XIX veka saznajemo da je narod veoma rado slušao groktalice, te da bi prilikom njihovog izvođenja svi pomno slušali a izvođeni tekst duboko emotivno doživljavali. Takođe, saznajemo iz dokumentarne građe da pevači za izvođenje pesama nisu bili plaćani ili da su dobijali druge prehrambene artikle, što je bio slučaj sa izvođačima kraljičkih ili koledarskih pesama.

Po sadržajnom obliku groktalice imaju opšti karakter, one pevaju o događajima koji su se dogodile hrišćanima, ali i muslimanima. Verski one imaju obeležje hrišćanstva, bez posebnih karakteristika koje su vezane za katoličanstvo. Opšte karakteristike groktalice ukazuju da one nisu mogle nastati na onim prostorima na kojima danas bački Bunjevci žive, već da potiču odande odakle su se doselili, iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije.

Groktalice nalazimo i kod drugih naroda sa pomenutih prostora – Srba i Hrvata. Vidimo da imaju pesme pod istim nazivom, ali ih drugačije izvode, što je još jedan dokaz o poreklu ovih pesama sa, uglavnom, dinarskog područja - odnosno Vojne krajine. Jedna od osnovnih osobina pesama sa ovih prostora je veliki broj varijanti, što je slučaj i kod bunjevačkih groktalice, kao i veliki broj sličnih tema, motiva i formula.

Ličnosti – junaci pesama, toponimi, motivi, koji se u groktalicama spominju, u najvećem delu su Bunjencima u Bačkoj nepoznati, što isto dokazuje da ove pesme nisu nastale na prostoru na kome sada žive. Uticaja ijekavice ili ekavice, ima u manjem broju, što je znak da je dolazilo do mešanja naroda među kojima su groktalice stvarane i izvođene.

Interesovanje za narodnu književnost kod bačkih Bunjevaca se javlja krajem XIX veka, sporadičnim objavljivanjem narodnih pesama ili priča u tadašnjim časopisima i kanedarima. Prvu zbirku groktalice objavio je sveštenik Blaško Rajić „Narodno blago – Narodne pjesme i Poslovice“ 1910. godine u Subotici. Narod je za ovu prvu knjigu pokazao veliko ineteresovanje, pa se autor spremao izdati i drugu veoma brzo. Njegov plan osujetio je Prvi svetski rat i neimaština koju je sa sobom doneo, pa je drugo dopunjeno izdanje objavljeno tek 1923. godine. Sledeću knjigu narodnih pesama, u kojoj će se naći i 80 groktalice objavio je Ive Prčić „Bunjevačke narodne pisme“ 1939. godine, takođe u Subotici.

Prčić je prvo bio kazivač groktalice u Rajićevim zbirkama, da bi se kasnije i sam oprobao kao zapisivač. U Rajićevim zbirkama pored pesama nalazimo imena

kazivača pesama, često ne potpuna, i mesto u kome je pesma zabeležena. Prčić je u beleženju ovih podataka nešto detaljniji, on beleži godinu kada je i gde pesma zabeležena, ime i prezime kazivača pesme i broj stihova. Kazivači groktalica za ove zbirke su osim žena bili i muškarci, što svedoče imena potpisana ispod zabeleženih pesama. Dominiraju pesme čija stihovna dužina je oko stotinjak stihova, lirske ili lirsko-epске sadržine. Čisto epskih pesama je daleko manje, što bi se moglo pripisati činjenici da su ih prenosile žene, kojima je ovaj oblik bio bliži. Narodni junaci koji se najčešće pojavljuju u groktalicama su Ivo Senjanin, Marko Kraljević, i brojni drugi, koji se pojavljuju u jednoj ili dve pesme. Broje su pesme sa porodičnom tematikom, koje su uglavnom poučnog karaktera, kakvi odnosi treba da vladaju u porodici, ili se opisuje porodična tragedija, gde nema sloge.

Moramo pomenuti i doslednost samih zapisivača groktalica, odnosno, da li su pesme beležili tačno onako kako su im pevane. Na osnovu analize tektova pesama vidimo da je ekavice i ijekavice bilo daleko više kod Blaška Rajića nego kod Ive Prčića. Teško je reći da li je Rajić manje obraćao pažnju na jezik kojim piše, ili je Prčić poboljšavao ikavicu u pesmama. Osim groktalica koje je sam objavio Prčić je poslao i 26 groktalica u Maticu hrvatsku, kako bi tamo bile objavljene. Tri godine kasnije, posle izdate zbirke pesama u Subotici, izlazi knjiga „Haremske pričalice i bunjevačke groktalice“, koju je priredio Nikola Andrić, u Zagrebu 1942. U knjizi je objavljeno 25 pesama, veoma lepih i tematski zaokruženih, napisanih na čistoj ikavici, vrlo sličnoj i najdoslednijoj narodnom bunjevačkom govoru. Pesma „Ženidba Vidak Kapetana“, koju nalazimo prvi put u ovoj knjizi, jedina je za koju se može sa potpunom sigurnošću reći da je nastala nakon doseljavanja Bunjevaca u Bačku. Pesma ima sačuvanu istorijsku podlogu, priča o doseljavanju Bunjevaca u Bačku i njihovu borbu protiv Turaka. Može se pretpostaviti da je ovakvih pesama bilo sigurno još, ali nisu zabeležene. Tokom vremena koje je prošlo od doseljavanja Bunjevaca u Bačku pa do zapisivanja groktalica, one su se sigurno menjale. Svedočanstvo o ranijem izgledu groktalica nalazimo u varijantama iz „Erlangenskog rukopisa“, kao jednom od najstarijih zapisa narodne poezije. Takvi primeri nedvosmisleno pokazuju duboku povezanost bunjevačkih groktalica sa svim ostalim narodnim pesničkim nasleđima sa širokih dinarskih prosotra. Neke od groktalica nalazimo u hrvatskim ili srpskim zbirkama pesama, ali u najvećem broju slučajeva sa nekom posebnošću koja je vezana za Bunjevce.

Važno je ukazati i na sličnost bunjevačkih groktalica sa drugim deseteračkim pesmama – guslarskim pesmama, kojima su veoma slične po sadržini.

Groktalice kod Bunjevaca imale su zadatak stvaranja društvene kohezije u zajednici u kojoj se formirao i učvršćivao etnički identitet. Pevalo se o junacima i njihovim bojevima u kojima se Bunjevci samoidentifikuju, u odnosu na druge narode koji ih okružuju a koji su od njih drugačiji, iz vremena prvih orijentacija ka budućim nacijama Srpskoj i Hrvatskoj.

Izvođenje groktalica za Bunjevce je imalo društveno dubok i bitan zadatak, koji su doseljavanjem u Bačku vršile žene, pošto su muškarci bili zauzeti brojnim bitkama, ratištima ili u obrađivanju zemlje. Pesme se izvode tokom važnih životnih ciklusa: babina – rođenja deteta, svadbe – inicijacije člana društva u budućeg nastavljača porodične tradicije, na prelima i divanima – gde se narod rado sastajao i družio. U tim vremenima stvaranja etničkog jezgra bunjevačke zajednice groktalice su bile znak razvoja – sazrevanja Bunjevaca. Pevani su i slavljani velikani bunjevačkog naroda ali i mnogi drugi, o čijim se junaštvima, zgodama i nezgodama pevalo. Polako, ali sigurno, ovaj vid narodne tradicije počeo se gasiti već pred kraj XIX veka, i u vreme kada su ih zapisivači ovekovečili one su bile prilično društveno marginalizovane. Svedočanstva o tome nalazimo u oba uvoda u zbirki pesama Blaška Rajića, 1910. i 1923. godine. Na isti problem ukazuje i Prčić 1939. godine, kada je izišla njegova zbirka pesama.

Prožimanje bunjevačke zajednice sa drugim narodima sa kojima žive, donošenje novih, naprednih kulturnih događanja, narodno, a dobrim delom i nacionalno, polako se gubilo. Ono se u tokom istorije utapalo u razne političke, a time i nacionalne ideje, poput jugoslovenstva posle Prvog svetskog rata, ili komunizma posle Drugog svetskog rata, kada su groktalice, kao i mnogi drugi oblici narodnog kulturnog folklora nestali.

Gašenje, odnosno zanemarivanje groktalica pokazalo je društvenu nesposobnost preuzimanja sadržaja ovog izvornog oblika narodnog-etničkog stvaralaštva od strane bunjevačke inteligencije, kao subjekta prelaska Bunjevaca na izgradnju nacionalnog identiteta.

Ponovno buđenje nacionalne svesti Bunjevaca, devedesetih godina prošlog veka, neminovno je dovelo i do pokušaja da se ožive i pevaju „grokte” groktalice, sa potrebom da se razumeju tanane poruke koje one nose u sebi. One nose mnogo toga, od jezičkih, toponimskih, običajnih i mnogih drugih tragova koji čine sastavni deo

bunjevačkog bića, koje je u mnogo čemu posebno i neponovljivo. Sve to nastajalo je vekovima, u raznim društvenim burama, sazrevalo u mnogim asimilacionim pritiscima. Ipak i pored toga svesno sebe, svojeg postojanja i željom za očuvanjem ovog, kao i mnogih drugih, oblika narodne poezije.

Obnavljanje bunjevačkih groktalica započeto je 2001. godine, kada je po starom zvučnom snimku iz 1951. godine, izvedena pesma „Oholá divojka“. Nakon čega će se često naći na repertuaru kulturno-umetničkih svečanosti u bunjevačkoj zajednici. Obnovljene groktalice sada predstavljaju drugačiji vid folklorá od onog kakav je nekada bio, kao i njegova uloga u društvu; izvode se sa svesnim ciljem očuvanja narodne književnosti i nacionalne svesti. Groktalice se izvode u drugačijim prilikama, od nekadašnjih, na prigodnim nacionalnim manifestacijama, kulturnim programima u bunjevačkoj zajednici. Istraživanjem dokumentarnih zapisa o groktalicama i njihovim izvođačima dolazimo do zaključka da se ove pesme nisu izvodile za bilo kakvu nadoknadu, bilo u novcu bilo u nekim prehrambenim artiklima, što je bila praksa za izvođenje kraljica ili koledara. Izvođenje groktalica značilo je čast i ugled u društvu za izvođača.

Lepota groktalica našla je svoj put da poveže dva daleka vremena, ono u kojem je nastala i ono u kome živimo danas. Uspešno spaja te dve različitosti i nastavlja svoj život među Bunjevcima, kao deo istorije, tradicije i legende.

Iz gore izloženih glavnih nalaza istraživanja u ovoj disertaciji, možemo izvesti zaključak o odgovorima na istraživačku hipotezu postavljenu u uvodnom poglavlju ove studije. Naša hipoteza formulisana je sledećom tvrdnjom: 1) groktalice su nastale kao usmeno narodno stvaralaštvo u funkciji održavanja bunjevačke etničke zajednice u njihovoj postojbini pre doseljavanja bačkih Bunjevaca na njihov sadašnji prostor Bajskog trokuta; 2) groktalice gube svoju društvenu etničko-kulturnu ulogu uporedo sa razvojem nacija na prostoru savremene Srbije i Mađarske, zahvaljujući odsustvu društveno-kulturne aktivnosti svoje inteligencije na izgrađivanju modernog bunjevačkog nacionalnog identiteta, 3) groktalice sadrže poetski i sazajni potencijal za novo stvaralaštvo značajno za izgradnju savremenog bunjevačkog nacionalnog identiteta i izlazak bunjevačke zajednice iz stanja marginalizovanog etničkog relikta.

Prva tvrdnja naše hipoteze, da su groktalice nastale kao usmeno narodno stvaralaštvo u funkciji održavanja bunjevačke etničke zajednice u njihovoj postojbini

pre doseljavanja Bunjevaca na prostor sadašnje Bačke, dobila je potvrdu u rezultatima analize toponima, motiva, verskih karakteristika i junaka koji sadržinu i poruke groktalica nesumnjivo lociraju u prostor i vreme tromede Austrijske imperije, Mletačke republike i Otomanskog carstva u vreme formiranja Vojne krajine.

Druga tvrdnja da groktalice gube svoju društvenu etničko-kulturnu ulogu uporedo sa razvojem nacija na prostoru savremene Srbije i Mađarske, zahvaljujući odsustvu društveno-kulturne aktivnosti svoje inteligencije na izgrađivanju modernog bunjevačkog nacionalnog identiteta, dobija oslonac u nalazima o kašnjenju nacionalnog preporoda Bunjevaca i nastupanju naglog pada autohtone nacionalne aktivnosti bunjevačke inteligencije nakon Prvog svetskog rata.

Marginalizacija groktalica u javnoj kulturi Bunjevaca delom je posledica potiskivanja usmene narodne kulture i prelaska na industrijski proizvedene nosače informacija – novine, posle radio i televizije. Glavni razlog tog degradirajućeg procesa – s kojim čitav sadržaj etničkog samoidentifikovanja Bunjevaca dolazi u krizu – upravo je vezan za politički odnos prema Bunjvcima nakon donošenja dekreta 1945. godine. Groktalice su postale nepoznate za generacije Bunjevaca koje nisu imale prilike da slušaju i gledaju izvođače groktalica.

Prva etapa procesa nacionalnog buđenja Bunjevaca, uz još prisutnu versko-kulturnu aktivnost bosanskih franjevaca – do njihovog izгона iz Ugarske i destrukcije obrazovnog sistema na narodnom bunjevačkom jeziku – u uslovima ekonomskog procvata salašarskog naroda – nastavila je etno-kulturnu živost u bunjevačkom narodu. Oslonac tog procesa na dostignuća verskog vaspitanja sa nizom pisaca i sa razvojem literature, jezika, ali bez stvaranja sopstvene građanske narodne inteligencije. Nakon proterivanja bosanskih franjevaca, te ekonomsku krizu i u okolnostima trijumfa mađarskog nacionalizma (od austro-ugarske nagodbe 1867. godine), javlja se prosvetiteljstvo i reagovanje malobrojne bunjevačke inteligencije. U tom periodu uticaj nove crkvene inteligencije ima uticaj – preko vezanosti ovih pisaca i narodnih predstavnika, posebno I. Antunovića, bunjevački nacionalni proces usmeravan je u projugoslovensku perspektivu.

Malobrojna autentična bunjevačka građanska inteligencija od početka svog delovanja nailazi na niz političkih i društvenih prepreka. Tokom druge polovine XIX veka do Prvog svetskog rata, ova inteligencija imala je snažan probunjevački motiv u

borbi sa mađarizacijom. Nakon izlaska pretežnijeg dela bunjevačke populacije iz polja političke i društvene dominacije mađarske nacije, ulaskom u Kraljevinu SHS, taj integrišući faktor je nestao. Kreće sve veća hrvatizacija Bunjevaca, a javljaju se hrvatsko-srpske konfrontacije.

Ovakvo stanje u međuratnoj Jugoslaviji, imaće snažan odjek i uticaj na bunjevačku inteligenciju, što se pokazalo već prvih dana nakon završetka Drugog svetskog rata. Autohtona bunjevačka inteligencija nije bila spremna da se suoči sa najvećoj krizom u modernoj istoriji Bunjevaca – sa etničkim udarom i njihovom nasilnom kategorizacijom kao Hrvata. U takvim opštim okolnostima narodna kultura Bunjevaca, u tome posebno groktalice kao nosioc identitetski važnih poruka iz prošlosti ovog naroda, doživele su sudbinu ovog naroda kao i nakon Prvog svetskog rata.

Treća tvrdnja da groktalice sadrže poetski i saznanji potencijal za moderno stvaralaštvo značajno za izgradnju savremenog bunjevačkog nacionalnog identiteta dobija uporište u pokazanim posebnim bunjevačkim etničko-kulturnim karakteristikama groktalice.

Obnavljanje ovog posebnog bunjevačkog etno-kulturnog potencijala groktalice, putem njihove umetničke i naučne obrade, pruža mogućnost oživljavanja i kulturno-ideološkog razgraničavanja identitetskih obeležja bunjevačke nacionalne zajednice prema asimilacionim kulturnim nacionalizama. Nastojanja Blaška Raića sa epom „Slava“ i Marka Peića sa epom „Javorova smrt“ potvrđuju da postoji i mobilizacioni potencijala groktalice.

Prelaz bunjevačke zajednice iz etničkog relikta u kome je bila skoro ceo vek, u modernu zajednicu svesnu svoje etno-kulturne istorije zahteva stvaralački napor onih koji vode kulturu, pa i politiku u ovoj zajednici. Bunjevačka zajednica i oni koji se u njoj bave etnološkim i književnim nasleđem danas traže poruke i svedočenja generacija koje su u groktalicama sažele svoje istorijsko iskustvo i poetski talent.

Na osnovu izloženog, može se izvesti zaključak da je ukupni rezultat našeg istraživanja potvrdio očekivanja naznačena u istraživačkoj hipotezi. Groktalice su važan oblik narodnog poetskog iskazivanja Bunjevaca u kontinuitetu od njihovih migracija sa prostora Bosne, Hercegovine, Like i Dalmacije i seobe u Bačku, u vremenu osmanske ekspanzije, posebno od vremena stabilizacije Vojne krajine u XVII veku, do perioda Prvog svetskog rata, ali i do vremena nasilne nacionalne kategorizacije bačkih

Bunjevaca kao Hrvata. Funkcija groktalica je bila čuvanje etničkog identiteta Bunjevaca.

Danas je to za Bunjevce vid upoznavanja, umetničke i naučne obrade, te popularisanje savremenih interpretacija groktalica, što pruža priliku i za društveno oživljavanje zajednice.

Ovaj vid narodne književnosti pomaže bunjevačkoj zajednici u traganju za odgovorima na pitanja, koja su u ovoj studiji postavljena kao dalja konkretizacija polazne hipoteze. Groktalice i njihova antropološka funkcija su izazovno intelektualno područje, pravac naučnog diskursa, koji nastoji otkriti u realnoj prošlosti ovog naroda, oslonce vizije održivog razvoja bunjevačke zajednice u budućnosti.

VII Izvori i literatura:

A. Članci u periodici:

1. A.: *Narodna svirka*, Neven – zabavno poučni misečnik, broj 11, 15. studenoga, 1886, godina III, Sombor, str. 98–99.
2. A.: *Narodna svirka*, Neven, zabavno poučni misečnik, br.11, 15. studena, Sombor, 1886. god III, str. 164.
3. A.: *Narodne pisme, Lov kralj. Marka*, Subotička Danica, za 1897. godinu, kalendar, str. 69–70.
4. A.: *Narodne pisme, Pisma o Boljenom Ivi*, Subotička Danica, kalendar za 1899, str. 52–53.
5. A.: *Narodne pisme, Pisma o lipoj Janji*, Subotička Danica, kalendar za 1899, str. 54.
6. A.: *Narodne pisme, Pisma o lipoj Jeli*, Subotička Danica, kalendar za 1899. godinu, Subotica, str. 54.
7. Barbalić, Mladen: *O jeziku*, Neven, God. VIII, br. 6, 1 lipanj 1891, Subotica, str. 93–94.
8. Bezić, Jerko: *Muzički folklor Sinjske Krajine, Narodna umjetnost*, Godišnjak Instituta za narodnu umjetnost, knj. 5–6, Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zavod za izučavanje folkloru, 1968, str. 175–273.
9. Bašić, Palković Nevenka: *Žene u bunjevačkoj kujni–donaćice, reduše, stanarice*, Festivalski bilten, God. II, br. 2, Bajmok, 2008, str. 46–48.
10. Bašić Palković, Nevenka: *Odlazak velike metnice*, Bunjevačke novine, god. IV, br. 32., Subotica, 2008, str. 10-11.
11. B. N: *Etnokulturna istorija Bunjevaca*, Bunjevačke novine, God. X, br. 108, 2014, Subotica, str. 6.
12. Čončarević: *Jakov Stipić (1810–1896)*, Neven, God. XIII, br. 4, 1. travnja, 1896, Subotica, str. 53–55.

13. Чурчић, Лазар: *Карактер и менталитет Буњеваца*, Књижевни север, Год. III, sv. 3 i 4, mart - april 1927, str. 57–65.
14. Тупурдија, Бранко: *Пут ка целовитости Дужијанце*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. 58, св. 2, 2010, стр. 163–172.
15. Dobrić, Antun: *Ojkanje*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. XX, sv. I, 1945, str. 1–18.
16. Ердељановић, Јован: *О Буњевцима*, Књижевни север, 1930, God VI, kn. VI, sv. 7–10, Subotica, str. 3–21.
17. Филиповић С. Миленко: *Буњевци у Босни*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 40, Нови Сад, 1965, стр. 166–169.
18. Филиповић С. Миленко: *О имену Буњеваца*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 40, Нови Сад, 1965, 158–165.
19. Георгијевић, Светозар: *О имену Буњевци*, Посебни отисак из часописа Ономатица Југославија, бр. 7, 1978, Загреб, стр. 177–187.
20. Гашпар, Улмер: *Подаци за историју Суботице од краја XVII до средине XVIII века*, Зборник Матице српске за историју, Одељење за друштвене науке, бр. 16, Нови Сад, 1977, стр. 123–130.
21. Гашпар, Улмер: *Породичне задруге код Буњеваца и Срба у Суботици крајем XVIII века*, Зборник Матице српске за историју, Одељење за друштвене науке, бр. 15, Нови Сад, 1977, стр. 123–129.
22. Georgijević, Svetozar: *O imenu Bunjevci*, Onomastica Jugoslavica, Zagreb, br. 7, 1978, str. 177–187.
23. Grčić, Jovan: *Bunjevci i Novosadsko Srpsko narodno pozorište*, Књижевни север, Год. III, св. 3 i 4, март-април 1927, br. 2, Суботица, стр. 51–56.
24. Ивић, Алекса: *Из прошлости Буњеваца*, Књижевни север, God. III, sv. 3 i 4, mart-april 1927, str. 12–17.
25. Jeremić, Rista: *Beleške o Bunjevcima*, Књижевни север, Год. III, св. 3 i 4, март-април 1927, стр. 68–75.
26. Karanović, Zoja: *Kraljice u Vojvodini – obredna praksa i folklorizam*, Pčesa, Novi Sad, 1987, str. 156–166.
27. Kostalić, Janko: *Pabirci iz povisti bačvanskih Bunjevaca od njegov dolaska do raspusta milicije (1686– 1745)*, Subotička Danica, Subotica, 1890, str. 20–25.

28. Knežević V. Milivoje: *O narodnim pesmama kod Bunjevaca*, Književni sever, God. VI, knjiga VI, sveska 7–10, Subotica, 1930, str. 96–108.
29. Knežević, V. Milivoje: *Narodna književnost*, Književni sever, God. VI, knjiga VI, sveska 7–10, Subotica, 1930, str. 91–108.
30. Knežević, V. Milivoje: *Kraljičke pesme*, Književni sever, God. VI, knjiga VI, sveska 7–10, 1930, str. 108–122.
31. Knežević, V. Milivoje: *Преглед буњвачке књижевности*, Književni sever, God. III, sv. 3 i 4, mart -april 1927, str. 24–41.
32. Kokić, Aleksa: *Bunjevci i Šokci*, Jeronimsko svijetlo, br. 33, 1. veljače, Zagreb, 1939, str. 1–38.
33. Kuba, Ljudevit: *Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, svezak III, 1898, str. 11– 26.
34. Kujundžić, Ostojić, Suzana: *Dan Dužijance 15. avgust, 2013*, Bunjevački prigled, Zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca, Novi Sad, 2013, br. 2, str. 30–32.
35. Kujundžić Ostojić, Suzana: *Kadgodašnji običaji*, Bunjevačke novine, God. III, 2008, br. 19, str. 19–20.
36. Labudović, V: *Sa putovanja po hrvatskom Gorskom Kotaru*, Subotička Danica, kalendar za 1938, Subotica, str. 48-64.
37. Лома, Александар: *Стара словенска религија: Један лични поглед из компаративног угла*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књига 53, свеска 1– 3, Нови Сад, 2015.
38. Mandić Mijo, *Pabirci za bunjevačku povist*, Subotička Danica, kalenar, 1897, str. 42–55.
39. Mandić Mijo, *Uspomene iz života biskupa Ivana Antunovića, Prvi bunjevački kalendar za prostu godinu 1935*, Bunjevačko omladinsko društvo, Subotica, 1935, str. 55–60.
40. Mandić, Mijo: *Kako su postale bunjevačke novine i bunjevački kalendari?*, Prvi bunjevački kalendar za prostu godinu 1934, Subotica, God. I, 1934, str. 33–38.
41. Mandić, Mijo: *Tri rodoljuba Kujundžića*, Prvi bunjevački kalendar za prostu godinu 1934, Bunjevački omladinski centar, Subotica, 1934, str. 44–53.

42. Mandić, Mijo: *Bosna i Hercegovina prije okupacije i danas*, Subotička Danica, kalendar, 1909, str. 87–89.
43. Mandić, Barnaba: *Uspomena na Ivana Antunovića velikog dobrotovora i prosvetitelja Bunjevca*, Prvi bunjevački kalendar za prostu 1934. godinu, godina I, Subotica, 1934. str. 38–41.
44. Milić, Ivo: *O bačkim Bunjercima*, Književni sever, God. III, sv. 3 i 4, mart-april 1927, стр. 7–12.
45. Moguš, Milan: *Povijesni pregled*, Senjski zbornik II, godina II, Senj, 1966, str. 12–23.
46. Moguš, Milan: *Glasovi, Vokali, Akcenat i Glagoli*, Senjski zbornik II, Senj, 1966, str. 24–104.
47. Moguš, Milan: *Povijesni pregled*, Senjski zbornik II, Senj, 1966, str. 13–14.
48. Moguš, Milan: *Današnji senjski govor*, Senjski zbornik II, Godina II, Senj, 1966. str. 5-7
49. M: *U Gari na travi*, Prvi bunjevački kalendar za prostu 1934. godinu, Subotica, str. 118–120.
50. Nikić, Fedor: *Bunjevci i srpska Vojvodina 1860*, Književni sever, God. III, sv. 3 i 4, mart- april 1927, str. 41–45.
51. Пандуревић, Јеленка: *Народне пјесме о жени која жртвује сина да би сачувала брата*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књига 53, свеска 1– 3, Нови Сад, 2015, стр. 82–95.
52. Petrović, Dragoljub: *Otkud Bunjevci u Jasenovcu?*, Bunjevačke novine, God. VII, septembar, br. 75, 2011, str. 20–21.
53. Петровић, Драгољуб: *Говор бачких Буњеваца*, Српска енциклопедија, том I, књ.2, Матица српска, Нови Сад, Београд, 2011, стр. 675.
54. Прћић, Ката: *Свадбени обичаји код суботички Буњеваца при крају XIX века*, Књижевни север, Год. III, св. 3 i 4, март-април 1927, стр. 77–83.
55. Raič, Aleksandar: *Moje otkrivanje Bunjevaca*, Bunjevački prigled: zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca, Novi Sad, br. 1, 2012, str. 95–98.
56. Ratanski, L.: *O nigdašnjim kalačkim Bunjercima*, Neven, God. XVIII, br. 6, lipnja, 1896, str. 88–90.

57. S. :*Kako sam ja postao bunjevački pisac*, Neven, God. IX, br. 8, 1. kolovoza, Subotica, 1892, str. 125–127.
58. Vujkov, Balint: *Narodne pripovetke i narodni pripovedači kod Bunjevaca*, Bunjevačko kolo, novembar, God. II, knjiga III, sveska 10, Subotica, 1934. str. 425–426.
59. Sekulić, Ante: *Svadbени обичаји баčkih Bunjevaca*, Poseban otisak iz knjige „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena“, knjiga 48, Zagreb, 1980, str. 141–168.
60. Симић, Марина: *Да ли су сви антрополози (још увек) књижевници?*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књига 53, свеска 1–3, Нови Сад, 2015, стр. 534–550.
61. Стајић, Васа: *Bunjevački govor kao jezik zvaničenja u Bačkoj*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, свеске 39–42, књига XIII, Нови Сад, 1940, str. 162–171.
62. Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, Летопис Матице српске, Год. CIV, књига 325, јули – август – септембар, Нови Сад, 1930, стр. 158–209.
63. Stantić, Alojzije: *Od zemunice do salaša u subotičkom ataru*, Klasje naših ravni, časopis za književnost, umjetnost i znanost, br. 7–8, 2013. str.
64. Šokčić, Joso: *Prvi bunjevački novinar*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, Beograd, br. 17, knj. XVIII, juli–avgust, 1938, str. 11–12.
65. Šimčik, Antun: *Hrvatska narodna pjesma*, Hrvatska revija, godište XIII, knjiga I, 1940, str. 42–44.
66. Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku*, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu, 1940, str. 1–14.
67. Vojnić Kortmiš, Ana: *Odnosi u familiji*, rubrika Iz života Bunjevaca, Bunjevačke novine, god. III, br. 31, januar, 2008, str. 20–21.

B. Literatura

1. Алексић, Марко: *Краљевић Марко, Човек који је постао легенда*, Лагуна, Београд, 2015.

2. Антонијевић, Драгана: *Антропологија фолклора-перспективе истраживања*, Зборник етнографског института, САНУ, бр. 21, Београд, 2005, стр. 245-250.
3. Antonijević, Dragana: *Ogledi iz antropologije i semiotike folklor*, Etnološka biblioteka, knj. 51, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2010.
4. Antunović, Ivan: *Razprava o podunavnskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, P. Vujević, Sombor, 1930.
5. Antunović, Ivan: *Bog s čovikom na zemlji*, Vac, 1879.
6. Andrić, Nikola: *Hrvatske narodne pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1909.
7. Andrić, Nikola: *Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*, Matica hrvatska, Zagreb, 1942.
8. Anišić, Andrija: *Vjersko – moralna obnova braka i obitelji*, Katolički institut za kulturu, povijet i duhovnost „Ivan Antunović“, Subotica, 2013.
9. Банашевић, Никола: *Циклус Марка Краљевића и одјеци француско–талијанске витешке књижевности*, Скопско научно друштво, Скопље, 1935.
10. Bašić, Palković Nevenka: *Mijo Mandić (1857–1945), počasni građanin Subotice*, Gradski muzej Subotica, Subotica, 2015.
11. Biderman H.I.: *O etnografiji Dalmacije*, Prilikom Gundulićeve svečanosti u Dubrovniku, U Zadru, 1893.
12. Bošković Stulli, Maja: *Usmena književnost, izbor iz studija i ogleda*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
13. Bošković Stulli, Maja: *O usmenoj tradiciji u životu*, Konzor, Zagreb, 1999.
14. Bojanin, Marija: *Bunjevci u Somboru Zbornik radova sa simpozijuma O Bunjencima*, održanom u Subotici 7–9. decembra 2006. godine, Srpska akademija nauka i Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, Novi Sad, 2007, str. 13– 27.
11. Brenko, Aida: *Moć boja, Zelena*, Etnografski muzej, Zagreb, 2009.

12. Brozović, Balibor: *Neka bitna pitanja hrvatskog jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
13. Vuljovčić Josip: *Filološki ogledi*, NIP „Subotičke novine“, Subotica, 1996.
14. Чајкановић, Веселин: *Речник српских веровања о биљкама*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.
15. Ћубелић, Твртко: *Na stazama narodnog stvaralaštva*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1982.
16. Ћупурдија, Бранко: *Суботица и околина*, Етнолошка истраживања, Матица српска, Нови Сад, 1987.
17. Ћирковић, Сима: *Историја средњевековне Босне*, СКЗ, Београд, 1964.
18. Дабић, С. Војин: *Војна крајина*, Карловачки генералат (1530–1746), Издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд, 2000.
19. Detelić, Mirjana: *Epski gradovi*: leksikon, Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, Beograd, 2007.
20. Ђорђевић Малогурски, Мара: *Vita Danina i druge pripovetke iz bunjevačkog života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2012, str. 62–63.
21. Ђорђевић Малогурски, Мара: *Bunjevka o Bunjercima*, Gradska štamparija, Subotica, 1941.
22. Edvans – Причард, Едвард Еван: *Сociјална антропологија*, Prosveta, Beograd, 1983.
23. Еко Умберто, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973.
24. Енциклопедија Југославије, *Bunjevci*, 2 (Bosna – Dio), Издање и наклада лексикografskog zavoda, Zagreb, MCMLVII, str. 307.
25. Ердeљановић, Јован: *О пореклу Буњеваца*, Српска академија наука, Београд, 1930.
25. Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима, Зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2008. године у Суботици, Матица српска и НИУ „Бунјевачки информативни центар“ Суботика, Суботика, 2008. година.

26. Evetović, Matija: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, Hrvatska riječ, Subotica, 2010.
27. Evetović, Matija: *Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja*, Subotica, 1935.
28. Fabijeti, Ugo; Maligneti, Roberto; Matera, Vinčenco: *Uvod u antropologiju – Od lokalnog ka globalnom*, Agora, Beograd, 2002.
29. Fortis, Alberto: *Put po Dalamaciji*, ČGP Delo i Globus, Ljubljana, 1984.
30. Gabrić, Bela; Pokornik Ante: *Bunjevačke kraljičke pisme*, Izdavačko društvo HRID, Subotica, 1995.
31. Gabrić, Bela: *Bilješka o piscu*, u knjizi: *Bunjevačke narodne pisme*, Ive Prčić, Osvit, Subotica, 1971.
32. Гароња Радованац, Славица: *Српско усмено поетско наслеђе Бојне крајине, у записима 18, 19 и 20 века*, Чигоја, Београд, 2008.
33. Gavrilović, Slavko: *Srpsko-bunjevačka simbioza u Somboru od kraja XVII do sredine XVIII veka*, u: *Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima”*, održanom u Subotici 7–9. decembra 2006. godine, Srpska akademija nauka i Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, Novi Sad, 2007, str. 13–27.
34. Гавриловић Славко; Тубић Драган; Стантић Звонко: *Буњевци у Суботици током граничарског и комрског периода*, u: *Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 25. oktobra 2008. godine u Subotici*, Matica srpska, Novi Sad; NIU „Bunjevački informativni centar”, Subotica, 2008, стр. 19–37.
35. Gerc, Kliford: *Tumačenje kultura 1 i 2*, Biblioteka XX vek, knj. 100/1, Beograd, 1998.
36. Gezeman, Gerhard: *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, Vukova zadužbina, Novi Sad, Matica srpska, 2002.
37. Grčić, O. Stjepan: *Senjanin Ivan, Narodne pjesme*, Jeronimska knjižnica, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1943.
38. Grčić, O. Stjepan: *Neke misli o junačkim narodnim pjesmama*, Split, 1917.

39. Grga, Novak: *Morlaci (Vlasi) gledani s Mletačke strane*, Posebni otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 43, Zagreb, 1971, str. 579–603.
40. *Lipota naši riči: antologija savrimene književnosti*, Bunjevačka matica, Subotica, 2009.
41. Грујићић, Ненад: *Ојкача*, Музеј Козаре, Приједор, 2000.
42. Наћ, Elvin: *Antropološke teorije*, 1–2, BIGZ, 1979.
43. Hrvatske narodne pjesme, Matica hrvatska, Zagreb, 1909.
44. Hrvatska enciklopedija, *Bunjevci*, Zagreb, 1942. godina, sveska III, str. 517-524.
45. Hobsbaum, Erik: *Nacije i nacionalizam od 1780, Program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd, 1996.
46. Humboldt, fon Vilhelm: *Spisi iz antropologije*, Novi Sad, 1991.
47. Ivanić, Ivan: *O Bunjevcima – povesničko narodopisna rasprava*, Subotica, 1894.
48. Ивић, Алекса: *Сеоба Срба у Хрватску и Славонију, прилог испитивању прошлости током 16. и 17. века*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1909.
49. Ivkov, Vesna: *Oj, ojkane, pjesmo moja mila*, PrintAzur, Sombor, 2009.
50. Јокић, Јасмина: *Народна књижевност*, Српска енциклопедија, том I, књига 2, Матица српска, 2011, Нови Сад, стр. 675.
51. Kaser, Karl: *Popis Like i Krbave 1712. godine, Obitelj, zemljišni posjed i etničnost u jugozapadnoj Hrvatskoj*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2003.
52. Karanović, Zoja: *Antologija srpske lirske usmene poezije*, Svetovi, Novi Sad, 1996.
53. Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
54. Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

55. Klaić, Vjekoslav: *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, 5, Zagreb, 1911.
56. Клеут, Марија: *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песмама*, Матица српска, Нови Сад, 1987.
57. Krnjević, Hatidža: *Lirski istočnici*, Iz istorije i poetike lirske narodne poezije, BIGZ Jedinstvo, Beograd, 1986.
58. Krnjević, Hatidža: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Nolit, Beograd, 1980.
59. Krstić, Branislav: *Indeks motiva narodnih pesama u balkanskih Slovena*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja knjiga 36, Beograd, 1984.
60. Krstić, Boško: *Subotica– pregled*, Javno preduzeće Palić – Ludaš, Subotica, 2006.
61. Kujundžić–Ostojić Suzana: *Bunjevci danas* (sociološko istraživanje), u: Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima”, u Subotici 7–9. septembra, 2006, održanom u Subotici 7–9. decembra 2006. godine, Srpska akademija nauka i Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, Novi Sad, 2007, str. 131–155.
62. Kujundžić Ostojić, Suzana: *Kraljice kod bački Bunjevaca, Bunjevački običaji*, NIU Bunjevački informativni centar, Subotica, 2005, str. 49–63.
63. Kuntić, Albe: *Bunjevac–Bunjevcima i o Bunjevcima*, piščevo izdanje, Globus, Subotica, 1930.
64. Kuntić, Albe: *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*, vlastita štampa, Beograd, 1969.
65. Kuntić, Kata: *Bunjevački bili šling*, KUD „Bunjevka“, Subotica, 2010.
66. Kuntić, Kata: *Zimski običaji – Materce*, Bunjevački običaji, NIU Bunjevački informativni centar, Subotica, 2005.
67. Лажих Михајловић, Данка: *Српско традиционално певање уз гусле*, Музиколошки институт САНУ, Београд, 2014.
68. Lovrić, Ivan: *Bilješke o Putu po Dalamaciji od opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, MCMXLVIII.

69. Lord B, Albert: *Pevač priča*, Biblioteka XX vek, knjiga 71/1 i 71/2, Beograd, 1990.
70. Љубинковић, Ненад: *Студије из народне књижевности и фолклора*, I, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010.
71. Mandić, Mijo Mlađi: *Buni, Bunijevci, Bunjevci*, Bunjevačka matica, Subotica, 2009.
72. Marković, Saša: *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS– Jugoslaviji 1918 – 1941. godine*, Bunjevački informativni centar, Subotica, 2010.
73. Марковић, Саша: *Васа Стајић и буњевачко питање: у Васа Стајић – мисао и дело: зборник радова ВАНУ са научног скупа Нови Сад*, 2008, стр. 22-36.
74. Marković, Aleksandra: *Our Genuine Songs“ music role in representation*, prof dr Rokus de Groot i dr Wim van der Meer, University of Amsterdam, 2005.
75. Матовић, Ана: *Бећарац у Војводини*, Матица српска, Нови Сад, 1998.
76. Merton, K. Robert: *O teorisjkoj sociologiji*, Centar društvenih djelatnosti saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb, 1979.
77. Milić, Vojin: *Sociološki metod*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.
78. Недић, Љубомир: *Трагања и одговори*, Студије из народне књижевности и фолклора 1, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010.
79. Nedeljković, Saša: *Čast, krv i suze*, Ogledi iz antropologije, etniciteta i nacionalnizma, Beograd, 2007.
80. Novak, Grga: *Morlaci (Vlasi) gledani s Mletačke strane*, Poseban otisak iz knjige „Zbornik za narodni život i običaje“, knjiga 45, Zagreb, 1971, str. 579–608.
81. Pavelić, Rikard: *Bunjevci*, Osobna naklada, Zagreb, 1973.

82. Pavlinović, Mihovilo: *Hrvatske narodne pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1909.
83. Папуга, Ирина: *Несрпски народи у Војводини на почетку XX века*, радова свечаног скупа посвећеног 75. годишњици присаједињења Бпјводине Србији, Српска академија наука и уметности огранак у Новом Саду, Матица српска, Нови Сад, 1993, стр. 49–51.
84. Peić Marko; Ваčлија Grgo: *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Matica srpska, Novi Sad, 1990.
85. Pejić, Marko; Ваčлија, Grgo: *Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca*, Obnoviteljska bunjevačka matica, Subotica, 1997.
86. Peić, Marko: *Javorova smrt*, Bunjevačka matica, Subotica, 1998.
87. Peić, Marko: *Luka Kerčanin*, NIP Subotičke novine, Subotica, 1996.
88. Peić, Marko: *Oscilacije života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2011.
89. Петровић, Драгољуб: *Заперци српскога језика*, Мирослав, Београд, 2013.
90. Petrović, Dragoljub; Kujundžić–Ostojić Suzana: *Funkcija, značenje i lingvistika groktalica kod bački Bunjevaca*, Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjencima: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 25. oktobra 2008. godine u Subotici, Matica srpska i NIU „Bunjevački informativni centar” Subotica, Subotica, 2008, str. 37–48.
91. Петровић, Милош: *Алтернатива, повеља, статут – нормативни оквир сомборске локалне самоуправе у периоду 1749–1918*, Градска библиотека „Карло Бјелицки“ Сомбор, 2014.
92. Peštalić, Grgur: *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena sadašnji i druge slovenske krvi delilah, slava*, K. Bittermann, Subotica, 1866.
93. Петровић, Сретен: *Српска митологија, Митолошке мапе са прегледом јужнословенског простора*, II књига, Просвета, Ниш, 2000.
94. P. Unyi, ofm. Bernardin: *Istoriја Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca*, Bunjevačka matica i Birografika, Subotica, 2001.

95. Поповић, Ђорђе: *Бачки Буњевци и Шоци*, прештампано из Правде, Штампарија „Бранко Радичевић“, Београд, 1907.
96. Прčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, Subotica, 1939.
97. Прčić, Ive: *Bunjevačke narodne pisme*, Osvit, Subotica, 1971.
98. Прčić, Kata: *Bunjevci i Šokci*, Subotica, Izdanje Bunjevačkih novina, Subotica, 1940.
99. Putinja, Filip; Strf-Fenar Žoslin: *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997.
100. Raić, Blaž: *Narodno blago – Narodne pjesme i Poslovice*, Tiskara Svetog Antuna, Subotica, 1910.
101. Raić, Blaž: *Narodno blago – zbirka narodnih pjesama i poslovica*, knj. 1, Štamparija E. Rajčić, Subotica, 1923.
102. Rajić, Blaško: *Slava*, Bunjevačka matica, Subotica, 1998.
103. Radulović, Lidija: *Pol/Rod i religija, Kostrukcija roda u narodnoj religiji Srba*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Etnološka biblioteka, knjiga 42, Beograd, 2009, str. 103-110.
104. Ранковић, Сања: *Грокталице – као вокална форма Крајишких Срба*, Академија умјетности Универзитета, Академија наука и умјетности Републике Српске, Музиколошко друштво Републике Српске, Бања Лука, 2014.
105. Rokvić, Dragan: *Subotica u XVIII veku*, izdavač štamparija Grafoprodukt, Subotica, 2013.
106. Sekulić, Ante: *Vački Bunjevci i Šokci*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
107. Skenderović, Đurđica: *Bunjevačka okupljanja i prela, Bunjevački običaji*, NIU Bunjevački informativni centar, Subotica, 2005, str. 9–27.
108. Стефановић Карацић Вук: *Етнографски списи*, Просвета, Београд, 1972.
109. Стефановић Карацић, Вук: *Српске народне пјесме*, I, Просвета, Београд, 1975.

110. Стефановић Караџић, Вук: Српске народне пјесме, II, Просвета, Београд, 1988.
111. Стефановић Караџић, Вук: Српске народне пјесме, III, Просвета, Београд, 1988.
112. Стефановић Караџић, Вук: Српске народне пјесме, IV, Просвета, Београд, 1986.
113. Stajić, Vasa: *Mađarizacija i preporod Bunjevaca*, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci, 1935.
114. Stepanović, Milan: *Somborska hronika fra Bone Mihaljevića 1717–1787*, UG „Bunjevačko kolo Sombor i Istorijski arhiv Sombor, Sombor, 2012.
115. Stuli Bošković, Maja: *Usmeno pjesništvo u obzoru književnosti*, Matica hrvatska, Zageb, 1984.
116. Šarčević, Ambrozije: *Zbirka mudrih i poučnih izrekah*, U Subatici, 1869.
117. Šmaus, Alojz: *O uporednom proučavanju narodnih epika*, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15–21. IX 1955), Izdanje organizacionog odbora, Beograd, 1957, str. 616–618.
118. Škaljić, Abdulah: *Rečnik turcizama*, Izdavačko preduzeće Svijetlost, Sarajevo, 1966.
119. Šokčić Joso, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica, 1934.
120. Šimčik, Antun: *Bunjevačke poslovice Blaška Rajića*, Poseban otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1964, str. 475–487.
121. Vojnić, H. Blaško: *Ambrozije Šarčević 1820 – 1899*, Subotica, 1970.
122. Vojnić, H. Blaško: *Moj grad u davnini: Subotica : 1391. do 1941. : pet stotina pedeset godina grada*, B. H. Vojnić, Subotica, 1971.
123. Zbornik radova: *Usmeno narodno blago, običaji i tradicija bački Bunjevaca*, KUD „Bunjevka“, Subotica, 2013.
124. Zbornik radova: *Usmeno narodno blago, običaji i tradicija kod bački Bunjevaca*, KUD „Bunjevka“, Subotica, 2014.

C. Rukopisi i pisma:

1. Mandić, Mijo: *Uzroci nezadovoljstva Bunjevaca*, pismo Vasi Stajiću, 16. jul. 1922, ROMS, 8423

D. Elektronski izvori

<http://www.bunjevacka-matica.org/umetnost/blesic.php>

www.bunjevci.net

<http://www.bunjevacka-matica.org/>

www.erl.monumentaserbica.com/

https://21naki.files.wordpress.com/.../recnik_srpskih_narodnih_verovanj

<http://www.sss-makarska.hr/spisi/velikani/kacic/razgovor/88.htm>

www.fojnica-samostan.com/grbovnik/files/search/searchtext.xml

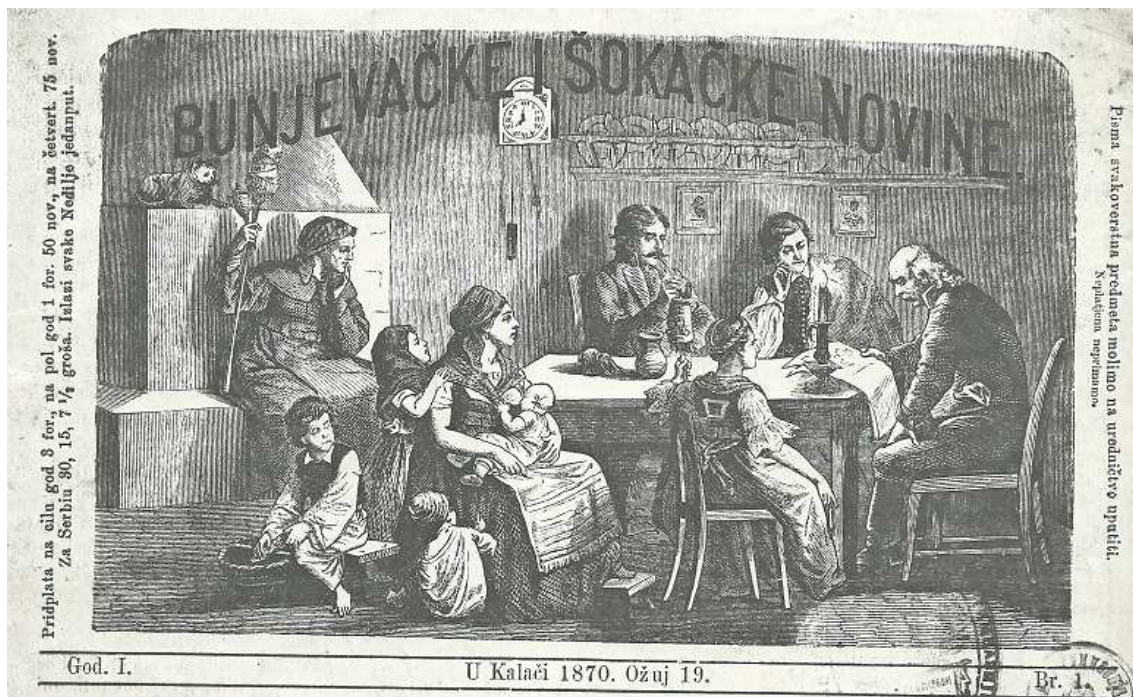
<http://www.bosnaonline.org/stjepan-vukcic-kosaca-i-pataren-i-katolik-i-pravoslavac/>

<http://www.funkhauseuropa.de/sendungen/corso/ojkanje102.html>

<http://www.mjuznews.com/nasa-preporuka/ovog-vikenda-besplatna-muzicka-radionica-za-sve-srednjoskolce>

E. Prilozi:

Prilog br. 1. naslovna strana „Bunjevačko-šokačkih novina“.

Prilog, br. 2. muzički zapis groktalice „Ohola divojka“ iz 1951. godine, peva Marija Vuković, 1951. godine u Subotici, vlasnik snimka Kata Kuntić.

Prilog, br. 3. muzički zapis groktalice „Ohola divojka“ iz 2001. godine, peva Tijana Stanković, u Subotici na „Festivalu narodnog stvaralaštva Bunjevaca“ u organizaciji KUD-a „Bunjevka“, 2001. godine.

Prilog br. 4. Istorijski arhiv Subotica, F. 70.3 (1945: 4071-8270), dokument u Subotici
pronašla Nevenka Bašić Palković.

GLAVNI NARODNO OSLOBODILAČKI ODBOR
VOJVODINE /GNOOV/
Odeljenje za unutrašnje poslove

Broj: 1040/1945

14 maja 1945 godine
Novi Sad.

1945
1040
NOB
P. J. B.

SVIMA OKRUŽNIM NARODNO OSLOBODILAČKIM ODBORIMA

Događa se, da se mnogi Hrvati uvode kao Bunjevci i Šokci u rubrike, gde se označava narodnost, a ne kao Hrvati kao na pr.: u legitimacije, razne evidencije i spiskove, i to biva često i po njihovom izričitom zahtevu ili po volji i nahođenju dotičnog činovnika.

Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naredjuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tretirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihovu izjavu.

U raznim okružima i mestima, gde su oni do sada uvedeni kao Šokci i Bunjevci, ima se to ispraviti i označiti kao Hrvati naročito u legitimacijama, biračkim spiskovima, putnim objavama i raznim drugim spiskovima po narodnosti. U buduće se imaju unositi samo i isključivo kao Hrvati. Sve do sada izdate legitimacije i isprave, gde su označeni kao Bunjevci i Šokci imaju se uništiti i nove izdati, izdavanje novih legitimacija ne sme se ponovo naplaćivati od stranaka.

Stavlja vam se u dužnost da o ovome odmah izvestite sve gradske i sreske odbore a preko ovih mesne, da to što pre bezuvetno sprovedu, a vi da se starate, da se ovo svakako izvrši i da o učinjenom izvestite.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

НАЧЕЛНИК
одељења за унутрашње послове

Marija Kavić

Prilog br. 5. Bunjevka u narodnoj nošnji – naslovna strana knjige Mare Đorđević Malagurski „Bunjevka o Bunjevcima“, Subotica, 1941.

Biografija autorke:

Suzana Kujundžić Ostojić rođena u Subotici 1969. godine, gde je završila osnovnu i srednju školu. Filozofski fakultet u Novom Sadu upisala je 1989. godine na katedri za Jugoslovensku književnost i srpskohrvatski jezik, a završila 1996. godine. Iste godine upisuje postdiplomske studije na katedri za Srpsku književnost. Magistrirala je 2000. godine na temu: „Prevodi mađarske književnosti u bunjevačkim novinama, časopisima, i kalendarima od 1870. do 1918. godine“.

U Bunjevačkom informativnom centru u Subotici obavljala je posao direktora i urednika „Bunjevačkih novina“ i dečijeg lista „Tandrčak“ od 2007 – 2014. godine. Od 2014. godine nalazi se na funkciji predsednice Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine.

Organizovala dva naučna skupa: „O Bunjevcima“, 2006. i „Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima“ 2008. godine. Uredila dvadesetak knjiga, sedam knjiga za decu, deset biltena, govorila na brojnim istorijskim i književnim tribinama svi sa tematikom o Bunjevcima. Jedana je od autorki udžbenika za izborni predmet bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture, *Čitaka za I i II razred i Gramatika od I do IV razreda*, Zavoda za udžbenike, Novi Sad 2014.

Neki od objavljenih radova:

Multikulturalna Vojvodina u evropskim integracijama, Identitet bačkih Bunjevaca: Od naroda do nacionalne manjine, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2006; str. 309-320; Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima“, *Bunjevci danas - sociološko istraživanje*, SANU, Ogranak u Novom Sadu, Novi Sad, 2007. str.155-167; Zbornik radova, „Položaj nacionalnih manjina u Srbiji, *Bački Bunjevci na svom putu od naroda do nacionalne manjine*, SANU, Beograd, 2007. str. 607-61; Zbornik radova „*Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima*“, *Funkcija, značenje i lingvistika groktalica kod bački Bunjevaca*“, *Matica srpska*, Novi Sad, 2008. str.37 -49; Srpska enciklopedija, *Buñevacke u šokacke novine, Buñevci*, Tom I, knj.2, Matica srpska, Novi Sad, 2011. str. 673.

Govori engleski jezik i bunjevački govor, služi se mađarskim jezikom.

Udata je i majka dvoje dece

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Јулиана Кијић-Орђић
број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Antropološke funkcije i značenje grobnice kod bačinski Beževaca“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 1.3.2016.

Јулиана К. Орђић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Suzana Kujundžić Ošić

Број уписа _____

Студијски програм Etnologija i antropologija

Наслов рада "Antropološka funkcija grobnice kod
kailuli Bejelaca"

Ментор _____

prof. dr Branislav Cvorović

Потписани Suzana Kujundžić Ošić

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 1. 3. 2016.

Suzana Kujundžić Ošić

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Antropološka funkcija i značenje graditeljske kulture u Beogradu“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 1. 3. 2016.

Juraj C. Oshic

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.